

Handläggare
Sofia Rydén
Telefon: 08-508 335 37

En översyn av 23 kap. brottsbalken (SOU 2024:55)

Remiss från kommunstyrelsen, dnr KS 2024/1064

Sammanfattning

Kommunstyrelsen har remitterat ”En översyn av 23 kap. brottsbalken (SOU 2024:55)” till utbildningsnämnden för yttrande. Med hänsyn till den korta remisstiden lämnar utbildningsförvaltningen synpunkter på remissen i form av ett kontorsutlåtande.

I betänkandet föreslås flera förändringar i 23 kap. brottsbalken. Den förändring som rör skolan avser en ny möjlighet till frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till ett brott. Den som deltar i försök, förberedelse och stämpling till ett brott och sedan frivilligt avslöjar det planerade brottet för exempelvis en lärare, övrig skolpersonal eller för elevhälsan i sådan tid att brottets fullbordande till följd av avslöjandet kan förhindras, ska anses ha tillbakaträtt frivilligt och inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling. Förslaget innebär också en ny lag om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet. Detta betyder att skolpersonal som får uppgifter från en elev om ett planerat brott har en skyldighet att informera polisen om dessa uppgifter, om eleven vill att uppgifterna ska lämnas över. Uppgiftsskyldigheten inträder dock endast när eleven själv vill att uppgifterna ska lämnas vidare.

Förvaltningen ställer sig positiv till förslaget i betänkandet som rör skolan eftersom det ökar incitament för de elever som är involverade i kriminella nätverk att avslöja att ett brott planeras. Det kan leda till att flera brott förhindras. Förvaltningen delar bilden av att skolpersonal bör vara en del av mottagarna eftersom många elever har förtroende för skolpersonal. Det kan vara lättare för elever att berätta om planerade brott för personer den känner tillit för. Förvaltningen vill dock framhålla att det kan bli problematiskt för skolpersonal i de fall som skolpersonal blir skyldiga att överlämna uppgifter trots att personalen känner fara för liv och

hälsa. Vidare ser förvaltningen positivt på att uppgiftsskyldigheten skrivs in i lagtext så att det blir tydligt för skolorna vilken skyldighet de har i dessa situationer.

Bakgrund/Ärendet

Kommunstyrelsen har remitterat ”En översyn av 23 kap. brottsbalken (SOU 2024:55)” till utbildningsnämnden för yttrande. Utbildningsförvaltningen lämnar synpunkter på remissen i form av ett kontorsutlåtande, då remisstiden inte medger behandling av utbildningsnämnden.

Utredningens uppdrag har varit att analysera och ta ställning till hur straffansvaret för osjälvständiga brott, som exempelvis försök, förberedelse och stämpling, bör utvidgas och förändras för att på ett mer effektivt sätt motverka brott, särskilt brott som begås inom ramen för organiserad brottslighet.

Utredningen föreslår flera förändringar i 23 kap. brottsbalken, bland annat att det straffbara området för förberedelse och stämpling utvidgas och att straffskalan för vissa osjälvständiga brottsformer skärps. Vidare föreslår utredningen även ändringar som har påverkan på skolans område. Utredningen föreslår att det införs en ny möjlighet till frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till ett brott. Bestämmelsen är avsedd att möjliggöra också för de personer som inte har ett bestämmande inflytande över händelseförloppet att kunna tillbakaträda frivilligt, något de ofta inte kunnat göra enligt den tidigare bestämmelsen. Den som deltar i försök, förberedelse och stämpling till ett brott och sedan frivilligt avslöjar det planerade brottet för bland annat en lärare, övrig skolpersonal eller till elevhälsan i sådan tid att brottets fullbordning till följd av avslöjandet kan förhindras, ska anses ha tillbakaträtt frivilligt och inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling.

Detta innebär med andra ord att en elev som är involverad i ett försök, förberedelse eller stämpling till ett brott kan gå ansvarsfri om eleven berättar om det planerade brottet för en skolpersonal och detta innebär att brottet kan förhindras. De situationer där detta kan bli aktuellt är främst när personer som befinner sig längre ner i hierarkin i ett kriminellt nätverk inte vill vara med och begå det brott som planeras. De kan då motiveras att avslöja brottsplanen för myndigheter för att samtidigt slippa straff. Detta är personer som inte har ett sådant inflytande att de själva kan påverka händelseförloppet och saknar i dagens reglering möjlighet att gå ansvarsfri genom frivilligt tillbakaträdande.

Förslaget innebär också en ny lag om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet, på hem för vård eller boende, vissa myndigheter och personer i särskild förtroendeställning. Detta betyder att skolpersonal som får uppgifter från en elev om ett planerat brott har en skyldighet att informera polisen om dessa uppgifter. Överlämning av sådana uppgifter ska ske omedelbart. Uppgiftsskyldigheten blir endast aktuell om den person som lämnar uppgifterna vill att skolpersonalen ska lämna vidare uppgifterna till polisen, eftersom det är fråga om ett frivilligt tillbakaträdande.

Ärendets beredning

Ärendet har beretts inom grundskoleavdelningen i samverkan med gymnasieavdelningen.

Förvaltningens synpunkter och förslag

Förvaltningen ser positivt på förslaget om en ny ansvarsfrihetsgrund för personer som avslöjar ett planerat brott under förberedelsestadiet och där det leder till att försöket aldrig fullbordats. Förslaget ger ett ökat incitament för de personer som är involverade i planering av ett brott att avslöja detta för myndigheter. Det kan bli aktuellt för de elever, framför allt i gymnasieskolan, som befinner sig i ett kriminellt nätverk.

Det aktuella förslaget har bedömts ha särskild påverkan när det gäller barn och unga. Förvaltningen ser därför positivt på att skolpersonal är en av mottagarna av information eftersom elever i många fall kan ha större förtroende för skolpersonal än för andra myndigheter. Det kan därför vara enklare för en elev att berätta om planerade brott för en person som den känner tillit för än för exempelvis polis eller socialtjänst.

Förslaget innebär en utökad skyldighet för skolpersonal att överlämna uppgifter som skolpersonalen fått från elever gällande brott som planeras. Uppgiftsskyldigheten inträder dock endast när eleven själv vill att uppgifterna ska lämnas vidare. I dagsläget lämnar skolpersonal generellt redan över sådana inkomna uppgifter till polisen. Antalet tillfällen som uppgifter lämnas över kan dock med den nya regleringen öka och skyldigheten att lämna över uppgifter kommer därmed att aktualiseras mer. Förvaltningen ser positivt på att skyldigheten uttrycks i lagstiftningen så att det blir tydligt för skolpersonalen vilken skyldighet den har. Förvaltningen vill samtidigt framhålla vikten av ett starkt straffrättsligt skydd för offentligt anställda som riskerar att utsättas för repressalier eller otillbörlig påverkan i samband med sin tjänsteutövning.

Förvaltningen har vidare inga synpunkter på övriga förslag i utredningen.

Konsekvenser för barn och barnets rättigheter samt jämställdhetsanalys

Då ärendet är svar på en remiss från kommunstyrelsen gör förvaltningen ingen egen analys av ärendets konsekvenser för jämställdhet eller för barn och barns rättigheter. Förvaltningen förutsätter att en sådan analys vid behov görs av kommunstyrelsen i den fortsatta hanteringen av ärendet.

Lena Holmdahl
Utbildningsdirektör
Utbildningsförvaltningen

Attesterat av

Detta dokument har godkänts digitalt av följande personer:

Namn	Datum
Lena Holmdahl, Utbildningsdirektör	2024-11-07

En översyn av 23 kap. brottsbalken

*Betänkande av Utredningen om
en översyn av de osjälvständiga brottsformerna*

Stockholm 2024

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2024:55

SOU och Ds finns på [regeringen.se](https://www.regeringen.se) under Rättsliga dokument.

Svara på remiss – hur och varför
Statsrådsberedningen, SB PM 2021:1.

Information för dem som ska svara på remiss finns tillgänglig på [regeringen.se/remisser](https://www.regeringen.se/remisser).

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet

Omslag: Elanders Sverige AB

Tryck och remisshantering: Elanders Sverige AB, Stockholm 2024

ISBN 978-91-525-0989-0 (tryck)

ISBN 978-91-525-0990-6 (pdf)

ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Regeringen beslutade den 15 juni 2023 att uppdra åt en särskild utredare att göra en bred översyn av de osjälvständiga brottsformerna i 23 kap. brottsbalken (dir. 2023:85).

Den 12 september 2023 förordnades chefsåklagaren Lise Tamm som särskild utredare.

Den 18 september 2023 förordnades kanslirådet Ani Arevian Sjöstedt (Justitiedepartementet) som sakkunnig samt advokaten Staffan Bergqvist (Sveriges Advokatsamfund), verksjuristen Lejla Fazlinovic (Brottsförebyggande rådet), vice chefsåklagaren Marianne Forsström (Ekobrottsmyndigheten), chefsjuristen Per Lagerud (Säkerhetspolisen), seniora åklagaren Ulrika Lindsö (Åklagarmyndigheten), verksjuristen Micaela Nordberg (Tullverket), kommissarien Johan Rydwik (Polismyndigheten), docenten Erik Svensson (Stockholms universitet) och rådmannen Lars Swedenborg (Malmö tingsrätt), som experter i utredningen.

Regeringen beslutade den 4 april 2024 tilläggsdirektiv till utredningen (dir. 2024:37). Genom dessa förlängdes utredningstiden och beslutades att en parlamentarisk referensgrupp skulle inrättas till stöd för utredarens arbete. Som ledamöter i referensgruppen förordnades den 2 maj 2024 riksdagsledamoten Malin Björk (C), riksdagsledamoten Torsten Elofsson (KD), riksdagsledamoten Peter Hedberg (S), riksdagsledamoten Fredrik Kärrholm (M), juristen Charlotta Lagnander (V), riksdagsledamoten Katja Nyberg (SD), f.d. riksdagsledamoten och kammaråklagaren Lage Rahm (MP) och ledamoten i partistyrelsen Johanna Wyckman (L).

Chefsrådmannen Stefan Jansson var sekreterare i utredningen från och med den 18 september 2023 till och med den 11 augusti 2024.

Arbetet har bedrivits i nära samråd med experterna. Majoriteten av experterna har ställt sig bakom förslagen. Betänkandet är därför skrivet i vi-form.

Erik Svensson och Staffan Bergqvist har avgett särskilda yttranden. Dessa fogas till betänkandet.

Utredningen, som har antagit namnet Utredningen om en översyn av de osjälvständiga brottsformerna, får härmed överlämna betänkandet *En översyn av 23 kap. brottsbalken*, SOU 2024:55.

Uppdraget är med detta slutfört.

Stockholm i augusti 2024

Lise Tamm

Stefan Jansson

Innehåll

Sammanfattning	11
1 Författningsförslag.....	27
1.1 Lag om ändring i brottsbalken	27
1.2 Förslag till lag om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet, på hem för vård eller boende, vissa myndigheter och personer i särskild förtroendeställning.....	31
2 Uppdraget och dess genomförande.....	33
2.1 Utredningens uppdrag.....	33
2.2 Utredningsarbetet.....	34
2.3 Dispositionen av betänkandet.....	35
3 Bakgrund och problembild	37
3.1 Bakgrund	37
3.2 Allmän problembild.....	38
3.2.1 Organiserad brottslighet och kriminella nätverk.....	38
3.2.2 Kampen mot den kriminella ekonomin	42
3.2.3 Brottsligheten i stort	45
3.2.4 Hedersnormer, våld och förtryck.....	51
3.3 Deltagande i en kriminell organisation.....	55
3.4 Utvecklingen i rättspraxis.....	61

3.5	Interimistisk passivitet och provokativa åtgärder	62
3.5.1	Kontrollerad leverans.....	62
3.5.2	Provokativa åtgärder	64
3.6	Klara och tydliga straffbestämmelser	65
4	Gällande rätt	67
4.1	Försök till brott	67
4.2	Förberedelse och stämpling till brott.....	68
4.3	Frivilligt tillbakaträdande.....	69
4.4	Medverkan till brott	70
4.5	Underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott.....	71
4.6	Vinning för annan.....	73
5	Internationell utblick.....	75
5.1	Inledning	75
5.2	Danmark.....	75
5.2.1	Försök och förberedelse till brott.....	75
5.2.2	Frivilligt tillbakaträdande	78
5.2.3	Medverkan till brott.....	78
5.2.4	Underlåtenhet att anmäla brott.....	79
5.3	Finland	79
5.3.1	Försök och förberedelse till brott.....	79
5.3.2	Medverkan till brott.....	84
5.3.3	Underlåtenhet att anmäla brott.....	86
5.4	Norge	88
5.4.1	Försök och förberedelse till brott.....	88
5.4.2	Medverkan till brott.....	91
5.4.3	Underlåtenhet att anmäla brott.....	92
5.5	Frankrike.....	93
5.5.1	Försök och förberedelse till brott.....	93
5.5.2	Medverkan till brott.....	94
5.5.3	Underlåtenhet att anmäla brott.....	95
5.5.4	Brottslig sammanslutning.....	95

5.6	Nederländerna.....	97
5.6.1	Försök och förberedelse till brott	97
5.6.2	Medverkan till brott	99
5.6.3	Underlåtenhet att anmäla brott	100
5.6.4	Brottslig sammanslutning	100
5.7	Tyskland	101
5.7.1	Försök och förberedelse till brott	101
5.7.2	Medverkan till brott	104
5.7.3	Underlåtenhet att anmäla brott	107
5.7.4	Brottslig sammanslutning	108
6	Tidigare utredningar avseende 23 kap. brottsbalken	109
6.1	Straffansvarsutredningen (Ju 1994:04)	109
6.1.1	Utredningens förslag.....	109
6.1.2	Propositionen Förberedelse till brott m.m. (2000/01:85)	115
6.2	Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet (Ju 2013:03)	122
6.2.1	Utredningens förslag.....	122
6.2.2	Propositionen Bättre straffrättsliga verktyg mot organiserad brottslighet (2015/16:113).....	125
7	En särreglering avseende försök till brott	139
7.1	Generellt om regleringen av försök till brott	139
7.2	Rättsfallet ”Vapenattrappen” och dess följder	142
7.3	Bestämmelsen avseende försök till brott bör ändras.....	149
7.4	Ett uttryckligt krav på överskjutande uppsåt	156
7.5	En särreglering avseende myndighets undanröjande av faran.....	156
7.6	Ett undantag för vissa mindre allvarliga gärningar.....	162
7.7	Den särskilda straffskalan.....	163

8	En ny utformning av bestämmelsen om förberedelse och stämpling till brott	165
8.1	Den nuvarande utformningen.....	165
8.1.1	Förberedelse till brott.....	165
8.1.2	Stämpling till brott.....	168
8.1.3	Gränsdragningen mellan försök och förberedelse till brott	169
8.2	Straffansvaret för förberedelse och stämpling till brott behöver reformeras.....	170
8.2.1	Det finns ett reformbehov.....	170
8.2.2	Stämpling till brott borde avskaffas som självständig brottsform	182
8.2.3	En ny utformning av bestämmelsen	184
8.2.4	Förslagens proportionalitet.....	208
9	Frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till brott	255
9.1	Nuvarande reglering.....	255
9.2	Frivilligt tillbakaträdande ska alltjämt medföra frihet från ansvar.....	257
9.3	Frivilligt tillbakaträdande genom anmälan till myndighet.....	260
9.4	Sekretessen mellan myndigheter behöver kunna brytas	268
10	De olika medverkansformerna	275
10.1	Generellt om regleringen av de olika medverkansformerna.....	275
10.1.1	Medverkan, anstiftan och medhjälp till brott.....	275
10.1.2	Ringa medverkan/medverkan i mindre mån.....	285
10.1.3	Vinning för annan	286
10.2	Behovet av ändrad lagstiftning.....	287
10.3	Gärningsmannaskap	288
10.4	Anstiftan och medhjälp.....	292

10.5	Särskild ställning	292
10.6	Ansvar utifrån uppsåt och oaktsamhet	297
10.7	Medverkan i mindre utsträckning (mån).....	297
10.8	Vinning för annan	298
10.9	Ett nytt 23 kap. bör införas i brottsbalken.....	299
11	Underlåtenhet att avslöja eller hindra brott.....	301
11.1	Nuvarande reglering	301
11.2	Rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning” (NJA 2022 s. 294)	304
11.3	Behovet av en översyn av ansvarsfrihetsregelns utformning	306
11.4	En ändrad ansvarsfrihetsregel och straffskärpning.....	312
11.4.1	En ändrad ansvarsfrihetsregel	312
11.4.2	Straffskärpning	322
12	Konsekvensanalys.....	323
12.1	Inledning.....	323
12.2	Probleminventering och bedömning av vilka som berörs av förslagen.....	324
12.3	Ekonomiska konsekvenser	326
12.3.1	Inledning	326
12.3.2	Kostnader för Kriminalvården.....	327
12.3.3	Särskilt om ungdomspåföljder.....	332
12.3.4	Kostnader för Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, domstolarna och anslaget Rättsliga biträden m.m.....	333
12.3.5	Kostnader för skolor, hem för vård eller boende, kommunernas socialtjänster samt övriga myndigheter.....	336
12.3.6	Finansiering.....	337

12.4	Konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet	338
12.5	Andra konsekvenser som anges i kommittéförordningen	340
13	Ikraftträdande och övergångsbestämmelser	341
13.1	Ikraftträdande	341
13.2	Övergångsbestämmelser	341
14	Författningskommentar	343
14.1	Förslaget om lag till ändringar i brottsbalken.....	343
14.2	Förslaget till lag om uppgiftsskyldighet för vissa myndigheter, skolor, hem för vård eller boende och andra i särskild förtroendeställning.....	361
	Särskilda yttranden	363
	Bilagor	
Bilaga 1	Kommittédirektiv 2023:85.....	375
Bilaga 2	Kommittédirektiv 2024:37.....	385
Bilaga 3	Nuvarande lydelse av 23 kap. brottsbalken.....	387

Sammanfattning

Förslagen i korthet

Våra förslag i detta betänkande innebär i korthet följande.

- Försöksbestämmelsen kompletteras i fråga om vissa s.k. otjänliga försök. Tillägget innebär att den som har påbörjat utförandet av ett brott ska dömas för försök till brottet också om faran för att brottet ska fullbordas är utesluten endast till följd av en myndighets åtgärd. Det införs även ett undantag från det straffbara området avseende uppenbart mindre allvarliga fall av otjänliga försök.
- Förberedelsebestämmelsen utökas med fler former av straffbar befattning med hjälpmedel och ytterligare straffbara åtgärder när det gäller betalning och täckande av kostnader för ett brott. Bestämmelsen kompletteras även med straffbeläggande av ytterligare planeringsåtgärder. Utformningen av farerekvisitet ändras, straffskalan skärps och det görs en ändring av undantaget från det straffbara området avseende mindre allvarliga fall.
- Även stämplingsbestämmelsen utvidgas genom att rekvisitet ”den som tillsammans med annan kommer överens om att en gärning ska utföras” ersätter det tidigare ”att någon i samråd med någon annan beslutar gärningen” och genom att utformningen av farerekvisitet ändras. Vidare skärps straffskalan.
- Det införs en ny möjlighet till frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till ett brott. Bestämmelsen är avsedd att möjliggöra också för de personer som inte har ett bestämmande inflytande över händelseförloppet att kunna tillbakaträda frivilligt, något de ofta inte kunnat göra i enlighet med den sedan tidigare gällande bestämmelsen. Den som deltar i försök, förberedelse och stämpling till ett brott och sedan frivilligt av-

slöjar det planerade brottet för en i bestämmelsen utpekad krets i sådan tid att brottets fullbordan till följd av avslöjandet kan förhindras, ska anses ha tillbakaträtt frivilligt och inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling.

- Den nya bestämmelsen om frivilligt tillbakaträdande kompletteras med en lag om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet, på hem för vård eller boende, vissa myndigheter och personer i särskild förtroendeställning.
- Det införs en uttrycklig reglering av gärningsmannaskap och en särskild bestämmelse om anstiftan och främjande. Vidare införs en särskild bestämmelse om vad som gäller när det finns ett krav i en straffbestämmelse på att gärningsmannen ska inneha en särskild ställning. Det föreskrivs också att en föreskrift om straffansvar när den särskilda ställningen innehas av en juridisk person, ska gälla företrädare för den juridiska personen. Utöver den uttryckliga regleringen av gärningsmannaskap och regleringen avseende juridisk person är regleringen inte ny utan finns också i gällande rätt. Avsikten är att begreppen i de nya bestämmelserna inte ska ha någon annan betydelse än de har i gällande rätt.
- Det införs även en bestämmelse om att ansvar ska bedömas utifrån vars och ens uppsåt eller oaktsamhet.
- Förutsättningarna för att döma någon för underlåtenhet att avslöja eller förhindra vissa allvarliga brott ändras genom att ansvar för underlåtenhet ska förutsätta att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för att den handlande själv döms för att ha medverkat till brottet och att det kan avslöjas eller förhindras utan att ett handlande medför fara för den handlandes liv eller hälsa, och inte som nu att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller för någon annan. Vidare tas dagens straffmaximum om fängelse två år bort.
- Mot bakgrund av de omfattande ändringar vi föreslår ska det nuvarande 23 kap. upphävas och ett nytt 23 kap. införas i brottsbalken.

Uppdraget

Regeringen beslutade den 15 juni 2023 att ge en särskild utredare i uppdrag att göra en bred översyn av de osjälvtändiga brottsformerna i 23 kap. brottsbalken. Syftet med översynen är att skapa ett modernt, lättillgängligt och ändamålsenligt regelverk som ger uttryck för en skärpt syn samt tillgodoser intresset av effektiv lagföring av brott och ger utrymme för att döma till ansvar för osjälvtändiga brott i fler fall än i dag.

Enligt direktiven ska utredaren

- analysera och ta ställning till hur straffansvaret för osjälvtändiga brott bör utvidgas och förändras för att på ett mer effektivt sätt motverka brott, särskilt brott som begås inom ramen för organiserad brottslighet, och
- lämna författningsförslag som ger uttryck för en skärpt syn på sådan brottslighet.

Problembild

Den problembild vi har målat upp kan delas in i flera delar. Det största problemet är att brottslighetens utveckling sedan den senaste översynen gjordes runt millennieskiftet har gjort att regelverket i delar framstår som mindre ändamålsenligt och dessutom lämnar många olika typer av straffvärda beteenden straffria. Detta gäller inte minst i fråga om förberedelse eller stämpling till brott eftersom det i de fallen blir särskilt tydligt att den snabba utvecklingen i samhället har gjort att brottslighetens karaktär har ändrats och nya straffvärda beteenden utvecklats.

Den organiserade brottsligheten utgör en stor del av problemet. Kriminella nätverk och den brottslighet de utför har blivit ett av vår tids stora problem. De internationella kopplingarna är tydliga och har blivit allt starkare med åren. Den snabba digitala utvecklingen har möjliggjort att den grova brottsligheten kan ledas, organiseras och bedrivs utomlands ifrån, vilket ytterligare försvårar myndigheters tillsyn och kontroll. Möjligheten att kommunicera i det fördolda, t.ex. via krypterade applikationer, är i dag ofta en förutsättning för brottsuppläggen. De osjälvtändiga brottsformerna kan vara av betydelse för förutsättningarna att motverka organiserad brottslighet.

Även hedersrelaterat våld och förtryck är ett allvarligt samhällsproblem. Den brottsligheten har liksom brott i kriminella nätverk ofta en kollektiv prägel på så sätt att det är flera personer som är involverade i brottsligheten. De osjälvständiga brottsformerna kan därför vara av betydelse för förutsättningarna att motverka även sådan brottslighet.

En annan del av problembilden är att straffbestämmelser ska vara klart och tydligt formulerade. Bestämmelserna i 23 kap. brottsbalken formulerades i många fall redan på 1940-talet, flera av bestämmelserna kan mot den bakgrunden framstå som svårtillgängliga och språkligt omoderna.

Vidare har Högsta domstolen (HD) under senare år kommit med ett antal avgöranden som gör att det kan finnas anledning att överväga om den straffrättsliga lagstiftningen är ändamålsenligt utformad i aktuella delar. Ett exempel är rättsfallet ”Vapenattrappen” (NJA 2023 s. 393). I det fallet hade polisen bytt ut vapen mot en attrapp fyra månader innan en person försökte hämta vapnen. Eftersom fara för vapenbrottets fullbordan därmed var utesluten redan när den tilltalades uppsåt formades ansåg HD att det var fråga om ett otjänligt försök som inte är straffbart. Rättsfallet väcker frågan om den aktuella bestämmelsen i 23 kap. 1 § brottsbalken är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar. Rättsfallet har även kommit att påverka brottsbekämpande myndigheters användning av kontrollerade leveranser och andra interimistiska åtgärder på så sätt att det har uppstått oklarheter i fråga om vad som gäller för att dessa metoder ska vara verkningsfulla och meningsfulla att använda.

Ett annat exempel är rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning” (NJA 2022 s. 294) där HD konstaterade att ansvar för underlåtenhet att avslöja ett mycket allvarligt brott som t.ex. våldtäkt är uteslutet för den som underlåter att avslöja brottet om det samtidigt skulle medföra risk för ansvar för något annat betydligt lindrigare brott som har begåtts i anslutning till eller i samband med det brott som det funnits en skyldighet att avslöja. Rättsfallet sätter fingret på svårigheterna med avgränsningen av ansvarsfrihetsregleringen och frågan om denna i dag är rimlig.

Våra förslag

En särreglering avseende myndighets undanröjande av faran vid försök till brott

Rättsfallet ”Vapenattrappen” har kommit att förändra rättsläget och därmed de brottsbekämpande myndigheternas arbete på ett sådant sätt att det inte går att nå någon annan slutsats än att regelverket när det gäller försök till brott inte är ändamålsenligt utformat. Däremot har vi inte fått några indikationer på att det finns ett behov av att ändra försöksbestämmelsen på något annat sätt.

För att regelverket ska vara ändamålsenligt utformat föreslår vi att det ska anges uttryckligt i lag att den som har påbörjat utförandet av ett brott ska dömas för försök till brottet också om faran för att brottet ska fullbordas är utesluten endast till följd en myndighets åtgärd. Förslaget är i linje med vår uppfattning att det saknar betydelse om uppsåtet har formats före eller efter det att en myndighet har vidtagit en åtgärd som undanröjt faran. En sådan åtgärd skulle t.ex. kunna vara att byta ut ett illegalt brottsobjekt men även andra åtgärder av en myndighet omfattas av förslaget. Det ska sakna betydelse om åtgärden utgör myndighetsutövning eller inte. De klart straffvärda handlingar som inte kunnat lagföras till följd av det ändrade rättsläget kommer nu åter att kunna lagföras.

En nackdel med förslaget är att det blir fråga om en närmast kasuistisk lösning som träffar den nu aktuella situationen och inte tar höjd för andra problem som skulle kunna uppstå i framtiden. En annan nackdel är att alternativet medför en asymmetri i rättssystemet eftersom den inte omfattar situationen där annan än en myndighet undanröjer faran. Samtidigt är det alljämt möjligt att i de fallen göra farebedömningen utifrån konkret fara eller att faran för brottets fullbordan varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter. Vid en samlad bedömning anser vi dock att fördelarna med att fokusera på det som i dag är ett problem överväger såväl nackdelarna utformningen som fördelarna med att välja en mer generell lösning. Detta inte minst med hänsyn till förutsebarheten av det straffbara området.

För att inte situationer som inte är straffvärda ska omfattas av det straffbara området ska även en undantagsbestämmelse införas för de otjänliga försöken. De otjänliga försök som uppenbart framstår som mindre allvarliga ska inte föranleda ansvar.

En ny utformning av bestämmelsen om förberedelse och stämpling till brott

Befattning med hjälpmedel

Befattningsbegreppet innefattar i dag att skaffa, tillverka, lämna, ta emot, förvara, transportera, sammanställa eller ta annan liknande befattning. I motiven anges att ”annan liknande befattning” ska uppfattas i inskränkt bemärkelse (se prop. 2000/01:85 s. 50). Beträffande fysiska föremål innebär det ofta ett krav på att gärningsmannen har föremålet i sin besittning, t.ex. bär det med sig. Att köpa eller sälja ett hjälpmedel utan att ha innehaft det har ansetts inte utgöra sådan befattning som avses med bestämmelsen.

Vi anser mot bakgrund av den utveckling i samhället, och av brottsligheten, som vi redogjort för ovan att det finns ett behov av att utvidga befattningsbegreppet så att det även innefattar förvärva, inneha eller överlåta ett hjälpmedel. Dagens uppräkningslista ska alltså kompletteras med dessa former av befattning. Det innebär att det framöver ska vara straffbart att förvärva, anskaffa, ta emot, tillverka, sammanställa, inneha, transportera, överlåta, överlämna eller på annat liknande sätt ta befattning med ett hjälpmedel.

Vi föreslår vidare att det inte längre ska krävas att hjälpmedlet är ”särskilt ägnat” att användas som hjälpmedel. Det ska i stället vara tillräckligt att det är fråga om ”något som är ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott”. Bakgrunden till detta är att det i förberedelsen av brott i dag är långt vanligare än tidigare att vanliga, legala vardagsföremål kommer till brottslig användning.

Det ska även fortsatt finnas ett samband mellan hjälpmedlet och genomförandet av det planerade brottet.

Finansiering av brott

Även de s.k. finansieringsfallen bör självklart fortsatt utgöra straffbar förberedelse till brott. Förutom att som i dag ta emot eller lämna pengar eller annat som betalning för ett brott eller för att täcka kostnader för utförande av ett brott behöver bestämmelsen kompletteras. Bestämmelsen behöver bl.a. träffa ytterligare former av hantering av betalningsmedel och användning av alternativa betalningssystem. Inte minst det sista är en företeelse som blivit mer vanligt förekommande

i kriminella sammanhang. Det finns också ett behov av att straffbelägga andra åtgärder för att utge ersättning för ett brott eller för att täcka kostnaderna för ett brott.

Den minskade kontanthantering i vårt snart kontantlösa samhälle har också medfört att bl.a. elektroniska valutor och olika typer av värdeföremål har fått ökad betydelse som ersättnings- eller betalningsmedel. Vidare förekommer det i dag att olika mellanhänder förmedlar betalningen för ett brott utan att befinna sig på vare sig den betalande eller mottagande sidan.

För att de straffvärda beteenden som förekommer ska träffas av förberedelseregleringen bör bestämmelsen träffa inte bara den som tar emot eller lämnar betalning utan också den som förmedlar eller disponerar denna. I stället för pengar eller annat bör man tala om betalningsmedel eller annat som avser betalning. Betalningen ska även fortsatt avse ett brott, eller vara avsedd att täcka kostnader för ett brott. I detta inryms den som finansierar ett brott, men också den som de facto betalar eftersom det inte behöver vara samma person. Den som disponerar betalningsmedel kan göra det, fysiskt eller digitalt på ett konto eller motsvarande.

Informationsinsamling

Att planera och förbereda ett brott innefattar dock långt fler straffvärda beteenden än att skaffa fram hjälpmedel eller att på olika sätt finansiera brottet. Mot bakgrund av hur samhället och brottsligheten ser ut i dag kan det t.ex. handla om kartläggning av personer och rekognosering av en tilltänkt brottsplats. Kartläggningen kan bestå i allt från informationsinhämtning genom sökningar på internet till inhämtning genom övervakning och spaning. Vi anser därför att olika former av informationsinsamling behöver omfattas av förberedelsebestämmelsen. Informationsinsamlingen kan t.ex. ske genom olika typer av kartläggning. En annan typisk förberedelseåtgärd som regelmässigt också är straffvärd är när någon rekognoscerar inför ett brott. Även annan insamling av information som behövs för att utföra eller främja ett brott kan vara av så central betydelse i förberedelsen till brott att agerandet bör vara straffbart.

Den insamlade informationen ska vara ägnad att användas vid ett brott. I det ligger ett objektiva krav som medför att det måste finnas

en koppling mellan den åtgärd som vidtas och det avsedda brottet. Åtgärderna måste även vidtas med brottslig avsikt.

Andra former av planering av brott

Utöver olika former av informationsinsamling finns det också andra typer av planeringsåtgärder som också är så pass straffvärda att de bör träffas av straffansvar. För att det straffbara området inte ska bli för stort bör det dock handla om planeringsåtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott. Det ska vara fråga om åtgärder som med hänsyn till sin beskaffenhet är av någorlunda central betydelse för brottets genomförande och det ska vara fråga om något som otvetydigt kan karaktäriseras som brottsfrämjande. Det kan konstateras att ett antal av de åtgärder vi anser ska omfattas av det straffbara området med dagens reglering är att anse som förberedelse till förberedelse. Tillägget av planeringsåtgärder syftar även till att göra förberedelseregleringen mer hållbar över tid, och göra det möjligt att lagföra också olika typer av straffvärda förberedelseåtgärder som vidtas med olika typer av tekniska och digitala hjälpmedel.

Stämpling till brott

Ett av stämplingsfallen i den befintliga stämplingsbestämmelsen är att ”någon i samråd med någon annan beslutar gärningen”. Det förhåller sig dock sällan så att personer, vare sig inom kriminella nätverk eller i andra kollektivistiska sammanhang, fattar beslut som dokumenteras på något sätt, vare sig i meddelanden via telefon eller olika digitala plattformar eller på annat sätt. I stället är det vanligt att dessa personer har ett gemensamt mål och att deras avsikter i stället tydliggörs av deras handlingar. Med förslaget ”tillsammans med annan kommer överens om att en gärning ska utföras” avser vi att utvidga bestämmelsens tillämpningsområde och täcka in stämplingsfallet att i samråd med en annan person besluta gärningen. Uttrycket ”att komma överens med någon” syftar till att tydliggöra att det inte är nödvändigt att gärningen föregås av ett faktiskt och formenligt beslut som har fattats vid en viss bestämd tidpunkt. Det är tillräckligt att personerna har ett samförstånd om att begå brott.

Farebedömningen

Vi föreslår att farebedömningen vid förberedelse och stämpling till brott ska korrespondera mot den farebedömning som görs vid försök till brott. Det förhållandet att det vid försök är fråga om ett konkret brott, medan det vid förberedelse och stämpling i stället är fråga brott av visst slag medför ingen annan bedömning. Därtill ger dagens krav på mer än ringa fara utrymme för bedömningar som kan få märkliga konsekvenser. Ett exempel på det är när förberedelse till brott ansågs utesluten på grund av ringa fara för fullbordad med hänsyn till en på platsen pågående polisinsats. Från brottsbekämpande synvinkel är det otillfredsställande att en myndighetsinsats ska leda till att en gärningsman på grund av insatsen ska gå fri från ansvar. Utmönstringen syftar alltså inte till att höja kravet på fara. Den utökning som föreslås framstår också som rimlig och nödvändig för att inte klart straffvärda beteenden ska falla utanför det straffvärda området.

Straffet för förberedelse och stämpling till brott

Inskränkningen av tillämpningen av straffskalan för fullbordat brott, som innebär att högre straff än fängelse i två år endast får bestämmas om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet, ändras. Framöver ska det endast krävas att fängelse i fyra år eller mer kan följa på det fullbordade brottet. Det ger uttryck för en skärpt syn på förberedelse och stämpling till brott och det ger rättstillämparna anledning att överväga om riktlinjen att straffet för dessa brott inte bör sättas högre än en tredjedel av straffmaximum för det fullbordade brottet äger fortsatt giltighet.

Mindre allvarliga fall

En förberedelse- eller stämplingsgärning ska enligt vår uppfattning inte vara straffbar om den med hänsyn till det fullbordade brottets straffvärde eller omständigheterna i övrigt är mindre allvarlig. Vid den bedömningen bör hänsyn alltså inte som i dag bara tas till det planerade brottets straffvärde utan också till förberedelse- eller stämplingsgärningens karaktär och omständigheterna kring gärningen. Det är de klart straffvärda gärningarna som ska bestraffas. Gärningar som inte

framstår som klart straffvärda, utan i stället som mindre allvarliga ska inte bestraffas. Detsamma bör gälla även mer bagatellartade förberedelser till allvarligare brott, om dessa i sig framstår som mindre allvarliga.

Ett proportionerligt förslag

Vårt förslag till ny bestämmelse om förberedelse och stämpling till brott är, med sina avgränsningar, proportionerlig med hänsyn till de krav som finns för inskränkning av grundläggande fri- och rättigheter och de samhällsutmaningar som nu finns avseende Sveriges säkerhet, allmän ordning och säkerhet samt förebyggandet och beivrandet av brott.

Frivilligt tillbakaträdande genom anmälan till myndighet

Vi föreslår en ny ansvarsfrihetsgrund för de fall där brottsplanerna avslöjas under förberedelsestadiet eller där de leder till att ett försök aldrig fullbordas. Avslöjandet har i det här fallet närmast formen av ett frivilligt tillbakaträdande och bör därmed också betraktas som ett sådant. Utsikten om ansvarsfrihet bör enligt vår uppfattning leda till att enskilda avslöjar brottsplaner som annars inte hade kunnat stoppas. De situationer där detta framför allt kan bli aktuellt är när personer som befinner sig längre ner i hierarkin i ett kriminellt nätverk, inte sällan ungdomar, inte vill vara med och begå det brott som planeras och behöver bli motiverade att avslöja brottsplanen för myndigheter och samtidigt slippa straff. Det här är personer som inte har ett sådant inflytande att de själva kan påverka händelseförloppet. De saknar därmed i princip möjlighet att frivilligt tillbakaträda från brott i enlighet med grundbestämmelsen.

Den bestämmelse vi föreslår innebär att den som deltar i försök, förberedelse eller stämpling till brott, och sedan vänder sig till en myndighet, t.ex. Polismyndigheten, en annan brottsbekämpande myndighet eller sociala myndigheter, till lärare eller övrig personal inom skolväsendet eller till elevhälsan, till personal på ett hem för vård eller boende eller till någon annan som innehar en särskild förtroendeställning, och berättar om brottsplanerna kan få ansvarsfrihet och ska inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling till brott. Grundförut-

sättningen för detta är att informationen lämnas i sådan tid att brottets fullbordning till följd av avslöjandet kan förhindras.

Kretsen mottagare av information har sin grund i att bestämmelsen kan antas ha särskilt stor betydelse när det gäller barn och unga. För dessa kan t.ex. skolan, hemmet eller boendet och de sociala myndigheterna vara en enklare väg att använda sig av än att gå direkt till Polismyndigheten eller någon annan brottsbekämpande myndighet. Med en person i särskild förtroendeställning avses t.ex. annan hälsovårdspersonal än den som ingår i elevhälsan. Det är inte tillräckligt att det är en person någon har ett särskilt förtroende för utan personen i fråga ska ha en formell roll som typiskt sett verkar förtroendeskapande. Avsikten är att den som den unge vänder sig till sedan omedelbart ska informera Polismyndigheten och förmedla en kontakt.

Den nya bestämmelsen om frivilligt tillbakaträdande kompletteras med en ny lag om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet, på hem för vård eller boende, vissa myndigheter och personer i särskild förtroendeställning.

En lagreglering av gärningsmannaskap m.m.

Gärningsmannaskap

I en särskild bestämmelse ska anges att som gärningsman döms den som ensam eller genom någon annan utför en gärning som är straffbelagd. Om flera begår gärningen i samverkan med varandra ska var och en av dem dömas som gärningsman. Som gärningsman döms även den som i väsentlig mån främjar en straffbelagd gärning. Lagregleringen återspeglar vad som avses med gärningsman i gällande rätt.

Anstiftan av och medhjälp till brott

Följden av att de olika formerna av gärningsmannaskap regleras i en särskild bestämmelse blir att regleringen av anstiftan och medhjälp får flyttas till en särskild bestämmelse. Samtidigt görs en språklig översyn av regleringen. Inte heller i den här delen är vår avsikt att ändra gällande rätt.

I bestämmelsen ska, på samma sätt som i dag i 23 kap. 4 § brottsbalken, anges att vad som sägs om gärning som är straffbelagd i brotts-

balken ska gälla även beträffande gärning som är straffbelagd i annan lag eller författning, under förutsättning att fängelse är föreskrivet för gärningen. Även undantagsbestämmelsen att vad som sägs inte ska gälla, om något annat är särskilt föreskrivet, ska föras in i den här bestämmelsen.

Andra förslag knutna till den tidigare 23 kap. 4 § brottsbalken

Det ska anges i en särskild bestämmelse att i de fall en straffbelagd gärning för ansvar förutsätter att gärningen har utförts av någon som innehar en särskild ställning ska även den som tillsammans med honom eller henne har utfört eller främjat gärningen dömas som gärningsman eller för anstiftan av eller medhjälp till brottet. Detsamma ska gälla i fråga om den som har ett visst uppsåt. Förutom att regleringen flyttas till en särskild bestämmelse moderniseras den språkligt. I ett andra stycke införs en ny reglering som innebär att när straffansvar är föreskrivet för någon i särskild ställning, och denna ställning innehas av en juridisk person, ska föreskriften gälla företrädare för den juridiska personen.

I ytterligare en särskild bestämmelse ska det anges att ansvar bedöms utifrån vars och ens uppsåt eller oaktsamhet. Förutom att regleringen flyttas till en särskild bestämmelse moderniseras den språkligt. Vår avsikt är inte att de språkliga förändringar som gjorts ska medföra att bestämmelsen får någon annan betydelse än den har i gällande rätt.

Medverkan i mindre utsträckning

Det har under utredningens arbete inte framkommit något behov av att ändra bestämmelsen. Den bör dock moderniseras språkligt och begreppet medverkan ska ersättas med att utföra eller främja.

Vinning för annan

Det har under utredningens arbete inte framkommit något behov av att ändra bestämmelsen. Den bör dock moderniseras språkligt.

En ändrad ansvarsfrihetsregel och straffskärpning vid underlåtenhet att avslöja brott

Förutsättningarna för att döma någon för underlåtenhet att avslöja eller förhindra vissa allvarliga brott ändras genom att ansvar för underlåtenhet ska förutsätta att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för att den handlande själv döms för att ha medverkat till brottet och att det kan avslöjas eller förhindras utan att ett handlande medför fara för den handlandes liv eller hälsa, och inte som nu att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller för någon annan.

Avsikten med vårt förslag är dels att det inte ska uppstå situationer som den i rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning” när risk för ansvar för ett relativt sett lindrigt brott hindrar ansvar för ett allvarligare brott, dels att det i ökad utsträckning blir möjligt att tillämpa bestämmelsen. Det finns flera alternativ som kan övervägas för att uppnå det första syftet. Det andra syftet däremot förutsätter enligt vår bedömning att faran för att den handlande eller någon annan utsätts för repressalier inte längre ska medföra ansvarsfrihet.

Ansvarsfrihetsregeln omgärdas i dag av problem när det kommer till risken för repressalier. Den tillämpning vi sett av bestämmelsen innebär att om ett kriminellt nätverk förmår att skapa en hotbild, lyckas det samtidigt undergräva möjligheten att tillämpa svensk lag i form av bestämmelsen om underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott. Det är en principiell utveckling som inte är godtagbar i ett demokratiskt samhälle.

Frågan är emellertid vad som principiellt kan krävas av den enskilde och vilka personliga risker han eller hon kan förväntas vara skyldig att vidta för att avslöja, eller hindra, ett allvarligt brott. Samhället måste naturligtvis kunna skydda de personer som behöver anmäla brott och lämna uppgifter i brottsutredningar och i domstol.

Från principiell utgångspunkt framstår det enligt vår mening som tveksamt att hantera detta med en ansvarsfrihetsregel. I sammanhanget måste beaktas att även de allmänna ansvarsfrihetsreglerna är tillgängliga också i det här sammanhanget, t.ex. bestämmelsen om nöd i 24 kap. 4 § brottsbalken. Den huvudsakliga uppgiften att skydda personer som kan utsättas för repressalier ligger, och ska ligga, på de brottsbekämpande myndigheterna, men även sociala myndigheter och skola spelar en viktig roll.

I sammanhanget finns det också anledning att lyfta fram brottsofferperspektivet. Vid många av de brott som omfattas av underlåtenhetskriminaliseringen finns det ett eller flera brottsoffer. Utifrån såväl det perspektivet, som ett principiellt perspektiv framstår kriminaliseringen som nödvändig. Det framstår inte minst som stötande att någon straffritt skulle kunna underlåta att i tid anmäla eller annars avslöja ett förstående mord eller en pågående våldtäkt eller våldtäkt mot barn.

Med detta sagt anser vi dock att det måste finnas ett undantag som innebär att det inte är straffbart att underlåta att avslöja eller förhindra brott om själva det agerande som krävs för att avslöja eller förhindra brottet skulle medföra fara för den handlandes liv eller hälsa.

Frågan om faran för repressalier ska ingå i ansvarsfrihetsregeln eller inte är däremot ytterst en politisk fråga. Vår uppfattning är dock, mot bakgrund av det anförda, att det för att det ska vara möjligt att tillämpa underlåtenhetsbestämmelsen är nödvändigt att ta bort fara för att den handlande eller någon annan utsätts för repressalier eller annan fara än att den handlande själv döms för att ha medverkat till brottet och att det kan avslöjas eller förhindras utan att ett handlande medför fara för den handlandes liv eller hälsa, som en förutsättning för straffansvar. Om man väljer att behålla den nu gällande förutsättningen får man också acceptera att ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott inte kommer att kunna dömas ut annat än i undantagsfall och aldrig i anslutning till organiserad brottslighet.

Ett nytt 23 kap. brottsbalken

Våra förslag innebär att systematiken i 23 kap. brottsbalken ändras och att kapitlet får en helt annan struktur än tidigare. Vi föreslår mot därför att det nuvarande 23 kap. brottsbalken upphävs och att ett nytt 23 kap. införs.

Konsekvenser av förslagen

Våra förslag syftar till fler lagföringar och i viss mån längre straff än i dag. Det kommer att leda till ökade kostnader för Kriminalvården med cirka 120 miljoner kronor per år och för Statens institutionsstyrelse med cirka 88 miljoner kronor per år. Vidare kan vårt förslag

om en ny möjlighet till frivilligt tillbakaträdande förväntas leda till ökade kostnader för Polismyndigheten med cirka 20 miljoner kronor per år.

Förslagen förväntas inte medföra några kostnadsökningar för Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, domstolarna, anslaget Rättsliga biträden m.m. eller andra myndigheter som kan komma att beröras av förslagen, som inte kan finansieras inom ramen för befintliga anslag.

Förslagen förväntas inte medföra några ökade kostnader för skolor och hem för vård eller boende. De förväntas inte heller medföra några ökade kostnader för kommunerna som medför behov av kompensation enligt den kommunala finansieringsprincipen.

De föreslagna ändringarna kan inte genomföras utan att ytterligare ekonomiska tillskott tillförs Kriminalvården, Statens institutionsstyrelse och Polismyndigheten. Dessa tillskott bör finansieras inom ramen för de resurser som kan förväntas behöva tillföras myndigheterna som en följd av andra reformer med anledning av regeringens samlade arbete mot den organiserade brottsligheten. I anslutning till det bör även anslaget Rättsliga biträden m.m. övervägas.

Vi föreslår även att regeringen bör lämna ett uppdrag t.ex. till Åklagarmyndigheten, Polismyndigheten, Statens skolverk och Socialstyrelsen, att sprida information och kunskap om den nya möjligheten till frivilligt tillbakaträdande.

Ikraftträdande

Vi bedömer att de nya bestämmelserna kan träda i kraft tidigast den 1 november 2025. Vi föreslår därför detta datum för ikraftträdande.

1 Författningsförslag

1.1 Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om brottsbalken¹
dels att 23 kap.² ska upphöra att gälla,
dels att det ska införas ett nytt kapitel, 23 kap., av följande lydelse.

23 kap. Om ansvarsformer och osjälvständiga brottsformer

Gärningsmannaskap, anstiftan och medhjälp

1 § Som gärningsman döms den som ensam eller genom någon annan utför en gärning som är straffbelagd. Om flera utför gärningen i samverkan med varandra ska var och en av dem dömas som gärningsman.

Som gärningsman döms även den som i väsentlig mån främjar en straffbelagd gärning.

2 § Den som, utan att vara gärningsman enligt 1 §, har förmått annan att utföra en gärning som är straffbelagd i denna balk döms för anstiftan av brott. Den som annars har främjat en sådan gärning döms för medhjälp till brott.

Vad som sägs i första stycket ska gälla även beträffande en gärning som är straffbelagd i annan lag eller författning, under förutsättning att fängelse är föreskrivet för gärningen.

Vad som sägs i denna paragraf ska inte gälla, om något annat är särskilt föreskrivet.

¹ Senaste lydelse av
23 kap. 2 § 2016:508
23 kap. 4 § 1994:458
23 kap. 6 § 2016:508.

² För nuvarande lydelse se bilaga 3.

3 § I de fall en straffbelagd gärning för ansvar förutsätter att gärningen har utförts av någon som innehar en särskild ställning eller har uppsåt att utföra viss gärning, ska även den som har utfört gärningen tillsammans med honom eller henne, eller främjat gärningen, dömas som gärningsman eller för anstiftan av eller medhjälp till brottet.

När straffansvar är föreskrivet för någon i särskild ställning, och denna ställning innehas av en juridisk person, ska föreskriften gälla företrädare för den juridiska personen.

4 § Ansvar enligt 1–3 §§ bedöms utifrån vars och ens uppsåt eller oaktsamhet.

5 § Om någon har förmåtts att utföra eller främja brott genom tvång, svek eller missbruk av hans eller hennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning får straffet bestämmas lägre än det lägsta straff som är föreskrivet för brottet. Detsamma gäller för den som endast i mindre utsträckning har främjat ett brott och för den gärningsman som är att anse som främjare. I ringa fall ska inte dömas till ansvar.

Även i de fall där ansvar stadgas för någon i särskild ställning får straffet för annan än gärningsman bestämmas lägre än det lägsta straff som är föreskrivet för brottet.

Försök, förberedelse och stämpling till brott

6 § Den som med uppsåt att begå brott har påbörjat utförandet av ett brott utan att det har fullbordats döms, i de fall det är särskilt föreskrivet, för försök till brottet, om gärningen inneburit fara för att brottet skulle ha fullbordats eller om sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd.

Straff för försök får sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott men får inte sättas under fängelse, om lägsta straff för det fullbordade brottet är fängelse i två år eller mer.

Om en gärning där faran varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd uppenbart är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar.

7 § Den som med uppsåt att utföra eller främja brott,

1. förvärvar, anskaffar, tar emot, tillverkar, sammanställer, innehar, transporterar, överlåter, överlämnar eller på annat liknande sätt tar befattning med något som är ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott,

2. lämnar, tar emot, förmedlar eller disponerar betalningsmedel eller annat som avser betalning för ett brott, eller som är avsedda att täcka kostnader för ett brott,

3. kartlägger, rekognoscerar eller på annat liknande sätt samlar in information som är ägnad att användas vid ett brott, eller

4. vidtar andra planeringsåtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott,

döms, i de fall det är särskilt föreskrivet, för förberedelse till brottet, om han eller hon inte har gjort sig skyldig till fullbordat brott eller försök.

Den som tillsammans med annan kommer överens om att en gärning ska utföras eller som försöker anstifta någon annan eller åtar eller erbjuder sig att utföra en gärning döms, i de fall det är särskilt föreskrivet, för stämpling till brott.

För ansvar enligt första och andra stycket krävs att gärningen inneburit fara för att brottet skulle ha fullbordats eller att sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd.

Straffet för förberedelse eller stämpling får sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott. Högre straff än fängelse i två år får bestämmas endast om fängelse i fyra år eller mer kan följa på det fullbordade brottet.

Om gärningen med hänsyn till det fullbordade brottets straffvärde eller omständigheterna i övrigt är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar.

8 § Den som frivilligt har avstått från att fullborda ett brott eller annars har förhindrat att brottet fullbordas, ska inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling till brott. Även om brottet har fullbordats ska den som har tagit olovlig befattning med hjälpmedel inte dömas till ansvar för detta, om han eller hon frivilligt har förhindrat den brottsliga användningen av hjälpmedlet.

Även den som annars deltar i försök, förberedelse eller stämpling till ett brott och sedan frivilligt avslöjar det planerade brottet för en myndighet, för lärare eller övrig personal inom skolväsendet eller för elevhälsan, personal på ett hem för vård eller boende, eller för någon

annan som innehar en särskild förtroendeställning, i sådan tid att brottets fullbordan till följd av avslöjandet kan förhindras, ska anses ha tillbakaträtt frivilligt och inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling till brott.

Underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott

9 § Den som underlåter att i tid anmäla eller annars avslöja ett förestående eller pågående brott ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att avslöja brottet enligt vad som är föreskrivet i 5 §. I de fall det är särskilt föreskrivet ska för underlåtenhet att avslöja brott även den dömas som inte haft uppsåt till men borde ha insett att brottet var förestående eller pågick.

Den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och underlåter att förhindra ett brott inom ramen för sammanslutningen ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att förhindra brottet enligt första stycket.

För underlåtenhet att förhindra brott döms också en förälder eller annan uppfostrare eller förmyndare som underlåter att hindra den som står under hans eller hennes vård eller lydnad från att begå brott.

Ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott förutsätter att

1. gärningen har fortskridit så långt att den är straffbar,
2. brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för att den handlande själv döms för att ha utfört eller främjat brottet,
3. brottet kan avslöjas eller förhindras utan att det medför allvarlig fara för den handlandes liv eller hälsa, och
4. brottet, i fall som avses i tredje stycket, kan förhindras utan anmälan till myndighet.

Vinning för annan

10 § Ansvar som enligt denna balk ska dömas ut när någon har berett sig själv vinning eller tillägnat sig själv något, ska också dömas ut i de fall som någon genom brott berett vinning åt någon annan eller tillägnat någon annan något.

Denna lag träder i kraft den 1 november 2025.

1.2 Förslag till lag om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet, på hem för vård eller boende, vissa myndigheter och personer i särskild förtroendeställning

Härigenom föreskrivs följande.

1 § Följande myndigheter och enskilda har en skyldighet att omedelbart anmäla ett avslöjande av brott enligt 23 kap. 8 § andra stycket brottsbalken, till Polismyndigheten

1. andra myndigheter än Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket,

2. huvudmän, rektorer, lärare och övrig personal inom skolväsendet, och elevhälsan,

3. huvudmän och personal på ett hem för vård eller boende, och

4. den som innehar en särskild förtroendeställning, men inte omfattas av reglerna i 36 kap. 5 § fjärde stycket rättegångsbalken.

Denna lag träder i kraft den 1 november 2025.

2 Uppdraget och dess genomförande

2.1 Utredningens uppdrag

Regeringen beslutade den 15 juni 2023 att ge en särskild utredare i uppdrag att göra en bred översyn av de osjälvständiga brottsformerna i 23 kap. brottsbalken. Syftet med översynen är att skapa ett modernt, lättillgängligt och ändamålsenligt regelverk som ger uttryck för en skärpt syn samt tillgodoser intresset av effektiv lagföring av brott och ger utrymme för att döma till ansvar för osjälvständiga brott i fler fall än i dag.

Enligt direktiven ska utredaren

- analysera och ta ställning till hur straffansvaret för osjälvständiga brott bör utvidgas och förändras för att på ett mer effektivt sätt motverka brott, särskilt brott som begås inom ramen för organiserad brottslighet, och
- lämna författningsförslag som ger uttryck för en skärpt syn på sådan brottslighet.

Regeringen beslutade den 4 april 2024 tilläggsdirektiv till utredningen genom vilka utredningstiden förlängdes och en parlamentarisk referensgrupp knöts till utredningen. En fullständig uppdragsbeskrivning finns i regeringens direktiv och tilläggsdirektiv, som bifogas som bilaga 1 och 2 till betänkandet.

2.2 Utredningsarbetet

Vårt arbete har bedrivits på sedvanligt sätt med regelbundna sammanträden med förordnade experter och sakkunnig. Sedan oktober 2023 har vi hållit sammanlagt fem sammanträden, varav ett tvådagars slutsammanträde. Utöver dessa möten har underhandskontakter skett mellan den särskilde utredaren, sekretariatet samt utredningens experter och sakkunnig.

Till utredningen har det genom tilläggsdirektiven också knutits en referensgrupp med företrädare för samtliga politiska partier i riksdagen. Utredningen har hållit ett sammanträde med den parlamentariska referensgruppen.

Enligt direktiven ska vi i den utsträckning det behövs och bedöms lämpligt samråda med och inhämta upplysningar från myndigheter och organisationer. Vi ska hålla oss informerade om och beakta sådant arbete inom Regeringskansliet och utredningsväsendet som är relevant för uppdraget.

Under utredningsarbetet har den särskilde utredaren och utredningssekreteraren haft möten med Polismyndigheten och Tullverket. Vidare har ett möte hållits med Devin Rexvid, universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet. Förslagen i huvuddrag har presenterats vid Högre seminarium med forskargruppen i straffrätt vid juridiska fakulteten i Uppsala den 4 juni 2024.

Samråd har skett med Utredningen om förstärkta åtgärder mot hedersrelaterat våld och förtryck (Ju 2024:01) och med Utredningen om stärkt brottsbekämpning genom lagreglering av provokation (Ju 2024:09) samt med sekretariaten i 2023 års fri- och rättighetskommitté (Ju 2023:05) och Straffreformutredningen (Ju 2023:14).

Vi har också kartlagt relevanta straffrättsliga regleringar i andra nordiska och europeiska länder. I detta syfte har den särskilde utredaren och utredningssekreteraren haft möten i Köpenhamn med företrädare för dansk polis och åklagare. Den särskilde utredaren och utredningssekreteraren har även haft möten via videolänk med företrädare för fransk och tysk åklagare. Lagstiftning och i förekommande fall förarbeten samt övrig information har därutöver inhämtats från officiella webbplatser. Skriftlig kommunikation har också ägt rum med företrädare för de departement eller ministerier i respektive land som ansvarar för aktuella frågor.

Vi har inhämtat vissa statistikuppgifter från Brottsförebyggande rådet – Brå och Åklagarmyndigheten.

2.3 Dispositionen av betänkandet

Betänkandet innehåller 14 numrerade kapitel. I kapitel 1 redovisas våra författningsförslag. I detta kapitel (kapitel 2) behandlas vårt uppdrag. Kapitel 3 innehåller bakgrund och en allmän problembeskrivning. I kapitel 4 redovisas gällande rätt. Kapitel 5 innehåller en redogörelse för tidigare lagstiftningsärenden. I kapitel 6 redovisas relevant lagstiftning i andra nordiska och europeiska länder. Kapitel 7 innehåller våra överväganden och förslag när det gäller förberedelse till brott. I kapitel 8 återfinns våra överväganden och förslag avseende förberedelse och stämpling till brott. Kapitel 9 innehåller våra överväganden och förslag när det gäller frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till brott. I kapitel 10 återfinns våra överväganden när det gäller gärningsmannaskap och andra former av medverkan till brott. Kapitel 11 innehåller våra överväganden och förslag när det gäller underlåtenhet att avslöja eller hindra brott. I betänkandets tre sista kapitel (12, 13 och 14) behandlas frågor om konsekvenserna av våra förslag, ikraftträdande och övergångsbestämmelser samt författningskommentarer.

3 Bakgrund och problembild

3.1 Bakgrund

De osjälvständiga brottsformerna regleras i 23 kap. brottsbalken och består i dag av försök till brott (1 §), förberedelse och stämpling till brott (2 §), medverkan till brott (4 §) samt underlåtenhet att avslöja och förhindra brott (6 §). I kapitlet regleras också frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till brott (3 §), ringa medverkan till brott (5 §) och vinning för annan (7 §). Regelverket är konstruerat på så sätt att definitionen av vad som utgör försök, förberedelse och stämpling finns i 23 kap. brottsbalken medan det genom ett särskilt straffstadgande i brottsbalkens respektive kapitel eller i en specialstraffrättslig lag anges om och i så fall vilka förstadier till ett brott som är straffbara. Bestämmelsen om frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till brott är generellt tillämplig där försök, förberedelse och stämpling är straffbelagda.

Bestämmelserna i 23 kap. brottsbalken har med några undantag inte genomgått några större förändringar vare sig i sak eller utformning sedan de infördes i svensk rätt under 1940- och 1960-talen. Samhälls- och teknikutvecklingen har sedan dess i stor utsträckning förändrat inte minst människors sätt att kommunicera med varandra. Denna utveckling har också förenklats för människor att planera och begå allvarlig brottslighet.

I det följande redogör vi för den allmänna problembilden när det gäller organiserad brottslighet och kriminella nätverk samt hedersnormer, våld och förtryck. Detta eftersom de osjälvständiga brottsformerna kan antas ha särskilt stor betydelse när det gäller att motverka brott som begås i sådana kontexter. Vi gör även en genomgång av brottsligheten i samhälle stort. Vidare berör vi några områden som det är bra att ha viss kännedom om vid den fortsatta läsningen av vårt betänkande. Det gäller den i andra länder förekommande kriminali-

seringen av deltagande i en kriminell organisation och de i det brottsbekämpande arbetet förekommande verktygen interimistisk passivitet och provocativa åtgärder. Slutligen går vi helt kort igenom kravet på klara och tydliga straffbestämmelser samt de senaste årens utveckling i rättspraxis när det gäller vissa osjälvständiga brottsformer.

3.2 Allmän problembild

3.2.1 Organiserad brottslighet och kriminella nätverk

Regeringen konstaterar följande i skrivelsen Motståndskraft och handlingskraft – en nationell strategi mot organiserad brottslighet (skr. 2023/24:67 s. 3).

Den organiserade brottsligheten hotar Sverige. Kriminella nätverk och den brottslighet de utför har blivit ett av vår tids stora problem. I förlängningen hotas grundläggande värden såsom demokrati, rättssäkerhet och tillit mellan människor och mellan medborgare och stat. Det våldskapital, de finansiella strukturer och de parallella samhällsstrukturer som aktörerna inom organiserad brottslighet har byggt upp i Sverige innebär både en direkt och indirekt påverkan på människors trygghet och säkerhet, liksom på samhällsviktiga funktioner. Brottsligheten finns i hela landet och är ett påtagligt problem för statlig, regional och kommunal verksamhet. Den utgör ett hot mot välfärdssystemen, näringslivet, civilsamhället och inte minst mot Sveriges invånare. Även omvärldens bild av Sverige påverkas, vilket i förlängningen riskerar att påverka våra förutsättningar att attrahera exempelvis investeringar och turism.

Det står klart att de åtgärder som hittills har vidtagits för att bekämpa den organiserade brottsligheten inte har varit tillräckliga. Dödligt våld med skjutvapen har ökat kraftigt i Sverige sedan början av 2010-talet. Den eskalerande våldsspiralen resulterade 2022 i ytterligare en markant ökning av antalet dödade till följd av skjutvapenvåld, från redan höga nivåer. Antalet konstaterade fall av dödligt våld med skjutvapen per år mer än tredubblades mellan 2011 och 2022, från 17 till 63 fall. Utvecklingen under 2023 visade på en fortsatt hög nivå. Det kraftigt ökande skjutvapenvåldet skiljer ut Sverige från övriga Europa, som i stället under 2000-talet uppvisar en minskning av dödligt våld, både som helhet och med skjutvapen. Förekomsten av sprängningar i landet ökade lavinartat under 2023. Under året anmäldes 156 fullbordade brott enligt preliminär statistik, vilket kan jämföras med 90 under 2022.

Våldet är inte längre ett fenomen i konflikter mellan kriminella bara i landets större städer utan förekommer även i mellanstora och mindre städer. Våldets karaktär har dessutom förändrats över tid. Fler dåd är av ren avrättningskaraktär med det uppenbara syftet att döda, inte skada, offret. Angreppen riktas inte bara mot personer inom de kriminella nät-

verken utan även mot anhöriga. Allt oftare begås våldsbrotten utomhus och i offentliga miljöer eller riktat mot privatbostäder. Automatvapen har blivit vanligare och såväl offer som gärningspersoner har blivit yngre. I allt fler fall begås våldsbrotten av utförare som inte känner de tilltänkta måltavlorna. Dessa faktorer ökar även risken att utomstående ska drabbas, vilket också har inträffat vid åtskilliga tillfällen. Utvecklingen påverkar tryggheten negativt och riskerar att urholka tilltron till rättsväsendet.

Våldsbrottsligheten relaterad till organiserad brottslighet och kriminella nätverk är dock bara det mest brutala och synliga uttrycket för mer djupgående problem. Vid sidan av våldet pågår den vinstdrivande och mer undanskymda brottsligheten. Även denna är synnerligen allvarlig då den påverkar olika processer och sektorer i samhället, med konsekvenser för invånare, förvaltning och näringsliv. Ytterst hotas samhällets funktionssätt.

Enligt regeringen är hoten från organiserad brottslighet av olika karaktär och orsakar olika typer av negativa konsekvenser. Aktörerna är multikriminella och opererar både nationellt och globalt. Brottsligheten omfattar exempelvis mord, narkotikahandel, vapenhandel, människohandel, tillgreppsbrott, välfärdsbrott, bedrägerier och annan ekonomisk och finansiell brottslighet. Den tekniska utvecklingen i finanssektorn innebär nya möjligheter för kriminella aktörer att flytta värden, tvätta pengar och undandra skatt. Korrupktion, infiltration och otillåten påverkan samt övergrepp i rättsak används för att skaffa sig fördelar, till exempel genom myndighetsbeslut eller i försök att påverka rättsprocessen. De internationella kopplingarna är tydliga och har blivit allt starkare med åren. Den snabba digitala utvecklingen har möjliggjort att den grova brottsligheten kan ledas, organiseras och bedrivs med delar av eller hela verksamheten utomlands, vilket ytterligare försvårar myndigheters tillsyn och kontroll. Möjligheten att kommunicera i det fördolda, till exempel via krypterade applikationer, är i dag ofta en förutsättning för brottsuppläggen.¹

Som framgår av regeringens skrivelse har Sverige de senaste åren varit hårt drabbat av ökande våld med skjutningar och sprängningar. De allra flesta skjutningarna kan också kopplas till kriminella miljöer och kriminella nätverk. Ett utmärkande drag när det gäller brott i kriminella nätverk är att det alltid är flera delaktiga i den brottsliga verksamheten, även om alla inte deltar samtidigt, på samma sätt eller i samma utsträckning. Dessutom kan brottsligheten vara både sofisti-

¹ Skr. 2023/24:67 s. 4.

kerad och välplanerad.² Detta innebär att de osjälvständiga brottsformerna har särskilt stor betydelse för förutsättningarna att motverka sådan brottslighet och möjligheten att lagföra personer som deltar i eller har samröre med kriminella nätverk.

Många brott, särskilt av det allvarliga slag som nämns ovan, begås i dag inom ramen för någon form av samarbete mellan olika personer. Internationellt och inom EU har olika definitioner tagits fram som definierar såväl s.k. kriminella organisationer som organiserad brottslighet generellt (se avsnitt 3.3). Några sådana definitioner har inte ansetts nödvändiga i svensk lagstiftning. Det närmaste man i svensk rätt kommer en definition av organiserad brottslighet är den särskilda straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § 6 brottsbalken om brott som utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Avsaknaden av en lagfäst definition har lett fram till att följande definition har tagits fram i den myndighetsgemensamma samverkan mot organiserad brottslighet: ”Det handlar om minst två personer som varaktigt över tid, begår allvarliga brott i samarbete och i syfte att uppnå ekonomisk vinning”.³

Inte heller har begreppet kriminella nätverk någon bestämd definition. Termerna organiserad brottslighet och kriminella nätverk behandlas ibland synonymt, även om det senare begreppet stundtals synes användas för att åskådliggöra förekomsten av lösare kriminella grupper, dvs. konstellationer med lägre organisationsgrad. Begreppet kriminella nätverk kan emellertid inte uppfattas som att det endast avser en viss sorts grupperingar, t.ex. mindre organiserade sådana. Det används i olika sammanhang för att beskriva en rad olika sorters konstellationer av brottsliga aktörer, allt från hierarkiska och formaliserade organisationer till lösare grupper. (Se även propositionen Skärpta straff för brott i kriminella nätverk [2022/23:83] s. 24 f.)

Det finns i det här sammanhanget också anledning att nämna familje- och släktbaserade nätverk särskilt. De har ofta stort inflytande och beskrivs som en samling personer som med viss styrning från

² Se t.ex. Brå:s rapport Utredning och uppkläring av dödligt våld i kriminell miljö (2023:4), s. 12, där bl.a. följande framgår. ”Dödligt våld i kriminell miljö innefattar en högre grad av planering och inbegriper oftare fler gärningspersoner än andra typer av dödligt våld där det är vanligare att enskilda gärningspersoner agerar oplanerat och i affekt. Gärningspersoner vid dödligt våld i kriminell miljö uppvisar också ofta en hög grad av forensisk medvetenhet och verkar generellt duktiga på att inte lämna spår efter sig. Detta innebär att det är svårare att klara upp dödligt våld i kriminell miljö, vilket forskningsgenomgången också visar är något som även gäller i andra länder.”

³ Se bl.a. skr. 2023/24:67 s. 4.

ledande personer är koordinerade och samverkar i sin brottslighet. I vissa sammanhang används termen ”klaner” för att beskriva dessa nätverk, en klan är dock inte i sig en kriminell organisation.⁴ Användningen av den termen är missvisande om den används som synonym för ett kriminellt familje- och släktbaserat nätverk. Inom de familje- och släktbaserade nätverken förekommer narkotika- och vapensmuggling, stölder, häleri och utpressning samt beskyddarverksamhet. Inom den legala ekonomin drivs olika företag och det kan också finnas ett inflytande inom lokalpolitik och föreningsliv. Det finns uppgifter om tendenser till ett ”parallellsamhälle” där svensk lagstiftning inte gäller och där viktiga samhällsfunktioner tagits över av familjer och släkter. Termen ”släktbaserade” är dock något missvisande eftersom det i princip endast är nätverkens kärna som är släkt eller har familjerelationer. Denna kärna omger sig med yngre brottsaktiva personer. Det handlar om unga killar som vill komma upp i hierarkin och därför tilldelas olika uppgifter. Dessa personer behöver inte ha samma etniska tillhörighet som kärnan. Snarare har de vuxit upp i samma bostadsområde.⁵

Nätverkens våldsanvändning och konflikter koncentreras till den kriminella miljön. Med den kriminella miljön avses enligt Brottsförebyggande rådets (Brå) användning av begreppet den vinningsdrivna miljö där personer enskilt eller tillsammans systematiskt begår brott för att tjäna pengar. Det handlar ofta om brott med kopplingar till narkotikahandel eller organiserad brottslighet. Begreppet används för att betona att den kriminella miljön är skild från den vanliga legala miljön, snarare än för att peka ut att det finns olika geografiska områden eller platser som utgör kriminella miljöer.⁶

Även terroristbrott föregås i många fall av noggrann planering där det kan vara flera personer som deltar. Även i det sammanhanget kan straffbestämmelserna om osjälvständiga brott vara av särskild betydelse för möjligheten att motverka, avvärja och lagföra brott. Bestämmelserna utgör där ett komplement till kriminaliseringen av bl.a. deltagande i terroristorganisation.

⁴ Utredningen kan konstatera att en klan är en samhällsorganisationsform som uppstått som ett alternativ i stater som är svaga och inte fungerar. Där är den nödvändig för att ge klanmedlemmarna trygghet. Problemen uppstår när klanmedlemmar, som vistas i land som Sverige med en stark stat, börjar att skapa egna regler som strider mot de lagar och regler som råder enligt den svenska rättsordningen. Generellt kan man dock säga att det inom dessa strukturer finns en genomgående tystnadskultur som innebär en total lojalitet med gruppen.

⁵ Se Brås rapport Kriminella nätverk och grupperingar. Polisens bild av maktstruktur och marknader (2016:12), s. 52 f.

⁶ Se Brås rapport Dödligt våld i den kriminella miljön 2005–2017 (2020:4), s. 12 och 20.

När det gäller skjutningar, sprängningar och dödligt våld i anslutning till den kriminella miljön och även i övrigt när det gäller brottsligheten inom ramen för kriminella nätverk gjorde Gängbrottsutredningen (Ju 2020:115) en grundlig genomgång i sitt betänkande Skärpta straff för brott i kriminella nätverk (SOU 2021:68). Den genomgången är tyvärr alltför relevant och ger en rättvisande bild av den rådande situationen. För en fylligare och mer detaljerad bakgrund hänvisas till det betänkandet (a. bet. s. 48 f.) och till propositionen med samma namn (prop. 2022/23:53 s. 25 f.).

3.2.2 Kampen mot den kriminella ekonomin

Regeringen konstaterar följande i skrivelsen Motståndskraft och handlingskraft – en nationell strategi mot organiserad brottslighet (skr. 2023/24:67 s. 4 f.).

Ekonomisk brottslighet av olika slag har utvecklats till att bli en betydande beståndsdel av, och en motor för, den organiserade brottsligheten. En stor del av brottsvinsterna återinvesteras i kriminell verksamhet vilket ger de kriminella aktörerna ännu större maktmedel.

Organiserad brottslighet riktad mot välfärden omfattar stora belopp varje år och försvagar välfärden och våra skyddsnet. Det handlar såväl om att kriminella aktörer systematiskt tillskansar sig bidrag och ersättningar på felaktiga grunder som att man driver och utnyttjar välfärdsverksamhet för att komma åt offentliga medel. Även undandragande av skatter och avgifter har blivit ett allt viktigare brottsområde för organiserad kriminalitet. Det kan t.ex. röra sig om punktskattebrott, undandragande av mervärdesskatt eller ekonomisk brottslighet kopplat till gränsöverskridande handel.

Vidare har bedrägeribrotten ökat kraftigt och utgör i dag en viktig och växande finansieringskälla för organiserad brottslighet. Här har övergången till den digitala arenan varit särskilt tydlig, där snabbare och smidigare sätt att göra inköp, betalningar och bankärenden har underlättat även för kriminella. Även komplex cyberbrottslighet har blivit vanligare inom organiserad brottslighet. Denna typ av brott kan ha stor inverkan på teknisk infrastruktur och påverka samhällsviktiga funktioner och näringslivet. Det är samtidigt ett område där samhället i stort uppvisar en bristande teknisk förmåga att skydda sig.

Illegal handel med narkotika fortsätter att vara en central inkomstkälla för den organiserade brottsligheten. Denna handel genererar våld och konflikter i kriminella kretsar och utgör ofta en inkörsport till kriminella nätverk för unga.

En ytterligare födkrok för aktörer inom organiserad brottslighet är arbetslivskriminalitet. Kombinationen av t.ex. löneskillnader, skillnader

i system för social trygghet och de möjligheter som den fria rörligheten inom Schengenområdet innebär har bidragit till förekomsten av människoexploatering inom arbetskraftsintensiva branscher. Undandragande av skatter och avgifter liksom åsidosättande av arbetsmiljölågstiftning utsätter seriösa företag för illojal konkurrens och riskerar att slå ut dem, vilket på lång sikt kan hämma Sveriges ekonomiska tillväxt. Arbetslivskriminalitet, människohandel och människosmuggling är globalt växande problem. De riskerar att öka ytterligare i tider av ekonomisk nedgång, krig och andra kriser. Brottsligheten är i många fall organiserad och gränsöverskridande och innebär ett hänsynslöst utnyttjande av människor i utsatta situationer.

Illegal avfallshantering är ett annat brottsområde där stora brottsvinster finns att hämta. Ansvariga myndigheter bedömer att avfallsbrottsligheten är grovt underskattad och att problemet kommer att växa i takt med att kostnaderna för legal avfallshantering ökar. Behovet av åtgärder inom miljö- och klimatpolitiken riskerar enligt myndigheterna också att öppna upp för omfattande brottslighet.

Regeringens målsättning som framgår av skrivelsen är att slå sönder den kriminella ekonomin. I arbetet mot målet ingår bl.a. att förhindra utnyttjandet av offentliga medel, förhindra att företag och andra juridiska personer används som brottsverktyg och bekämpa den narkotikarelaterade brottsligheten. När det gäller dessa företeelser beskrivs problembilden i huvudsak som följer.

När det gäller utnyttjandet av offentliga medel konstateras att brott mot välfärden är en lukrativ inkomstkälla för den organiserade brottsligheten. Det handlar om att kriminella aktörer på felaktiga grunder systematiskt tillskansar sig bidrag och ersättningar men även att de själva driver välfärdsverksamhet för att komma åt offentliga medel. Vissa välfärdsförmåner är särskilt utsatta för angrepp från personer och nätverk inom organiserad brottslighet. Hit hör exempelvis assistansersättningen, tandvårdsstödet och den statliga lönegarantin. Den totala omfattningen av felaktiga utbetalningar från de statliga välfärdssystemen bedöms 2021 ha uppgått till cirka 15–20 miljarder kronor (prop. 2023/24:1). Ekonomistyrningsverket har uppskattat att cirka 90 procent av de felaktiga utbetalningarna har orsakats av de sökande. Av felen bedömer myndigheten att i genomsnitt 56 procent kan misstänkas vara avsiktligt orsakade. Det är dock okänt i hur stor utsträckning organiserad brottslighet ligger bakom dessa fel.⁷

Den organiserade brottsligheten använder sig också systematiskt av företag för att begå brott. Stora utbetalningar från välfärdssystemen

⁷ Se skr. 2023/24:67 s. 20.

görs till företag. Det är genom företag som skatter och avgifter på arbete eller varor kan undandras. Med ett företag kan arbetskraft från tredjeländ hämtas. Likaså används företag i olika grad vid smuggling, transport och lagerhållning av narkotika. Det är ett återkommande problem att legal och illegal verksamhet blandas bakom företagsfasaden vilket försvårar upptäckt och utredning av brottsligheten. Även ideella föreningar och stiftelser missbrukas av kriminella aktörer för att begå brott, exempelvis för att få del av bidragsmedel från det offentliga. Att bilda en förening är på flera sätt enklare än att starta ett företag. Det finns ingen lagstiftning om ideella föreningar. Skatteverket har gjort ett antal utredningar av bidragsmottagande föreningar och bedömer att risken för bidragsbedrägerier är hög. Mörkertalet är enligt myndigheten sannolikt stort.⁸

Narkotikahandel är en av den organiserade brottslighetens huvudsakliga inkomstkällor. Baserat på material från den krypterade kommunikationsplattformen Encrochat har Polismyndigheten uppskattat att de mest centrala aktörerna i underlaget smugglar in mellan 100 och 150 ton narkotika per år i Sverige. Stora mängder av exempelvis kokain kommer i containerflödet från sydamerikanska till svenska hamnar. Sverige fungerar också som ett transitland för narkotika, dvs. delar av den narkotika som förs in i landet är avsedd för andra länder. Handeln med narkotika är en av flera drivande komponenter i det dödliga våldet mellan kriminella nätverk. Handel med narkotika är vidare en inkörsport för unga till en kriminell livsstil. Den studie som redovisas i Brå:s rapport Barn och unga i kriminella nätverk (2023:13) visar hur barn involveras i nätverken för att bygga ut distributionskedjor för narkotika. Narkotikaklassade läkemedel, såsom tramadol, används enligt Polismyndigheten dessutom ofta av kriminella som begår grova brott, i synnerhet våldsbrott, för att de ska bli känslomässigt avtrubbade och därmed lättare kunna förmå sig att utföra handlingarna. Den gränsöverskridande, organiserade illegala narkotikahandeln har stärkt de kriminella nätverkens verksamhet och ökat tillgången på narkotika i Sverige. Nya marknadsplatser har etablerats online och användningen av sociala medier och applikationer för krypterad digital kommunikation har förenklat processen för att köpa och sälja illegal narkotika. Det är också vanligare med leverans av narkotika till hemmen och i postflödet. Polismyndigheten be-

⁸ Se a. skr. s. 22 f.

dömer att över en miljon försändelser med narkotika årligen sänds i det svenska inrikes postflödet.⁹

3.2.3 Brottsligheten i stort

Kriminalstatistiken för 2023

Vid sidan av organiserad brottslighet och kriminella nätverk är det av intresse att också kort titta på hur den anmälda brottsligheten i stort ser ut i Sverige. Av Brå:s redovisning av kriminalstatistiken för 2023 framgår sammanfattningsvis följande.¹⁰ Under året anmäldes drygt 1,51 miljoner brott, en ökning med 64 412 brott (+4 procent) jämfört med året innan. Den brottskategori som ökade mest var bedrägeribrott, som ökade med 42 442 anmälda brott till 238 371 (+22 procent). Den kategori som minskade mest var stöld- och tillgreppsbrott, som minskade med 11 703 brott till 381 041 (-3 procent). Av samtliga anmälda brott 2023 utgjorde stöld- och tillgreppsbrotten 25 procent, brotten mot person 20 procent, bedrägeribrotten 16 procent och skadegörelsebrotten 14 procent.

Den senaste tioårsperioden (2014–2023) utmärks främst av att stöldbrotten blivit en mindre andel av samtliga anmälda brott, en minskning från 37 till 25 procent. Trafikbrottens andel var en procentenhet mindre 2023 än 2014. Andelen skadegörelsebrott och bedrägeribrott var fyra respektive fem procentenheter större än 2014. Brotten mot person var två procentenheter större i andel av samtliga anmälda brott. Övriga brott och narkotikabrotten var två respektive en procentenhet större jämfört med 2014.

Bedrägeribrott var som nämnts den brottskategori som ökade mest i antal anmälda brott 2023 jämfört med 2022. De brottstyper som ökade mest inom kategorin var kortbedrägeri (bank, betal- och kreditkort) som ökade med 31 771 brott (+44 procent), och bedrägeri genom social manipulation som ökade med 12 469 brott (+36 procent).

Under 2023 anmäldes 296 208 brott mot person, vilket innebar en ökning med 8 925 brott (+3 procent) jämfört med 2022. Av dessa anmälningar avsåg 86 466 misshandelsbrott, vilket var en ökning med

⁹ Se skr. 2023/24:67 s. 24, och i fråga om narkotikahandeln även Brå:s rapport Narkotikamarknader. En studie av smuggling, gatuförsäljning, internethandel och köpare (2021:10), s. 10.

¹⁰ Se Brå:s Kriminalstatistik 2023 Anmälda brott (Slutlig statistik), s. 4 f.

2 455 brott (+3 procent) jämfört med 2022. Antalet misshandelsbrott mot kvinnor ökade med 1 335 brott (+5 procent), till 30 559 anmälda brott. Anmälda misshandelsbrott mot män ökade med 367 brott (+1 procent), till 30 652 brott. Antalet anmälda misshandelsbrott mot barn (personer i åldern 0–17 år) ökade med 753 brott (+3 procent), till 25 255 brott. En majoritet (81 procent) av misshandelsbrotten mot kvinnor begicks av närstående och andra bekanta gärningspersoner. Motsvarande andel för misshandel mot män var 43 procent.

Under året anmäldes 969 brott om grov fridskränkning, vilket innebar en minskning med fem procent (-53 brott) jämfört med 2022. Av de anmälda brotten om grov fridskränkning var majoriteten (78 procent) brott mot barn. Totalt anmäldes 137 grova fridskränkingsbrott mot kvinnor, vilket var en minskning med 31 brott (-18 procent) jämfört med 2022. Antalet anmälda brott om grov fridskränkning mot män var 75 brott, vilket var 33 brott färre (-31 procent) än 2022. Vidare anmäldes 1 137 fall av grov kvinnofridskränkning, vilket var 108 brott färre (-9 procent) än 2022.

Under 2023 anmäldes 9 476 våldtäkter¹¹, vilket innebar en minskning med 159 brott (-2 procent). Antalet anmälda våldtäkter mot kvinnor uppgick till 5 158 brott, vilket var 348 fler brott (+7 procent) än 2022. De anmälda våldtäktsbrotten mot män minskade med tre stycken (-1 procent) till 283 brott. Antalet anmälda våldtäktsbrott mot barn minskade under året med 419 brott (-10 procent), till 3 853 anmälda brott. Drygt en tredjedel (35 procent) av de anmälda våldtäktsbrotten mot kvinnor avsåg våldtäkter begångna av en närstående i parrelation. Motsvarande andel för våldtäkt mot män var 15 procent.

Som nämnts ovan var stöld- och tillgreppsbrott den brottskategori som minskade mest under 2023. Under året anmäldes 69 718 inbrottsstölder, vilket innebar en ökning med 498 brott (+1 procent), jämfört med 2022. Det anmäldes 10 809 bostadsinbrott, vilket är en minskning med 166 brott (-2 procent) jämfört med föregående år. Av dessa utgjorde 5 700 villainbrott, vilka minskade med 239 brott (-4 procent) och 5 109 lägenhetsinbrott, som ökade med 73 brott (+1 procent). Under året anmäldes dock även 47 558 stölder i butik, vilket är en ökning med 10 procent (+4 460 brott) jämfört med 2022. I jämförelse med 2022 minskade antalet personrån med två procent

¹¹ I denna siffra ingår våldtäkter enligt 6 kap. 1, 1 a och 4 §§ brottsbalken. I den följande redovisningen innefattas dock inte anmälda våldtäkter enligt 6 kap. 1 a §.

till 5 384 anmälda brott. Av dessa gällde 4 890 rån mot någon annan än en äldre eller funktionsnedsatt person. Rån mot vuxna minskade med fyra procent, till 3 438 brott. Rån mot barn ökade med två procent, till 1 452 brott. Totalt begicks 490 personrån med skjutvapen, vilket var en ökning med ett brott jämfört med 2022. Merparten (84 procent) av rånen med skjutvapen begicks mot vuxna. Från 2022 till 2023 minskade antalet anmälda butiksrån med elva procent, till 350 brott, och antalet anmälda bankrån förblev oförändrat med noll anmälda brott.

Under 2023 anmäldes 112 297 narkotikabrott, vilket var en minskning med en procent (-1 178 brott) jämfört med föregående år. Av de anmälda narkotikabrotten utgjorde 52 procent innehav och 39 procent eget bruk. Anmälda brott om framställning av narkotika och överlåtelse med mera minskade med 16 (-65 brott) respektive tre procent (-232 brott).

Kategorin övriga brott, som består av de brott som inte ingår i någon av de andra kategorierna och omfattar bl.a. brott mot 10–11 och 13–20 kap. brottsbalken, ökade med totalt 21 938 brott (+12 procent) jämfört med 2022. Ökningen beror till stor del på att det under 2023 registrerades stora mängder barnpornografibrott. Registreringen berodde på en särskilt stor internationell insats och brotten härrör från flera års tid men registrerades först 2023. Totalt anmäldes 15 896 barnpornografibrott, vilket var en ökning med 451 procent jämfört med året innan. Andra brottstyper som ökade inom kategorin var penningtvättbrott, som ökade med 3 855 brott (+30 procent) och bokföringsbrott, som ökade med 2 711 brott (+19 procent).

Konstaterade fall av dödligt våld 2023

Av Brå:s redovisning av antalet konstaterade fall av dödligt våld 2023 framgår sammanfattningsvis följande.¹² Under året konstaterades 121 fall av dödligt våld i Sverige, vilket var fem fall fler än 2022. Under den senaste tioårsperioden 2014–2023, har det totala antalet konstaterade fall av dödligt våld varierat mellan 87 och 124 fall per år.

Av de konstaterade fallen var offret en kvinna eller flicka i 33 fall, vilket var tio fall fler än 2022, och en man eller pojke i 88 fall (fem

¹² Se Brå Kriminalstatistik 2023 Konstaterade fall av dödligt våld (En granskning av anmäld dödligt våld 2023), s. 3 f. Hela avsnittet bygger på uppgifter från denna redovisning.

färre fall jämfört med 2022). Andelen kvinnor (inklusive flickor) som föll offer för dödligt våld 2023 uppgick till 27 procent, och andelen män (inklusive pojkar) uppgick till 73 procent. Motsvarande fördelning 2022 var 20 procent kvinnliga dödsoffer respektive 80 procent manliga dödsoffer. Merparten av det dödliga våldet, 86 procent (104 fall), drabbade personer som var 18 år eller äldre. Under 2022 var motsvarande siffra 93 procent (108 fall).

Av redovisningen från Brå framgår att offer och förövare var eller hade varit närstående genom en parrelation i 10 av de konstaterade fallen av dödligt våld 2023, vilket utgjorde 8 procent av samtliga konstaterade fall av dödligt våld. Jämfört med 2022 var det oförändrat antal fall. I samtliga tio fall av dödligt våld i parrelation 2023 var offret en kvinna eller flicka, samma antal som 2022. Under 2023 förekom det således inga fall av dödligt våld i parrelation där offret var en man eller pojke, vilket även var fallet 2022. Andelen fall med kvinnligt offer i en parrelation motsvarade 30 procent av samtliga konstaterade fall av dödligt våld mot kvinnor (inklusive flickor). Motsvarande andel 2022 var 43 procent.

Under 2023 var skjutvapen den vanligaste våldsmetoden med 53 fall av dödligt våld (tio fall färre än 2022), följt av kniv¹³ med 41 fall, vilket var sex fall fler än 2022. Övriga våldsmetoder uppgick sammantaget till 27 fall av dödligt våld (nio fall fler jämfört med 2022).

Två polisregioner hade färre fall av dödligt våld 2023 jämfört med 2022: Syd (-17 fall) och Väst (-4 fall). Övriga fem regioner hade fler fall 2023 jämfört med 2022, där Mitt och Öst ökade mest, sju fall vardera, följt av Stockholm med sex fall fler 2023 än 2022.

Av redovisningen från Brå framgår även att av de konstaterade fallen av dödligt våld 2023 anmäldes 72 fall i storstadsregionerna Stockholm, Väst och Syd, vilket motsvarade 60 procent av samtliga konstaterade fall av dödligt våld. För 2022 var motsvarande antal 87 fall (75 procent).

Av redovisningen framgår också att de 53 fallen av dödligt våld med skjutvapen 2023, skedde 66 procent i storstadsregionerna (Stockholm, Väst och Syd). För 2022 uppgick de tre storstadsregionernas andel till 79 procent, av totalt 63 fall av dödligt våld med skjutvapen.

¹³ Med kniv avses i sammanhanget alla typer av stickande eller skärande föremål. Förutom kniv kan det exempelvis handla om skruvmejsel, sax eller glasskärva.

Dödligt våld i Sverige sedan 1990

För att sätta avsnittet ovan i perspektiv finns det även anledning att redogöra för Brå:s rapport Dödligt våld i Sverige sedan 1990. Omfattning, utveckling och karaktär (2024:6). Kartläggningen är den fjärde i en rad och syftar till att redogöra för utvecklingen i och karaktären av det dödliga våldet sedan 1990.¹⁴

För att placera utvecklingen i Sverige i ett bredare sammanhang har Brå jämfört uppgifter om avlidna i dödligt våld enligt Socialstyrelsens dödsorsaksregister med likvärdiga uppgifter från Danmark, Finland och Norge. Det är kartlagt sedan tidigare att den minskning som noterades i hela Norden (liksom övriga västvärlden) sedan 1990-talet vände i Sverige till en ökning runt 2013. Analyserna i rapporten, i detta fall med fokus på perioden 2000–2022, visar att ökningen har fortsatt. I de övriga nordiska länderna har den tidigare minskningen avstannat under det senaste decenniet. Det framgår också att det nästan uteslutande är dödsskjutningar som står för ökningen i Sverige, och att ingen liknande ökning observeras i övriga Norden. Dödligt våld med kniv eller annat skärande eller stickande föremål uppvisar tillfälliga skiftningar men ingen tydlig trend sett över hela perioden sedan millennieskiftet; det gäller alla nordiska länder utom Finland, där en successiv minskning i dödligt knivvåld har skett. Dödligt våld med andra våldsmetoder – till exempel med trubbigt föremål, strypning, eller rent handkraftsvåld – fortsätter däremot att minska i hela Norden.

Granskningen av materialet från rättsväsendet i Sverige visar att den senaste insamlingsperioden, 2018–2021, var den första sedan Brå:s kartläggningar av dödligt våld påbörjades, som skjutvapen utgjorde den vanligaste våldsmetoden (40 procent). Dödligt våld med kniv, som tidigare var den dominerande våldsmetoden, förekommer dock fortfarande nästan lika ofta.

Kartläggningen visar att ökningen av det dödliga skjutvapenvåldet, som nu pågått i nära två decennier, är starkt koncentrerad till händelser i kriminell miljö. Under den senaste perioden för vilken data samlats in, 2018–2021, har dödligt våld i kriminell miljö uppgått till 34 procent av allt dödligt våld.

¹⁴ Redogörelsen i avsnittet bygger på Brå:s rapport Dödligt våld i Sverige sedan 1990. Omfattning, utveckling och karaktär (2024:6), s. 7 f.

Med några undantag skedde våldet med skjutvapen; enbart i ett fåtal fall (fyra procent) användes kniv. Brotten äger ofta rum på natten, på offentliga platser och det finns tydliga kopplingar till narkotikamissbruk hos de inblandade. Analyserna visar dock att allt fler händelser i kriminell miljö har skett i bostäder, samt under dagtid. Dödligt våld i kriminell miljö ökar med andra ord även i sammanhang där det tidigare varit mer sällsynt. En ökning observeras exempelvis även utanför storstadslänet.

Trots den markanta ökningen av händelser i kriminell miljö sker fortfarande två av tre fall av dödligt våld i Sverige i andra sammanhang. Även när det kommer till enbart dödsckjutningar har nära två av tio skett i en annan kontext. Familjerelaterat dödligt våld har visserligen minskat under en längre tid, men utgör i dag fortfarande en fjärdedel av allt dödligt våld. Majoriteten av dessa händelser rör partnervåld, och den tidigare minskningen av dessa fall verkar ha avstannat något.

En kategori som är nästan lika omfattande som dödligt våld i kriminell miljö är vad som kan beskrivas som dödligt våld i samband med olika spontanbråk och andra dispyter. Här ingår en rad olika händelser, men den gemensamma nämnaren är att dödsfallet blev ett resultat av affektstyrda våldshandlingar i samband med en spontankonflikt, ofta med kopplingar till alkohol eller droger. En tydlig underkategori är dödligt våld mellan personer i marginaliserade grupper eller missbrukarkretsar. Andra exempel är konflikter ofta kopplade till berusning och nöjeslivet, ungdomsvåld eller svartsjukegräl. Dödligt våld i samband med spontanbråk och andra dispyter utgjorde det enskilt vanligaste scenariot vid dödligt våld i början av 1990-talet. Därefter skedde en tydlig nedgång, som under andra hälften av 2010-talet ersattes av en ny ökning, med en högre men stabil nivå sedan dess. Generellt ökar också kopplingarna mellan narkotikamissbruk och dödligt våld, men på senare tid noteras även en viss uppgång i alkoholrelaterade fall (efter en längre period av minskning).

Under 2018–2021 har majoriteten av det dödliga våldet bestått av man mot man-händelser (sex fall av tio). I 23 procent av händelserna var dock offret en kvinna eller en flicka. Kvinnor dödas oftast i sitt eget hem, typiskt sett av en familjemedlem eller en nära bekant eller vän. Närmare sex av tio kvinnliga offer dödades av sin nuvarande eller tidigare partner, ofta med svartsjuka och separation som bakomliggande motiv. Partnervåld utgör däremot en liten andel av alla hän-

delser av dödligt våld mot män (fyra procent). Män dödas tvärtom oftare av någon de enbart känner till ytligt eller inte alls, och brotten sker då typiskt sett utomhus, vanligtvis i en gatumiljö. Det finns ofta kopplingar till konflikter i kriminell miljö när män dödas (43 procent), medan det visserligen förekommer men är ovanligt när kvinnor blir offer för dödligt våld (fyra procent).

När det gäller offren observeras sedan 2013, i linje med ökningen av dödsskjutningar i kriminell miljö, en särskilt stor ökning av dödligt våld mot män i 15–29-årsåldern. Vid den studerade periodens slut ligger antalet avlidna i denna grupp på mycket höga nivåer – både historiskt i Sverige och jämfört med andra länder – med 42 avlidna per miljon invånare under 2021. Det kan jämföras med skattningar för hela Europa, som motsvarar 28 avlidna män i samma ålderskategori (UNODC 2023).

Uppklaringen av dödligt våld har traditionellt sett varit hög, men har med tiden minskat. Brås analyser visar att minskningen enbart avser fall i kriminell miljö, medan uppklaringsnivån för andra typer av dödligt våld är oförändrad, eller möjligen även något högre under de senaste åren. Totalt 26 procent av allt dödligt våld i kriminell miljö som begåtts 2018–2021 har klarats upp på så sätt att man har kunnat knyta en person (eller flera) till själva våldshandlingen. Om även ärenden där någon enbart kunnat lagföras för medhjälp eller anstiftan räknas, motsvarar uppklaringen 30 procent. Mycket tyder på att det är unga män, typiskt sett involverade i dödligt våld i kriminell miljö, som i hög grad saknas i analysen av gärningspersoner. Med den reservationen kan man konstatera att kvinnor är relativt få bland gärningspersonerna vid dödligt våld, motsvarande fem till tio om året – ett antal som har varit stabilt sedan 1990-talet.

3.2.4 Hedersnormer, våld och förtryck

Även hedersrelaterat våld och förtryck är ett allvarligt samhällsproblem. Den brottsligheten har liksom brott i kriminella nätverk ofta en kollektiv prägel på så sätt att det är flera personer som är involverade i brottsligheten. De familje- och släktbaserade nätverk som omnämnts i avsnitt 2.2.1 ovan har inte sällan inslag av hedersnormer. De osjälvständiga brottsformerna kan därför vara av betydelse för förutsättningarna att motverka även sådan brottslighet.

De brott i brottsbalken som regelmässigt har en hedersrelaterad koppling är äktenskapstvång (4 kap. 4 c § första och andra stycket), barnäktenskapsbrott (4 kap. 4 c § tredje stycket), vilseledande till äktenskapsresa (4 kap. 4 d §) och hedersförtryck (4 kap. 4 e §). Försök, förberedelse eller stämpling till äktenskapstvång och barnäktenskapsbrott är också kriminaliserat (4 kap. 10 §). Även könsstympning är ett brott som typiskt sett förekommer inom en hedersrelaterad kontext (1–2 §§ lagen [1982:316] med förbud mot könsstympning av kvinnor). I betänkandet Förstärkt skydd för den personliga integriteten (SOU 2023:37) föreslås att underlåtenhet att avslöja eller förhindra äktenskapstvång och barnäktenskapsbrott ska kriminaliseras. Straffansvaret skulle träffa personer som får kännedom om ett nära förestående tvångs- eller barnäktenskap men inte kan dömas för brottet eller medverka till brottet, t.ex. bröllopgäster och personer som brottsoffret har anförtrott sig till. Förslaget har remitterats och bereds i Regeringskansliet. En särskild utredare har också fått i uppdrag att se över om straffskalorna för vissa hedersrelaterade brott bör skärpas, om kretsen av personer som kan hållas straffrättsligt ansvariga för att ett barn tillåts att gifta sig före 18 års ålder eller tillåts att resa till en annan stat än den där han eller hon bor i syfte att barnet där ska utsättas för ett barnäktenskapsbrott bör utvidgas, om försök och stämpling till vilseledande till äktenskapsresa samt tvång att vara kvar i ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse bör kriminaliseras, och om förbudet mot erkännande av utländska månggiften bör gälla utan undantag och reglerna om erkännande av utländska fullmaktsäktenskap bör skärpas (se kommittédirektiven Förstärkta åtgärder mot hedersrelaterat våld och förtryck, dir. 2024:8).

Andra gärningar som förekommer i en hedersrelaterad kontext kan utgöra olaga tvång (4 kap. 4 § brottsbalken) liksom olika typer av brott mot liv och hälsa (3 kap. brottsbalken) vanliga, dels som självständiga brott, dels som en del av grov frids- eller kvinnofridskränkning (4 kap. 4 a § brottsbalken). När det gäller brott mot liv och hälsa kan inte enbart närstående familj och släkt drabbas utan även de utomstående som haft koppling till att en norm bryts.

I en rapport om hederskultur, våldsbejakande islamistisk extremism och gängkriminalitet från Göteborgs stad görs bl.a. följande analys.¹⁵

¹⁵ Se Stål, Jeanette, Hederskultur, våldsbejakande islamistisk extremism och gängkriminalitet. En studie av samband. Stadsledningskontoret i Göteborgs stad, 2021, s. 7 f.

Studien visar att det finns ett antal samband och överlappningar mellan hederskultur, klanstrukturer, gängkriminalitet och våldbejakande islamistisk extremism. Samband och överlappningar syns både när miljöerna studeras i förhållande till varandra vad gäller samarbeten, individer som rör sig emellan eller befinner sig i flera grupperingar samtidigt, men även på ett strukturellt och geografiskt plan.

Organiserad brottslighet, vilket inkluderar olika former av gängkriminalitet, har både historiskt och i nutid använts för att finansiera våldsbekämpande extremism och individer har rört sig över gränserna mellan de olika miljöerna. Kopplingarna mellan våldsbekämpande islamistisk extremism och kriminalitet präglas av den sociala dimensionen av relationer, snarare än institutionella eller organisatoriska dimensioner. Mest påtaglig blir den sociala kopplingen genom att kriminella rekryteras eller dras in i den våldsbekämpande islamistiska miljön i det geografiska område där denne verkar. Kriminalitet kan vara en inkörsport till att senare radikaliseras. Det finns ett flertal exempel på kända extremister som antingen själva ingår i kriminella gäng eller som samarbetar med gängen för att till exempel finansiera terrorverksamhet utomlands.

De hedersrelaterade brotten har utifrån det kollektivistiska inslaget beröringspunkter med organiserad brottslighet. De kriminella familje- och släktbaserade nätverken utmärks av användning av grovt våld, några av nätverkens kärnor är genomsyrade av traditionella normer som innebär att uppfattade oförrätter och kränkningar måste besvaras med våld för att gruppen ska upprätthålla sin heder och respekt. [...]

Hederskulturen är särskilt stark och har sitt ursprung i klan-/släktskapsbaserade samhällen. Beroendet av familjen och släkten är stort i dessa sammanhang, och familjen blir både en famn för skydd och ett fängelse. Hedersvåld och hedersmord är vanligt förekommande där staten och dess institutioner är svaga. Dessa strukturer kan återaktualiseras eller stärkas av yttre faktorer som krig, flykt och utanförskap, vilket även gäller i segregerade områden i västvärlden.

Det finns en rad strukturella likheter mellan de studerade miljöerna. Gemensamma beröringspunkter för hederskultur, gängkriminalitet och våldsbekämpande islamistisk extremism är att de är kollektivistiska, samhällsfrånvända och med en lojalitet som först och främst riktas mot den egna gruppstillhörigheten och gruppens intressen. De opererar på en transnationell arena i olika grad och har en hög grad av våldsanvändning vilket får effekter på personer som växer upp i eller i närheten av dessa miljöer/strukturer. Individens fri- och rättigheter motarbetas och kränks på det individuella planet och demokratiska samhällsfunktioner utmanas både ideologiskt men också konkret genom bland annat otillåten påverkan. Miljöerna domineras av män med vålds- och skrämselfkapital och flickor och kvinnor är utsatta på olika sätt i dessa miljöer. Mansidealet baseras på en destruktiv hypermaskulinitet.

Gemensamt för dessa miljöer är att de alla har en stark koppling till segregation och utsatta områden. Relationerna och den geografiska närheten till andra kriminella eller extremister är en stor riskfaktor för om en individ ska ta steget in i den miljön eller inte. Studien visar att barn som

växer upp i utsatta områden får tidiga erfarenheter av utanförskap och diskriminering, många har erfarenheter av skolor som inte lyckats med att kompensera för olikheter och särskilda behov. Föräldrar kan vara högutbildade men som inte lyckats etablera sig på den kvalificerade arbetsmarknaden och i den offentliga debatten upplevs ett utpekande av dem som förlorare redan från början. Känslan av att vara misslyckad visar sig vara speciellt stark hos pojkar, och detta kan leda till att man söker sig till grupper som erbjuder gemenskap, skydd och enkla lösningar på svåra problem. Den viktigaste skyddsfaktorn i sammanhanget beskrivs vara ett väl fungerande välfärdssystem i kombination med ett starkt civilsamhälle. De som fullföljer gymnasiet och har ordnade liv dyker inte upp bland extremister eller gängkriminella. Den slutsatsen har påverkan på det förebyggande arbetet och hur samhället ska lyckas bryta rekrytering och radikaliserings.

I propositionen Ett särskilt brott för hedersförtryck (prop. 2021/22:138 s. 6 f.) konstaterades att hedersrelaterat våld och förtryck innebär att människor, främst flickor och kvinnor men även pojkar och män, begränsas i sina liv och utsätts för påtryckningar och våld som syftar till att upprätthålla familjens kontroll över individen. Hedersrelaterat våld och förtryck är kopplat till hedersnormer som bygger på starka patriarkala eller heteronormativa föreställningar. De patriarkala föreställningarna tar sig uttryck i kontroll av flickors och kvinnors sexualitet som sträcker sig från begränsningar i vardagen rörande klädsel, umgänge och rörelsefrihet till begränsningar i val av utbildning, arbete och äktenskap. För de individer som försöker trotsa kontrollen kan följderna bli allvarliga. I sin mest extrema form kan hedersnormerna leda till allvarlig våldsbrottslighet.

I propositionen konstaterades även att hedersrelaterat våld och förtryck kännetecknas av att det finns ett starkt kollektivistiskt inslag, ofta i en familj och släktrelation, som bl.a. innebär att individens intresse och handlingar anses vara underordnade familjens intresse och att flickors och kvinnors sexualitet och intima relationer är hela familjens angelägenhet som kan påverka familjens anseende. Hedersnormerna grundar sig i en föreställning om heder som inte delas av övriga samhället och som strider mot principen om alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet. Till hedersnormerna hör bl.a. uppfattningen att familjens rykte och anseende är avhängigt kvinnliga familjemedlemmars kyskhet och oskuld samt deras faktiska och påstådda beteende i förhållande till dessa ideal. I familjer som lever med hedersnormer är det oftast männen som bestämmer, men även kvinnor utövar hedersförtryck. Det förekommer

också att pojkar och unga män är utsatta för hot, kontroll och begränsningar som har sin bakgrund i hedersrelaterade normer. Pojkar förväntas också i stor utsträckning att bevaka och kontrollera sina systrar eller andra kvinnliga släktingar.

Devin Rexvid, universitetslektor vid Stockholms universitet och expert på frågor som rör hedersrelaterat förtryck och våld konstaterar dock att majoriteten av offren är flickor och kvinnor. Det krävs ytterst lite för att bestraffa en kvinnlig familjemedlem, även med döden, om hon anses ha dragit vanheder över sin familj. En pojke däremot mördas sällan av sin biologiska familj, ett undantag är dock om han är homosexuell.¹⁶

Devin Rexvid konstaterar vidare att till skillnad från i individualistiska samhällen, där skam är en avvikelse från normen, är skam en norm, en dygd och en förutsättning för att män i en hederskultur ska ha och tillerkännas heder. Kvinnor förväntas ha skam i kroppen. En kvinna med skam i kroppen följer kulturens hederskodex och de normer denna ställer upp för dygdigt leverne. Det är den vanheder som skamlösheten resulterar i som anses klandervärd och som bestraffas i en hederskontext.¹⁷

Sammanfattningsvis syftar brottsligheten till att på ett omotiverat sätt bestraffa barn och unga människor som fritt vill forma sina liv och själva bestämma vem de vill leva med. Personer med intellektuell funktionsnedsättning och hbtqi-personer är särskilt utsatta.

3.3 Deltagande i en kriminell organisation

Till skillnad från många andra länder, inte minst inom Europeiska unionen, har deltagande i en kriminell organisation inte kriminaliserats i Sverige. Bland huvudorsakerna till detta kan nämnas att den svenska regeringen vid flera tillfällen, vilka redogörs för nedan, har gjort bedömningen att svensk rätt även utan en sådan kriminalisering möjliggör lagföring av brott som omfattas av de europeiska och internationella instrumenten på området. Vidare har en sådan kriminalisering ansetts vara i strid med den föreningsfrihet var och en enligt 2 kap. 1 § första stycket 5 regeringsformen är tillförsäkrad gentemot det allmänna.

¹⁶ Särskilda utredarens möte med Devin Rexvid 2023-11-29.

¹⁷ Ibid.

Gemensam åtgärd av den 21 december 1998 om att göra deltagande i en kriminell organisation i Europeiska unionens medlemsstater till ett brott

I december 1998 beslutade Europeiska unionens råd på grundval av artikel K 3 i Fördraget om Europeiska unionen i dess dåvarande lydelse att anta en gemensam åtgärd om att göra deltagande i en kriminell organisation i Europeiska unionens medlemsstater till ett brott (98/733/RIF).

Av den gemensamma åtgärdens *artikel 1* framgår vad som ska avses med en kriminell organisation. Därmed avses ”en strukturerad sammanslutning, inrättad för en begränsad tid av mer än två personer som handlar i samförstånd för att begå brott som bestraffas med frihetsberövande eller en frihetsberövande säkerhetsåtgärd på upp till minst fyra år eller ett strängare straff oavsett om brotten är ett mål i sig självt eller ett medel för att få materiella fördelar och i förekommande fall ett sätt att otillbörligt påverka offentliga myndigheters verksamhet”.

Enligt *artikel 2* ska kriminaliseringen av deltagande i en kriminell organisation ske genom att varje medlemsstat åtar sig att se till att de handlingar som beskrivs i artikeln bestraffas med effektiva, proportionerliga och avskräckande sanktioner. Medlemsstaterna ges möjlighet att uppfylla kriminaliseringsåtagandet genom två olika alternativ.

Enligt det första alternativet (a) kan åtagandet uppfyllas genom straffbeläggande av

- [d]et handlande varigenom den person som avsiktligt och med kännedom om antingen organisationens syfte och allmänt kriminella aktiviteter eller organisationens avsikt att begå brotten i fråga, aktivt deltar i
 - en kriminell organisations aktiviteter som avses i artikel 1, även om den personen inte deltar i det egentliga utförandet av brotten i fråga och, med förbehåll för allmänna principer i den berörda medlemsstatens straffrätt, även om brotten i fråga inte begås,
 - annan av organisationens aktiviteter och dessutom har kännedom om att deltagandet bidrar till fullgörandet av den kriminella organisationens aktiviteter enligt artikel 1.

Enligt det andra alternativet (b) kan kriminaliseringsåtagandet tillgodoses genom att medlemsstaterna straffbelägger

- [d]et handlande varigenom en person kommer överens med en eller flera personer om att utöva en viss aktivitet som, om den sattes i verket, skulle innebära att sådana brott som anges i artikel 1 begicks, även om den personen inte deltar i det egentliga utförandet av aktiviteten.

I samband med antagandet av den gemensamma åtgärden gjordes för svensk del bedömningen att några lagstiftningsåtgärder inte var påkallade för att Sverige skulle anses leva upp till åtagandena. Denna ståndpunkt redovisades också i regeringens berättelse om verksamheten i EU 1998 (skr. 1998/99:60 s. 265). Bedömningen grundade sig på att de svenska reglerna om medverkan till brott fick anses uppfylla de krav som framgår av det första alternativet, och att de gärningar som beskrevs där var av sådant slag att de enligt svensk rätt var att bedöma som främjande av brott.¹⁸

Förenta nationernas konvention mot gränsöverskridande organiserad brottslighet

Sverige tillträdde Förenta nationernas konvention mot gränsöverskridande organiserad brottslighet den 30 april 2004. Konventionen, som benämns Palermokonventionen, innehåller bl.a. ett åtagande att kriminalisera deltagande i en organiserad sammanslutning enligt endera av eller båda artiklarna 5.1 a (i) och (ii). Åtagandena har stora likheter med dem som följer av artikel 2 i den nyss nämnda gemensamma åtgärden.

Enligt *artikel 5.1 a (i)* ska varje konventionsstat vidta de åtgärder som behövs för att straffbelägga att avtala med en eller flera personer att begå ett grovt brott i syfte som direkt eller indirekt är förenat med uppnående av ekonomisk eller annan materiell vinning och, där den nationella lagstiftningen så fordrar, som innefattar en gärning som utförs av någon av deltagarna för att genomföra avtalet eller vari en organiserad brottslig sammanslutning är delaktig.

Enligt *artikel 5.1 a (ii)* ska konventionsstaterna straffbelägga att någon, med vetskap antingen om en organiserad brottslig sammanslutnings syfte och allmänna brottsliga verksamhet eller om dennas avsikt att begå ifrågavarande brott, aktivt deltar i den organiserade brottsliga sammanslutningens brottsliga verksamhet, eller annan verksamhet som bedrivs av den organiserade brottsliga sammanslutningen med vetskap om att deltagandet kommer att bidra till genomförandet av ovan angivna brottsliga syften.

Av *artikel 5.1 b* framgår att konventionsstaterna åläggs att därutöver kriminalisera åtgärder som består i organiserande eller ledande

¹⁸ Se bl.a. propositionen Genomförande av rådets rambeslut om kampen mot organiserad brottslighet (prop. 2010/11:76 s. 17 f.).

av, medhjälp eller bistånd till, främjande av eller råd för genomförande av grova brott vari en organiserad brottslig sammanslutning är delaktig.

I samband med att riksdagen föreslogs godkänna Palermokonventionen uttalade regeringen – i linje med de överväganden som tidigare gjorts i fråga om den gemensamma åtgärden – att reglerna om medverkan, förberedelse och stämpling till samt underlåtenhet att avslöja brott lever upp till de krav som framgår av artikel 5.1 a (ii) (se prop. 2002/03:146 s. 32). Vidare påpekades att vissa handlingar i svensk rätt till och med straffbeläggs på ett tidigare stadium än vad som föreskrivs i konventionen. Sammantaget gjordes bedömningen att några lagstiftningsåtgärder inte var nödvändiga för att uppfylla konventionens krav på att kriminalisera deltagande i en organiserad brottslig sammanslutning. Vidare ansågs att gärningarna i artikel 5.1 b efter omständigheterna borde vara att bedöma som antingen medhjälp till brott, medhjälp till försök till brott eller förberedelse eller stämpling till brott. I propositionen gjordes därför bedömningen att några lagstiftningsåtgärder inte var påkallade.

De redovisade bedömningarna var emellertid inte utan förbehåll. Så uttalade regeringen – med instämmande i vissa remissynpunkter – att det kunde diskuteras om de svenska bestämmelserna om medverkan, försök, förberedelse och stämpling till brott tillgodosåg varje tänkbar situation där personer deltar i en organiserad brottslig sammanslutnings verksamhet. I propositionen angavs att det i praktiken kunde förekomma speciella undantagssituationer där det var tveksamt om den svenska regleringen kunde anses till fullo uppfylla konventionens kriminaliseringskrav. Undantagssituationer av sådan sällsynt karaktär ansågs dock inte i sig själva böra motivera några lagstiftningsåtgärder. Konventionens krav fick därför anses uppfyllda, om den nationella lagstiftningen täcker situationer som inte får anses utgöra rena undantagsfall.¹⁹

¹⁹ Se bl.a. prop. 2010/11:76 s. 18 f.

Rådets rambeslut (2008/841/RIF) om kampen mot organiserad brottslighet

Rambeslutet inleds med definitioner av begreppen kriminell organisation och strukturerad sammanslutning. Enligt *artikel 1.1* avses med kriminell organisation en strukturerad sammanslutning, som har inrättats under en tid, av mer än två personer som handlar i samförstånd för att begå brott som bestraffas med frihetsberövande eller en frihetsberövande säkerhetsåtgärd på maximalt minst fyra år eller en strängare sanktion, om syftet är att direkt eller indirekt få ekonomiska eller materiella fördelar.

Artikel 1.2 föreskriver att med strukturerad sammanslutning avses en sammanslutning som inte tillkommit slumpartat i det omedelbara syftet att begå ett brott eller som inte nödvändigtvis har formellt fastställda roller för medlemmarna, kontinuitet i sammansättningen eller en utarbetad struktur.

De gärningar som ska vara straffbelagda framgår av *artikel 2*. Bestämmelsen ger medlemsstaterna två alternativ när det gäller att ange de handlingar som ska betraktas som brottsliga gärningar. Enligt artikeln ska

[v]arje medlemsstat [...] vidta nödvändiga åtgärder för att se till att den ena eller båda av följande typer av beteende som rör en kriminell organisation betraktas som brottsliga gärningar:

a) Beteendet hos en person, som med avsikt och med kunskap om antingen den kriminella organisationens syfte och allmänna verksamhet eller organisationens avsikt att begå brotten i fråga, aktivt deltar i organisationens brottsliga verksamhet, vari inbegrips tillhandahållande av information eller materiellt stöd, rekrytering av nya medlemmar och alla former av finansiering av verksamheten, med vetskap om att deltagandet kommer att bidra till genomförandet av organisationens brottsliga verksamhet.

b) Det beteende hos en person som utgörs av en överenskommelse med en eller flera personer om en verksamhet, som om den genomförs innebär att brott som avses i artikel 1 begås, även om personen i fråga inte deltar i det egentliga genomförandet av verksamheten.

De krav som rambeslutet ställer i fråga om påföljder för sådana brott anges sedan i *artikel 3*. Fakultativa regler om att påföljden kan lindras eller helt efterges finns i *artikel 4*.

I vilken utsträckning juridiska personer kan göras ansvariga för den typ av brottslighet som omfattas av rambeslutet framgår av *artikel 5* och i *artikel 6* anges de sanktioner som ska kunna drabba juridiska personer.

I *artikel 9* anges att den gemensamma åtgärden (98/733/RIF) ska upphöra att gälla och att förekommande hänvisningar till den gemensamma åtgärden i stället ska anses som hänvisningar till bestämmelserna i förevarande rambeslut om deltagande i en kriminell organisation.

Regeringen uttalade i propositionen Genomförande av rådets rambeslut om kampen mot organiserad brottslighet (prop. 2010/11:76 s. 20 f.) att bedömningen var att rambeslutet inte krävde att det infördes en legaldefinition av begreppet kriminell organisation. Definitionen av begreppet kriminell organisation ansågs i stället ha betydelse för frågan vilka kategorier av brott som instrumentet kan anses omfatta. De gärningstyper som fick anses omfattade av rambeslutet var sådana som normalt var att förknippa med organiserad brottslighet och som var av allvarlig och gränsöverskridande karaktär.

Vidare gjordes bedömningen att svensk rätt i huvudsak uppfyllde de kriminaliseringsåtaganden som följer av *artikel 2* i rambeslutet. För vissa brott som rambeslutet fick anses omfatta krävdes emellertid att straffansvar infördes även för förberedelse (se a. prop. s. 21). Till följd av detta kriminaliserades koppleri, grov förskingring, grovt bokföringsbrott, bestickning (grovt brott), grovt skattebrott, olovlig förflyttning av punktskattepliktiga varor (grovt brott) och grovt insiderbrott på förberedelsestadiet. Detsamma gällde grovt miljöbrott, grovt artskyddsbrott samt de grova fallen av jaktbrott och jakthäleri, som samtliga dessutom straffbelades som försök (se a. prop. s. 27).

När det gäller *artiklarna 5* och *6* gjordes bedömningen att reglerna om företagsbot fick anses uppfylla rambeslutets krav i fråga om ansvar och sanktioner för juridiska personer (se a. prop. s. 34 f.).

2023 års fri- och rättighetskommitté

Kommittén har fått i uppdrag (dir. 2023:83) att bl.a. bedöma om det bör införas utökade möjligheter att begränsa föreningsfriheten i förhållande till kriminella sammanslutningar. Uppdraget ska redovisas senast den 1 december 2024.

3.4 Utvecklingen i rättspraxis

Under senare år har Högsta domstolen (HD) kommit med ett antal avgöranden som gör att det kan finnas anledning att överväga om den straffrättsliga lagstiftningen är ändamålsenligt utformad i aktuella delar.

Ett exempel är rättsfallet ”Vapenattrappen” (NJA 2023 s. 393). I det fallet hade polisen bytt ut vapen mot en attrapp fyra månader innan en person försökte hämta vapnen. I målet ansågs det inte visat att personens uppsåt var format vid den tidpunkt när vapnen byttes ut. Eftersom fara för vapenbrottets fullbordan därmed var utesluten redan när den tilltalades uppsåt formades ansåg HD att det var fråga om ett otjänligt försök som inte är straffbart. Rättsfallet väcker frågan om den aktuella bestämmelsen i 23 kap. 1 § brottsbalken är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar. Det gäller bl.a. i fråga om försökspunktens placering och straffansvar för försök där det inte funnits någon fara för brottets fullbordan, s.k. otjänliga försök. Det senare särskilt i sådana fall som i det aktuella rättsfallet när faran för brottets fullbordan är utesluten på grund av att myndigheter har ingripit eller brott har hindrats av någon annan liknande situation. Rättsfallet har även kommit att påverka brottsbekämpande myndigheters användning av kontrollerade leveranser och andra interimistiska åtgärder på så sätt att det har uppstått oklarheter i fråga om vad som gäller för att dessa metoder ska vara verkningsfulla och meningsfulla att använda. Vi återkommer till denna fråga i kapitel 7.

Också när det gäller förberedelse och stämpling till brott har samhällsutvecklingen, och inte minst den tekniska utvecklingen, skapat nya möjligheter till planerad och organiserad brottslighet. Exempel på detta återfinns t.ex. i Svea hovrätts dom den 10 oktober 2022 i mål B 9454-22 och i Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 22 december 2022 i mål B 1182-22 om befattning med s.k. Encro-telefoner. Vi återkommer till denna fråga i kapitel 8.

I rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning” (NJA 2022 s. 294) konstaterade HD att ansvar för underlåtenhet att avslöja ett mycket allvarligt brott som t.ex. våldtäkt är uteslutet för den som underlåter att avslöja brottet om det samtidigt skulle medföra risk för ansvar för något annat betydligt lindrigare brott som har begåtts i anslutning till eller i samband med det brott som det funnits en skyldighet att avslöja. Rättsfallet sätter fingret på svårigheterna med avgränsningen

av ansvarsfrihetsregleringen och om denna i dag är rimlig. Vi återkommer till denna fråga i avsnitt 11.

3.5 Interimistisk passivitet och provokativa åtgärder

Med interimistisk passivitet avses att under viss tid skjuta upp ett ingripande mot brottslighet som man i normala fall skulle ha ingripit mot. Interimistisk passivitet kan tillämpas i syfte att skaffa bevisning om allvarlig brottslighet, för att kunna beivra annan allvarlig brottslighet eller för att kunna lagföra medgärningspersoner. Ett exempel på interimistisk passivitet är användandet av kontrollerade leveranser, se avsnitt 3.5.1. Andra exempel på utredningsåtgärder som innebär ett avvaktande med att ingripa kan vara att endast ta vissa försändelser med narkotika i beslag innan de når beställarna. Därmed säkras man viss bevisning samt hindrar just den spridningen av narkotika, samtidigt som man inte stoppar all försäljning för att inte väcka misstankar alltför tidigt i försäljarledet. En liknande åtgärd är att byta ut innehållet i de narkotikaförsändelser man tagit i beslag mot en legal substans för att sedan skicka dessa vidare till beställare. I övrigt låter man försäljningen fortgå under viss tid i avvaktan på en lämplig tidpunkt för tillslag. Även användande av okonventionella spaningsmetoder som provokation och infiltration kan medföra ett behov av att skjuta upp ett ingripande, dvs. ett behov av interimistisk passivitet.²⁰

Liksom framgått ovan har rättsfallet ”Vapenattrappen” fått betydelse för användningen av kontrollerade leveranser, och andra former av interimistisk passivitet, liksom användandet av provokation. Det finns därför anledning att närmare beskriva dessa arbetsätt närmare.

3.5.1 Kontrollerad leverans

Kontrollerad leverans är en arbetsmetod som har använts av svenska polis- och tullmyndigheter under lång tid, framför allt beträffande narkotika och i det gränsöverskridande samarbetet. Arbetsmetoden innebär att de brottsutredande myndigheterna avvaktar med ett ingripande mot en leverans av en olaglig vara, t.ex. narkotika eller vapen, i syfte att under övervakning följa denna och avslöja mottagaren av

²⁰ Se bl.a. Åklagarmyndighetens Rättslig vägledning 2023:13 Interimistisk passivitet, s. 5 och 13 f.

leveransen och kartlägga vem eller vilka som ligger bakom brottsligheten.²¹ Metoden anses inte komma i strid med Polismyndighetens eller Tullverkets skyldighet att ingripa mot brott då ingripandet endast skjuts upp och då leveransen tillåts fortsätta under kontrollerade former.²² Ett typiskt exempel är en kurir som tillåtits resa in till eller ut ur landet med narkotika utan att de berörda polis- och tullmyndigheterna ingriper omedelbart. Det händer även att polisen eller Tullverket antingen vid något tillfälle under transporten, eller, om det handlar om t.ex. en gömma i skogen, vid ett obehövt tillfälle byter ut den farliga varan mot något ofarligt. Kontrollerade leveranser kan också avse t.ex. postförsändelser eller narkotika som gömts i andra godstransporter. Åtgärden kan också tillämpas beträffande andra leveranser än narkotika, t.ex. av sprit, cigaretter eller vapen.

Metoden är vanligt förekommande även i andra länder och internationellt samarbete förekommer. Föreskrifter om kontrollerade leveranser finns i 1988 års FN-konvention mot olovlig hantering av narkotika och psykotropa ämnen (narkotikabrottskonventionen) som Sverige har tillträtt. Vidare finns regler om kontrollerade leveranser i Schengenkonventionen (artikel 73) och i 1997 års tullsamarbetskonvention (Neapel II-konventionen). Sverige har tillträtt båda dessa överenskommelser, som inte är begränsade till narkotika utan avser utredningar av utlämningsbara brott. Kontrollerad leverans är även en av de samarbetsformer som de brottsbekämpande myndigheterna kan använda sig av med stöd av lagen (2003:1174) om vissa former av internationellt samarbete i brottsutredningar.²³ Vid bevisinhämtning inom EU – utom i förhållande till Danmark och Irland – gäller normalt inte reglerna om internationell rättslig hjälp i brottmål. I stället tillämpas lagen (2017:1000) om en europeisk utredningsorder, med tillhörande förordning (2017:1019), som implementerar Europaparlamentets och rådets direktiv 2014/41/EU av den 3 april 2014 om en europeisk utredningsorder på det straffrättsliga området. En kontrollerad leverans är som framgått en form av bevisinhämtning. Rena kontrollerade leveranser innebär inte någon provokativ åtgärd men gränsdragningsfrågor kan uppstå.

²¹ Se prop. 2004/05:144 s. 78 f. och prop. 2016/17 :218 s. 240.

²² Se prop. 1983/84:111 s. 47 och prop. 2023/24:132 s. 47.

²³ Se prop. 2004/05:144 s. 78 f.

3.5.2 Provokativa åtgärder

Enligt Åklagarmyndighetens rättsliga vägledning är provokation en spanings- och utredningsmetod som inte är reglerad i lag.²⁴ Det finns inte heller någon allmängiltig definition av vad som ska anses utgöra provokation. Svenska brottsbekämpande myndigheter använder begreppet för att beskriva aktiva, tydligt handlingspåverkande åtgärder som myndigheterna i hemlighet vidtar mot en eller flera kända eller okända gärningsmän, åtgärder som riskerar att föranleda att den som påverkas begår en brottslig gärning. För att en myndighets åtgärd ska kunna betraktas som en provokation måste den typiskt sett vara ägnad att påverka någons beslut och handlingar. Således är vare sig rena kontrollerade leveranser eller en åtgärd att byta ut narkotika mot en legal substans i en gömma att anse som en provokativ åtgärd. Avgränsningen av begreppet på det här sättet motiveras av att det är först under dessa villkor som det kan uppstå en tveksamhet om brottet helt eller delvis är ett resultat av statens påverkan. En sådan tveksamhet behöver hanteras så att det brott som åtalas och eventuellt straffas inte har anstiftats av staten.

I sammanhanget bör även noteras att regeringen den 2 maj 2024 beslutade kommittédirektiven Stärkt brottsbekämpning genom lagreglering av provokation (dir. 2024:44). Enligt direktiven ska en särskild utredare föreslå en lagreglering av provokation och se över brottsbekämpande myndigheters möjlighet att använda fordon som inte kan kopplas till de egna myndigheterna. Syftet är att stärka myndigheternas förmåga, framför allt när det gäller dold spanings- och utredningsverksamhet. Utredaren ska bl.a. bedöma i vilka situationer och under vilka förutsättningar som brottsbekämpande myndigheter ska kunna använda sig av provokation inom förundersökningar, föreslå en lagreglering av provokation inom förundersökningar som stärker de brottsbekämpande myndigheternas förmåga och ta ställning till om det bör införas en lagreglering av provokation inom underrättelseverksamhet. I direktiven konstateras att provokation är en arbetsmetod som innebär att brottsbekämpande myndigheter lockar en person till en handling eller ett uttalande som kan ha negativ innebörd för den personen eller för någon i dennes närhet (se bl.a. SOU 2010:103 s. 124–125). Ett exempel på en provokation är om polis utger sig för

²⁴ Avsnittet bygger på Åklagarmyndighetens Rättslig vägledning (RäV) 2022:23 Provokation och infiltration inom förundersökning.

att vara intresserad av att köpa narkotika och förmår någon att avslöja innehav av ett parti. Det finns dock ingen definition av provokation i någon författning och inte heller någon uttrycklig reglering som rör användandet av arbetsmetoden. Det finns olika uppfattning om var gränsen går mellan tillåten och otillåten provokation. En grundläggande princip är dock att det aldrig är tillåtet att provocera någon att begå ett brott som den personen annars aldrig skulle ha begått. Utredningen Stärkt brottsbekämpning genom lagreglering av provokation (Ju 2024:09) ska slutredovisa sitt uppdrag senast den 3 november 2025.

3.6 Klara och tydliga straffbestämmelser

Straffbestämmelser ska vara klart och tydligt formulerade. Skälet för det är inte minst att det måste vara tydligt vad som är straffbelagt. Bestämmelser som innehåller ålderdomligt språk kan vara svåra att förstå och leda till oklarheter och gränsdragningsproblem mellan olika bestämmelser. Bestämmelserna i 23 kap. brottsbalken formulerades i många fall redan på 1940-talet, flera av bestämmelserna kan mot den bakgrunden framstå som svårtillgängliga och språkligt omoderna. Det finns därmed anledning att överväga om bestämmelserna är så klart och tydligt formulerade som straffbestämmelser bör vara.

4 Gällande rätt

4.1 Försök till brott

Regleringen av vad som utgör försök till brott finns i 23 kap. 1 § brottsbalken.

Av bestämmelsens första stycke framgår att om någon påbörjat utförandet av ett visst brott utan att brottet fullbordats, ska denne i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för försök till brottet om fara förelegat att handlingen skulle leda till brottets fullbordande eller sådan fara endast på grund av tillfälliga omständigheter varit utesluten. För straffansvar krävs vidare att försök till det aktuella brottet är kriminaliserat genom ett särskilt straffstadgande i brottsbalkens brottskatalog eller i en specialstraffrättslig lag. Enligt andra stycket ska straffet för försök bestämmas högst till vad som gäller för fullbordat brott och får inte sättas under fängelse, om straffminimum för det fullbordade brottet är fängelse i två år eller däröver.

Straffskalan sträcker sig alltså från böter eller, om det lägsta föreskrivna straffet för det fullbordade brottet är fängelse i två år eller mer, från allmänt fängelseminimum (14 dagar) upp till straffmaximum för det fullbordade brott som försöket avser.

Regleringen tillkom ursprungligen 1942 och överfördes så småningom, i samband med brottsbalkens ikraftträdande, till 23 kap. 1 §. Tillämpningsområdet har dock i princip inte förändrats sedan bestämmelsen först infördes. I sak har endast ändringar gjorts i andra stycket gällande tillämpligt straff (se prop. 1942:4 och prop. 1962:10 s. B 309–311). Även om vissa ändringar av såväl tillämpningsområdet som straffskalan därefter övervägts, har de inte lett till lagstiftning (se betänkandet SOU 1996:185 och prop. 2000/01:85 s. 16–17). Försök till brott är kriminaliserat i relativt stor omfattning.

4.2 Förberedelse och stämpling till brott

Regleringen om förberedelse och stämpling till brott finns i 23 kap. 2 § brottsbalken.

Av första stycket, som behandlar förberedelse till brott, framgår att den som, med uppsåt att utföra eller främja brott, tar emot eller lämnar pengar eller annat som betalning för ett brott eller för att täcka kostnader för utförande av ett brott, eller skaffar, tillverkar, lämnar, tar emot, förvarar, transporterar, sammanställer eller tar annan liknande befattning med något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott, ska i de fall det särskilt anges dömas för förberedelse till brottet, om han eller hon inte har gjort sig skyldig till fullbordat brott eller försök. Definitionen av förberedelsehandlingar är alltså begränsad till vissa typer av handlingar som kan delas in i två olika grupper. Liksom vad som gäller för försök till brott, krävs för straffansvar att förberedelse till det aktuella brottet är kriminaliserat genom ett särskilt straffstadgande i brottsbalkens brottskatalog eller i en specialstraffrättslig lag.

Andra stycket reglerar stämpling till brott. Med stämpling förstås att någon i samråd med någon annan beslutar gärningen eller att någon söker anstifta någon annan eller åtar eller erbjuder sig att utföra den. Även straffansvar för stämpling förutsätter att det aktuella brottet är kriminaliserat genom ett särskilt straffstadgande i brottsbalkens brottskatalog eller i en specialstraffrättslig lag.

Av tredje stycket framgår att straffet för förberedelse eller stämpling ska bestämmas under den högsta och får sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott. Högre straff än fängelse i två år får bestämmas endast om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet. Straffskalan sträcker sig alltså från böter eller, om det fullbordade brottet har minimistraff på sex år eller mer, från allmänt fängelseminimum (14 dagar) till strax under straffmaximum för det fullbordade brottet som förberedelsen eller stämplingen avser.

I fjärde och sista stycket föreskrivs att om faran för att brottet skulle fullbordas var ringa eller om gärningen med hänsyn till andra omständigheter är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar.

Regleringen infördes ursprungligen i svensk rätt 1948. Stämpling var då en variant av förberedelse. Sedan dess har bestämmelsen ändrats tre gånger. Senast var 2016 då straffskalan för förberedelse och stämpling ändrades för att högre straff än fängelse i två år skulle kunna

dömas ut i fler fall, och tillämpningsområdet för ansvarsfrihetsregeln utvidgades till att gälla även mindre allvarliga gärningar (se prop. 2015/16:113). Straffansvarsutredningen föreslog i sitt betänkande Straffansvarets gränser (SOU 1996:185) bl.a. ett generellt utformat förberedelsebrott som innebar att alla typer av förberedande åtgärder som vidtas med syfte att utföra eller främja brott ska kunna leda till straffansvar, såsom planering och rekognosering. Straffansvaret skulle dock vara begränsat till fall där åtgärden kan bedömas som åtminstone en medverkansgärning, dvs. att den skulle ha innefattat åtminstone ett främjande av brottet om detta hade kommit till stånd. Regeringen, som i och för sig instämde i bedömningen att det straffbara området borde utvidgas till att omfatta också andra förfaranden än befattning med pengar eller hjälpmedel, ansåg dock att utredningens förslag var alltför långtgående. Förslagen ledde därför till att förberedelseansvaret endast utvidgades i viss mån (se prop. 2000/01:85 s. 35 f.).

4.3 Frivilligt tillbakaträdande

Regleringen om frivilligt tillbakaträdande finns i 23 kap. 3 § brottsbalken.

Av paragrafens första mening framgår att straffansvar för försök, förberedelse eller stämpling till brott inte ska utdömas om någon frivilligt, genom att avbryta gärningens utförande eller annorledes, föranlett att brottet inte fullbordats. Vid försök kan det vara fråga om såväl ett frivilligt avbrytande av gärningens utförande, som att på annat sätt frivilligt föranleda att brottet inte fullbordas. När det gäller förberedelse och stämpling till kan gärningsmannen dock inte tillbakaträda genom att avbryta gärningens utförande, eftersom den gärning som avses är det planerade brottet. Utförandet av det brottet har i dessa fall inte påbörjats. Dock återstår möjligheten att ett tillbakaträdande kan ske ”annorledes”. Den som har gjort sig skyldig till förberedelse eller stämpling till brott kan alltså undgå straffansvar genom en aktiv åtgärd som manifesterar tillbakaträdandet.

Av andra meningen framgår att även om brottet har fullbordats kan den som tagit olovlig befattning med hjälpmedel inte dömas till ansvar på den grunden, om han frivilligt förebyggt den brottsliga användningen av hjälpmedlet. Åtgärden behöver inte innebära att hjälp-

medlet förstörs eller görs obrukbart, utan det är tillräckligt att det inte kommit till användning vid brottet.

Regleringen avseende försök i första meningen tillkom 1942. Vid 1948 års strafflagsrevision gjordes den gemensam för försök och förberedelse, inklusive stämpling. Samtidigt infördes också den för förberedelse speciella bestämmelsen om straffrihet för den som tagit olovlig befattning med hjälpmedel men frivilligt förebyggt den brottsliga användningen av detsamma.

Bestämmelsen om frivilligt tillbakaträdande är tillämplig även inom specialstraffrätten, i den mån försök, förberedelse och stämpling är straffbelagt. I brottsbalken görs ett undantag från bestämmelsen genom att i 9 kap. 11 § första stycket stadgas att tillbakaträdande från försök till utpressning inte medför straffrihet.

Straffansvarsutredningen föreslog i sitt betänkande Straffansvarets gränser (SOU 1996:185) att tillbakaträdande från försök inte längre automatiskt skulle medföra frihet från ansvar, utan att tillbakaträdande i stället skulle utgöra en omständighet som medförde att försöksbrottet skulle anses som ringa, om inte särskilda skäl talade däremot. Motvarande förslag lämnades i fråga om frivilligt tillbakaträdande från förberedelse och frivilligt förebyggande av brottslig användning av hjälpmedel. Regeringen ansåg inte att utredningens förslag i dessa delar skulle genomföras (se prop. 2000/01:85 s. 16 f. och 36.).

4.4 Medverkan till brott

Bestämmelsen om medverkan till brott finns i 23 kap. 4 § brottsbalken.

Av paragrafen framgår att straffansvar enligt brottsbalken inte bara omfattar den som utfört gärningen utan även någon annan som främjat denna med råd eller dåd. Detsamma gäller straffbelagda gärningar inom specialstraffrätten, för vilka fängelse är föreskrivet i straffskalan. Till skillnad från t.ex. ansvar för försök, förberedelse och stämpling förutsätter inte ansvar för medverkan, som ju även innefattar gärningsmannaskap, att det är särskilt föreskrivet för det aktuella brottet. Straffansvaret innebär att alla medverkande ska straffas – som gärningsman, anstiftare eller medhjälpare till brottet. Medverkansansvaret gäller i relation till alla brott i brottsbalken och, när det gäller specialstraffrätten, brott med fängelse i straffskalan. Varje medverkande

bedöms efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger honom eller henne till last.

Av 23 kap. 5 § framgår att den som förmåtts att medverka till brott genom tvång, svek eller missbruk av ungdom, oförstånd eller beroendeställning eller endast medverkat i mindre mån kan få straffnedläggning under straffskalans straffminimum eller i ringa fall gå fri från ansvar. Bedömningen av om någon medverkat endast i mindre mån är relativ, dvs. bedömningen görs i jämförelse med övriga medverkandes insatser. Den är tillämplig i relation till såväl gärningsmän som övriga medverkande. Bestämmelsen är också tillämplig i relation till såväl brott i brottsbalken som i specialstraffrätten. Det kan noteras att denna reglering speglas i straffskärpningsregeln i 29 kap. 2 § första stycket 5 brottsbalken.

Regleringen i 4 och 5 §§ infördes i sin nuvarande form i strafflagen 1948 och överfördes 1965 till brottsbalken. Bortsett från mindre redaktionella ändringar och en utvidgning av tillämpningsområdet så att även medverkan till brott inom specialstraffrätten skulle omfattas har dessa inte ändrats (se prop. 1948:80, prop. 1962:10 och prop. 1993/94:130). Liksom vad gäller andra delar av 23 kap. brottsbalken lades vissa reformförslag fram av Straffansvarsutredningen som dock inte ledde till lagstiftning (se betänkandet SOU 1996:185 och prop. 2000/01:85).

4.5 Underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott

Regleringen om underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott finns i 23 kap. 6 § brottsbalken.

Av första stycket framgår att den som underlåter att i tid anmäla eller annars avslöja ett förestående eller pågående brott ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att avslöja brottet enligt vad som är föreskrivet för den som medverkat endast i mindre mån till sådant brott. Den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och underlåter att förhindra ett brott inom ramen för sammanslutningen ska enligt andra stycket, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att förhindra brottet. För underlåtenhet att förhindra brott döms också enligt tredje stycket en förälder eller annan uppfostrare eller förmyndare som underlåter att hindra den som står under hans eller hennes vård eller lydnad från att begå

brott. Straffet ska bestämmas efter de grunder som anges i 23 kap. 5 § brottsbalken, dvs. enligt vad som är föreskrivet för ringa medverkan till sådant brott. Detta innebär alltså bl.a. att en gärning inte utgör brott i ringa fall. Högre straff än fängelse i två år får inte dömas ut.

I fjärde stycket finns en ansvarsfrihetsregel som innebär att det för straffansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott krävs att huvudbrottet fortskridit så långt att det är straffbart och att det kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller för någon annan. Vad gäller det sista har det inte bedömts vara rimligt att kräva att någon ska avslöja eller förhindra ett brott om personen därigenom riskerar att själv bli misstänkt som medgärningsman och inte heller om personen riskerar repressalier av den skyldiga eller andra (se prop. 2015/16:113 s. 57). Ansvarsfrihetsregeln är allmänt utformad och ansvarsfrihet föreligger även när avslöjandet skulle medföra en risk för misstanke om eller ansvar för något annat brott som har begåtts i anslutning till eller i samband med det brott som avslöjandet skulle avse. Någon nedre gräns för hur allvarligt brottet ska avse uppställs inte. Ansvar för underlåtenhet att avslöja ett allvarligt brott som t.ex. våldtäkt är därför uteslutet för den som underlåter att avslöja brottet även om det samtidigt skulle medföra risk för ansvar för ett annat lindrigare brott som har begåtts i anslutning till eller i samband med det brott som det funnits en skyldighet att avslöja (jfr rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning”, NJA 2022 s. 294).

Regleringen infördes i en motsvarande form som den nuvarande 1948, men omfattade då endast underlåtenhet att avslöja brott och hindra brott inom en vårdnads- eller lydnadsrelation. Vid brottsbalkens ikraftträdande 1965 flyttades bestämmelsen till 23 kap. och i samband med det infördes den reglering som finns i 6 § första stycket. Under 2016 tillkom – inom ramen för ett lagstiftningsarbete som fokuserade på åtgärder mot organiserad brottslighet – sådan delaktighet som består i underlåtenhet att förhindra brott inom ramen för en sammanslutning. Samtidigt utvidgades regeln om ansvarsfrihet vid fara till att också gälla för de personer som omfattas av det nya underlåtenhetsbrottet (prop. 2015/16:113).

4.6 Vinning för annan

Regleringen om ansvar för beredande av vinning för annan eller för att tillägna annan något finns i 23 kap. 7 § brottsbalken.

Enligt paragrafen ska ansvar som i brottsbalken är stadgat för det fall att någon genom brott bereder sig vinning eller tillägnar sig något ska jämväl ådömas, då någon avsiktligen bereder annan vinning eller tillägnar annan något.

Bestämmelsen infördes 1942 och har därefter inte varit föremål för några överväganden. Bakgrunden till bestämmelsen är att många förmögenhetsbrott, t.ex. bedrägeri och förskingring, har utformats som vinningsbrott och förutsätter förmögenhetsöverföring för straffbarhet. För att kravet på vinning ska vara uppfyllt, måste denna i regel tillfalla gärningsmannen och så är inte alltid fallet. I vissa fall agerar gärningsmannen med syfte att i stället bereda vinning för annan. Bestämmelsen blir därför tillämplig t.ex. när gärningsmannen handlat som ställföreträdare för en juridisk person och vinsten tillförs inte gärningsmannen själv, utan den juridiska personen. Vid stöld kan det också vara så att gärningsmannen handlar med uppsåt att tillägna annan stöldobjektet.

5 Internationell utblick

5.1 Inledning

I vårt uppdrag avseende en översyn av de osjälvständiga brottsformerna ingår att göra en internationell jämförelse för att skapa underlag för översynen. Enligt kommittédirektiven bör regleringen och arbetet i andra nordiska länder särskilt belysas och beaktas. I detta kapitel lämnas en redogörelse för ordningen i Danmark, Finland, Norge, Frankrike, Nederländerna och Tyskland. Avsnittet syftar till att ge en bild av den straffrättsliga reglering i de respektive länderna som motsvarar regleringen som i dag finns i 23 kap. brottsbalken.

5.2 Danmark

5.2.1 Försök och förberedelse till brott

Det danska försöksbegreppet är vidsträckt och innefattar även ageranden som i svensk rätt utgör förberedelse till brott. Någon särskild reglering av förberedelse till brott finns inte. Försök till brott regleras i 21 § straffeloven (DSL). Bestämmelsen har följande lydelse.

Handlinger, som sigter til at fremme eller bevirke udførelsen af en forbrydelse, straffes, når denne ikke fuldbyrdes, som forsøg.

Den for lovovertrædelsen foreskrevne straf kan ved forsøg nedsættes, navnlig når forsøget vidner om ringe styrke eller fasthed i det forbryderiske forsæt.

For så vidt ikke andet er bestemt, straffes forsøg kun, når der for lovovertrædelsen kan idømmes en straf, der overstiger fængsel i 4 måneder.

I objektivt hänseende krävs endast att gärningsmannen utför handlingar. Det medför dock att rena tankar, uttalanden eller hot att begå brott undantas från det straffbara området. Ett brott måste vara be-

slutat för att försök ska föreligga. I övrigt finns inga objektiva begränsningar.

Den danska försöksläran är subjektiv. Det innebär att det för straffbarhet endast krävs att gärningsmannen själv har uppfattat att hans handlande skulle leda till brottets fullbordan. Någon konkret fara för brottets fullbordan krävs alltså inte. Den subjektiva försöksläran innebär att otjänliga försök i princip alltid är straffbara. Rent inbillade brott faller dock utanför det straffbara området.

Gärningsmannens uppsåt måste för straffansvar omfatta att det ska företas en fullbordad gärning. Gärningen måste även på förberedelsestadiet vara någorlunda konkretiserad, men behöver inte vara bestämd till tid, plats eller offer. Gärningsmannen ska ha varit bestämd i sitt uppsåt, annars kan straffreduktion bli aktuellt och även ansvarsfrihet.

I rättspraxis finns ett flertal olika exempel som åskådliggör tillämpningen av bestämmelsen. När det gäller gränsen för försöksbrott brukar hänvisas till bl.a. följande fem rättsfall. Det första är U 1975 430/2 där två utlänningar som i sin bil medförde utrustning som kunde antas vara avsedd att användas vid inbrott, observerades av polisen utanför flera juvelerarbutiker i Århus. Männen var till synes i färd med att rekognosera i avsikt att begå inbrott. Med hänsyn till bl.a. till att männen inte tidigare hade straffats för inbrottsstöld och inte hade utfört några handlingar som direkt syftade till att utföra stöld, befanns det inte föreligga övertygande bevisning för att de gjort sig skyldiga till försök till stöld. Om de tidigare hade straffats för inbrottsstöld hade de dock troligen blivit dömda.

I U 1977 867 hade en 17-årig pojke hotat två tioåriga flickor med en brödkniv för att följa med honom in i en skog, där han förgrep sig på dem sexuellt. Nästa dag gömde han sig i närheten av skogen i syfte att återigen tvinga till sig sexuellt umgänge. Agerandet dag två bedömdes som försök till brott.

I U 1983 510 H dömdes en man för försök till mord efter att i syfte att döda den före detta sambons vän ha dykt upp på hans arbetsplats med ett laddat och osäkrat jaktgevär. I U 2003 2545/2 frikändes en man från försök till rattfylleri. Mannen hade öppnat bilens lastutrymme där det fanns verktyg för att kunna byta ett trasigt däck, han ansågs i och för sig ha vidtagit åtgärder för att göra bilen körklar, men det ansågs inte finnas något sådant samband mellan åtgärderna

och framförandet av bilen som skulle kunna leda till en fällande dom för försök till rattfylleri.

I U 2016.2643 V hade den tilltalade vidtagit sådana förberedelseåtgärder som syftade till att främja eller utföra köp av narkotika utomlands med avsikt att den skulle smugglas in i Danmark. Mannen dömdes för försök till smuggling.

Ett tydligt exempel på försöksbrottets inrymmande också av förberedelsegärningar finner man även i U 2021.5369. Där dömdes en man för medhjälp till försök till terrorism efter att ha köpt sex värmekameror som han avsåg att vidarebefordra till Islamiska staten (IS) i syfte att kamerorna skulle användas av IS på drönare i samband med attacker eller förberedelser för sådana attacker som utgjorde en del av IS terrordåd i Syrien och Irak. Tillsammans med två medtilltalade dömdes han även för medhjälp till terrorism efter att i ett antal fall ha främjat IS verksamhet genom att köpa bl.a. drönarkomponenter som skulle vidarebefordras till IS för användning i IS drönarprogram.

När det gäller frågor om uppsåt och frivilligt tillbakaträdande är TfK2023.384 av intresse. I målet åtalades en man för försök till mord genom att ha planerat att döda flera personer i en eller flera skjutningar på skolor eller liknande institutioner under perioden 2015 fram till gripandet i december 2020 och i samband med detta ha utfört ett antal förberedande gärningar. Mannen åtalades även för att bl.a. ha innehaft en laddad pistol på en offentlig plats. På grundval av bl.a. den tilltalades utsaga, ett manifest som upprättats av den tilltalade, några dagboksanteckningar och videoklipp, ett stort antal sökningar på Internet och fynd i den tilltalades lägenhet, fann en enhällig tingsrätt det styrkt att den tilltalade hade gjort sig skyldig till försök till mord. Efter överklagande fann Vestre Landsret att det var styrkt att den tilltalade hade planerat att begå skolskjutningar, men att det inte var styrkt att den tilltalade hade vidhållit sin avsikt att göra det hela tiden fram till gripandet, och att han därför inte kunde straffas för försök till mord med hänvisning till reglerna om frivilligt tillbakaträdande i 22 § DSL.

Kännetecknande för de otjänliga försök, som bestraffas som försök till brott, är att det för gärningsmannen framstår som om han eller hon utfört ett fullbordat brott, men där det de facto inte har begåtts något brott av skäl som han eller hon var obekant med. I U.1941.549.H dömdes en man för försök till våldtäkt efter att ha genomfört samlagsliknade handlingar mot en tolvårig flicka, ovetande om att hon redan

var död. I U.1962.704 dömdes en man för försök till bedrägeri efter att tillägnat sig en check, som hade en påskrift från banken om att den saknade täckning, eftersom han trodde att checken kunde omsättas. I U.1982.662 dömdes en man för försök till häleri trots att han felaktigt trodde att några saker han köpt härstammade från egendomsbrott. I TfK 2018.289 dömdes en ung kvinna för försök till terroristbrott efter att ha försökt tillverka sprängmedel som skulle användas vid terrorhandlingar mot två namngivna skolor. Terrorbrotten genomfördes aldrig pga. utebliven order från IS och kvinnan dömdes trots att receptet på sprängmedel var felaktigt.

5.2.2 Frivilligt tillbakaträdande

Frivilligt tillbakaträdande från försök till brott leder till ansvarsfrihet. Bestämmelsen återfinns i 22 § DSL och har följande lydelse.

Forsøg straffes ikke, når gerningsmanden frivilligt og ikke på grund af tilfældige hindringer for gerningens udførelse eller for opnåelsen af det ved denne tilsigtede øjemed afstår fra iværksættelsen eller hindrer fuldbyrdelsen eller foretager handlinger, som ville have hindret fuldbyrdelsen, hvis denne ikke, ham uafvidende, var mislykkedes eller ad anden vej var afværget.

Om gärningsmannen har gjort allt vad som enligt hans eller hennes uppfattning krävs för brottets fullbordande, krävs det aktiva åtgärder för att ett frivilligt tillbakaträdande ska anses föreligga. Vid oavslutade försök räcker det emellertid med passivitet från gärningsmannens sida. Kravet på frivillighet bedöms på motsvarande sätt som i svensk rätt. Om t.ex. en inbrottstjuv avbryter sina förhållanden av den anledningen att det på brottsplatsen inte finns något att stjäla föreligger naturligtvis inte ett frivilligt tillbakaträdande. Frivillighet är inte utesluten om gärningsmannen avstår från försöksbrottet därför han i stället väljer att begå ett annat brott.

5.2.3 Medverkan till brott

Medhjälp till brott regleras i 23 § DSL och har följande lydelse.

Den for en lovovertrædelse givne straffebestemmelse omfatter alle, der ved tilskyndelse, råd eller dåd har medvirket til gerningen. Straffen kan nedsættes for den, der kun har villet yde en mindre væsentlig bistand eller

styrke et allerede fattet forsæt, samt når forbrydelsen ikke er fuldbyrdet eller en tilsigtet medvirken er mislykkedes.

Straffen kan ligeledes nedsættes for den, der medvirker til krænkelser af et særligt pligtforhold, men selv står uden for dette.

For så vidt ikke andet er bestemt, kan straf for medvirken ved lovovertrædelser, der ikke straffes med højere straf end fængsel i 4 måneder, bortfalde, når den medvirkende kun har villet yde en mindre væsentlig bistand eller styrke et allerede fattet forsæt, samt når hans medvirken skyldes uagtsomhed.

Enligt en särskild bestämmelse i 24 § DSL omfattas tillbakaträdande från medverkan av bestämmelserna om frivilligt tillbakaträdande i 22 §, men det krävs att den tillbakaträdande hindrar brottets fullbordning eller företar åtgärder, som skulle ha hindrat brottets fullbordning, om inte brottet hade misslyckats eller av andra orsaker inte kunde fullbordas.

I rättsfallet U 1987 881 frikändes en man för medverkan till rånen av en jourläkares läkarväska med mediciner och narkotika, då det inte var bevisat att det förekommit någon föregående samverkan mellan den tilltalade och den person som fällde jourläkaren, höll ner honom och tryckte ett knä mot hans bröst. I stället dömdes mannen för stöld av väskan som läkaren hade tappat när han blev fälld.

5.2.4 Underlåtenhet att anmäla brott

I dansk rätt finns ingen motsvarighet till den svenska generella regleringen av underlåtenhet att anmäla brott. I 141 § DSL finns dock en motsvarande straffbestämmelse som träffar olika typer av brott mot staten. Brottet återfinns i 15 kap. DSL som avser brott mot allmän ordning.

5.3 Finland

5.3.1 Försök och förberedelse till brott

Försök till brott

I finsk rätt regleras försök och medverkan till brott i 5 kap. strafflagen (FSL). I 5 kap. 1 § FSL regleras försök. Bestämmelsen lyder enligt följande.

För försök till ett brott bestraffas endast om försöket är straffbart enligt de bestämmelser som gäller det uppsåtliga brottet.

En gärning har framskridit till ett försök till brott när gärningsmannen har börjat begå brottet och då åstadkommit fara för att brottet fullbordas. Försök till brott föreligger också när en sådan fara inte orsakas, om faran har uteblivit endast av tillfälliga orsaker.

När ett straff bestäms för försök till brott tillämpas 6 kap. 8 § 1 mom. 2 punkten samt 2 och 4 mom., om inte försöket i den straffbestämmelse som är tillämplig på fallet jämföras med en fullbordad gärning.

Av första stycket följer att det endast är uppsåtliga brott som kan kriminaliseras som försök. Kravet på uppsåt innebär också att själva försöket måste vara uppsåtligt. Samtliga uppsåtsformer kan komma i fråga (dvs. någon av de tre uppsåtsformer som förekommer i finsk rätt: avsiktssuppsåt, säkerhetsuppsåt eller sannolikhetsuppsåt).

I andra stycket redogörs för försökspunkten (fullbordanspunkten för försöket). För att försökspunkten ska ha passerats måste gärningsmannen ha börjat begå brottet. Kravet på ett påbörjat brott prövas i förhållande till den aktuella brottsbeskrivningen. Omständigheterna i det enskilda fallet är avgörande. För att ett straffbart försök generellt sett ska kunna vara för handen måste gärningspersonen ha vidtagit yttre åtgärder i syfte att begå ett brott. Dessa åtgärder ska vara konkreta och syfta till att fullborda en brottsbeskrivningsenlig gärning. Handlingar av ren förberedelsenatur räcker inte.

För att försökspunkten ska passeras krävs även att gärningsmannen genom sitt agerande har åstadkommit fara för att brottet fullbordas. Med fara avses konkret fara. Att brottet fullbordas ska med andra ord vara faktiskt möjligt. Det måste vid gärningstillfället också ha framstått som en beaktansvärd möjlighet att brottet också skulle fullbordas i praktiken. Vid gärningstillfället ska det alltså inte bara ha varit faktiskt möjligt, utan också ett i praktiken troligt och rimligt alternativ, att brottet fullbordas.

I avgörandet HD 2008:81 hade den tilltalade i en självbetjäning-butik tagit lös larmanordningarna från två spelkonsoler samt ur ett glasvitrinskåp tagit fem mobiltelefoner och gömt dem bakom en papplåda på hyllan för dammsugare. Därefter hade han lämnat butiken och gripits av en väktare efter kassalinjen. Högsta domstolen ansåg att mannen genom sitt handlande hade börjat begå brottet och väsentligt försvagat effekten av butikens brottsförebyggande övervakningsmetoder. Högsta domstolen ansåg att faran för brottets fullbordande eliminerades av den tilltalade innan han slutförde stölden hade av-

lägsnat sig från butiken, när hans uppenbara avsikt hade varit att komma tillbaka senare för att hämta föremålen. Kravet på fara ansågs uppfyllt och den tilltalade dömdes för försök till stöld.

Om faran för att ett brott ska fullbordas enbart är teoretisk kan gärningsmannen inte dömas för försök till brott. I rättsfallet HD 1999:102 hade den tilltalade, som var HIV-positiv, åtalats för mordförsök på grund av att han efter att ha tagits i förvar, genom att bita och spotta samt genom att klösa med blodiga fingrar försökt smitta polismän med HIV. Eftersom han inte genom detta förfarande på grund av virusets ringa smittorisk kunnat åstadkomma en verklig risk för att brottet fullbordas, ansågs försöket vara otjänligt och försöksbrottet ogillades.

Även om en försökshandling inte har åstadkommit fara för att brottet fullbordas, kan det vara fråga om ett straffbart försök om faran har uteblivit endast av tillfälliga orsaker. Konstruktionen kring tillfälliga orsaker benämns även i finländsk rätt som s.k. otjänliga försök. De situationer som omfattas av straffansvar är sådana där gärningsmannen har inlett en verkställighetshandling, men faran sedan uteblivit av tillfälliga orsaker. Ett exempel kan vara att gärningsmannen av flera till buds stående handlingsalternativ råkar välja ett som är otjänligt, medan valet av ett annat alternativ hade medfört en konkret fara. Det vill säga om det efteråt hade varit lätt att modifiera händelseförloppet så att brottet hade kunnat fullbordas, har brottet uteblivit endast av tillfälliga orsaker.¹ I rättsfallet HD 2014:59 hade två personer gått till en gömma i terrängen för att hämta narkotika. De kom dock att hämta falska paket som polisen tidigare hade bytt ut narkotikan mot. Att gärningsmännen inte kunde hämta och transportera narkotikan hade förhindrats av ur deras synvinkel tillfälliga orsaker. Gärningsmännen dömdes alltså för försök till grovt narkotikabrott.

I rättsfallet HD 1993:103 hade A beslutat att döda B och C. Han hade på natten i skenet av en ficklampa genom ett fönster med en laddad pistol siktat på B och C som sov och tryckt på avtryckaren, dock utan att något skott gått av. A hade även försökt avfyra vapnet på nytt utan att lyckas. Efter det hade han avstått från ytterligare försök att döda dem. Senare hade det framgått att vapnet inte brunnit av eftersom det hade varit säkrat. Försöket att döda ansågs inte ha varit otjänligt och A ansågs inte ha avstått från att fullborda brottet

¹ Se RP 44/2002 rd, s. 139/I.

av egen vilja utan på grund av ett yttre hinder. A ansågs därför ha gjort sig skyldig till försök till dråp.

Om samtliga aktuella handlingsalternativ dock är sådana att gärningsmannen bland dessa inte kunnat välja ett fungerande alternativ ska han eller hon inte dömas för försök till brott. Ett straffbart försök föreligger inte heller om brottsplanen är så fundamentalt bristfällig att den med hänsyn till använda medel, föremålet för gärningen eller övriga omständigheter inte har kunnat uppfylla brottsbeskrivningen.

Avstående från försök

I 5 kap. 2 § regleras avstående från försök och verksam ånger enligt följande.

För försök bestraffas inte, om gärningsmannen frivilligt har avstått från att fullborda brottet eller annars har förhindrat den följd som avses i brottsbeskrivningen.

Om det finns flera medverkande i brottet, befriar avstående från försök och verksam ånger en gärningsman, anstiftare eller medhjälpare från ansvar endast om denne har fått också de övriga medverkande att avstå från att fullborda brottet eller annars har lyckats förhindra den följd som avses i brottsbeskrivningen eller på annat sätt har eliminerat betydelsen av sin egen verksamhet vid fullbordandet av brottet.

Utöver vad som föreskrivs i 1 och 2 mom. bestraffas försök inte, om brottet inte fullbordas eller den följd som avses i brottsbeskrivningen uteblir av orsaker som inte hänför sig till gärningsmannen, anstiftaren eller medhjälparen, men denne frivilligt och uppriktigt har strävat efter att förhindra brottets fullbordande eller följden.

Om ett försök som enligt 1–3 mom. inte skall bestraffas samtidigt fullbordar något annat brott, är brottet i fråga straffbart.

En gärningsman som frivilligt avstår från ett påbörjat försök till brott kan alltså undgå straffansvar. Gärningsmannen kan bara avstå från s.k. oavslutade försök. Det vill säga när han eller hon ännu inte har utfört allt som krävs för att verkställa brottsplanen. Vid avstående från försök är det väsentligt att gärningsmannen gör det frivilligt och inte till följd av ett yttre hinder. Om gärningsmannen t.ex. märker att polisen är på väg och därför avstår från att fullborda brottet, är avståendet inte frivilligt. Avståendet är inte heller frivilligt om hjälpmedlen vid brottet går sönder eller om gärningsmannen avstår från att t.ex. råna någon för att det förväntade rånbytet är för litet. Såväl verkliga som inbillade hinder bryter frivilligheten. Samtidigt behövs

det inte några ädla motiv för att avstå från att fullborda ett brott. Gärningsmannen kan avstå av vilken orsak som helst, t.ex. trötthet, så länge det sker frivilligt och inte av yttre hinder.

Verksam ånger innebär att gärningsmannen ska förhindra den följd som avses i brottsbeskrivningen. Verksam ånger gäller bara s.k. avslutade försök. Det vill säga när gärningsmannen redan har utfört allt som krävs för att verkställa brottsplanen, men där följderna ännu inte inträffat. Verksam ånger förutsätter därmed ett aktivt handlande för att förhindra följderna. Också vid verksam ånger måste gärningsmannen agera frivilligt och inte på grund av yttre hinder. Vidare förutsätts att gärningsmannen lyckas förhindra följderna.

I rättsfallet HD 2020:91 hade A hade huggit B två gånger i bröst-korgen med en brödkniv. Efter att C som också var på plats i bostaden hade bett A att beställa en ambulans hade A ringt till nödcentralen, väntat på att få svar, gett sin telefon till C för att denna skulle tala med nödcentralen och begett sig utanför bostaden. A ansågs genom sitt handlings sätt, som hade främjat att hjälp hade tillkallats, ha frivilligt och uppriktigt försökt förhindra att B skulle dö som en följd av hans handling. Högsta domstolen ansåg därför att det var fråga om sådan verksam ånger som avses i 5 kap. 2 § FSL. Det saknade betydelse att B:s skador enligt en bedömning utifrån senare erhållen information inte hade medfört omedelbar livsfara. Åtalet för försök till dråp ogillades och A dömdes i stället för grov misshandel. Se även rättsfallen HD 1990:9, HD 2005:63 och HD 2009:48.

Förberedelse till brott

Det finns ingen allmän straffbestämmelse om förberedelse i finsk rätt. Utgångspunkten har varit att ingen ska straffas för sina tankar. Trots avsaknaden av en sådan allmän bestämmelse utgör förberedelse eller verksamhet som påminner om förberedelsebrott i många situationer brott (se t.ex. förberedelse till folkmord i 11 kap. 2 §, förberedelse till brott mot liv eller hälsa i 21 kap. 6 a §, förberedelse till olovlig avlyssning eller förberedelse till olovlig observation i 24 kap. 7 §, förberedelse till grovt rån i 31 kap. 2 a §, förberedelse till brott som begås i terroristiskt syfte i 34 a kap. 2 § och främjande av narkotikabrott i 50 kap. 4 § FSL).

Det finns även straffbestämmelser som på annat sätt liknar förberedelsekriminalisering. Ett sådant exempel är straffbestämmelsen för deltagande i en organiserad kriminell sammanslutnings verksamhet (17 kap. 1 a § FSL). Den bestämmelsen är en kombination av utvidgat medverkansansvar och kriminalisering av förberedelse.

5.3.2 Medverkan till brott

I 5 kap. 3 § regleras det direkta medgärningsmannaskapet.

Om två eller flera gemensamt har begått ett uppsåtligt brott, bestraffas var och en som gärningsman.

Medgärningsmannaskap är inte detsamma som gärningsmannaskap, utan aktualiseras när två eller flera personer i samförstånd begår ett brott. Begreppen kan emellertid överlappa varandra. Ansvar förutsätter samförstånd mellan medgärningsmännen. I subjektiv mening förutsätter samförstånd en kännedom om att det egna agerandet tillsammans med andra personers agerande motsvarar en viss brottsbeskrivning i strafflagen. Kravet på samförstånd medför samtidigt att det straffrättsliga ansvaret inte bara omfattar den egna verksamheten utan också gärningen så långt samförståndet sträcker sig. En medgärningsman svarar alltså i den utsträckningen inte enbart för följderna av sitt eget handlande också för följderna av medgärningsmannens eller medgärningsmännens handlande. I objektiv mening förutsätter samförstånd någon slags medverkan vid själva utförandet av brottet. Det är i sammanhanget viktigt att skilja på medgärningsmannaskap och medhjälp. Gränsdragningen mellan dessa båda bidrar dock till att definiera varandra. För gärningsmannaansvar måste personens deltagande i brottet vara tillräckligt väsentlig och av betydelse för brottets utförande. Personen måste dock inte nödvändigtvis utföra en handling som faller under en brottsbeskrivning i strafflagen, så länge handlandet med tanke på helheten av brottets utförande är väsentlig och av relevans för utförandet. Vid medverkan till ett rånbrott har den som skött biltransporten och deltagit i fördelningen av rånbytet dömts såsom gärningsman trots att personen i fråga inte tog del i det egentliga rånbrottet (se HD 1974 II 82 och HD 1975 II 40).

I 5 kap. 4 § regleras medelbart gärningsmannaskap.

Som gärningsman döms den som har begått ett uppsåtligt brott genom att som redskap använda någon som inte kan bestraffas för brottet på grund av otillräknelighet eller bristande uppsåt eller av någon annan orsak som sammanhänger med förutsättningarna för straffrättsligt ansvar.

Med medelbart gärningsmannaskap avses en situation där en person begår brott genom att som redskap använda någon som inte kan ställas till straffrättsligt ansvar för gärningen. Bestämmelsen syftar till att hindra att huvudgärningsmannen undgår ansvar genom att utnyttja en annan person.

I 5 kap. 5 § regleras anstiftan.

Den som uppsåtligen förmår någon till ett uppsåtligt brott eller ett straffbart försök till brottet i fråga döms för anstiftan till brott såsom gärningsman.

Anstiftaren till ett brott döms alltså som gärningsman, vilket jämställer anstiftan med huvudgärningsmannaskap. En grundläggande förutsättning för anstiftans ansvar är att anstiftan ger upphov till beslutet att begå brottet. Anstiftan ska vara det skäl, eller i vart fall den huvudsakliga orsak som får huvudgärningsmannen att handla. Om anstiftan bara styrker något som gärningsmannen redan övervägt och beslutat göra, ska det som anstiftats till bestraffas som medhjälp, om uppmaningen har ökat sannolikheten för brott. Typiska sätt att förmå någon till något är att avlöna och beordra, men också att mer allmänt uppmana och uppmuntra till brott kan leda till anstiftans ansvar. Anstiftan ska vara uppsåtlig och avse ett uppsåtligt brott.

I 5 kap. 6 § regleras medhjälp.

Den som före eller under ett uppsåtligt brott med råd, dåd eller på annat sätt uppsåtligen hjälper någon att begå brottet eller ett straffbart försök till det, döms för medhjälp till brott enligt samma lagrum som gärningsmannen. När straffet bestäms tillämpas dock 6 kap. 8 § 1 mom. 3 punkten samt 2 och 4 mom.

Anstiftan till straffbar medhjälp bestraffas såsom medhjälp.

Medhjälp är att med råd, dåd eller på annat sätt före eller under ett uppsåtligt brott uppsåtligen hjälpa någon annan att begå brottet eller ett straffbart försök till det. Medhjälpen ska alltså vara avsiktlig och av uppsåtskravet följer att medhjälparen är på det klara med sin egen verksamhet och om att han eller hon genom denna främjar huvudgärningen. I förhållande till huvudgärningen förutsätter uppsåtskravet att medhjälparen har tillräcklig vetskap om det pågående eller före-

stående brottet. För ansvar krävs däremot inte att huvudgärningsmannen är på det klara med medhjälparens agerande. Det är en skillnad mot medgärningsmannaskapet där det är fråga om ett ömsesidigt samförstånd. Medhjälparen behöver inte heller ha någon vinning eller nytta av brottet. Medhjälpsgärningen ska hänföra sig till tiden före brottet eller till själva brottsutförandet. I princip kan vilken handling som helst konstituera straffbar medhjälp. Handlingarna kan vara mycket vardagliga. Det kan vara fråga om att komma med råd vid planeringen av brottet, skaffa nödvändiga ritningar för genomförandet av t.ex. ett rån, att förse gärningsmannen med hjälpmedel för att begå ett brott, att sköta transporten till brottsplatsen och liknande. Det är dock inte tillräckligt att bara följa med gärningsmannen, om inte medhjälparen har tillräcklig insikt om det egna agerandets anknytning till själva huvudbrottet.

5.3.3 Underlåtenhet att anmäla brott

I 15 kap. 10 § FSL straffbeläggs underlåtenhet att anmäla grovt brott. Bestämmelsen har följande lydelse.

Den som vet att folkmord, förberedelse till folkmord, brott mot mänskligheten, grovt brott mot mänskligheten, aggressionsbrott, förberedelse till aggressionsbrott, krigsförbrytelse, grov krigsförbrytelse, tortyr, brott mot förbudet mot kemiska vapen, brott mot förbudet mot biologiska vapen, brott mot förbudet mot infanteriminor, äventyrande av Finlands suveränitet, landsförräderi, grovt landsförräderi, spioneri, grovt spioneri, högförräderi, grovt högförräderi, våldtäkt, grov våldtäkt, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, grovt sexuellt övergrepp mot barn, mord, dråp, dråp under förmildrande omständigheter, grov misshandel, rån, grovt rån, människohandel, grov människohandel, tagande av gisslan, grovt sabotage, grovt äventyrande av andras hälsa, kärnladdningsbrott, kapning, brott enligt 34 a kap. 1 § 1 mom. 3 punkten som begåtts i terroristiskt syfte, grov miljöförstöring eller grovt narkotikabrott är på färde, men underlåter att i tid medan brottet ännu kan förhindras underrätta myndigheterna eller den som hotas av brottet, ska, om brottet eller ett straffbart försök därtill sker, för underlåtenhet att anmäla grovt brott dömas till böter eller fängelse i högst sex månader.

Till straff för underlåtenhet att anmäla grovt brott döms dock inte den som för att förhindra brottet borde ha angivit sin make eller tidigare make eller sin nuvarande sambo, ett syskon eller en släkting i rätt upp- eller nedstigande led, eller borde ha angivit en person till vilken han eller hon har någon annan nära relation som är jämförbar med ett parförhållande eller med släktskap.

I förarbetena till bestämmelsen konstateras att det enligt Finlands rättsordning inte föreligger någon allmän skyldighet att göra anmälan om brott till myndigheterna eller till dem som brotten är riktade mot.² I strafflagen finns emellertid ett stadgande om underlåtenhet att anmäla vissa grova brott. Enligt nämnda förarbeten är en förutsättning för att underlåtenhet att anmäla grovt brott ska vara straffbar att något av de nämnda brotten är på färde. Härmed avses att vetskapen om en annan persons allmänna beredskap att begå ett grovt brott inte medför anmälningsskyldighet. Enbart en misstanke mot en annan person räcker inte heller. Planeringen av brottet måste ha framskridit tillräckligt långt. För att anmälningsskyldighet ska uppkomma förutsätts det i allmänhet vetskap om mot vad eller vilka det tilltänkta brottet kommer att riktas samt på vilket sätt det är meningen att begå brottet. Brottsplanen ska vara så pass detaljerad och utarbetad att en rationellt tänkande och omsorgsfull person som får vetskap om planen förhåller sig allvarligt till den och beaktar den i sitt eget handlande. Någon anmälningsskyldighet föreligger inte ifall uppgifterna om ett brott som förbereds är så ospecificerade eller vaga att myndigheterna eller den som hotas av brottet på grundval av dessa uppgifter inte kan överväga vilka åtgärder som behövs för att förhindra brottet och avvärja den fara som brottet medför.

En förutsättning för uppkomsten av anmälningsskyldighet är inte att det planerade brottet redan har hunnit till ett sådant stadium att det blivit straffbart, eftersom det då redan kan vara alltför sent att avvärja faran. Anmälningsskyldigheten kan fortfarande gälla om det genom anmälan är möjligt att förhindra att den brottsliga verksamheten fortsätter, t.ex. då det är fråga om tagande av gisslan.

Anmälningsskyldigheten ska enligt nämnda förarbeten uppfyllas i tid medan brottet ännu kan förhindras eller, i vissa fall, medan det ännu är möjligt att förhindra att brottet fortsätter. Ifall anmälan om brottet görs alltför sent bortfaller straffbarheten inte. En förutsättning för att underlåtenheten ska vara straffbar är naturligtvis att det har varit möjligt att i tid göra anmälan om brottet. Vetskapen om brottet har kunnat erhållas så sent att det inte varit möjligt att underätta myndigheterna eller den som hotas av brottet. Också de omständigheter under vilka anmälan borde ha gjorts måste beaktas. Om vetskapen om ett brott har fått senare än vad som avses i lagrummet, med andra ord i ett skede då brottet eller dess fortsättning inte längre

² Se RP 6/1997 rd, s. 42 f.

kan förhindras, föreligger inte längre någon anmälningsskyldighet. Någon allmän skyldighet att anmäla redan begångna brott föreligger inte.

Den som åsidosätter anmälningsskyldigheten ställs inte till ansvar för det begångna brottet eller för ett försök därtill utan endast för sin underlåtenhet. Antingen myndigheterna eller den som hotas av brottet ska underrättas om det brott som är på färde. Den myndighet som kommer i fråga är närmast polisen, vars uppgift det är att förhindra brottet. Enligt lagrummets ordalydelse är det brottet som ska anmälas och inte gärningsmannen. Ofta är det emellertid inte möjligt att anmäla ett brott utan att uppge identiteten på den som planerar brottet. Om flera personer hotas av en fara ska samtliga underrättas om brottet. Om de hotade utgör en grupp räcker det i allmänhet att en person i gruppen underrättas om brottet.

När det gäller det andra stycket konstateras i förarbetena att det inte skäligen kan krävas att alla uppfyller anmälningsskyldigheten.³ För det första försätts nära släktingar och andra närstående personer till den som förbereder ett brott i en från rättslig och etisk synpunkt besvärlig konfliktsituation ifall anmälningsskyldigheten skulle gälla också dem.

Enligt förarbetena följer det av de allmänna rättsliga principerna att de som bereder ett grovt brott inte själva är anmälningsskyldiga. Inte heller den som hotas av en fara är anmälningsskyldig. Han är således inte skyldig att underrätta myndigheterna om att han hotas av ett brott. Om det däremot föreligger en risk för att det brott som förbereds ska drabba också andra, är han naturligtvis skyldig att underrätta dessa om saken.

5.4 Norge

5.4.1 Försök och förberedelse till brott

Den norska försöksbestämmelsen återfinns i 16 § straffeloven (NSL) och har följande lydelse.

Den som har forsett om å fullbyrde et lovbrudd som kan medføre fengsel i 1 år eller mer, og som foretar noe som leder direkte mot utføringen, straffes for forsøk, når ikke annet er bestemt.

³ Se RP 6/1997 rd, s. 43.

Den som frivillig avstår fra å fullbyrde lovbruddet eller avverger at det blir fullbyrdet, straffes likevel ikke for forsøk.

Som framgår av lagtexten vilar försöksläran i norsk på en subjektiv grund. Bestämmelsen fick sin nuvarande utformning 2005.⁴ Åtskillnad görs mellan strafffri förberedelse, straffbara försök och fullbordade brott. I vissa fall kan dock förberedelse vara straffbar som ett självständigt brott, så är t.ex. fallet när det gäller befattning med skjutvapen och sprängämnen med "hensikt" att föröva brott (191 a § NSL) och ingående i förbund med en eller flera andra för att föröva brott, t.ex. allvarlig organiserad brottslighet (198 § NSL), mord (274 § NSL) och rån (329 § NSL). I de fall den förberedande handlingen ses som ett självständigt brott är även försök till detta brott straffbart. Några oaktsamma försök kan inte föreligga.

Den övre gränsen för försöksbrottet är det fullbordade brottet. Ett exempel på den frågeställningen prövades i rättsfallet Rt. 1992 s. 1258 som avsåg ett misslyckat bankrån. Den tilltalade hade tvingat bankkassören att lägga 20 000 norska kronor på disken. Innan han hann ta sedlarna blev han dock övermannad av några bankkunder. Byretten dömde för försök till rån, men Høyesterett bedömde gärningen som ett fullbordat rån. En liknande prövning gjorde i rättsfallet Rt. 2002 s. 8 som avsåg människosmuggling.

Det straffbara försökets nedre gräns (försökspunkten) avgörs i det enskilda fallet utifrån den brottstyp som är aktuell och gränsar mot straffria, förberedande handlingar. I rättsfallet Rt. 1979 s. 1410 konstaterades att gränsdragningen mellan icke straffbar förberedelse och straffbart försök kommer att göras genom en skönsmässig bedömning; gränsen ska dras efter en samlad bedömning av den tilltalades beteende. Både objektiva och subjektiva moment kommer att ingå i bedömningen. Det är inte nödvändigtvis så att gränsen behöver överträdas genom en aktiv handling. Underlåtenhet att avbryta ett förfarande kan beroende på omständigheterna också vara ägnat att övertyga om att den tilltalade hade för avsikt att fortsätta.

När det gäller försökspunktens placering har det t.ex. ansetts att försökspunkten för våldtäkt ligger längre fram i händelseförloppet än försökspunkten vid stöld. När någon har brutit sig in i ett hus för att stjäla uppnås försökspunkten för stöld vid själva inbrottet. Om någon däremot har brutit sig in för att föröva en våldtäkt torde för-

⁴ Se Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) s. 413 f.

sökspunkten ligga längre fram.⁵ Gärningsmannen behöver dock inte ha börjat göra det som sägs i straffbudets brottsbeskrivning. Att locka med sig en flicka upp på en vind i avsikt att föröva otukt med henne har i praxis ansetts vara försök till otukt, se Rt. 1939 s. 890. I Rt. 2008 s. 867 konstaterades att huruvida den åtgärd som den tilltalade vidtagit visar att han är på väg att påbörja förverkligandet av avsikten beror på en samlad bedömning av omständigheterna. I denna bedömning ska vikt bl.a. läggas vid den tidsmässiga närheten mellan det som gjorts och det som återstår, handlingarnas karaktär och den psykologiska skillnaden mellan dem.

Även försök till medverkan, också om det sker ett förberedande stadium, är straffbar i norsk rätt med tillämpning av försöksbestämmelsen. Vad som är att bedöma som förberedelse i svensk rätt kan därför vara straffbart som försök till medverkan i norsk rätt. Som exempel kan nämnas att den som uttryckligen eller underförstått har förklarat sig villig att delta i försäljningen av ett narkotikaparti har ansetts kunna straffas för försök till medverkan till narkotikabrott, om partiet inte levereras som planerat. För att den medverkande ska kunna straffas för försök till medverkan krävs att han eller hon har påbörjat utförandet av sin medverkansgärning. Den som anskaffar ett inbrottsverktyg till en person som avser att begå ett inbrott kan därför straffas för försök till medverkan till grov stöld, även om denne aldrig förverkligar sina planer. Gärningsmannen går emellertid fri från ansvar för sina förberedande åtgärder att anskaffa inbrottsverktyget så länge han inte påbörjat utförandet det planerade inbrottet.

Enligt 16 § andra stycket är det en möjlighet att tillbakaträda från ett försök. Det kan ske antingen genom ett frivilligt avstående från att fullborda ett brott eller genom att förhindra att det fullbordas. I sådana fall döms inte för försök till brott. Anledningen till detta är bl.a. att gärningsmannen i dessa fall inte har visat en tillräckligt stark brottslig vilja. Det görs skillnad mellan tillbakaträdande från ett fulländat respektive ett ofulländat försök. Försöket är ofulländat om gärningsmannen har något kvar att göra innan brottsbeskrivningen är uppfylld. Ett exempel är när inbrottstjuven sätter kofoten i springan i dörren, men ångrar sig och inte bryter upp dörren. Ett fulländat försök kännetecknas av att gärningsmannen har gjort allt som krävs, och det enda som återstår innan fullbordandet är att den brottsliga följden inträffar. Ett exempel är när mordbrännaren tänder en fotogentrasa,

⁵ Se t.ex. Rt 2008 s. 867 (där dock försöksbestämmelsen i äldre lydelse tillämpades).

som om en liten stund kommer att få en byggnad att börja brinna. För strafffrihet måste förövaren lyckas avvärja konsekvenserna, i exemplet ovan, släcka branden innan byggnaden börjar brinna.⁶

I fråga om frivillighet sammanfattades praxis i rättsfallet HR-2019-47-A enligt följande.

(40) For at vilkåret om frivillighet skal være oppfylt, kreves at den handlende treffer et reelt, bevisst valg om å tre tilbake i en situasjon hvor flere handlingsalternativer – etter vedkommendes forutsetninger – står åpne.

(41) Bli det klart for den handlende at lovbruddet ikke kan gjennomføres med ønsket resultat uten å bruke mer drastiske midler enn planlagt, slik at lovbruddets karakter endres eller fremstår som markert mer straffverdig, mangler vanligvis elementet av frivillighet ved tilbaketreden.

(42) Oppstår det under gjennomføringen av en forsøkshandling forhold som vedkommende regner med vil føre til avsløring om foretaket ikke avbrytes, eller fullbyrdelsen avverges, og han derfor trer tilbake, er kravet til frivillighet i straffeloven § 16 andre ledd i alminnelighet ikke oppfylt.⁷

Enligt 80 § NSL får ett fängelsestraff sättas under minimistraffet i en straffbestämmelse eller en lindrigare påföljd väljas när gärningsmannen döms för försök till brott.

5.4.2 Medverkan till brott

I 15 § NSL återfinns en allmän bestämmelse om medhjälp. Bestämmelsen har följande lydelse.

Et straffebed rammer også den som medvirker til overtredelsen, når ikke annet er bestemt.

I norsk rätt är medverkan en term för delaktighet i brott. Att medverka till vissa brottsliga handlingar kan vara straffbart enligt norsk lag. Bestämmelsen fick sin nuvarande utformning 2005.⁸

Den norska lagstiftningen bygger på principen att medbrottslingars straffansvar framgår av de enskilda straffbestämmelserna. Bland straffbestämmelserna finns några där medverkan särskilt nämns, medan det i andra bestämmelser avgörs genom en tolkning av straffbestämmelsen.

Medverkan kan vara av både fysisk och psykisk karaktär, och kan ske i tiden före eller under den brottsliga gärningen.

⁶ Se Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) s. 199.

⁷ Se HR-2019-47-A.

⁸ Se Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) s. 410 f.

5.4.3 Underlåtenhet att anmäla brott

I 196 § NSL stadgas en skyldighet att avvärja vissa brott. Den som underlåter att anmäla eller på annat sätt försöka avvärja ett sådant brott eller följderna av det, vid en tidpunkt när det fortfarande är möjligt att göra det och det framstår som säkert eller klart sannolikt att brottet kommer att begås, straffas med böter eller fängelse i högst ett år. Följande brott omfattas av denna handlingsplikt.

a) § 111 (krenkelse av Norges selvstendighet og fred), § 113 (krenkelse av Norges statsforfatning), § 115 (angrep på de høyeste statsorganenes virksomhet), § 117 (inngrep overfor viktige samfunnsinstitusjoner), § 119 (landssvik), § 121 (etterretningsvirksomhet mot statshemmeligheter), § 123 (avsløring av statshemmeligheter), § 128 (ulovlig militær virksomhet), § 129 (straff for deltakelse mv. i voldelig sammenslutning med politiske mål), § 131 (terrorhandlinger), § 133 (terrorforbund), § 138 (terrorbombing), § 139 (kapring av luftfartøy og skip mv.), § 140 (forstyrrelse av den sikre drift av luftfartøy og skip mv.), § 141 (bruk og utslipp av farlig stoff i tilknytning til luftfartøy og skip mv.), § 142 (ulovlig befatning med farlig materiale mv.), § 143 (gisseltaking i terrorøymed), § 144 (angrep på en internasjonalt beskyttet person), § 192 (anslag mot infrastrukturen), § 193 (forbund om anslag mot infrastrukturen), § 194 (forstyrrelse av den sikre drift av jernbane og buss), § 223 (grov uriktig anklage), § 238 (allmennfarlig smittespredning), § 239 (allmennfarlig forgiftning), § 240 (alvorlig miljøkriminalitet), § 253 (tvangsekteskap), § 255 (grov frihetsberøvelse), § 256 (forbund om grov frihetsberøvelse), § 258 (grov menneskehandel), § 259 (slaveri), § 262 annet ledd (ekteskap med noen under 16 år), § 274 (grov kroppsskade), § 275 (drap), § 279 (forbund om drap eller å volde betydelig skade på kropp og helse), § 282 (mishandling i nære relasjoner), § 283 (grov mishandling i nære relasjoner), § 284 (kjønnslemlestelse), § 288 (hensettelse i hjelpeløs tilstand mv.), § 291 (voldtekt), § 295 (misbruk av overmaktsforhold og lignende), § 299 (voldtekt av barn under 14 år), § 303 (grov seksuell omgang mv. med barn mellom 14 og 16 år), § 312 (incest), § 314 (seksuell omgang mellom andre nærstående), § 327 (ran), § 329 (forbund om ran), § 355 (fremkalling av fare for allmennheten) og § 357 (forbund om fremkalling av fare for allmennheten),

b) militær straffelov §§ 50, 52 eller 96, eller

c) sikkerhetsloven § 7–5, jf. § 11–4 fjerde ledd.

I fråga om brott mot 312 och 314 §§ gäller avvärningsplikten bara om offret är under 16 år. Vid brott mot 299 eller 303 §§ gäller plikten inte om villkoren i 308 § är uppfyllda (bestämmelsen avser straffrihet i de fall de inblandade är jämbördiga i ålder och utveckling).

I rättsfallet HR-2017-824-A dömdes en man till fängelse i åtta månader för att ha underlåtit att ropa på hjälp trots att han varit när-

varande vid våldshandlingar som ledde till döden. Gärningsmannen dömdes för mord. Domen klargör att det inte är ett villkor för fällande dom att det läggs fram bevis för att dödsfallet skulle ha undvikits om hjälp hade tillkallats.

5.5 Frankrike

5.5.1 Försök och förberedelse till brott

Enligt artikel 121-4 i Code pénal är en gärningsman en person som begår de handlingar som utgör brott, eller som försöker begå ett brott, eller i de fall som föreskrivs i lag, en förseelse. Ett försök anses enligt artikel 121-5 föreligga när det agerande som manifesteras genom att verkställigheten påbörjas, har skjutits upp eller inte har haft verkan endast på grund av omständigheter som ligger utanför upphovsmannens kontroll.

Någon särskild allmän kriminalisering av förberedelse finns inte i fransk rätt. I nu aktuellt sammanhang bör dock kriminaliseringen av kriminell sammanslutning i artikel 450-1 nämnas. Mer om den nedan.

Från rättspraxis kan följande prejudicerande domar lyftas fram. I en dom i Cour de cassation, Chambre criminelle, den 16 januari 1986 i mål nr 85-95.461 (Perdereau-domen) konstaterades att våld som utförts med avsikt att orsaka döden inte utgöra försök till mord om offret redan hade avlidit när våldet utförs.

I en dom i Cour de cassation, Chambre criminelle, den 20 mars 1974 i mål nr 73-92.699 var fråga om den tilltalade hade tillbakaträtt frivilligt från ett försök till stöld när brottets utförande hade upphört till följd av tredje mans ingripande. Det konstaterades att tredje mans ingripande inte uteslöt ett frivilligt tillbakaträdande när det inte var visat annat än att ingripandet bestått i att resonera med den tilltalade och därigenom förmå honom att själv ge upp sitt försök.

I en dom i Cour de cassation, Chambre criminelle, den 8 november 1972 i mål nr 72-91.720 som avsåg försök till urkundsförfalskning av ett körkort konstaterades att försöket var påbörjat. De tilltalade greps av polis när de skrev ut falska körkort. Det enda som saknades för att förfalskningen skulle vara fullständig var två stämplrar. Något tvivel om gärningsmännens avsikter förelåg därmed inte. De åtgärder som vidtagits skulle även direkt leda till fullbordat brott. De tilltalade hade nått början av verkställighetsfasen och kommit längre

än den förberedande fasen som bestod i inköp av utrustning och installation av densamma.

I den s.k. Lacour-domen (dom i Cour de cassation, Chambre criminelle, den 25 oktober 1962) hade en man (Lacour) instruerat en annan person att mörda sin väns adoptivson. Överenskommelsen ingicks sedan mellan de två personerna. Den andra personen hade emellertid redan från början varit fast besluten att aldrig utföra handlingen för att hindra någon annan person från att göra det. De senare sammanträffade dock flera gånger för att planera den slutliga brottsliga handlingen. Bland annat kom de överens om tidpunkten för gärningen, platsen för den och hur det planerade brottet skulle begås. Vid ett av dessa möten fick ”torpeden” del av den summa pengar som utlovats i ersättning för mordet. Några timmar innan det planerade mordet varnade ”torpeden” emellertid offret för planerna. Domstolarna ansåg inte att Lacour var personligen inblandad i verkställighetsfasen av mordet och därför inte skyldig till försök till mord. De gärningar han överbevisats om ansågs utgöra förberedande handlingar. Enligt kassationsdomstolens dom kännetecknas påbörjandet av ett brott av ett utförande av handlingar som måste ha den direkta och omedelbara konsekvensen att brottet fullbordas, dvs. brottet har gått in i verkställighetsfasen. Detta för att göra det möjligt att skilja mellan förberedande handlingar och verkställighetsåtgärder. Inte heller överlämnandet av medel till ”torpeden” har den direkta och omedelbara konsekvensen att brottet mord fullbordas utan utgör endast en förberedande handling.⁹

5.5.2 Medverkan till brott

Enligt artikel 121-6 i Code pénal ska gärningsmannen straffas för medhjälp till brottet under de förutsättningar som anges i artikel 121-7. Där anges att en person är medskyldig till ett brott eller en förseelse om han eller hon medvetet medverkar till förberedelse eller fullbordande av brottet. Detsamma gäller den som genom gåva, löfte, hot, befallning, missbruk av myndighet eller makt har provocerat eller gett instruktioner att begå ett brott.

⁹ I dag faller förberedande handlingar där flera personer är inblandade typiskt sett in under artikel 450-1.

5.5.3 Underlåtenhet att anmäla brott

Enligt artikel 121-3 i Code pénal ska fysiska personer som inte direkt har orsakat skadan, men som har skapat eller bidragit till att skapa den situation som gjorde att skadan uppstod eller som inte har vidtagit åtgärder för att förhindra den, vara straffrättsligt ansvariga, om det kan fastställas att de antingen uppenbart uppsåtligen har åsidosatt ett särskilt aktsamhets- eller säkerhetskrav som föreskrivs i lag eller annan författning, eller har begått ett allvarligt fel som har utsatt andra för en särskilt allvarlig risk som de inte kunde ha varit omedvetna om.

5.5.4 Brottslig sammanslutning

Artikel 450-1 i Code pénal straffbelägger deltagande i en brottslig sammanslutning. Bestämmelsen har följande lydelse.

Constitue une association de malfaiteurs tout groupement formé ou entente établie en vue de la préparation, caractérisée par un ou plusieurs faits matériels, d'un ou plusieurs crimes ou d'un ou plusieurs délits punis d'au moins cinq ans d'emprisonnement.

Lorsque les infractions préparées sont des crimes ou des délits punis de dix ans d'emprisonnement, la participation à une association de malfaiteurs est punie de dix ans d'emprisonnement et de 150 000 euros d'amende.

Lorsque les infractions préparées sont des délits punis d'au moins cinq ans d'emprisonnement, la participation à une association de malfaiteurs est punie de cinq ans d'emprisonnement et de 75 000 euros d'amende.

Fritt översatt utgörs en brottslig sammanslutning av en grupp som bildats, eller en överenskommelse som träffats, i syfte att förbereda, kännetecknad av en eller flera konkreta gärningar, ett eller flera brott som kan bestraffas med minst fem års fängelse. När det rör sig om grova brott eller förseelser som kan leda till tio års fängelse, döms för deltagande i en brottslig sammanslutning till tio års fängelse och böter på 150 000 euro. Om det rör sig om brott som kan leda till fängelse i minst fem år, döms för deltagande i en kriminell sammanslutning till fängelse i fem år och böter på 75 000 euro.

Enligt artikel 450-2 ska den som har deltagit i en sammanslutning eller i överenskommelse som definieras i artikel 450-1, vara befriad från straff om han före åtal har röjt grupperingen eller överenskommelsen för de behöriga myndigheterna på ett sådant sätt att det lett till att de övriga deltagarna kunnat identifieras.

I en dom i Cour de cassation, Chambre criminelle, den 3 juni 2004 i mål nr 03-83.334 konstaterades att det par som bestod av de tilltalade X och Y hade bildats för att förvärva en stor mängd heroin och hade haft kontakter med en leverantör och gemensamt organiserat en leverans med hjälp av olika fordon, däribland en stulen bil, och förfogat över en större summa pengar. Eftersom sådana materiella omständigheter kännetecknar en brottslig sammanslutning fann kassationsdomstolen de tilltalade skyldiga till detta brott.

När det gäller brottslig sammanslutning konstaterades i en dom i Cour de cassation, Chambre criminelle, den 9 maj 2019 i mål nr 18-82.885 att flera brott förbereddes i det aktuella målet. Det kännetecknades av bildandet av en grupp bestående av åtta till tio personer som rekryterats i syfte att begå väpnade rån med hjälp av sprängladdningar mot värdetransportfordon. Vidare hade de berörda personerna deltagit i möten som hölls på särskilda platser för att bl.a. fördela roller och vapen. Domstolen noterade också att man hade skaffat lätta fordon, nyttofordon och en lastbil som skulle användas för att utföra gärningarna och för att underlätta flykt. Man hade även införskaffat brandfarliga produkter, vapen, skottsäkra västar, handskar, polisarmbindlar och kommunicerat via särskilda (krypterade) telefonlinjer. Inom sammanslutningen hade det även förekommit utbildning i vapen användning.

I en dom i Cour de cassation, Chambre criminelle, den 11 mars 2020 i mål nr 19-84.887 konstaterades att rekvisiten för brottet brottslig sammanslutning inte kräver vare sig ett särskilt villkor om varaktighet eller identifiering av varje medlem i gruppen, eller en viss hierarki mellan dess medlemmar, under förutsättning att, såsom i förevarande fall, själva förekomsten av överenskommelsen, sammanslutningens verksamhet och dess syften är tillräckligt styrkta, oberoende av om de brott eller överträdelser som sammanslutningen avser redan har fastställts eller att de brott som de avser verkligen har begåtts.

5.6 Nederländerna

5.6.1 Försök och förberedelse till brott

Enligt artikel 45 i den nederländska strafflagen (Wetboek van Strafrecht, WvS) är försök till brott straffbart om utförandet av ett brott har påbörjats och gärningsmannens avsikt därigenom har avslöjats. Vid försök till brott sänks maximistraffet för brottet med en tredjedel. Om livstids fängelse ingår i straffskalan kan brottet bestraffas med högst tjugo års fängelse.

Med avsikt avses uppsåt. För straffansvar ska det objektivt framgå att ett visst brott har börjat utföras. Vid följdbrott (t.ex. dråp) har utförandet inletts om gärningsmannen har begått en sådan gärning att brottet skulle ha fullbordats utan hans eller hennes vidare ingripande. Vid beteendebrott (t.ex. stöld) påbörjas verkställigheten när gärningsmannen har påbörjat den gärning som anges i brottsbeskrivningen (vid stöld genom det olovliga tagandet).

Den nederländska Högsta domstolen har i bl.a. följande avgöranden prövat frågan om försök till brott.

I rättsfallet NJ 1988/612 hade två män planerat att råna ett gränsväxlingskontor. De stal en bil som var utrustad med falska registreringsskyltar. De åkte sedan med bilen till gränsväxlingskontoret. Nästa morgon åkte de tillbaka dit och väntade i bilen med motorn i gång, tills bankkassören kom. De var utrustade med ett dubbelpipigt hagelgevär, en pistolattrapp samt handbojor, rep och tejp för att sätta munkavle på bankkassören. Bankkassören anlände, kände igen bilen från dagen innan, tyckte att den var misstänkt och tillkallade polis. Efter efterföljande greps de två männen. Högsta domstolen ansåg inte att genomförandet av rånbrottet hade påbörjats. Domstolen menade att om en person hade avsikt att begå det brott som avses i artikel 317 (rån) i en bank, kan det inte sägas att han har påbörjat verkställandet av brottet om han har åkt till banken i en bil, men av någon anledning inte har lämnat bilen eller, i eller från bilen, har vidtagit någon åtgärd som framstår som att den syftar till att fullborda rånbrottet.

I rättsfallet NJ 2009/138 ansågs en inbrottsstöld hade påbörjats i det fall då en stulen bil hade kört baklänges med släckta lampor i riktning mot stormarknadens entrédörrar. Två gärningsmän befann sig utanför bilen. När en lampa tändes i huset bredvid stormarknaden skrek de två personerna något åt föraren och satte sig snabbt i bilen som körde i väg i hög hastighet med lamporna släckta. Under vissa

omständigheter kan man också utgå från att genomförandet har påbörjats även om det inte har förekommit någon direkt kontakt mellan gärningsman och brottsoffer (se rättsfallet NJ 2012/517). Införsel av heroin (narkotikasmuggling) ansågs inte ha påbörjats i ett fall där den misstänkte tog emot pengar, navigationsutrustning och en mobiltelefon och sedan reste utomlands i en bil i avsikt att ta emot en mängd heroin för transport till Nederländerna, men återvände utan att göra något eftersom han inte hade kunnat hitta den lastbil i vilken heroinet skulle ha funnits (rättsfallet NJ 2011/95).

Utgångspunkten vid bedömningen av försök till brott är den objektiva försöksteorin och en handlings objektiva fara för rättsstaten. Man särskiljer mellan relativt och absolut otjänliga försök och de senare är inte straffbara.

Med förberedelse till ett brott avses enligt artikel 46 i WvS att gärningsmannen uppsåtligt förvärvar, tillverkar, importerar, överför, exporterar eller innehar ämnen, databärare, lokaler eller transportmedel som är avsedda för brottet. Förberedelse är straffbart vid brott som kan bestraffas med fängelse i åtta år eller mer. Vid försök till brott sänks maximistraffet för brottet till hälften. Om livstids fängelse ingår i straffskalan kan brottet bestraffas med högst tjugo års fängelse.

Ämnen är till skillnad från föremål något som i sig självt ännu inte är användbart som ett instrument, utan som måste genomgå ytterligare bearbetning för att kunna göra det. I rättspraxis har ämnen använts för att hänvisa till bl.a. kemikalier och gödningsmedel. En databärare är ett medium på vilket data kan lagras eller har lagrats. I rättspraxis har ett handskrivet brev ansetts omfattas av begreppet liksom papper med text, ritade skisser/planer, fotografier, utskrivna dokument från internet (fotografier) och utdrag ur en kartbok. Det krävs inte att informationen faktiskt bidrog till eller skulle ha bidragit till brottets fullbordande. Det krävs inte heller att informationen lämnats eller inhämtats med anledning av brott. Uppgifterna kan även vara tillgängliga för andra än den som planerar brottet. Med transportmedel avses alla föremål som lämpar sig för transport av människor från en plats till en annan. Föremålen måste vara avsedda för brottets utförande.

Syftet med kriminaliseringen av förberedelse till brott är att ge myndigheterna ytterligare ett verktyg i kampen mot den organiserade brottsligheten. Begreppet omfattar allt som föregår påbörjandet av

verkställigheten vid försök till brott. Principiellt är det alltså fråga om en stor utvidgning av det straffbara området. Vardagliga gärningar kan i princip utgöra förberedelse till brott och vardagliga föremål kan användas för att förbereda sig för brott. Ett antal begränsningar har dock införts.

Enligt Högsta domstolen måste det prövas om föremålen, var för sig eller tillsammans beroende på deras fysiska beskaffenhet vid tidpunkten för gärningen, kan användas för det brottsliga ändamål som den tilltalade hade i åtanke med användningen av föremålen (se rättsfallet NJ 2007/659). Det kan därför vara fråga om ett vanligt, vardagligt föremål, som tillsammans med andra föremål, eller i kombination med andra föremål, kan komma till brottslig användning (se rättsfallet NJ 2009/401). Av dessa rättsfall följer att tre kriterier är avgörande för att avgöra om ett föremål är ”uppenbart avsett” för att begå det avsedda brottet. Det är 1) föremålets fysiska beskaffenhet, 2) dess användningsområde och 3) den brottsliga användning som gärningsmannen hade i åtanke.

Förberedelse till brott är straffbart i samma utsträckning som försök till brott. Försök att förmå en annan person att begå ett brott (anstiftan) är straffbart enligt artikel 46 a i WvS.

Om brottet till följd av omständigheter som beror på gärningsmannens egen vilja inte har fullbordats, döms enligt artikel 46 b i WvS inte för förberedelse eller försök till brott.

5.6.2 Medverkan till brott

I artikel 47 i WvS behandlas gärningsmannaskap och medverkan till brott. Enligt den bestämmelsen ska följande straffas för ett brott.

1. Personer som begår, låter begå eller är delaktiga i brottet.
2. De som uppsåtligen provocerar fram handlingen genom gåvor, löften, maktmissbruk, våld, hot eller vilseledande eller genom att ge tillfälle, medel eller information.

I det sistnämnda fallet beaktas endast de handlingar som uppsåtligen har framkallats och verkningarna av dessa handlingar. Enligt artikel 48 i WvS straffas den för medhjälp till ett brott som uppsåtligen medverkar till att brottet begås. Även personer som uppsåtligen ger

gärningsmannen möjlighet, medel eller information som behövs för att begå brottet döms för medhjälp.

Vid medhjälp till brott sänks maximistraffet för brottet enligt artikel 49 i WvS med en tredjedel. Om livstids fängelse ingår i straffskalan kan brottet bestraffas med högst tjugo års fängelse. De ytterligare påföljderna är desamma för medhjälp som vid fullbordat brott.

5.6.3 Underlåtenhet att anmäla brott

Om en person som, med kännedom om en brottslig samverkan, vid en tidpunkt då ett brott fortfarande kan förhindras, avsiktligt underlåter att i god tid underrätta tjänstemän inom domstolsväsendet eller polisen om att en brottslig gärning påbörjats eller att hot om brott har framförts, ska enligt artikel 135 i WvS straffas med fängelse upp till två år eller böter.

Enligt artikel 136 ska den som har kännedom om en avsikt att begå något av de brott som anges i artiklarna 92–110, desertering i krigstid, militärt förräderi, mord, rån eller våldtäkt eller något av de brott som beskrivs i avdelning VII i WvS eller ett terroristbrott, vid en tidpunkt då dessa brott fortfarande kan förhindras, avsiktligt underlåter att i god tid underrätta domstolsväsendet eller polisen, eller den hotande personen ska, om brottet har fullbordats, straffas med fängelse högst ett år eller böter. Samma påföljd ska den ådömas som har kännedom om någon av de brott som redan har begåtts och som har inneburit fara för liv, vid en tidpunkt då effekterna fortfarande kan avvärjas, men medvetet underlåter att anmäla detsamma.

Enligt artikel 137 ska bestämmelserna i artiklarna 135 och 136 inte tillämpas på personer som till följd av underrättelsen riskerar åtal för bl.a. sig själv eller närstående.

5.6.4 Brottslig sammanslutning

Enligt första stycket i artikel 140 i WvS ska deltagande i en organisation vars syfte är att begå brott straffas med fängelse i högst sex år eller böter. Om en organisation har till syfte att begå brott för vilket är föreskrivet ett straff om fängelse i tolv år eller mer, ska enligt bestämmelsens tredje stycke ett deltagande enligt första stycket bestraffas med fängelse i högst tio år eller böter. När det gäller grundarna,

ledarna eller styrelserna kan fängelsestraffen ökas med en tredjedel. Enligt bestämmelsens femte stycke kan deltagande enligt första stycket omfatta även lämnande av ekonomiskt eller annat materiellt stöd, samt insamling av medel eller värvning av personer till organisationen i fråga. Frågan om vad som avses med deltagande behandlades t.ex. i Högsta domstolens dom den 21 december 2010 (ECLI:NL:HR:2012:BW5178). Där konstaterades att deltagande i en organisation som avses i artikel 140 endast kan komma i fråga om den berörda personen tillhör sammanslutningen och deltar i eller stöder handlingar som syftar till eller har ett direkt samband med uppnåendet av det mål som anges i artikeln. I ECLI:NL:HR:2022:970 och HR:2003:AF7938 prövades förutsättningarna för att en juridisk person ska anses ingå i en brottslig sammanslutning. I ECLI:NL:HR:2018:2331 prövades frågan om vem som är att anse som ledare i en sådan sammanslutning.

Följande två exempel ger en god allmän bild av bestämmelsens tillämpning. I Mayer-fallet (ECLI:NL:GHAMS:2012:BW6604), som avsåg internationell handel med (pseudo-)efedrin, behandlades förutom frågan om deltagande i en brottslig sammanslutning även bl.a. frågor om förberedelse till narkotikabrott. I ECLI:NL:RBAMS:2022:2654 frikändes den tilltalade eftersom det inte var styrkt att han hade gjort sig skyldig till förberedelse till allvarliga brott, eller hade deltagit i eller velat stödja ett beteende som syftade till eller hade ett direkt samband med förverkligandet av uppsåtet att begå brott inom den aktuella sammanslutningen.

Att fortsatt bedriva verksamhet i en organisation som bl.a. har förbjudits i lag eller av domstol ska enligt andra stycket i artikel 140 dömas till fängelse i högst två år eller böter.

5.7 Tyskland

5.7.1 Försök och förberedelse till brott

Den tyska försöksbestämmelsen finns i 22 § StGB och har följande lydelse.

Eine Straftat versucht, wer nach seiner Vorstellung von der Tat zur Verwirklichung des Tatbestandes unmittelbar ansetzt.

Den tyska försöksläran vilar på subjektiv grund. Otjänliga försök är därmed i princip alltid straffbara. Såvitt gäller försöksuppsåtet är alla uppsåtsformer tillåtna, om uppsåtet är inriktat brottets fullbordan. Gränsdragningen mellan i princip straffri förberedelse och straffbart försök görs enligt den s.k. Ansatz-formeln, dvs. gärningsmannen ska enligt sin föreställning av händelseförloppet ha börjat förverkliga sitt uppsåt. Försök föreligger t.ex. när en person lägger an med sitt vapen för att skjuta, men inte i en situation när en inbrottstjuv med sina verktyg inväntar det rätta ögonblicket att påbörja inbrottsstölden. I Bundesgerichtshofs dom den 10 juli 1985 (StR 104/85; NStZ 1985 501) konstaterades att kännetecknande för straffbart försök enligt 22 § StGB är att gärningsmannens fullständiga uppfyllande av de subjektiva rekvisiten för brottet uppvägs av en brist i de objektiva rekvisiten för brottet. I Bundesgerichtshofs beslut den 29 maj 2018 (StR 28/18; NStZ 2018 648) konstaterades att det enligt 22 § StGB föreligger ett försök att begå ett brott så snart gärningsmannen utifrån sin föreställning har börjat begå brottet. Detta gäller inte bara om han eller hon redan utför en gärning som motsvarar beskrivningen av brottsrekvisitet eller förverkligar ett rekvisit för brottet. Redan en handling i tidigare led kan motivera straffrättsligt ansvar för försök. Så är fallet om gärningsmannens agerande, enligt hans eller hennes föreställningsförmåga, leder till brottets fullbordan utan mellanliggande handlingar, eller om det sker i ett direkt rumsligt och tidsmässigt sammanhang. Prövningen av om så är fallet måste dock göras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. I detta sammanhang kan till exempel graden av brottsplan eller graden av fara för rättsliga intressen som den gärning som ska bedömas orsakar kan bli av betydelse för avgränsningen mellan förberedelse- och försöksstadierna.

Enligt 23 § StGB är försök generellt straffbart vid ”Verbrechens”, ett brott som inte är bagatellartat. Däremot krävs det enligt bestämmelsen uttryckligt lagstöd vid ”Vergehens” brott av mindre allvarligt slag. Försök kan bestraffas mildare än det fullbordade brottet. En fakultativ straffeftergifts- och straffnedsättningsregel gäller vid otjänliga försök som är begångna i ”stort oförstånd”.

Frivilligt tillbakaträdande från försök leder till ansvarsfrihet enligt 24 § StGB. Bestämmelsen har följande lydelse.

(1) Wegen Versuchs wird nicht bestraft, wer freiwillig die weitere Ausführung der Tat aufgibt oder deren Vollendung verhindert. Wird die Tat ohne Zutun der Zurücktretenden nicht vollendet, so wird er strafflos, wenn er sich freiwillig und ernsthaft bemüht, die Vollendung zu verhindern.

(2) Sind an der Tat mehrere beteiligt, so wird wegen Versuchs nicht bestraft, wer freiwillig die Vollendung verhindert. Jedoch genügt zu seiner Strafflosigkeit sein freiwilliges und ernsthaftes Bemühen, die Vollendung der Tat zu verhindern, wenn sie ohne sein Zutun nicht vollendet oder unabhängig von seinem früheren Tatbeitrag begangen wird.

Tillbakaträdandet måste vara frivilligt. Förutsättningarna för frivillighet har bl.a. behandlats av Bundesgerichtshof i dom den 22 april 1999 (StR 76/99; NStZ 1999 395). Ansvarsfrihet kan även inträda om gärningsmannen inte förhindrar brottets fullbordning, men på allvar bemödar sig om att hindra fullbordning. Det kan exempelvis gälla vid otjänliga försök eller där någon annan redan har tillbakaträtt.

Förberedelse till brott som sådan är i tysk rätt straffbar endast som särskilda brott. Som exempel kan nämnas förberedelse till högförräderi enligt 83 § StGB och förberedelse till penning- eller värdepappersförfalskning enligt 149 § StGB.

Vissa former av försök till delaktighet ("Versuch der Beteiligung"), vilka motsvarar stämpling till brott i svensk rätt, är emellertid straffbelagda genom en allmän bestämmelse i 30 § StGB. Paragrafen har följande lydelse.

(1) Wer einen anderen zu bestimmen versucht, ein Verbrechen zu begehen oder zu ihm anzustiften, wird nach den Vorschriften über den Versuch des Verbrechens bestraft. Jedoch ist die Strafe nach § 49 Abs. 1 zu mildern. § 23 abs. 3 gilt entsprechend.

(2) Ebenso wird bestraft, wer sich bereit erklärt, wer das Erbieten eines anderen annimmt oder wer mit einem anderen verabredet, ein Verbrechen zu begehen oder zu ihm anzustiften.

I punkt 1 straffbeläggs försök till anstiftan som tar sikte på att den anstiftade själv ska begå brott eller anstifta ett brott som utgör "Verbrechens". Samma straffskala som vid försök gäller, men straffet kan mildras eller till och med efterges med stöd av 49 § StGB.

I punkt 2 straffbeläggs den som förklarar sig beredd "Sichbereiterklären", antar ett erbjudande från någon annan om "Annahme des Erbietens" eller kommer överens med någon annan om "Verabredung", att utföra eller anstifta ett brott som utgör "Verbrechens".

Försök till delaktighet i de nu angivna formerna är således straffbar vid alla "Verbrechens".

Det tillämnade brottet vid försök till anstiftan behöver inte vara konkretiserat i sina detaljer men den anstiftade ska kunna begå detta, om han vill, utan nödvändig medverkan från anstiftaren. Uppsåtet måste omfatta att brottet utförs. Medhjälp till försök till anstiftan är inte straffbelagt.

”Sichbereiterklären” innebär ett allvarligt menat tillkännagivande inför någon annan att man är beredd att utföra ett brott. Ett antagande av ett erbjudande att utföra ett brott måste vara allvarligt menat. Det krävs däremot inte att erbjudandet i sig var allvarligt menat. ”Verabredung” är en uttrycklig eller underförstådd överenskommelse att utföra en bestämd gärning som medgärningsman eller att gemensamt anstifta någon annan att begå denna gärning. Ett samtycke till att medverka som medhjälpare är inte straffbart. Parterna som ingått överenskommelsen måste ha för avsikt att begå den överenskomna gärningen. Försök eller förberedelse till gärningsformerna i punkt 2 är inte straffbelagda.

Frivilligt tillbakaträdande från försök till delaktighet enligt 30 § StGB leder till ansvarsfrihet enligt en särskild bestämmelse i 31 § StGB.

5.7.2 Medverkan till brott

I tysk rätt skiljer man mellan gärningsmannaskap (”Täterschaft”) och medverkan (”Teilnahme”). Gärningsmannaskap kan vara i formen av omedelbart gärningsmannaskap, medelbart gärningsmannaskap och medgärningsmannaskap. Medverkan kan ha formen av anstiftan eller medhjälp. Även försök till delaktighet i formen försök till anstiftan av och beredvillighet att medverka är straffbart, se 30 § StGB, dock inte försök till medhjälp generellt. De olika formerna av gärningsmannaskap definieras i 25 § StGB, som har följande lydelse.

(1) Als Täter wird bestraft, wer die Straftat selbst oder durch einen anderen begeht.

(2) Begehen mehrere die Straftat gemeinschaftlich, so wird jeder als Täter bestraft (Mittäter).

Omedelbar gärningsman är den som själv begår gärningen, dvs. den själv uppfyller samtliga rekvisit i straffbudet. Medelbar gärningsman är den som begår gärningen genom någon annan, dvs. som utnyttjar någon som medel eller som verktyg för att genomföra gärningen. Det

kan vara fråga om en person som befinner sig i villfarelse eller som är otillräknelig. Medgärningsman är den som medvetet och med vilja samverkar med någon annan för att begå en och samma gärning. För att kunna dömas som medgärningsman måste han eller hon vara dugglig som gärningsman. Medgärningsmannaskap är därför uteslutet bl.a. vid egenhändiga brott, om inte medgärningsmannen själv utför det omedelbara handlandet enligt straffbudet. Gränsdragningen mellan gärningsmannaskap och medhjälp har prövats av Bundesgerichtshof i bl.a. dom den 26 november 1986 (StR 107/86; NSTZ 1987 224).

Det krävs vidare ett gemensamt beslut ("gemeinschaftliches Entschluss"). Ett ömsesidigt samförstånd om att med uppdelning en av arbetsuppgifterna för att begå en bestämd gärning tillsammans räcker. Beslutet kan vara uttryckligt eller underförstått. Samförståndet kan föreligga före utförandet av gärningen men kan också uppkomma efter hand, så länge det brottsliga förehavandet pågår.

I rättspraxis har man med stöd av den subjektiva medverkansläran inte ställt så höga krav som inom doktrinen på den tilltalades handlande i objektivt hänseende för att gärningsmannans ansvar ska kunna komma i fråga. Det kan räcka med förberedande eller understödjande handlingar, även om dessa inte sker vid gärningens avslutande. Vidare kan psykisk påverkan, t.ex. ett råd, eller psykiskt stärkande de av andra som deltar, vara tillräckligt, däremot inte enbart ett löfte om att senare ta hand om stöldgodset, vilket utgör medhjälp. Begränsningen sker här på den subjektiva sidan. Den tilltalade måste utföra sitt bidrag med gärningsmannans avsikt "Täterwille". Dock torde t.ex. gängledaren och den som enligt tidigare uppgjorda planer hjälper till att forsla bort stöldgodset kunna omfattas av ansvaret för medgärningsmannaskap vid en tillämpning av den subjektiva läran.

Anstiftan till brott "Anstiftung" regleras i 26 § StGB. Bestämmelsen lyder enligt följande.

Als Anstifter wird gleich einem Täter bestraft, wer vorsätzlich einen anderen zu dessen vorsätzlich begangener rechtswidriger Tat bestimmt hat.

Anstiftare är den som uppsåtligen förmår någon att begå ett uppsåtligt brott. Anstiftansgärningen medför således ett krav på orsakssamband och att gärningsmannen beslutar sig för att utföra gärningen. Har gärningsmannen redan beslutat sig för att utföra gärningen kan endast ansvar för medhjälp eller försök till anstiftan komma i fråga.

Anstiftansgärningen ska vara uppsåtlig. Uppsåtet ska vara inriktat på att huvudgärningen ska fullbordas. Huvudgärningen ska också uppsåtlig. Det krävs inte att gärningsmannen fällt till ansvar för denna, men han måste uppfylla uppsåtskravet. Alla former av uppsåt är tillräckliga för ansvar. Uppsåtet ska omfatta dels det egna handlandet som sådant, dels en någorlunda konkretiserad och bestämd huvudgärning. Ansvaret är knutet till huvudgärningen. Den måste ha passerat försökspunkten för att anstiftansansvar ska föreligga. Anstiftaren ansvarar inte för följderna av att gärningsmannen gått utöver den gärning som anstiftats, men inte heller för mer än vad gärningsmannen faktiskt utfört. För den överskjutande delen kan dock ansvar för försök till anstiftan komma i fråga.

När det gäller ansvaret för medhjälp till brott "Beihilfe" föreskrivs i 27 § StGB följande.

(1) Als Gehilfe wird bestraft, wer vorsätzlich einem anderen zu dessen vorsätzlich begangener rechtswidriger Tat Hilfe geleistet hat.

(2) Die Strafe für Gehilfen richtet sich nach den Strafdrohung für den Täter. Sie ist nach § 49 Abs. 1 zu mildern.

Medhjälp är när någon uppsåtligen hjälper någon att begå rättsstridig gärning som utförs uppsåtligen. Medhjälp genom oaktsamhet är som sådan inte straffbar, men kan utgöra gärningsmannaskap vid ett oaktsamhetsbrott. Uppsåtlig medhjälp till ett oaktsamhetsbrott kan konstituera ansvar för medelbart gärningsmannaskap.

Den lämnade hjälpen (medhjälpsgärningen) ska enligt medhjälparens föreställning ses som ett kausalt bidrag till utförandet av huvudgärningen. Det saknar betydelse om huvudgärningen utan medhjälpsgärningen uteblir eller slår fel. Allmänt gäller att skapandet av gynnsammare förutsättningar för genomförandet av huvudgärningen är tillräckligt för ansvar.

Medhjälpsgärningen kan företas redan på förberedelsestadiet, till och med när gärningsmannen ännu inte har beslutat sig för att utföra gärningen eller gärningen annars inte är tillräckligt konkretiserad. Medhjälp kan enligt rättspraxis äga rum även efter det att huvudgärningen har fullbordats, men innan det brottsliga förehavandet, enligt gärningsmannens föreställning, har avslutats.

Medhjälpen kan vara av fysisk eller psykisk natur. Undanröjande av den sista hämningen mot att företa gärningen kan vara tillräckligt. Det kan vara fråga om blott stärkande av beslutet att utföra gärningen,

t.ex. genom löfte att hjälpa till efter gärningen eller att vidta någon åtgärd som medför en högre känsla av säkerhet för gärningsmannen i sitt beslut. Om medhjälpsgärningen har sådana verkningar kan till och med enbart det förhållandet att någon befinner sig platsen för utförandet av brottet vara tillräckligt för ansvar. Blotta vetskapen om gärningen och ett intresse dess följder är av emellertid inte tillräckligt.

Vad gäller uppsåtskravet för medhjälpare är detta likartat det som gäller för anstiftare. Alla uppsåtsformer är tillåtna. Uppsåtet ska omfatta såväl den egna medhjälpsgärningen som en någorlunda konkretiserad huvudgärning. Uppsåtet ska också vara inriktat på att gärningsmannen ska begå ett fullbordat brott. Huvudgärningen måste vidare ha kommit så långt att det gått till ett straffbart försök. Försök till medhjälpsmedför inte straffrättsligt ansvar, inte heller som försök till delaktighet enligt 30 § StGB. Straffskalan för medhjälpsmed är lägre än för gärningsmannaskap och anstiftan.

I 29 § StGB föreskrivs att ansvaret för medverkan till brott är självständigt i förhållande till gärningsmannens och övriga medverkandes skuld till gärningen, dvs. alla medverkande bestraffas utifrån sin skuld.

I 30 § StGB straffbeläggs som framgått vissa former av försök till delaktighet. Det gäller dels försök till anstiftan, dels vad vi i svensk rätt benämner stämpling till brott, nämligen när någon förklarar sig beredd att begå ett brott, antar ett erbjudande om att begå ett brott eller tillsammans med en annan beslutar sig för att begå ett brott.

I 31 § StGB finns ett specialstadgande om tillbakaträdande från sådant försök till delaktighet som avses i 30 § StGB.

5.7.3 Underlåtenhet att anmäla brott

Underlåtenhet att anmäla brott är i vissa fall straffbart enligt 138 § StGB. Denna bestämmelse är tillämplig på den som berörs av att ett visst brott har begåtts och som på ett trovärdigt sätt får kännedom om brottet vid en tidpunkt då dess utförande eller fullbordande fortfarande kan förhindras och underlåter att anmäla brottet till myndigheterna eller den hotade personen i tid, vilket kan leda till fängelse i högst fem år eller böter. Den som av oaktsamhet underlåter att anmäla brottet trots att han eller hon på ett trovärdigt sätt har informerats om uppsåtet eller utförandet av den olagliga handlingen ska dömas till fängelse i högst ett år eller böter.

De brott som omfattas av bestämmelsen är vissa fall av högförräderi, förräderi, förfalskning eller förfalskning av värdepapper, mord, dråp, folkmord, brott mot mänskligheten, krigsförbrytelser, aggressionsbrott, vissa brott mot den personliga friheten, rån eller utpressning.

5.7.4 Brottslig sammanslutning

Enligt 129 § StGB är bildande av kriminella organisationer straffbart i Tyskland. Enligt första stycket ska den som grundar en sammanslutning eller deltar som medlem i en sammanslutning vars syfte eller verksamhet syftar till att begå brott som kan bestraffas med ett maximistraff på minst två års fängelse dömas till fängelse i högst fem år eller böter. Den som stöder en sådan förening eller värvar medlemmar eller anhängare till den straffas med fängelse i högst tre år eller med böter. Enligt andra stycket ska med en sammanslutning förstås en sammanslutning av fler än två personer för en längre tid, oberoende av definitionen av medlemmarnas roller, kontinuiteten i medlemskapet och utvecklingen av strukturen, i syfte att tillvarata ett övergripande gemensamt intresse. Förutsättningarna för bildande av en brottslig sammanslutning har prövats av Bundesgerichtshof i bl.a. en dom den 17 november 1981 (StR 221/81; NStZ 1982 68).

Enligt 244 a § StGB ska den som begår en stöld under de omständigheter som anges i 243 § första stycket andra meningen eller, i de fall som avses i 244 § första stycket 1 eller 3, som medlem i en liga som har gått samman för att begå rån eller stöld, i samarbete med en annan gängmedlem, ska dömas till fängelse i lägst ett år och högst tio år (för grov gängstöld). I mindre allvarliga fall ska straffet vara fängelse i lägst sex månader och högst fem år.

I 243 § första stycket andra meningen StGB återfinns kvalifikationsgrunderna för grov stöld. I 244 § första stycket 1 och 3 regleras väpnat stöld och inbrottsstöld. Noteras kan att i 244 § första stycket 2 återfinns straffbestämmelsen gängstöld (av den s.k. normalgraden). För att det ska vara fråga om ett gäng måste det omfatta minst personer och gärningsmännens uppsåt måste täcka gängsyftet. Samtliga måste inte befinna sig på brottsplatsen Gärningsmännen kan vara medgärningsmän, men det kan även medverkansformerna anstiftan eller medhjälp kan vara aktuella.

6 Tidigare utredningar avseende 23 kap. brottsbalken

6.1 Straffansvarsutredningen (Ju 1994:04)

6.1.1 Utredningens förslag

Bakgrund

Straffansvarsutredningen uttalade att det vid en översyn av den allmänna straffrätten bör vara en strävan att utforma de centrala reglerna så att en effektiv lagföring av straffvärda förfaranden underlättas samtidigt som legalitetsprincipen inom straffrätten ytterligare befästs. Vidare anförde utredningen följande.

Vid sidan härav gör sig också vissa andra grundläggande tankar och synpunkter gällande. En sådan kommer till uttryck i konformitetsprincipen, vilken innebär att ingen bör hållas ansvarig för en gärning, om han inte kunde rätta sig efter lagen. En annan viktig synpunkt är att det i ett allmer integrerat Europa framstår som angeläget att undvika system och konstruktioner som vi i Sverige är i princip ensamma om. Det är också viktigt att ta till vara de möjligheter som på vissa områden finns att begränsa det straffbelagda området. Härigenom kan rättsväsendets begränsade resurser i större utsträckning inriktas mot mer allvarliga och straffvärda beteenden. Detta kan i sin tur såväl höja effektiviteten i det brottsbeivrande arbetet som i positiv riktning påverka allmänhetens tilltro till rättssystemet i stort.¹

Utredningen konstaterade att den översyn som genomförts lett till slutsatsen att det i en del fall krävdes relativt ingripande förändringar av den centrala straffrättsliga regleringen för att den skulle motsvara de krav som man enligt utredningen borde ställa i "vårt nutida samhälle". Utredningens förslag redovisas i det följande i korthet, i den utsträckning de har betydelse för den här utredningens uppdrag.

¹ Se SOU 1996:185 s. 19.

Fleras deltagande i brott

Utredningen konstaterade att brott ofta begås av flera personer tillsammans. Ibland är den brottsliga gärningen resultatet av ett gemensamt agerande. I vissa fall förhåller det sig så att någon utför själva gärningen, medan andra hjälper till eller bistår på olika sätt. I svensk rätt regleras samtliga dessa fall genom bestämmelsen om medverkan till brott i 23 kap. 4 § brottsbalken. Utredningen ansåg att terminologin i bestämmelsen var både oklar och svårförståelig. Med medverkande kan enligt gällande rätt förstås såväl enbart anstiftare och medhjälpare (medverkan i strikt mening) som alla som deltar i brottet, dvs. även gärningsmän (medverkan i utvidgad mening). Denna begreppsbildning ansåg utredningen ibland kunde vara förvirrande. Av legalitetsskäl fanns det enligt utredningen också skäl att i medverkansbestämmelsen tydligare än i dag ange när någon ska dömas som gärningsman och när någon i stället ska dömas som anstiftare eller medhjälpare.

Utredningen föreslog mot den bakgrunden att det skulle införas en särskild bestämmelse om medgärningsmannaskap (23 kap. 3 § brottsbalken i utredningens förslag). Genom en sådan bestämmelse skulle klargöras att en föreskrift om ansvar (ett straffbud) gäller även när en gärning utförs av två eller flera personer i samverkan. Gärningsmännen skulle tillsammans uppfylla de objektiva brottsrekvisiten och var och en av dem skulle uppfylla det subjektiva rekvisitet för gärningen som helhet. Däremot skulle inte krävas att var och en uppfyllde alla objektiva brottsrekvisit. Det borde inte ens vara något krav att var och en formellt uppfyller något av dessa. Det skulle dock vara fråga om en gemensam gärning där man i viss utsträckning kunde sägas vara ömsesidigt beroende av varandras agerande. Företagandet av den gemensamma gärningen kunde innefatta en arbetsfördelning mellan de olika medgärningsmännen. Dock skulle inte krävas att gärningen hade föregåtts av någon gemensam planering. Det var tillräckligt att gärningen utförts i samverkan. Bestämmelsen var avsedd att nära ansluta till vad utredningen bedömde vara gällande rätt. Avsikten var dock att den borde kunna leda till att domstolarna på ett tydligare sätt än tidigare kunde avgöra var gränserna för medgärningsmannaskap går. Utredningen konstaterade också att frågor om medgärningsmannaskap ofta kan få stor betydelse för straffansvaret vid gängbrottslighet eller brottslighet i mer organiserade former.

Utredningen föreslog också att medverkan till brott i fortsättningen skulle vara en beteckning endast på anstiftan och medhjälp till brott. För ansvar för medverkan till brott skulle, även vad gäller brotten i brottsbalken, generellt krävas att fängelse ingår i straffskalan för brottet. Medverkansansvaret föreslogs därför avskaffas för brott i brottsbalken för vilka endast böter är föreskrivet. Särskilda undantag från denna princip gjordes dock i förslaget för hemfridsbrott och olaga intrång enligt 4 kap. 6 § brottsbalken samt för olaga spridande av efterbildning enligt 14 kap. 10 § brottsbalken.

Utredningens förslag innebar vidare att 23 kap. 4 § brottsbalken i förtydligande syfte formulerades om i språkligt och strukturellt hänseende. Som en begränsning av det straffbelagda området föreslogs att ringa fall av medverkan till brott generellt skulle vara fritt från ansvar. Slutligen föreslog utredningen att det skulle införas en särskild straffskala vid medverkan som innebar att straffet skulle kunna bestämmas högst till vad som gäller för brott i gärningsmannaskap. Därigenom skulle öppnas en generell möjlighet att underskrida minimum i straffskalan vid medverkansgärningar, vilken främst torde komma till användning vid medhjälp till brott.²

Försök till brott

Enligt utredningens bedömning saknades det skäl att vidta några större förändringar av det straffbelagda området för försök till brott. Inte heller konstruktionen av försöksbrottet ansågs behöva ändras i annat än detaljer. Utredningen föreslog således inga förändringar vad gäller försökspunktens placering, det straffbelagda området för s.k. otjänliga försök eller försöksuppsåtet.

Utredningen föreslog dock att det vid frivilligt tillbakaträdande från försök i stället skulle gälla en presumtion för att försöksgärningen är ringa och därmed fri från ansvar, men att den som har trätt tillbaka i vissa fall, om det föreligger särskilda skäl, skulle kunna fällas till ansvar för försöksbrott. Regleringen av den straffrättsliga verkan av tillbakaträdande skulle också föras över till själva försöksbestämmelsen och frikopplas från bestämmelsen om ansvar för förberedelsebrott.

Som en begränsning av det straffbelagda området föreslog utredningen att ringa fall av försöksbrott skulle vara fria från ansvar. Slut-

² Se SOU 1996:185 s. 23 f.

ligen föreslog utredningen att straffskalan för försöksbrott skulle ändras genom att den nuvarande begränsningen som innebär att straffet inte får sättas under fängelse, om det för det fullbordade brottet inte är föreskrivet lägre straff än fängelse i två år, togs bort. Ändringen i straffskalan motiverades främst av att tröskeleffekter bör undvikas.³

Förberedelse till brott

Utredningen övervägde om den i förberedelsebestämmelsen angivna avgränsningen av vilka handlingar som var straffbara som förberedelse till brott var ändamålsenlig och svarade mot dåtidens krav. Utredningen fann redan vid en snabb genomläsning av den dåvarande förberedelsebestämmelsen att den var föråldrad och behövde ändras. För en förändring talade enligt utredningen också att förberedelseansvaret vid tiden hade utvidgats till att omfatta en rad nya brotts typer, där emellertid huvuddelen av de förberedelseåtgärder som kan vidtas knappast omfattas av den dåvarande förberedelseparagrafen. Detta gällde bl.a. immaterialrättsliga brott, brott mot alkohollagen och företagsspioneri. Dessutom förhöll det sig enligt utredningen så att klart straffvärda förberedelseåtgärder som skedde med hjälp av ny teknologi, t.ex. IT-brottslighet, eller förberedelser till bolagsplundring och annan ekonomisk brottslighet sällan gick att få in under förberedelseparagrafens tillämpningsområde. Det straffbelagda området för förberedelse till brott bedömdes således vara långt ifrån heltäckande. Utredningen ansåg att det skulle vara en bättre ordning om man övergick till ett mer generellt förberedelseansvar, varvid också en större likhet med konstruktionen av de andra osjälvständiga brottsformerna i 23 kap. brottsbalken skulle kunna åstadkommas.

Utredningen föreslog att förberedelse till brott skulle föreligga om någon på förberedelsestadiet vidtog åtgärder som åtminstone var att bedöma som en medverkansgärning, dvs. ett främjande i den mening som avses i 23 kap. 4 § brottsbalken. Med att det åtminstone ska vara fråga om ett främjande skulle markeras att även ”förberedande gärningsmannaåtgärder” omfattades av det föreslagna nya förberedelseansvaret. Som en exemplifiering nämndes att det kunde vara fråga om planeringsåtgärder, befattning med hjälpmedel eller pengar eller andra förberedande åtgärder. Med planeringsåtgärder avsågs t.ex.

³ Se SOU 1996:185 s. 24.

att någon kartlägger olika värdetransporter i avsikt att senare föröva rån mot dessa eller att någon med samma uppsåt rekognoscerade i en bank- eller postlokal. Befattning med hjälpmedel kunde avse att någon anskaffar eller på annat sätt handhar brottsverktyg, men även anskaffande eller annat handhavande av t.ex. en stulen bil som var avsedd att användas vid ett rån borde enligt utredningen kunna bedömas som befattning med hjälpmedel liksom spridande av en diskett med virusmittade program. På samma sätt som tidigare skulle krävas att gärningsmannen hade uppsåt att utföra eller främja det fullbordade brottet. Vid företagandet av förberedelsegärningen skulle det också ha förelegat en konkret fara för brottets fullbordande.

Förslaget till ett reformerat förberedelsebrott innebar en förhållandevis kraftig utvidgning av det straffbelagda området. Enligt utredningens uppfattning var en sådan utvidgning emellertid befogad, om det rörde sig om förberedelse till allvarlig brottslighet. Den skulle dessutom ge de brottsbeivrande myndigheterna möjlighet att ingripa mot allvarlig och organiserad brottslighet på ett tidigare stadium än förut, varigenom brottsligheten skulle kunna hejdas innan planerna hade satts i verket; något som borde ha en inte obetydlig brottspreventiv effekt.

Som en följd av det föreslagna utvidgade förberedelseansvar fanns det enligt utredningen inte längre behov av ett självständigt ansvar för stämpling till brott. Utredningen föreslog därför att stämpling till brott skulle avskaffas som särskild brottsform.

Enligt utredningens uppfattning borde som utgångspunkt gälla att förberedelse till brott var straffbelagd endast om det på det fullbordade brottet kunde följa mer än ett års fängelse.

Som en begränsning av det straffbelagda området föreslog utredningen att ringa fall inte skulle leda till ansvar. Förberedelsegärningen skulle presumeras vara ringa dels om faran för att den skulle leda till brottets fullbordande var liten, dels om gärningsmannen frivilligt hade tillbakaträtt från förberedelsebrottet. Utrymmet för ansvarsfrihet vid frivilligt tillbakaträdande föreslogs utvidgas genom att det inte längre skulle krävas att den som frivilligt tillbakaträdde verkligen förhindrade brottets fullbordande, utan det skulle räcka att han vidtar skäligen åtgärder i detta syfte.

Straff för förberedelse föreslogs liksom enligt gällande rätt alltid sättas under vad som skulle ha följt på det fullbordade brottet. Utredningen föreslog emellertid att den rådande begränsningen att straffet

normalt inte får bestämmas högre än till fängelse i två år, skulle tas bort. Därigenom borde vissa mindre lämpliga tröskeeffekter kunna undvikas samtidigt som ändringen borde sörja för att domstolen i alla de olika fall som kan förekomma skulle kunna mäta ut straffet efter förberedelsegärningens straffvärde och med beaktande av de andra omständigheter som enligt 29 kap. brottsbalken ska påverka straffmätningen.⁴

Underlåtenhet att reagera mot annans brott

Utredningen föreslog att bestämmelsen om underlåtenhet att avslöja eller hindra brott enligt 23 kap. 6 § brottsbalken – liksom för övrigt medverkansansvaret enligt 23 kap. 4 § brottsbalken – skulle avse straffbelagda gärningar och inte, som ditills, brott. Vidare föreslog utredningen att ansvaret för underlåtenhet att avslöja eller hindra brott skulle vara subsidiärt i förhållande både till ansvaret för brott i gärningsmannaskap (oäkta underlåtenhetsbrott) och till ansvaret för medverkan genom underlåtenhet. Därigenom skulle markerats att det var fråga om en form av passiv medverkan som går längre än vad medverkansansvaret gör. Ansvaret för underlåtenhet att avslöja brott skulle förtydligas genom att det direkt i lagtexten angavs att straffansvar skulle kunna utdömas endast om den straffbelagda gärningen helt eller delvis kunde ha hindrats som en följd av en anmälan eller något annat uppgiftslämnande. Vidare föreslog utredningen att straffansvaret skulle avse även medverkansgärningar, i de fall huvudgärningen skulle, helt eller delvis, ha hindrats om medverkansgärningen hade avslöjats. Den särskilda regeln om intressekollision föreslogs utvidgas till att avse inte bara fara för den handlande själv eller hans närmaste, utan även fara för någon annan utomstående, t.ex. en arbetskamrat eller en vän.⁵

⁴ SOU 1996:185 s. 25 f.

⁵ SOU 1996:185 s. 26 f.

Straffansvar för företrädare för juridiska personer

Utredningen ansåg att det fanns behov av att införa en bestämmelse som ger lagstöd åt den rättstillämpning som innebär att en företrädare för en juridisk person kan straffas om straffansvar är föreskrivet för någon i särskild ställning och denna ställning innehas av en juridisk person. Utredningen avstod emellertid från att lägga fram ett formellt förslag till lagstiftning, eftersom frågan hade ett nära samband med de frågor som utreddes av Utredningen om företagsbot (Ju 1995:06) och även skulle komma att behandlas av den utredningen.

Enligt utredningen borde emellertid en sådan bestämmelse exempelvis kunna ges följande lydelse.

När straffansvar är föreskrivet för någon i särskild ställning, och denna ställning innehas av en juridisk person, ska föreskriften gälla företrädare för den juridiska personen.⁶

6.1.2 Propositionen Förberedelse till brott m.m. (2000/01:85)

Regeringen delade Straffansvarsutredningens uppfattning att förberedelseparagrafen, redan vid en första anblick, framstod som kasuistisk och otidsenlig. Regeringen menade vidare att bestämmelsen fick ses i ett historiskt perspektiv och kunde sägas vara riktad främst mot traditionell brottslighet, vilket delvis förklarade dess dåvarande utformning. Detta gällde särskilt den delen av den dåvarande regleringen som behandlade hjälpmedel. Regeringen menade vidare att det kunde ifrågasättas om inte den dåvarande regleringen, särskilt i fråga om ”hjälpmedelsfallen”, var alltför begränsad och att straffvärda förfaranden därigenom kommit att falla utanför tillämpningsområdet. Begreppet hjälpmedel hade också varit föremål för gränsdragningssvårigheter när det gällde att avgöra vilka hjälpmedel som föll in under förberedelsebestämmelsen och vilka som föll utanför. Eftersom bestämmelsen inte var anpassad till rådande förhållanden hade 2001 års lagändring föregåtts av en försiktig utvidgning av dess hjälpmedelsbegrepp i rättspraxis.⁷

Vidare konstaterade regeringen att förberedelsebestämmelsen i princip var tillämplig på brott i IT-miljön. Den exemplifierande upp-

⁶ SOU 1996:185 s. 410.

⁷ Prop. 2000/01:85 s. 35 f.

räkningen av hjälpmedel avser dock endast fysiska objekt och inte program eller annan mjukvara. Frågan om immateriella objekt kan utgöra hjälpmedel enligt dagens reglering har visserligen inte prövats men det torde i och för sig inte vara uteslutet att t.ex. mjukvara skulle kunna omfattas av det gällande förberedelseansvaret. Rättsläget är dock för närvarande oklart och mycket talar därför för att en reformering av bestämmelsen bör syfta till att klargöra att även immateriella objekt omfattas av begreppet hjälpmedel.

Mot bakgrund av vad som nu anförts framstod det enligt regeringen som angeläget att reformera ansvaret för förberedelse till brott. Bestämmelserna borde moderniseras och i någon mån anpassas till de krav på ett flexibelt regelsystem som dåtidens brottstyper samt den tekniska och internationella utvecklingen kunde sägas ställa. Utgångspunkten för en sådan reformering skulle givetvis även fortsättningsvis vara inriktad på möjligheterna att bestraffa företeelser som är särskilt farliga med hänsyn till risken för uppkomst av fullbordade brott.⁸

Remissopinionen var positiv till Straffansvarsutredningens förslag att reformera förberedelsebrottet och bejakade framför allt behovet av en reform.⁹ Flera remissinstanser ställde sig emellertid kritiska till utredningens förslag om att den eller de förberedande handlingarna som konstituerar ansvar skulle ha varit att bedöma åtminstone som en medverkansgärning. *Göta hovrätt* ansåg att innebörden i denna del av förslaget var svår att förstå och framhöll att det nödvändiggjorde hypotetiska bedömningar, vilket utredningen i andra delar av betänkandet förkastat, eftersom sådana bedömningar inte uppfyller de krav som man bör ställa på en straffrättslig reglering.

Hovrätten för Övre Norrland pekade på att förslaget torde ge utrymme för att döma för medverkan till medverkan på förberedelsestadiet. Hovrätten var av uppfattningen att ett genomförande av förslaget borde föregås av en djupare konsekvensanalys. *Statsåklagarmyndigheten för speciella mål* och *Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet* ansåg att det kunde uppkomma tillämpningsproblem med den föreslagna konstruktionen, som enligt sin ordalydelse endast passar riktigt väl om brottet begås av någon annan än den som förberett det. De ansåg vidare att det kunde bli svårt att be-

⁸ Se a. prop. s. 35 f.

⁹ Se a. prop. s. 37.

döma var gränsen går mellan straffria och straffbelagda förberedelseåtgärder när någon själv planerade att utföra gärningen.

Åklagarmyndigheten i Västerås ansåg att förberedelseansvaret möjligen blev för omfattande och pekade särskilt på att också psykisk medverkan skulle bli straffbart på förberedelsestadiet.

I propositionen uttalas vidare bl.a. följande (som skäl för regeringens förslag se prop. 2000/01:85 s. 37 f.).

Som har redovisats i föregående avsnitt delar regeringen utredningens uppfattning att det finns behov av att reformera förberedelsebrottet. Liksom utredningen anser regeringen att en sådan reform bör leda till att tillämpningsområdet för bestämmelsen om förberedelse till brott utvidgas.

Utredningen har föreslagit ett generellt utformat förberedelsebrott som innebär att alla typer av förberedande åtgärder som vidtas med syfte att utföra eller främja brott ska kunna leda till straffansvar. Straffansvaret ska dock vara begränsat till fall där åtgärden kan bedömas som åtminstone en medverkansgärning, dvs. att den skulle ha innefattat åtminstone ett främjande av brottet om detta hade kommit till stånd. Dessutom ska ansvar vara uteslutet i ringa fall.

Enligt regeringens bedömning har förslaget flera förtjänster. Bestämmelsen innehåller ett tillräckligt mått av flexibilitet och kan därvid komma att träffa nya brottstyper, t.ex. på IT-området. Förslaget är också ägnat att underlätta uppfyllandet av framtida internationella åtaganden om kriminalisering av verksamhet som har anknytning till organiserad brottslighet.

Flera remissinstanser har emellertid, som ovan har redovisats, framfört kritik mot förslaget. Kritiken rör bl.a. kopplingen till medverkansansvaret. Några remissinstanser har framhållit att förslaget i detta hänseende visserligen synes fungera väl när det gäller främjande av annans brott men att det möjligen passar mindre väl när fråga är om förberedelse till egen brottslighet. Med förslaget blir det nödvändigt att fingera att den förberedande åtgärden har utförts för någon annan som skulle ha begått brottet trots att den som utfört åtgärden haft för avsikt att begå brottet själv. Detta tankeprov är kanske inte möjligt att göra i varje enskilt fall, även om det normalt sett inte torde möta några större svårigheter.

Begreppet medverkansgärning i förslaget ska förstås på samma sätt som i 23 kap. 4 § brottsbalken. Bedömningen av om en företagen handling kan utgöra medverkan till brott enligt detta stadgande kräver dock i princip att agerandet kan visas ha bidragit till en konkret gärning som objektivt sett utgör brott. Handlingen måste ha haft ett visst samband med det bestämda brottet eller brotten. Ett sådant samband kan dock vara svårare att fastställa när det gäller förberedelse till brott, eftersom bestämmelserna om förberedelse till brott i princip aktualiseras endast i fall där något fullbordat brott inte har begåtts. Bedömningen av förberedelsegärningens relevans för brottet fick, om utredningens förslag genomfördes, i stället göras i förhållande till ett fingerat fullbordat brott.

Även psykisk medverkan skulle kunna bli straffbar på förberedelsestadiet. Med utredningens förslag torde endast krävas att den medverkandes gärning verkat i en brottsbefrämjande riktning. Även om flertalet situationer troligen skulle undantas från straffansvaret på grund av det föreslagna undantaget för ringa fall kan förslaget i denna del innebära konsekvenser som är svåra att överblicka.

Utredningen har som skäl för sitt förslag anfört bl.a. att även omfattande planeringsåtgärder eller rekognoscering bör kunna straffas som förberedelse till brott. Regeringen instämmer i och för sig i denna bedömning. Detta talar för att det straffbara området bör utvidgas till att omfatta också andra förfaranden än befattning med pengar eller hjälpmedel. Behovet av att utvidga straffansvaret för förberedelse till brott måste emellertid vägas mot intresset av att straffbestämmelsen innehåller en tydlig avgränsning av det straffbara området och att den inte träffar fall som har litet straffvärde, även med ett undantag för ringa fall.

Således bör straffansvaret inte utsträckas så långt att planering som endast består i tankeverksamhet hos gärningsmannen blir straffbar. Den, som med uppsåt att begå brott, för sig själv funderar över hur brottet skulle kunna genomföras bör rimligen inte straffas för detta, även om brottsplanen avslöjas, t.ex. genom att vederbörande berättar om sina planer för någon annan. Någon straffvärd gärning i egentlig mening har då inte begåtts. Vidare torde gränsdragningen mellan sådan planering som endast försiggår i någons tankevärld och planering som består i t.ex. ren inhämtning av information vara svår att fastställa, i vart fall när inhämtandet av information består i rena iakttagelser, såsom vid rekognoscering. Att såsom utredningen föreslagit låta straffansvaret teoretiskt omfatta varje tänkbar förberedande åtgärd utan att närmare ange vad i denna ska bestå skulle därför, enligt regeringens mening, kunna leda till otillfredsställande resultat. Bland annat skulle det, såväl för den enskilde som för rättsväsendet många gånger vara svårt att fastställa när förberedelse till brott påbörjats. I detta sammanhang bör man hålla i minnet att förberedelse är straffbelagt för en rad vitt skilda brottstyper, varav långt ifrån alla kan betecknas som allvarliga. Enligt regeringens mening skulle en sådan generell uppbyggd straffbestämmelse riskera att brista i förutsebarhet. Vad nu sagts innebär också att varje mer långtgående reformering av förberedelsebrottet nödvändiggör en noggrann och omfattande analys av reformens praktiska konsekvenser med avseende på de olika brottstyper som är kriminaliserade på förberedelsestadiet. Någon sådan konsekvensanalys har inte gjorts av utredningen och skulle knappast vara möjlig att genomföra inom ramen för den fortsatta beredningen.

Mot denna bakgrund framstår, enligt regeringens bedömning, inte utredningens förslag till avgränsning av förberedelsebrottet såsom en framkomlig väg för att åstadkomma en reform.

Regeringen är dock, i likhet med utredningen, av den uppfattningen att det på vissa områden kan finnas behov av en mer långtgående utvidgning av straffansvaret för förberedelse till brott. Ett sådant behov kan t.ex. finnas när det gäller särskilt allvarliga brottstyper som typiskt sett föregås av omfattande planeringsåtgärder, t.ex. rån av värdetrans-

porter. Det är emellertid svårt att tillgodose detta intresse inom ramen för ett generellt förberedelsebrott utan att det leder till en reglering som omfattar också förfaranden som inte är straffvärda. En möjlig väg skulle kunna vara att kriminalisera vissa typiska och särskilt farliga förberedelsegärningar såsom självständiga brott. I förevarande ärende saknas dock underlag för att göra någon närmare analys av denna fråga men det finns anledning att överväga huruvida detta skulle kunna utgöra en framkomlig väg för framtiden.

Enligt regeringens mening bör i nuvarande skede övervägas om inte en reform av förberedelseansvaret kan åstadkommas med bibehållande av de grundrekvisit för avgränsningen av straffansvaret som den nuvarande ordningen är uppbyggd kring, nämligen befattning med pengar eller hjälpmedel. Det framstår som fullt möjligt att en sådan reform skulle kunna tillämpas i fråga om många straffvärda fall av t.ex. planering eller rekognoscering samtidigt som den skulle uppfylla kraven på förutsebarhet och dessutom underlätta den praktiska tillämpningen.

Befattning med pengar bör liksom i dag kunna utgöra straffbar förberedelse till brott

Den nuvarande utformningen av förberedelsebrottet straffbelägger mottagande eller lämnande av förlag eller vederlag för brottet. Med förlag avses pengar eller annat av värde för att täcka kostnader för brottets utförande. Med vederlag avses pengar eller annat av ekonomiskt värde som lön för brottet.

I likhet med utredningen anser regeringen att denna form av förberedelse bör kvarstå i ett reformerat förberedelsebrott. Enligt regeringens bedömning finns inte något behov av en saklig förändring av förberedelseansvaret i dessa fall. Straffansvaret bör, liksom idag, gälla för såväl den som förbereder brott som någon annan ska begå, som den som förbereder ett eget brott.

I linje med utredningens förslag bör dock språket moderniseras genom att de mer ålderdomliga termerna vederlag och förlag utmönstras. Regeringens förslag innebär att förberedelseansvaret bör omfatta den som, med uppsåt att utföra eller främja brott, tar emot eller lämnar pengar eller annat som betalning för ett brott eller för att täcka kostnader för utförande av ett brott. Någon skillnad i betydelse mellan begreppen vederlag och betalning samt förlag och pengar eller annat för att täcka kostnader är inte avsedd. Förslaget avser såväl pengar som annat av värde. Liksom enligt gällande rätt bör det göras en distinktion mellan pengar eller annat av värde å ena sidan och objekt som kan utgöra hjälpmedel enligt förberedelsebestämmelsens andra punkt å den andra.

Straffansvaret för befattning med hjälpmedel bör moderniseras

Som tidigare konstaterats är den exemplifierande uppräknings av hjälpmedel i den nuvarande paragrafen både ålderdomlig och kasuistisk. De exempel som anges i paragrafen, gift, sprängämne, vapen, dyrk och förfalskningsverktyg, framstår som illa anpassade till många nutida former

av allvarlig brottlighet. Visserligen omfattas även ”annat sådant hjälpmedel” av dagens förberedelsereglering. I praxis har dock ställts relativt höga krav på att analogi med de uppräknade föremålen för att ett hjälpmedel ska anses omfattas av sistnämnda rekvisit. Hjälpmedlet måste således ha karaktär av brottsverktyg och – vid en jämförelse – passa till den nuvarande uppräknningen i bestämmelsen.

Regeringen anser, såsom tidigare angetts, att förberedelsebrottet bör reformeras och i viss mån utvidgas. Detta bör, enligt regeringens mening, ske genom att den nuvarande begränsande uppräknningen slopas och ersätts av ett mer generellt rekvisit. Straffansvaret bör i stället avse befattning med något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott. Genom ett sådant generellt rekvisit torde lagtexten bättre beskriva hjälpmedelsbegreppet såsom det har kommit att utvecklas i praxis. Vidare skulle bestämmelsen komma att bättre avpassas till de företeelser som, bl.a. med hänsyn till den tekniska utvecklingen, kan förekomma i dag. Dessutom ökas möjligheterna för att lagstiftningen kan komma att täcka också sådana hjälpmedel som kan aktualiseras med anledning av den framtida tekniska utvecklingen samt nya former av brottlighet.

Ett reformerat förberedelsebrott bör givetvis avse befattning med åtminstone samtliga de typer av hjälpmedel som den nuvarande regleringen inrymmer såsom denna har kommit att tolkas i praxis. Således bör straffansvaret omfatta befattning med samtliga sådana föremål som inte har något annat användningsområde än att begå brott med. Som exempel kan nämnas avsågade hagelgevär eller vissa typer av förfalskningsverktyg samt föremål som är framställda särskilt för ett specifikt brott, såsom en karta över brottsplatsen. Även sådana hjälpmedel som i viss mån har ett legalt användningsområde men som kan sägas vara särskilt farliga med hänsyn till risken för uppkomst av brott, t.ex. skjutvapen, sprängämne eller dyrkar bör omfattas. Detsamma bör gälla andra föremål som typiskt sett är särskilt lämpade för brottets genomförande. Såsom exempel på sådana kan nämnas olika brytverktyg som någon befattar sig med i uppsåt att begå inbrott eller en kniv som någon lämnar till annan med uppsåt att denne ska begå grov misshandel. Den närmare avgränsningen av vilka föremål som kan anses särskilt ägnade att användas som hjälpmedel vid olika brott måste givetvis överlämnas till rättstillämpningen att fastställa.

Den föreslagna ordningen bör även syfta till att klargöra att inte bara fysiska utan även immateriella objekt kan utgöra sådana hjälpmedel som omfattas av förberedelsebestämmelsen. Såsom särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid brottet bör således bl.a. datavirus räknas, liksom annan programvara som är framställd t.ex. utslutande i syfte att begå dataintrång eller andra typer av brott, exempelvis olika former av förfalskning.

Såsom tidigare angetts har samlingar av föremål i praxis ansetts kunna utgöra hjälpmedel till brott i den mening som avses i bestämmelsen om förberedelse till brott, även om inte de föremål som ingår i samlingen var för sig kan kvalificeras såsom ett sådant hjälpmedel. För att klargöra detta bör rekvisitet sammanställa läggas till den uppräknning av olika former av befattning som finns i bestämmelsen. I linje med vad som nyss sagts om immateriella objekt bör en samling inte behöva bestå av föremål

för att kunna utgöra hjälpmedel till brott. Även sammanställd information bör kunna omfattas av hjälpmedelsbegreppet, förutsatt att informationen kan anses vara särskilt ägnad att användas vid brott. Den som sammanställer uppgifter inför t.ex. ett rån av en värdetransport om färdväg, tidpunkter, bemanning och annat av betydelse för brottets genomförande bör således kunna dömas för förberedelse till brott, om sammanställningen kan tjäna som hjälpmedel vid brottets genomförande. En förutsättning för detta är att informationen är nedtecknad eller på annat sätt lagrad.

Allmänt sett bör, för att ett hjälpmedel ska anses vara särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid brott, krävas att det med hänsyn till sin beskaffenhet är av någorlunda central betydelse för brottets genomförande. Kvalificeringen av hjälpmedlet ska således göras genom en objektiv bedömning. Hjälpmedlet ska vara typiskt sett lämpat för det aktuella brottet. Förutom rena brottsverktyg, kan i enlighet med vad nyss sagts, bl.a. sammanställd information om objektet för brottet omfattas, förutsatt att informationen är nedtecknad eller annars lagrad på ett sådant sätt att den kan sägas utgöra hjälpmedel. (Enbart kunskap om vissa förhållanden bör, i enlighet med vad tidigare sagts, inte anses falla inom hjälpmedelsbegreppet.) Även föremål som är av omedelbar betydelse för att undgå upptäckt i samband med brottets genomförande bör omfattas av hjälpmedelsbegreppet, t.ex. förfälskade identitetshandlingar eller maskering som är avsedd att användas vid rån. Det skulle emellertid enligt regeringens bedömning föra för långt att kriminalisera befattning med helt vardagliga föremål som kan användas som hjälpmedel vid brott. Det faktum att en bil ingår som en nödvändig del vid genomförandet av en viss brottsplan innebär inte att bilen ska anses som ett hjälpmedel. Om fordonet inte utrustats på något särskilt sätt eller annars manipulerats, kan den inte anses vara särskilt ägnad att användas vid brottet. Samma resonemang kan föras beträffande t.ex. en dator, en färgskrivare eller en mobiltelefon.

Även om enskilda, mer vardagliga föremål, således inte bör omfattas av straffansvaret kan de emellertid, om de ingår i en samling, komma att falla under straffstadgandet. Detta förutsätter givetvis att samlingen av föremål får karaktären av hjälpmedel som avses i stadgandet.

En distinktion mellan vad som utgör hjälpmedel och själva brottsobjektet måste också göras. Denna princip gäller redan idag. När ett brott består i att ett visst objekt hanteras på något sätt kan detta objekt inte anses utgöra hjälpmedel vid brott.

Liksom idag bör för ansvar för förberedelse till brott krävas att faran för brottets fullbordan inte var ringa. Bedömningen av faran ska göras med avseende på tidpunkten för förberedelsehandlingen. Detta utgör en betydelsefull avgränsning av straffansvaret för förberedelse till brott. Generellt sett kan sägas att faran för brottets fullbordan är större ju närmare i tiden fullbordanspunkten ligger. På motsvarande sätt måste faran för brottets fullbordan normalt anses större om befattningen avser ett från brottsynpunkt särskilt farligt hjälpmedel än ett mera harmlöst sådant. Detta innebär att inte varje befattning med något som i och för sig kan anses vara särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid brott

ska utgöra straffbar förberedelse, även om befattningen sker med uppsåt att främja eller utföra brottet. Bedömningen måste således göras med beaktande av flera omständigheter.

Den nu föreslagna ändringen av bestämmelsen om förberedelse till brott torde till skapa en ordning som är bättre anpassad till nutida brottslighet och som lättare låter sig anpassas till den tekniska utvecklingen och till andra förändringar av samhället. Genom att tydligt markera att samlingar av såväl föremål som information kan utgöra sådant hjälpmedel till brott som omfattas av bestämmelsen, sker också en viss utvidgning av straffansvaret när det gäller förberedelse till brott. Detta torde inte minst vara av betydelse för tillämpning av bestämmelsen på olika former av mer organiserad brottslighet.

Såsom tidigare anförts är det inte uteslutet att det kan finnas behov av att i större utsträckning än vad den nu föreslagna ändringen medger straffbelägga planering och rekognoscering av viss allvarlig brottslig verksamhet. Enligt regeringens bedömning bör en sådan kriminalisering i så fall inte genomföras inom ramen för det generella förberedelsebrottet utan bör ske specifikt med avseende på sådana förfaranden som kan anses vara särskilt straffvärda.

Regeringen ansåg inte att utredningens förslag till ändringar i reglerna om försök till brott borde genomföras. Detsamma gällde utredningens förslag till ändringar i reglerna om medverkan till brott. Regeringen ansåg inte heller att den föreslagna bestämmelsen om medgärningsmannaskap borde införas. Regeringen gick inte vidare med förslaget till ändringar i reglerna om underlåtenhet att avslöja eller hindra brott. Slutligen ansåg regeringen inte heller att det fanns behov av att göra ändringar i ansvaret för stämpling till brott.¹⁰

6.2 Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet (Ju 2013:03)

6.2.1 Utredningens förslag

Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet hade som övergripande uppgift att analysera om det straffrättsliga regelverket på vissa områden kunde skärpas för att på ett mer effektivt sätt motverka organiserad brottslighet. I uppdraget ingick att överväga om kriminaliseringen av brott på försöks-, förberedelse- och stämplingsstadiet borde utvidgas, om straffskalan för förberedelse och stämpling borde förändras, om straffansvaret för

¹⁰ Se a. prop. s. 13 f., 16 f. och 17 f.

underlåtenhet att avslöja respektive hindra brott borde skärpas för personer som har anknytning till den brottsliga verksamhet där brottet har begåtts och om det, för några brott som är vanligt förekommande inom organiserad brottslighet, fanns skäl att införa omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om brottet är grovt eller om befintliga omständigheter behöver ses över eller kompletteras.¹¹

Såvitt är av intresse för den här utredningen konstaterade utredningen i sitt slutbetänkande *Organiserad brottslighet – förfälts- och underlåtenhetsansvar, kvalifikationsgrunder m.m.* (SOU 2014:63) bl.a. följande.

Kriminalisering av osjälvständiga brott

Våra utgångspunkter

Ett utmärkande drag när det gäller organiserad brottslighet är att flera personer är delaktiga i den brottsliga verksamheten, även om alla inte deltar på samma sätt eller i samma utsträckning. Dessutom kan brottsligheten vara både sofistikerad och välplanerad. Detta innebär att de s.k. osjälvständiga brottsformerna, dvs. försök, förberedelse, stämpling och medverkan till brott samt underlåtenhet att avslöja respektive hindra brott, har särskilt stor betydelse för förutsättningarna att motverka sådan brottslighet.

Vid bedömning av om osjälvständiga brottsformer bör kriminaliseras i relation till en viss brottstyp finns ett antal faktorer som måste tas i beaktande. För det första bör gärningens straffvärdhet bedömas. Straffvärdheten hos ett osjälvständigt brott är beroende både av det avsedda brottets svårhet och av dess skyddsintresse. En utgångspunkt för bedömningen av om en viss osjälvständig brottsform bör kriminaliseras eller inte är därför det självständiga brottets abstrakta straffvärde. Det är inte möjligt att ange ett visst straffvärde vid vilket kriminalisering i förfäلتet alltid är lämplig eftersom även andra faktorer bör påverka bedömningen. Det bör t.ex. i större utsträckning vara möjligt att kriminalisera förstadiet till brott i de fall skyddsintresset är frid och frihet än vid angrepp på förmögenhet.

Vid bedömning av straffvärdheten hos de osjälvständiga brotten bör hänsyn vidare tas till det självständiga brottets konstruktion och till hur nära ett fullbordat brott gärningsmomenten är. Om ett brott är konstruerat som ett skadebrott och om gärningen på förstadiet ligger nära fullbordanspunkten är brottet, allt annat lika, mer straffvärt. Det finns då som regel starkare skäl för kriminalisering än om det självständiga brottet är konstruerat som ett farebrott eller om gärningsmomenten som man vill kriminalisera är långt från fullbordat brott.

När det gäller relationen mellan de olika förfältsdelikten är en utgångspunkt att försök till brott är kriminaliserad i större utsträckning än förberedelse och stämpling till brott, som är förbehållet mer allvarliga gär-

¹¹ Se dir. 2013:19 och dir. 2013:112.

ningar. För närvarande är förberedelse till brott kriminaliserat oftare än stämpling till brott. Enligt utredningens mening saknas dock anledning att generellt se på stämpling som en mindre allvarlig osjälvständig brottsform än förberedelse till samma brott. Stämpling bör därför inte särbehandlas i den utsträckning som nu sker.

En ytterligare faktor som bör beaktas är om en kriminalisering av osjälvständiga brott kan förväntas bli någorlunda effektiv och ha praktisk betydelse. En kriminalisering bör dessutom alltid förutsätta en beredskap att använda samhällets resurser att utreda och lagföra brott. Åtminstone beträffande förberedelse och stämpling bör detta innebära att det brott som förfäلتsgärningen avser bör vara kvalificerat för att en kriminalisering av osjälvständiga brottsformer ska framstå som befogad.¹²

Våra förslag om en kriminalisering i förfäلتet

[...] För att straffansvaret verkligen ska träffa sådana gärningar som är allvarliga föreslås att den ansvarsfrihet som i dag gäller enligt 23 kap. 2 § sista stycket brottsbalken, och som innebär att det inte ska dömas till ansvar för förberedelse eller stämpling om faran för fullbordan är ringa, ska utvidgas till att gälla också andra fall där gärningen, med hänsyn till omständigheterna, är mindre allvarlig. Det kan sägas innebära att det införs en ventil som medför att mindre allvarliga gärningar är straffria på förberedelse- och stämplingsstadiet. I konsekvens med det förslaget – och för att en bättre balans ska erhållas i straffsystemet – föreslår vi även en avkriminalisering av vissa mindre allvarliga gärningar, såsom förberedelse till ringa utpressning och ringa narkotikabrott.¹³

Straffskalan för förberedelse och stämpling

Straffskalan för förberedelse och stämpling skapas genom en hänvisning till straffskalan för det fullbordade brott som förberedelsen eller stämplingen avser. Det finns emellertid vissa begränsningar och specialregler, bl.a. att straffet för förberedelse och stämpling alltid ska sättas under vad som kan följa på det fullbordade brottet och att högre straff än fängelse i två år får bestämmas endast om fängelse i åtta år eller däröver kan följa på det fullbordade brottet. Den fråga som vi har utrett är om den nuvarande straffskalan tillåter att allvaret hos de mest kvalificerade gärningarna beaktas i tillräcklig mån eller om straffskalan för förberedelse och stämpling till brott bör förändras på något sätt.

Vårt förslag är att den nuvarande begränsningen i straffskalan för förberedelse och stämpling behålls, men att tvåårsregeln kompletteras med en möjlighet att gå över två års fängelse också för vissa brott för vilka det inte är föreskrivet fängelse i åtta år eller däröver. Fängelse i mer än två år ska kunna bestämmas endast om fängelse i åtta år eller däröver kan följa på det fullbordade brottet eller om gärningen annars med hän-

¹² Se SOU 2014:63 s. 11 f.

¹³ Se SOU 2014:63 s. 13 f.

syn till det avsedda brottets svårhet, faran för att brottet skulle fullbordas och omständigheterna i övrigt är särskilt allvarlig.

Genom en sådan reform skapas det utrymme för en mer differentierad straffmätning än enligt den nuvarande regleringen samtidigt som lagstiftaren ger en tydlig anvisning för straffmätningen för den i praktiken helt dominerande delen av förberedelse- och stämplingsgärningar.¹⁴

Underlåtenhet att avslöja eller hindra brott

När det gäller underlåtenhet att avslöja eller hindra brott har vårt uppdrag varit att överväga om det finns en möjlighet att skärpa straffansvaret för underlåtenhet att avslöja respektive hindra brott för personer som har anknytning till den brottsliga verksamhet där brottet har begåtts. I dagsläget kan den straffas som underlåter att i tid anmäla eller annars avslöja vissa särskilt angivna brott som är ”å färde”.

Vi har kommit fram till att det är svårt att nå rimliga resultat genom att utvidga den nuvarande bestämmelsen om underlåtenhet att avslöja brott. När det däremot gäller ansvaret för underlåtenhet att hindra brott föreslås en utvidgning av innebörd att den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning ska kunna dömas för underlåtenhet att hindra brott om han eller hon underlåter att hindra ett brott som begås inom ramen för sammanslutningen. Ansvaret ska gälla i relation till de fall där det i dag är angivet att underlåtenhet att avslöja brott är straffbelagd.

Ett dylikt ansvar skulle träffa påtagligt straffvärda fall, men det bör framhållas att de fall som skulle träffas av den föreslagna bestämmelsen – utan att samtidigt träffas av straffansvar för medverkan till brott enligt 23 kap. 4 § brottsbalken – torde vara relativt få. Det finns med andra ord inte anledning att tro att en reform i enlighet med förslaget skulle få någon mer genomgripande praktisk betydelse.¹⁵

6.2.2 Propositionen Bättre straffrättsliga verktyg mot organiserad brottslighet (2015/16:113)

Regeringen konstaterade att den organiserade brottsligheten bl.a. utmärks av att flera personer är delaktiga i den brottsliga verksamheten och att brottsligheten ofta är välplanerad, något som innebär att de osjälvständiga brottsformerna kan ha särskild betydelse för förutsättningarna att motverka sådan brottslighet.

I fråga om förstadier till brott uttalade regeringen bl.a. följande. Det är främst fullbordade brott som föranleder straffansvar men det har även ansetts nödvändigt att straffbelägga vissa gärningar på vägen

¹⁴ Se SOU 2014:63 s. 14.

¹⁵ Se SOU 2014:63 s. 15.

mot ett fullbordat brott. Detta har skett genom kriminalisering av de osjälvständiga brottsformerna försök, förberedelse och stämpling till brott. Straffansvar förutsätter att det för brottet är särskilt föreskrivet att brottet är straffbelagt på dessa förstadier. Förberedelse är straffbelagt i mindre utsträckning än försök och stämpling i färre fall än förberedelse. Stämpling är inte i något fall straffbart utan att även förberedelse till brottet är straffbart.

Straffskalan för förberedelse och stämpling

Regeringen valde att lämna ett annat förslag än utredningen avseende straffskalan för förberedelse och stämpling. Regeringen föreslog dock att möjligheten att döma till mer än två års fängelse för förberedelse och stämpling skulle utvidgas och att den tidigare begränsningen i straffskalan skulle ändras. Fängelse i mer än två år föreslogs kunna dömas ut när fängelse i sex år eller mer, i stället för som tidigare åtta år eller mer, kunde följa på det fullbordade brottet.

Bakgrunden till regeringens förslag var de remissynpunkter som framförts på utredningens förslag. Bland annat hade *Göta hovrätt* och *Norrköpings tingsrätt* anfört att den föreslagna bestämmelsen kunde bli svår att tillämpa. Som ett alternativ föreslog båda domstolarna att högre straff än fängelse i två år ska få bestämmas om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet. Vid remitteringen av regeringens förslag tillstyrkte *Hovrätten för Nedre Norrland*, *Södertälje tingsrätt*, *Malmö tingsrätt*, *Åklagarmyndigheten* och *Polismyndigheten* förslaget. *Sveriges advokatsamfund* motsatte sig förslaget och anförde att den rådande skillnaden mellan fullbordade och ofullbordade brott borde bestå. Dessutom ansåg samfundet det uppenbart att den föreslagna ändringen snarare motiveras av en önskan att möjliggöra en tillämpning av tvångsmedelsbestämmelserna i förundersökningar om stämplings- och förberedelsebrott än av gärningens straffvärde i sig.

Som skäl för förslaget anförde regeringen bl.a. följande.

Straffet för förberedelse eller stämpling ska enligt 23 kap. 2 § tredje stycket brottsbalken bestämmas under den högsta och får sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott. Högre straff än fängelse i två år får dock bestämmas endast om fängelse i åtta år eller mer kan följa på det fullbordade brottet.

Det högsta straffet för förberedelse och stämpling skiljer sig från det högsta straffet för försök, som enligt 23 kap. 1 § andra stycket brottsbalken får bestämmas till vad som gäller för fullbordat brott. Skillnaden

är naturlig, eftersom stämplings- och förberedelsegärningar i allmänhet ligger längre från det fullbordade brottet än försöksgärningar och därmed typiskt sett är mindre straffvärda än sådana.

Det kan emellertid förekomma förberedelse- eller stämplingsgärningar som är så allvarliga att de är jämförbara med det fullbordade brottet. Ett exempel är när kvalificerade stämplings- eller förberedelsegärningar har vidtagits och gärningsmannen står i begrepp att påbörja utförandet av ett allvarligt brott men inte når försökspunkten, exempelvis till följd av polisens ingripande. Om det fullbordade brottet inte har minst åtta års fängelse i straffskalan kan i sådana situationer möjligheten att döma ut straff i proportion till förberedelse- eller stämplingsbrottets allvar uppfattas som begränsad. För ett brott med fängelse i sex år som straffmaximum – t.ex. grovt olaga tvång, grov stöld, rån och grovt bedrägeri – innebär tvåårsregeln i praktiken att straffet för förberedelse eller stämpling får bestämmas till högst en tredjedel av det högsta straff som kan följa på det fullbordade brottet.

Regeringen anser mot denna bakgrund att bestämmelsen om straff för förberedelse och stämpling bör förändras. I likhet med utredningen anser regeringen att tvåårsregeln bör vara kvar som huvudregel. Ett högre straff än två års fängelse är i de allra flesta fall av förberedelse och stämpling inte motiverat. För att möjliggöra en mer nyanserad straffmätning av allvarliga förberedelse- och stämplingsgärningar bör dock möjligheten att döma till mer än två års fängelse utvidgas.

Enligt utredningens förslag ska det, även om åtta års fängelse inte ingår i straffskalan för det fullbordade brottet, gå att döma till mer än två års fängelse när gärningen med hänsyn till det avsedda brottets straffvärde, faran för att brottet skulle fullbordas och omständigheterna i övrigt är särskilt allvarlig. Förslaget innebär att straffmaximum för förberedelse och stämpling till brott med minst åtta års fängelse i straffskalan skulle avgöras av straffskalan för det fullbordade brottet, medan straffmaximum i de fall där brottet inte har minst åtta års fängelse i straffskalan skulle avgöras av omständigheter i det enskilda fallet. Straffmaximum för t.ex. förberedelse till rån skulle således styras av om förberedelsegärningen i det enskilda fallet var särskilt allvarlig eller inte. Om gärningen var särskilt allvarlig skulle straffet för förberedelsen sättas under det högsta straffet för fullbordat rån, dvs. under fängelse i sex år; i annat fall skulle det högsta straffet vara fängelse i två år. Samtidigt skulle det högsta straffet för förberedelse till grovt rån avgöras av straffskalan för det fullbordade brottet. Straffet skulle, oberoende av omständigheter i det enskilda fallet, sättas under det högsta straffet för grovt rån, dvs. under fängelse i tio år. Ur ett systematiskt perspektiv framstår lösningen som tveksam. Det kan inte heller uteslutas att bestämmelsen, som *Göta hovrätt* och *Norrköpings tingsrätt* anför, kan bli svår att tillämpa. Straffskalan för förberedelse och stämpling bör därför inte förändras på det sätt som utredningen föreslår.

I stället anser regeringen att gränsen för när mer än två års fängelse ska få dömas ut bör justeras på det sätt som *Göta hovrätt* och *Norrköpings tingsrätt* har föreslagit. Högre straff än fängelse i två år ska därmed få

bestämmas om fängelse i minst sex år – i stället för minst åtta år enligt nuvarande reglering – ingår i straffskalan för det fullbordade brottet. Med en sådan förändring behålls bestämmelsens struktur. Samtidigt blir det möjligt att döma till längre straff än fängelse i två år för förberedelse och stämpling till ett antal allvarliga brott – bl.a. många av de grova förmögenhetsbrotten – där högre straff ibland kan vara motiverade. Enligt regeringens uppfattning innebär förslaget inte, som Sveriges advokatsamfund synes mena, att åtskillnaden mellan fullbordade och ofullbordade brott luckras upp. För de flesta brott kvarstår tvåårsregeln, och för de allvarliga brott som inte träffas av tvåårsregeln gäller som tidigare att straffet ska bestämmas under straffmaximum för det fullbordade brottet (jfr försök, där hela straffskalan för det fullbordade brottet är tillgänglig).

Regeringen föreslår mot denna bakgrund att det ska vara möjligt att döma till mer än två års fängelse för förberedelse och stämpling när fängelse i sex år eller mer ingår i straffskalan för det fullbordade brottet.¹⁶

Utredningens förslag om kriminalisering i förfäktet

Regeringen instämde i utredningens förslag att den ansvarsfrihetsregel som innebär att det inte ska dömas till ansvar för förberedelse eller stämpling om faran för brottets fullbordande var ringa ska utvidgas till att gälla också när gärningen, med hänsyn till andra omständigheter, är mindre allvarlig. Till skillnad från utredningen ansåg regeringen dock inte att förberedelse till bl.a. ringa utpressning och narkotikabrott som är ringa, skulle avkriminaliseras.

Som skäl för förslaget anförde regeringen att kriminalisering av förstadier till brott är tänkt att förbehållas brott av visst allvar. Denna avsikt hade dock, särskilt för brott som inte är gradindelade, visat sig vara svår att upprätthålla fullt ut; exempelvis är förberedelse och stämpling i flera fall kriminaliserat i förhållande till brottstyper med böter och kortare fängelsestraff i straffskalan. Detta torde enligt regeringen delvis ha sin grund i det förhållandet att vissa brottstyper innehåller såväl allvarliga som mindre allvarliga gärningar. I sådana fall kan ansvar för förstadier till brottstypen framstå som befogat i förhållande till de allvarligare gärningarna, samtidigt som den omständigheten att brottstypen har ett lågt straffminimum och därmed även omfattar mindre allvarliga gärningar talar emot en sådan kriminalisering.

För att säkerställa att straffansvaret för förberedelse och stämpling endast träffar klart straffvärda förberedelse- och stämplingsgärningar

¹⁶ Se prop. 2015/16:113 s. 36 f.

ansåg regeringen att mindre allvarliga gärningar borde undantas från straffansvar. Därigenom möjliggörs också en bredare kriminalisering av förberedelse och stämpling, eftersom hänsyn inte behöver tas till den omständigheten att en gärningstyp innefattar gärningar för vilka ett förberedelse- eller stämplingsansvar inte framstår som motiverat.

Regeringen föreslog därför att ansvarsfrihetsregeln i bestämmelsen om förberedelse och stämpling i 23 kap. 2 § brottsbalken skulle utvidgas så att, utöver fall där faran för brottets fullbordan var ringa, även mindre allvarliga gärningar undantas från straffansvar. Den föreslagna utformningen, som innebär att det vid sidan av farebedömningen också ska göras en bedömning av andra omständigheter kring gärningen, ger enligt regeringen god vägledning för hur bedömningen av om en gärning ska vara straffri ska gå till. En jämförelse kan göras med undantagsregeln i 7 § lagen (2010:299) om straff för offentlig uppmaning, rekrytering och utbildning avseende terroristbrott och annan särskilt allvarlig brottslighet, enligt vilken ansvar inte ska dömas ut om det funnits endast obetydlig fara för att gärningen skulle leda till sådan brottslighet som avses i lagen eller om gärningen med hänsyn till andra omständigheter är att anse som ringa. Vid bedömningen av om gärningen är mindre allvarlig ansåg regeringen att hänsyn framför allt skulle tas till det avsedda brottets straffvärde och till förberedelse eller stämplingsgärningens karaktär. Också omständigheterna kring förberedelse- eller stämplingsgärningen borde beaktas.

Regeringen ansåg inte att det finns tillräckliga skäl att genomföra utredningens förslag om avkriminalisering av förberedelse till vissa ringa brott.¹⁷

Utredningens förslag om underlåtenhet att avslöja eller hindra brott

Regeringen konstaterade att den organiserade brottsligheten många gånger är allvarlig och i förlängningen kan hota grundläggande samhällsfunktioner och demokratiska värden. En särskild svårighet med att beivra brott som begås i organiserad form är att det kan vara svårt att reda ut vem eller vilka inom sammanslutningen som kan hållas straffrättsligt ansvariga. Utgångspunkten för det straffrättsliga systemet är att straffansvaret är personligt. När flera personer deltar i ett

¹⁷ Se a. prop. s. 38 f.

brott kan emellertid bestämmelserna om medverkan i 23 kap. 4 § brottsbalken tillämpas. Alla som har främjat en gärning med råd eller dåd kan dömas som medverkande till brottet. Ett främjande kan bestå i att någon har gjort något som underlättat gärningens utförande.

Regeringen konstaterade vidare att den som utan att ingripa iakttar att någon begår brott, och som varken fysiskt eller psykiskt har utövat inflytande på brottets tillkomst, inte kunde dömas för medverkan. Det fanns inte heller någon allmän skyldighet att avslöja brott eller hindra andra personer från att begå brott. Endast när det gäller ett antal särskilt utpekade allvarliga brott fanns redan en möjlighet att enligt 23 kap. 6 § första stycket brottsbalken straffa en person som underlåtit att i tid anmäla eller på annat sätt avslöja ett sådant brott, när det kan ske utan fara för personen själv eller hans eller hennes närmaste. I andra stycket föreskrevs en generell skyldighet för föräldrar och andra uppfostrare eller förmyndare – personer i s.k. garantställning – att hindra den som står under deras vård eller lydnad från att begå brott. Straffet för underlåtenhet enligt 23 kap. 6 § bestämdes redan då i enlighet med vad som är stadgat för den som medverkat endast i mindre mån, men får inte överstiga fängelse i två år. Enligt bestämmelsen om medverkan i mindre mån i 23 kap. 5 § får straffet sättas under vad som gäller för brottet och ringa fall är straffria.

Regeringen ansåg att bestämmelsen om underlåtenhet att avslöja brott även skulle kunna användas för att straffa någon som misstänks för brott eller medverkan till brott, när det inte går att bevisa mer än att personen på förhand känt till brottet. Så kan vara fallet med personer som rör sig i kretsar där brott begås.

Regeringen noterade att Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m., övervägde en ny bestämmelse om ansvar för underlåtenhet att hindra brottslig verksamhet av följande lydelse (SOU 2000:88, Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. – straffansvarets räckvidd):

Den som i ledande ställning inom en sammanslutning, där allvarlig brottslig verksamhet förekommer, underlåter att göra vad som skäligen kan begäras för att verksamheten skall upphöra, döms för underlåtenhet att hindra brottslig verksamhet till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter.

Majoriteten avstod från att lägga fram förslaget, bl.a. med hänvisning till att bestämmelsen närmast skulle utgöra en komplettering till reglerna om medverkan, förberedelse och stämpling till brott och

därför skulle få ett förhållandevis begränsat tillämpningsområde. Dessutom skulle bestämmelsen vara förknippad med bevissvårigheter och den kunde därmed inte förväntas bli särskilt effektiv.

Regeringen ansåg att det var rimligt att ledande personer i olika sammanhang kunde avkrävas ett särskilt ansvar. Ett särskilt ansvar finns redan för personer i garantställning, t.ex. föräldrars ansvar för sina barn och en företagares ansvar för vad som sker i verksamheten. Ett uttryckligt utvidgat underlåtenhetsansvar för förmän har också införts genom lagen (2014:406) om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser.

Enligt regeringen förekom det inom den organiserade brottsligheten grupperingar som är strukturerade och ordnade enligt ett hierarkiskt mönster med bl.a. en utpekad ledare. Trots att en ledare med en maktposition i en sådan gruppering kan styra över verksamheten i gruppen kan det, med utgångspunkt i hur det straffrättsliga ansvaret är konstruerat, vara svårt att direkt knyta personen till sådana konkreta brottsliga gärningar som förekommer i, och många gånger kan sägas vara huvudsyftet för, verksamheten. En sådan persons passivitet i förhållande till att brott begås är ett beteende som regeringen ansåg inte borde accepteras från samhällets sida och att det därför fanns skäl att utvidga skyldigheten att ingripa.¹⁸

Straffansvar för en ny form av underlåtenhet att förhindra brott

Regeringen instämde i huvudsak i utredningens förslag att den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och underlåter att förhindra ett brott inom ramen för sammanslutningen ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att förhindra brottet. Detsamma gällde i fråga om förslaget om att bestämmelsen om föräldrars m.fl. ansvar att förhindra brott formuleras om.

Remissopinionen var övervägande positiv och av de remissinstanser som yttrade sig tillstyrkte en majoritet förslaget. Flera remissinstanser uppehöll sig dock kring frågor om tillämpnings- och bevissvårigheter. *Hovrätten för Nedre Norrland* avstyrkte förslaget med hänvisning till att bestämmelsen skulle komma att bli svår att tillämpa och torde få en för begränsad praktisk nytta för att motivera lagstiftning. *Hovrätten* tillstyrkte sedan det slutliga förslaget som remit-

¹⁸ Se a. prop. s. 51 f.

terades i regeringens lagrådsremiss. Att bestämmelsen sannolikt inte skulle komma att kunna tillämpas annat än i ett fåtal fall framhölls även av *Göta hovrätt*, *Malmö tingsrätt*, *Åklagarmyndigheten* och *Tullverket*. *Göta hovrätt* och *Åklagarmyndigheten* tillstyrkte ändå förslaget och hänvisade bl.a. till att det borde kunna få praktisk betydelse i vissa fall. *Södertälje tingsrätt*, som yttrade sig över förslaget i lagrådsremissen, såg betydande tillämpningsproblem men anförde att kriminaliseringen måhända tjäna ett pedagogiskt syfte. Även *Sveriges advokatsamfund* såg tillämpningssvårigheter med förslaget i lagrådsremissen och anförde att det kunde ifrågasättas om förslaget skulle komma att få någon praktisk betydelse.

Som skäl för förslaget anförde regeringen bl.a. följande.

Ett nytt underlåtenhetsbrott införs

Som regeringen har konstaterat finns skäl att utvidga skyldigheten att ingripa för ledande personer inom den organiserade brottsligheten. Regeringen bedömer att detta bör ske genom att straffansvar för en ny form av underlåtenhet att förhindra brott införs.

Det nya underlåtenhetsbrottet kommer visserligen i någon mån att utgöra ett komplement till medverkansbestämmelserna och, som även bl.a. *Hovrätten för Nedre Norrland* och *Åklagarmyndigheten* anför, få ett förhållandevis begränsat tillämpningsområde. Men även om det – som *Tullverket* påpekar – ofta bör finnas någon som kan hållas ansvarig med stöd av andra bestämmelser är detta inte alltid fallet. Vidare bör, som *Göta hovrätt* konstaterar, en sådan bestämmelse ändå kunna få betydelse genom att i vissa fall försvåra för personer med ledande ställning inom organisationer som bedriver kriminell verksamhet att undandra sig ansvar.

Särskilt med tanke på allvaret i den brottslighet som regleringen föreslås ta sikte på gör regeringen bedömningen att ett utvidgat underlåtenhetsansvar skulle utgöra ett värdefullt komplement till det befintliga regelverket och även, som framhålls av bl.a. *Göta hovrätt* och *Tullverket*, kan antas få en viss brottsavhållande effekt. Regeringen instämmer alltså inte i invändningen från *Hovrätten för Nedre Norrland* att den praktiska nyttan av bestämmelsen torde bli för begränsad för att motivera lagstiftning.

I samband med att det nya underlåtenhetsbrottet införs finns det skäl att se över straffbestämmelsens struktur och språk. Bland annat bör underlåtenhet att hindra brott benämnas underlåtenhet att förhindra brott.

Hur ska det straffbara området avgränsas?

En grundläggande förutsättning för att ansvar för underlåtenhet att förhindra brott ska kunna komma i fråga är att ansvaret är begränsat till personer som i kraft av sin ställning har faktisk möjlighet att förhindra att en viss brottslig gärning begås. Detta bör, som utredningen föreslår, uttryckas som att personen har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning. Till denna krets hör för det första den som har ett inflytande över sammanslutningens verksamhet i kraft av sin formella ställning. Även den som utan att ha en formell position i sammanslutningen faktiskt utövar ledningen och därigenom har ett reellt inflytande över verksamheten bör kunna dömas till ansvar. I vissa sammanslutningar med mer komplicerad nätverksstruktur kan det, som *Brottsförebyggande rådet* påtalar, vara svårt att konstatera vem som egentligen har ett bestämmande inflytande. Sådana svårigheter kan emellertid inte helt undvikas om inte ansvaret begränsas till ett rent formellt sådant, vilket inte framstår som en framkomlig väg i detta fall. Enligt regeringens mening utgör inte invändningen något hinder mot den föreslagna utformningen. En jämförelse kan göras med bedömningen av vem som kan anses vara faktisk företrädare för en juridisk person. Liksom vid en sådan prövning får bedömningen av om en person har ett bestämmande inflytande göras utifrån omständigheterna i det enskilda fallet.

[...] För straffansvar ska det således inte krävas att det kan bevisas att en sammanslutning är att hänföra till den organiserade brottsligheten eller annars är kriminell. Däremot ska det kunna konstateras att det inom ramen för sammanslutningen har begåtts en konkret brottslig gärning samtidigt som det finns en person som har ett bestämmande inflytande och som hade kunnat förhindra gärningens utförande, men som inte har gjort det. En ytterligare avgränsning av det straffbara området följer av att skyldigheten att förhindra brott ska gälla brott som begåtts inom ramen för sammanslutningen. Det innebär att gärningar som ligger utanför ramen för sammanslutningens verksamhet inte kan föranleda ansvar.

[...] Den nya formen av underlåtenhet att förhindra brott ska endast omfatta uppsåtlig underlåtenhet. Det innebär att gärningsmannen ska ha känt till brottet men underlåtit att förhindra det.

Regeringen bedömer sammanfattningsvis att det finns goda skäl att införa en skyldighet att förhindra brott för personer som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning när det gäller brott som begås inom ramen för sammanslutningen.

För vilka brott ska det nya underlåtenhetsansvaret gälla?

En kriminalisering av ett tidigare straffritt beteende måste ske med försiktighet och begränsas till verkligt klandervärda beteenden. Detta gäller i än högre utsträckning vid överväganden om att kriminalisera den särskilda form av gärning som underlåtenhet att förhindra brott utgör. Ett sätt att åstadkomma en sådan avgränsning är att begränsa kriminaliseringen till de brott där underlåtenhet att avslöja brottet är straffbelagd. Detta skulle innebära att ansvaret endast aktualiseras när det gäller vissa

mycket allvarliga brott för vilka det ansetts särskilt angeläget att förhindra att ett fullbordat brott kommer till stånd. Regeringen delar utredningens bedömning att en sådan avgränsning av ansvaret är lämplig. De brott som det vid en sådan avgränsning blir fråga om är sådana som den som har ett bestämmande inflytande i en viss sammanslutning bör vara skyldig att förhindra (en lista över de brott för vilka underlåtenhet att avslöja brottet är straffbart – bl.a. mord, dråp, grov misshandel, människorov, grovt koppleri, rån, grovt rån och penningförfalskning – finns i SOU 2014:63 s. 159).¹⁹

När det gällde bestämmelsen i 23 kap. 6 § andra stycket brottsbalken om föräldrars m.fl. ansvar för underlåtenhet att hindra brott i annat fall än som avsågs i första stycket konstaterade regeringen att i första stycket finns bestämmelsen om ansvar för underlåtenhet att avslöja brott i de fall det särskilt anges. Skrivningen ”i annat fall än första stycket avser” tillkom i samband med en ändring i 3 kap. 7 § strafflagen. Av förarbetena går inte att utläsa vad som avses med uttrycket (NJA II 1948 s. 224). Skrivningen kunde enligt regeringen emellertid ge intryck av att föräldrars m.fl. ansvar att förhindra brott inte gällde i de fall det särskilt anges att underlåtenhet att avslöja brott är straffbelagd. Att detta inte varit avsikten är dock uppenbart med beaktande av att föräldrars m.fl. skyldighet att förhindra brott är en längre gående skyldighet än skyldigheten för envar att avslöja vissa särskilt allvarliga brott och ”avser vad brott som helst, alltså även smärre brott och även gärningar som äro belagda med straff annorstädes än i S.L.” (NJA II 1948 s. 222). Då skrivningen således inte tillförde något och var missvisande ansåg regeringen att den skulle strykas.²⁰

Utredningen föreslog även att det av 23 kap. 6 § brottsbalken ska framgå i vilka fall den nya formen av underlåtenhet att hindra brott är straffbar. Regeringen föreslog i stället att de bestämmelser i brottsbalken och i specialstraffrätten som angav att underlåtenhet att avslöja ett visst brott var straffbar skulle ändras genom att det angavs att underlåtenhet att avslöja eller förhindra ett visst brott var straffbar. Regeringen ansåg att det med beaktande av legalitetsprincipen och av systematiska skäl var angeläget att det av de stadganden som i relation till enskilda brott föreskrev ansvar för osjälvständiga brotts-

¹⁹ Se a. prop. s. 53 f.

²⁰ Se a. prop. s. 55.

former gick att utläsa att den nya formen av underlåtenhet att förhindra brott är straffbelagd.²¹

En utvidgad ansvarsfrihetsregel vid fara

Regeringen instämde i sak med utredningens förslag att regeln om ansvarsfrihet vid fara skulle gälla också för de personer som omfattades av det nya underlåtenhetsbrottet. Ansvarsfrihetsregeln skulle även gälla när faran avsåg någon annan person än den handlande eller någon av hans eller hennes närmaste.

Under remissbehandlingen påtalade *Åklagarmyndigheten* att det kunde finnas anledning att ytterligare överväga om ansvarsfrihetsregeln borde vara tillämplig i samma utsträckning för den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och underlåter att förhindra brott. *Kronofogdemyndigheten* ansåg att undantagsregeln riskerade att göra den nya bestämmelsen uddlös. *Tullverket* anförde att det kunde bli svårt att motbevisa ett påstående från den som träffas av den nya bestämmelsen om att det förelegat fara för personen själv, någon närstående eller någon annan.

Regeringen anförde bl.a. följande som skäl för förslaget.

Ansvarsfrihetsregeln vid fara ska vara tillämplig också för de personer som omfattas av det nya underlåtenhetsansvaret

Det har inte ansetts rimligt att kräva att någon ska avslöja eller förhindra ett brott om personen därigenom riskerar att själv bli dömd som medgärningsman och inte heller om personen riskerar repressalier av den skyldiga eller andra. Från straffansvar för såväl underlåtenhet att avslöja som att förhindra brott undantas därför den som är förpliktad att handla om inte personen kan göra detta utan fara för sig själv eller sina närmaste (23 kap. 6 § första och andra stycket brottsbalken). Även övriga ansvarsfrihetsregler, exempelvis bestämmelsen i 24 kap. 4 § brottsbalken om nöd, är tillämpliga.

Regeringen kan i någon mån instämna i *Åklagarmyndighetens* uppfattning att det inte är helt självklart att en person som har en ledande roll i en sammanslutning och som underlåter att förhindra att andra drabbas av brott ska vara fri från straffansvar när han eller hon själv riskerar att drabbas, i vart fall inte om risken för repressalier bedöms vara låg och repressalierna lindriga eller i vart fall mindre allvarliga samtidigt som någon annan riskerar att drabbas av ett synnerligen allvarligt brott. *Kronofogdemyndigheten* invänder att det nya underlåtenhetsbrottet riskerar att bli uddlöst om ansvarsfrihetsregeln ska vara tillämplig eftersom våld och hot

²¹ Se a. prop. s. 56.

är så nära sammankopplat med den organiserade brottsligheten att det är svårt att se när det kan uteslutas att ett ingripande skulle vara befriat från skada.

Skyldigheten att förhindra brott ställer krav på vissa personer att agera för att förhindra att ett fullbordat brott kommer till stånd. Ansvaret omfattar personer med ett bestämmande inflytande i en sammanslutning. I detta ligger, som redogjorts för i avsnitt 6.2, att personen i kraft av sin position har en faktisk förmåga att kontrollera vad som sker i sammanslutningen, inbegripet en faktisk förmåga att förhindra att brottsliga gärningar utförs av underlydande personer. Regeringens bedömning är mot den bakgrunden att förhindrande av brott i nu aktuella situationer inte i normalfallet kan förväntas vara förenat med sådan fara att bestämmelsen av den anledningen skulle sakna praktisk betydelse. Det finns därför inte skäl att undanta det nya underlåtenhetsbrottet från ansvarsfrihetsregeln. När det gäller *Tullverkets* påpekande om att det kan vara svårt att motbevisa ett påstående om en hotbild, noterar regeringen att bevisläget kan jämföras med vad som gäller t.ex. vid en invändning om nödvärn. Liksom när det gäller nödvärn bör ett blankt påstående om fara normalt kunna lämnas utan avseende. Först när det finns en mera konkretiserad invändning om fara bör gälla att åklagaren ska förebbringa så mycket bevisning att invändningen framstår som obefogad (jfr NJA 1990 s. 210). Det finns mot den bakgrunden inte skäl att undanta det nya underlåtenhetsansvaret från tillämpningsområdet för ansvarsfrihetsregeln.

Utöver vad som följer av ansvarsfrihetsregeln vid fara gäller för föräldrar, andra uppfostrare eller förmyndare att skyldigheten att förhindra brott ska kunna fullgöras utan anmälan till myndighet. Det saknas skäl att låta detta undantag omfatta personer med ett bestämmande inflytande i en sammanslutning. Förarbetena till bestämmelsen ger inte något klart besked om bakgrunden till undantaget men det finns skäl att anta att det är motiverat av att det inte framstår som rimligt att kräva att en förälder t.ex. polisanmäler sitt barn (jfr NJA II 1948 s. 221 och 223). Undantag med hänsyn till närstående förhållanden finns även i bestämmelserna om skyddande av brottsling och främjande av flykt i 17 kap. 11 och 12 §§ brottsbalken.²²

Ansvarsfrihet ska gälla också om faran avser någon annan person än den handlande och dennes närstående

Regeringen finner, i likhet med utredningen, att det finns skäl att göra undantagsregeln avseende fara tillämplig även om faran avser någon annan än den handlande eller hans eller hennes närstående. Intresset av att skydda utomstående mot fara måste anses väga lika tungt som intresset att skydda den handlande eller dennes närstående.

Utredningen föreslår att undantagsregeln ska uttryckas så att ansvar förutsätter att ingripandet kan ske utan fara. Det går emellertid att föreställa sig att en person förhindrar ett brott genom underlåtenhet att vidta någon åtgärd, t.ex. genom att inte tillhandahålla ett vapen eller nycklar

²² Se a. prop. s. 57 f.

till ett fordon som ska användas vid ett värdetransportrån. Det är tveksamt om en sådan underlåtenhet kan inrymmas i begreppet ingripande. För att säkerställa att samtliga åtgärder som innebär ett avslöjande eller förhindrande omfattas bör undantagsregeln i stället uttryckas så att ansvar förutsätter att avslöjandet eller förhindrandet kan ske utan fara.²³

²³ Se a. prop. s. 58.

7 En särreglering avseende försök till brott

7.1 Generellt om regleringen av försök till brott

Som konstaterats ovan i avsnitt 4.1 har regleringen av försök till brott i sak haft samma utformning sedan allmänna regler om ansvar för försök första gången infördes i svensk rätt 1942.

Enligt den gällande försöksbestämmelsen i 23 kap. 1 § brottsbalken ska den som påbörjat utförandet av visst brott utan att det har kommit till fullbordan dömas för försök till brottet. Detta förutsätter dels att det är särskilt föreskrivet att försök är straffbelagt, dels att det föreläggat fara för att handlingen skulle leda till brottets fullbordan eller att sådan fara endast på grund av tillfälliga omständigheter varit utesluten. Straffskalan för försöksbrott sträcker sig – om minimistraftet för det fullbordade brottet är två år eller mer – från allmänt fängelseminimum till maximum för det fullbordade brottet.

Värt att notera i sammanhanget är att när det, som i 17 kap. 8 och 9 §§ brottsbalken, är straffbelagt att någon ”söker” åstadkomma något, är ”söker” ett rekvisit vars uppfyllande gör brottet till ett fullbordat sådant. Det är alltså inte fråga om försöksbrottsreglering. Uttrycket placerar dessutom den s.k. fullbordanspunkten på sådant sätt att försök till brottet inte är möjligt.

Det som utmärker ett försök är att alla objektiva rekvisit för att ett brott ska vara fullbordat inte är uppfyllda. Gärningsmannen ska dock ha påbörjat utförandet av ett visst brott (en bestämd gärning). Det förhållandet att utförandet har påbörjats brukar beskrivas som att försökspunkten har nåtts. Försök till brott kan endast förekomma i anslutning till brottsbeskrivningen i en enskild, självständig straffbestämmelse. Försök till osjälvständiga brottsformer är alltså inte straffbart. Inte heller försök till medverkan är straffbelagt.

För att försök till brott ska föreligga krävs att gärningsmannen har haft uppsåt att begå ett fullbordat brott. Ansvar för försök förutsätter även att det har förelegat fara för brottets fullbordan eller att sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter. Med fara avses konkret fara vilket betyder att det i det enskilda fallet ska ha varit möjligt och någorlunda sannolikt att brottet skulle komma till fullbordan. Faran ska föreligga antingen när försökspunkten nås eller vid en senare tidpunkt när gärningsmannen alltså har kontroll över händelseförloppet.

Vid farebedömningen görs det skillnad på tjänliga respektive otjänliga försök. Tjänliga försök är straffbara eftersom det i gärningsögonblicket föreligger en fara för brottets fullbordan. Försök där det i gärningsögonblicket inte har funnits någon fara för brottets fullbordan brukar betecknas som otjänliga försök. Sådana försök är endast straffbara i det fall när fara för brottets fullbordan varit utesluten på grund av tillfälliga omständigheter. Det avgörande för straffbarhet är som utgångspunkt om det otjänliga försöket kan betecknas som farligt eller inte. Ett farligt otjänligt försök är straffbart om det vid en objektiv bedömning utifrån gärningsmannens position framstår som rimligt att han förverkligar sitt uppsåt; hans misslyckande beror, utifrån hans egen synvinkel, på slumpen. Frågan om i vilken utsträckning otjänliga försök borde följas av straff är i hög grad beroende av om tonvikten läggs vid gärningsmannens brottsliga vilja (en subjektiv försöksteori) eller om det ska krävas att handlingens yttre beskaffenhet är ägnad att leda till ett förverkligande av det brottsliga resultatet (en objektiv försöksteori). I svensk rätt har vi tagit vår utgångspunkt i den objektiva försöksteorin. Sammanfattningsvis kan sägas att de straffbara försöken är de som är värda att tas på allvar.

Högsta domstolen (HD) konstaterade i rättsfallet ”Vapenattrappen” (NJA 2023 s. 393) att lagtexten inte ger någon klar ledning för avgränsningen av straffansvaret vid otjänliga försök, men att det i det lagstiftningsärendet som ledde fram till försöksbestämmelsen uttalades att regleringen är avsedd att tillämpas så att alla försök som är värda att tas på allvar, men samtidigt endast sådana, ska bestraffas (se prop. 1942:4 s. 59 f.).

Ett typfall när fara för brottets fullbordan är utesluten är då myndigheter har ingripit eller brottet hindrats av någon annan liknande omständighet som gärningsmannen inte kontrollerar. Frågan om straffansvar i sådana situationer har prövats av HD i flera fall (se rättsfallen

”De tomma resväskorna” NJA 1985 s. 544, ”Flickvännens fritagningsförsök” NJA 1990 s. 354 och ”Russinlådorna” NJA 1992 s. 679). Gemensamt för dessa fall är att faran för brottets fullbordan har undanröjts under brottets planering men innan försöket påbörjades (jfr de uttalanden om tidigare rättspraxis som görs i rättsfallet ”Skottet mot säkerhetsdörren” NJA 2003 s. 670). I rättsfallet ”Russinlådorna” förelåg en tidigare brottsplan medan i de övriga tre rättsfallen ansågs faran vara utesluten av tillfälliga omständigheter.

I RH 2007:61 var fråga om en person som hade tagit med sig en ryggsäck som han hade hittat i ett förrådsutrymme. I ryggsäcken låg det påsar som innehöll mjöl och socker. Påsarna hade placerats där av polisen i stället för den narkotika som tidigare funnits i ryggsäcken. Det ansågs inte visat något annat i målet än att personens uppsåt att befatta sig med ryggsäcken och dess innehåll hade uppstått först i tiden efter det att narkotikan hade bytts ut. Hovrätten skrev bl.a. följande i sin dom.

Något påstående om att G.S. i förväg skulle ha haft en brottsplan avseende narkotikabrott innefattande hanterande av den narkotika som tidigare funnits i ryggsäcken har alltså inte framställts av åklagaren. I stället innebär åklagarens gärningspåstående, så som det får förstås, att G.S. gjorde upp en brottsplan först strax efter det att han börjat titta i ryggsäcken. Vid denna tidpunkt var det emellertid sedan flera dagar uteslutet att befatningen med påsarna, som innehöll endast mjöl och socker, skulle kunna leda till ett fullbordat narkotikabrott.

Visserligen har personer fällts till ansvar för försök till narkotikabrottslighet i fall då den aktuella narkotikan tagits i beslag flera dagar innan personerna tog befattning med de lådor i vilka det tidigare funnits narkotika (se NJA 1992 s. 679). I det fallet förelåg det emellertid en brottsplan, som innebar bl.a. att de handlande hade för avsikt att ta hand om narkotikan när den kom till en viss plats. Att fälla till ansvar för försök till brott i en situation som den förevarande, då någon i förväg uppgjord brottsplan inte funnits utan denna – om den förelegat – tidigast kan ha gjorts upp när den handlande av en slump påträffade de aktuella påsarna med mjöl och socker, vore att utsträcka det straffbelagda området alltför långt.

Det sagda innebär att åtalet avseende försök till narkotikabrott skall ogillas.

HD konstaterade i rättsfallet ”Vapenattrappen” att om faran för brottets fullbordan har undanröjts redan innan brottsplanen har tagit form, dvs. innan uppsåtet att fullborda brottet har formats hos gärningsmannen, finns det en grundläggande brist i brottsplanen. Om otjänligheten har funnits redan vid den tidpunkt då uppsåtet formades

och gärningsmannen inte kan ändra de faktiska förutsättningarna så att det planerade brottet skulle kunna fullbordas, talar enligt HD en språklig tolkning mot att faran ska anses vara utesluten på grund av tillfälliga omständigheter. Skulle gärningsmannens brottsplan aldrig kunnat leda till fara för brottets fullbordning, kan det inte sägas vara en slump att faran var utesluten.

En sådan tolkning av försöksbestämmelsen ligger enligt HD i samma rättsfall i linje med grundtanken att ansvar bör träffa försök som går om intet endast på grund av omständigheter som från gärningsmannens synpunkt måste vara att anse som tillfälliga, medan däremot sådana försök bör vara straffria, vilkas misslyckande inte kan tillskrivas slumpen utan en mera djupgående brist i brottsplanen (se prop. 1942:4 s. 60). Det är också en tolkning som är förenlig med tidigare rättspraxis. Avgränsningen ger enligt HD uttryck för den restriktivitet som, inte minst av legalitetsskäl, bör präglade tillämpningen av försöksbestämmelsen (se rättsfallet "Skottet mot säkerhetsdörren").

7.2 Rättsfallet "Vapenattrappen" och dess följder

Rättsfallet

I rättsfallet "Vapenattrappen" konstaterade HD, med utgångspunkt i vad hovrätten funnit styrkt gällande gärningarna, att tilltalad A hade försökt att olovligen inneha vapen, magasinerna och ammunitionen som tidigare förvarades i källarförrådet samt att tilltalad B genom sitt handlande hade främjat försöket. Faran för brottets fullbordning hade enligt HD dock varit utesluten på grund av att polisen drygt fyra månader tidigare hade tagit föremålen i beslag och ersatt dem med en vapenattrapp. Vid bedömningen av om faran för brottets fullbordning varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter tog HD utgångspunkt i vad som hade ansetts bevisat i målet, vilket var att tilltalad A:s uppsåt att ta befattning med föremålen samt tilltalad B:s uppsåt att främja detta tog form först efter det att polisen hade tagit föremålen i beslag. I den situationen hade faran enligt HD inte varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter och de tilltalade kunde därmed inte dömas till ansvar.

Den princip HD befäster om när uppsåtet måste ha formats innan brottsobjektet har bytts ut av en brottsbekämpande myndighet, är som framgått inte ny utan har sin grund i förarbeten och tidigare rätts-

praxis. Rättsfallet tydliggör och underbygger dock de bedömningskriterier som ska beaktas av domstolarna.

Utifrån underhandsuppgifter från brottsbekämpande myndigheter kan konstateras att den långa tid från utbyte till gärningstillfälle, drygt fyra månader, som var för handen i det aktuella rättsfallet är ovanlig. I normalfallet är den perioden väsentligt kortare.

Domstolarnas tolkning av rättsfallet

Rättsfallet har emellertid inte minst genom underrätternas tillämpning och myndigheternas agerande på detsamma, vilket nedanstående domar också visar, kommit att ändra rättsläget på ett sådant sätt att det straffbara området har inskränkts.

I Svea hovrätts dom den 22 juni 2023 i mål B 6457-23 fastställdes tingsrättens ogillande dom i fråga om försök till grovt vapenbrott med hänvisning till det aktuella rättsfallet. I målet hade polisen genomfört en husrannsakan i en lägenhet efter att ha påträffat en nyckelbricka vid ett fordonsstopp. Vid husrannsakan påträffades ett vapen med tillhörande magasin och patroner under madrassen i sängen i sovrummet. På golvet framför sängen låg ett tomt magasin och på ett bord låg även ett magasin med patroner. Polisen tog vapnet i beslag och la tillbaka en attrapp. Innan polisen lämnade lägenheten satte de upp övervakningskameror. Två dagar senare kom två personer till lägenheten. Fram till dess hade ingen annan person kunnat iakttas i lägenheten genom de kameror som var uppsatta. Personerna tog fram och hanterade den vapenattrapp som låg under madrassen samt ytterligare ett vapen. Personerna greps kort därefter i lägenheten. Tingsrätten fann att filmen från kamerorna med styrka talade för att i vart fall en av personerna hade kännedom om att det låg ett vapen under madrassen när de kom till lägenheten. Detta tillsammans med den omständigheten att båda personerna vidgitt att de varit i lägenheten vid ett tidigare tillfälle talade enligt tingsrätten för att det kan ha funnits ett uppsåt att inneha vapnet redan innan utbytet skedde. Eftersom det emellertid var utrett att minst en annan person varit i lägenheten efter att de båda personerna tidigare varit där kunde det dock inte, i avsaknad av annan bevisning, anses styrkt att det hos någon av personerna hade formats ett uppsåt att inneha pistolen innan vapnet byttes ut. Hovrätten gjorde ingen annan bedömning.

I Hovrätten för Övre Norrlands dom den 14 juli 2023 i mål B 634-23 ogillades ett försök till grovt narkotikabrott. I målet hade polis kontrollerat postförsändelser på ett postutlämningsställe. I anslutning till det uppstod misstanke om narkotikabrott gällande ett specifikt paket, adresserat till den tilltalade. Paketet innehöll drygt 900 gram amfetamin. Innehållet i paketet byttes ut mot substitut och lades tillbaka i postgången för utlämning. Det framkom via personal att en kvinna hade ringt in tidigare under eftermiddagen och ställt märkliga frågor kring ett paket adresserat till henne. Paketet hämtades ut ett par dagar senare av en annan person än adressaten. Tingsrätten konstaterade (med hänvisning till rättsfallet ”Vapenattrappen”) att det avgörande för ansvar för försök till grovt narkotikabrott var vid vilken tidpunkt uppsåtet hade formats. Av utredningen framgick att den tilltalades delaktighet bestått i att hon upplåtit sin adress för försändelsen och förvarat den under en kortare tid för att därefter leverera den till en annan person. Detta trots att hon anade att försändelsen innehöll annat än vad som uppgetts. Enligt tingsrättens mening visade utredningen att hennes uppsåt hade omfattat att hjälpa till med att ta emot narkotikan i överlåtelsesyfte och att den brottsplanen förelegat redan innan utbytet av narkotika skedde. Hovrätten ansåg dock att den bevisning som åklagaren hade åberopat inte innehöll något som styrkte att den tilltalade, innan hon aviserades om att paketet anlant till utlämningsstället, visste vad paketet skulle innehålla. Hovrätten konstaterade att även om hon hade misstankar om vad paketet skulle innehålla och även inledningsvis hade för avsikt att hämta ut det så hade ett frivilligt tillbakaträdande från försöket skett innan innehållet byttes ut. Att hon därefter medverkat till att paketet hämtats ut bedömdes sakna betydelse eftersom paketet till följd av polisens utbyte inte längre innehöll någon narkotika. Faran för brottens fullbordan hade enligt hovrätten därmed inte varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter.

I Svea hovrätts dom den 13 oktober 2023 i mål B 9576-23 ogillades ett försök till narkotikasmuggling (målet avsåg även grovt narkotikabrott m.m.), också i det målet med hänvisning till rättsfallet ”Vapenattrappen”. I målet hade en försändelse innehållande cirka 60 kg cannabis påträffats i en lokal tillhörande ett logistikföretag. Försändelsen hade skickats från USA. Narkotikan byttes ut och togs i beslag av Tullverkets personal samma dag. Ett par dagar därefter hämtades försändelsen ut och transporterades till en adress i Vallentuna i en hyrd

skåpbil. På adressen mötte tilltalad C upp och fick ta emot en av kartongerna från försändelsen och började gå i väg med kartongen från lastbilen. Kort därefter greps han. I den mobiltelefon som tilltalad C hade på sig vid gripandet påträffades en chattkonversation gällande ”kakor”. Konversationen innefattade även uppgift om ersättning, kodord och skåpbil. Tilltalad C invände att hans uppsåt att ta emot försändelsen formades först sedan narkotikan bytts ut. Tingsrätten bedömde att det inte var visat att uppsåtet att ta emot just den aktuella leveransen hade uppstått innan utbytet av narkotikan. Fara för fullbordan hade därmed varit utesluten redan när ett uppsåt kunde ha formats. Även hovrätten konstaterade att det inte framkommit annat än att tilltalad C fick kännedom om och samtidigt uppdrag att ta emot den aktuella narkotikaleveransen först efter det att Tullverket hade bytt ut narkotikan. Åklagaren gjorde i hovrätten gällande att tilltalad C redan hade en pågående brottsplan och att hans uppsåt därför skulle anses ha tagit form en tid innan det att narkotikan bytts ut. Resonemanget byggde i huvudsak på att tilltalad C:s roll i den aktuella organisationen var att löpande hantera narkotika på olika sätt och att det bara var en tillfällighet att han fick det nu aktuella uppdraget efter det att narkotikan hade bytts ut. Hovrätten ansåg dock att bedömningen av när uppsåtet formats måste utgå från den konkreta gärning som påstås i gärningsbeskrivningen. Eftersom detta skedde först efter det att narkotikan hade bytts ut blev enligt hovrätten konsekvensen av gällande praxis att åtalet i denna del skulle ogillas.

Även i Svea hovrätts dom den 29 februari 2024 i mål B 14975-23 ogillades två åtal avseende försök till synnerligen grovt narkotikabrott med hänvisning till rättsfallet ”Vapenattrappen”. I domen konstaterade hovrätten att eftersom de tilltalades uppsåt bevisligen formades först i tiden efter det att polisen tagit narkotikan i beslag, hade faran för brottets fullbordan inte varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter.

I Helsingborgs tingsrätts dom den 23 april 2024 i mål B 2136-23 ledde tillämpningen av rättsfallet ”Vapenattrappen” till att endast en av två tilltalade dömdes för försök till synnerligen grovt narkotikabrott. Bevisningen i målet ansågs inte vara tillräckligt stark för att i fråga om en av de tilltalade tillåta slutsatsen att uppsåtet hade tagit form innan narkotikan beslagtogs och byttes ut mot ett annat, ofarligt preparat. I målet var fråga om en s.k. kontrollerad leverans med internationell koppling där narkotikan hade bytts ut i Rotterdam (jfr avsnitt 3.5.1).

Vidare var det fråga om stora mängder narkotika och internationell, organiserad smuggling.

Rättsfallet ”Vapenattrappen”, sett tillsammans med bl.a. dessa domar, har av de brottsbekämpande myndigheterna dels tolkats som att kontrollerade leveranser och andra s.k. interimistiska åtgärder inte längre kan användas eftersom det inte kommer att gå att bevisa gärningsmannens uppsåt innan utbytet av det brottsliga materialet, dels som att de beviskrav avseende uppsåtet som bör ställas har höjts (se vidare nedan).

Värd att notera är dock Svea hovrätts dom den 13 september 2023 i mål B 9848-23 där rättsfallet gav stöd åt hovrättens fällande dom i fråga om försök till synnerligen grovt narkotikabrott. Den tilltalade hade försökt att i överlåtelssyfte transportera, förvara och inneha cirka 30 kg amfetamin och cirka 53 kg cannabis. Polisen hade genom ett annat ärende fått uppgifter om narkotikaleveranser till och från ett förråd i ett företagsområde. När polisen gjorde en husrannsakan i förrådet var det tomt. Ett par dagar senare fick polisen information om att en lastbil lossades vid förrådet och att något togs ut från tanken. När polisen kom till platsen greps en person och en mobiltelefon där en chatt i tjänsten Signal pågick togs i beslag. Dessutom påträffades den ovan nämnda narkotikan. Efter beslut av åklagare fortsatte poliserna chatten. Det ledde till information om att en person skulle komma och hämta narkotikan. Personen skulle uppges ett visst kodord. En stund senare kom en person till platsen och uppgav kodordet och greps därefter av polisen. Till följd av polisens ingripande fullbordades inte gärningen. Försökspunkten bedömdes dock vara passerad och personen kunde dömas för försök till brottet. Gärningen bedömdes som försök till ett synnerligen grovt narkotikabrott. Hovrätten konstaterade att vid den tidpunkt då kodordet uppgavs hade narkotikan hunnit beslagtas av polisen. Även om faran för brottets fullbordning alltså hade undanröjts innan försökspunkten uppnåddes hade dock brottsplanen tagit form dessförinnan genom att personen åtog sig transportuppdraget. Faran för brottets fullbordning var därmed utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter och den tilltalade kunde därför inte undgå straffansvar på grund av detta.

Även Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 23 november 2023 i mål B 3619-23 (som fastställde tingsrättens dom) kan nämnas. I det målet förmådde åklagaren genom den tilltalades egna uppgifter och sms mellan denne och en medtilltalad styrka att den tilltalades upp-

så hade formats innan narkotikan togs i beslag. Den tilltalade dömdes därför för försök till grovt narkotikabrott. Tingsrätten hade vid sin prövning tagit avstamp i det aktuella rättsfallet.

De brottsbekämpande myndigheternas användning av kontrollerade leveranser och annan interimistisk passivitet har minskat

Användningen av kontrollerade leveranser och annan interimistisk passivitet (se avsnitt 3.5) är något som har kommit att påverkas av domstolarnas tolkning av det aktuella rättsfallet. Tolkningen av rättsfallet har bl.a. medfört att åklagare låter bli att tillåta åtgärderna i fråga. I praktiken har detta fått till följd att Polismyndigheten nästan helt slutat att använda sig av interimistisk passivitet av typen kontrollerade leveranser. Till skillnad från Polismyndigheten har Tullverket inte slutat att använda sig av kontrollerade leveranser. Tullverket har emellertid efter domen i betydligt större utsträckning än tidigare låtit vapen och olagliga substanser, helt eller delvis, ligga kvar under genomförandet av leveransen, innebärande att betydligt fler s.k. skarpa kontrollerade leveranser utförts jämfört med tidigare.

I Åklagarmyndighetens Rättslig vägledning (RäV) 2023:13 Interimistisk passivitet anges följande med anledning av det aktuella rättsfallet.¹

En etablerad metod för att vinna ytterligare utredning om brott och samtidigt minimera riskerna för tredjemansskada är att byta ut farliga och olagliga föremål mot harmlösa produkter. Enligt tidigare rättsuppfattning har befattning med utbytet av t.ex. ett vapen utgjort ett straffbart försöksbrott. Högsta domstolen har nu i en dom om s.k. otjänliga försök uttalat att straffansvar som utgångspunkt inte ska inträda om fara för brottets fullbordan var utesluten redan när gärningsmannens uppsåt formades. I ett sådant fall anses det föreligga en så grundläggande brist i brottsplanen att faran för brottets fullbordan inte varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter.

I målet hade de tilltalades uppsåt att befatta sig med vapnen formats först efter att polisen tagit föremålen i beslag och bytt ut dem mot en vapenattrapp som placerats på den plats där vapnen hade påträffats.

Högsta domstolens dom innebär att det straffbara området blir mindre än tidigare och det kan komplicera arbetet med att driva den här sortens utredningar. Samtidigt är det viktigt att konstatera att det varken är olagligt eller olämpligt att använda sig av metoden med utbyte av t.ex. vapen eller narkotika, utan effekten av domen stannar vid att det för straffansvar

¹ Se Åklagarmyndighetens Rättslig vägledning (RäV) 2023:13 Interimistisk passivitet, s. 17 f.

krävs bevisning om att uppsåtet formats före utbytet eller att en invändning om bristande uppsåt innan utbytet kan motbevisas. Den sortens invändningar kan dock antas bli vanliga och åklagaren bör vara beredd på att bemöta dem och i förekommande fall åberopa bevisning om att ett uppsåt förelåg redan innan utbytet.

Effekten av domen är att en bedömning av omständigheterna och bevisläget måste göras i varje enskilt fall om det otjänliga försöket, i de typfall som nu beskrivits, är straffbart. Ytterst får domstolen pröva frågan om brott är styrkt.

Från polisens sida har det konstaterats att det operativa utfallet av rättsfallet varit betydande i den bemärkelsen att det påverkat val av metoder avsevärt. Vad gäller utbyte av vapen som har påträffats har användningen av den metoden i stort sett upphört. Bakgrunden till detta är till stor del förundersökningsledande åklagares bedömning av bevisläget, jfr citatet ovan från Åklagarmyndighetens Rättslig vägledning 2023:13.

Från Tullverkets sida är uppskattningen att myndigheten innan rättsfallet "Vapenattrappen" bytte ut vapen och narkotika i alla situationer där det var möjligt. Uppskattningarna ser något olika ut i olika delar av landet, men sammantaget görs bedömningen att Tullverket före rättsfallet lät narkotika vara kvar i ungefär 10 procent av fallen. Vid de situationer narkotikan var kvar berodde det på att det inte var möjligt att byta ut den. Efter rättsfallet gör Tullverket sammantaget den bedömningen att narkotika får ligga kvar i 70–90 procent av fallen. Siffran varierar beroende på i vilket transportflöde narkotikan påträffas (post-/kurirflödet, containerflödet eller i fordonstrafiken). Detta innebär att andelen kontrollerade leveranser där det sker delutbyte av narkotika eller vapen, eller där det inte sker något utbyte alls, har ökat. Vid delutbyten av narkotika lämnas ofta en tillräckligt stor mängd narkotika för att mängdmässigt utgöra ett grovt narkotikabrott kvar i den leverans som kontrolleras. Vid vapensmuggling görs vapnet obrukbart men tillståndspliktiga delar får ligga kvar.² Den här typen av kontrollerade leveranser är naturligtvis mycket riskfyllda och resurskrävande. I sammanhanget är värt att notera att anledningen till att varor byts ut vid t.ex. en kontrollerad leverans är att skydda personal och motverka risken för att farliga varor som narkotika och vapen når marknaden. Tullverket har även noterat att olika åklagare resonerar på olika sätt – vissa åklagare ser bekymmer med att byta ut narkotikan mot en legal substans medan andra inte gör det. I de fall narkotikan bytts ut

² Ett exempel på ett sådant fall prövades i Svea hovrätts dom den 3 maj 2024 i mål B 3672-24.

blir det ofta ett omfattande arbete att utreda när en misstänkts uppsåt kan styrkas.

7.3 Bestämmelsen avseende försök till brott bör ändras

Bedömning: Försöksbestämmelsen är inte i alla delar ändamålsenligt utformad. Det finns emellertid inte skäl att placera försökspunkten annorlunda än tidigare.

Konsekvenserna av rättsfallet ”Vapenattrappen”

Enligt kommittédirektiven ska utredningen överväga om försöksbestämmelsen med hänsyn till den samhälls- och teknikutveckling som har skett sedan bestämmelsen infördes finns anledning att överväga om den är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar. Det gäller bl.a. i fråga om straffansvar för försök där det inte funnits någon fara för brottets fullbordan, s.k. otjänliga försök. Av särskilt intresse är enligt kommittédirektiven sådana fall när faran för brottets fullbordan är utesluten på grund av att myndigheter har ingripit eller brott har hindrats av någon annan liknande situation.

Som framgår av avsnitt 7.2 ovan har rättsfallet fått konsekvenser för de brottsbekämpande myndigheterna som enligt vår uppfattning inte är önskvärda. Inte minst mot bakgrund av Sveriges internationella åtaganden när det gäller kontrollerade leveranser (se avsnitt 3.5.1) är det av stor vikt att interimistiska åtgärder som t.ex. kontrollerade leveranser kan vidtas. Det är också ett mycket viktigt verktyg för de brottsbekämpande myndigheterna, särskilt eftersom metoden innebär en möjlighet att avslöja och kartlägga organiserad brottslighet samtidigt som brott i viss utsträckning³ kan avvärijas innan de fullbordas.

Det kan i sammanhanget även noteras att det, som konstaterats ovan i avsnitt 5.3.1, i en motsvarande situation som den i rättsfallet ”Vapenattrappen” i Finland har gjorts en annan bedömning. Som också framgår av avsnitt 5.3.1 är farebedömningen vid försöksbrott utformad

³ När det gäller t.ex. narkotikabrott är det redan fullbordat på ”avsändarsidan”, och i förekommande fall även på ”anskaffarsidan”, men inte på ”mottagarsidan”. Det handlar alltså om att hindra narkotikan från att nå slutdestinationen och komma ut på marknaden eller missbrukarledet.

på motsvarande sätt i Finland som i Sverige.⁴ I det finska rättsfallet HD 2014:59 hade två personer gått till en gömma i terrängen för att hämta narkotika. De kom dock att hämta falska paket som polisen tidigare hade bytt ut narkotikan mot. Att gärningsmännen inte kunde hämta och transportera narkotikan hade enligt den finländska Högsta domstolen förhindrats av ur deras synvinkel tillfälliga orsaker. Gärningsmännen dömdes alltså för försök till grovt narkotikabrott.

Från vårt perspektiv framstår det som mindre tillfredsställande att två så snarlika situationer som de aktuella bedöms olika i Sverige och Finland. Inte minst blir det problematiska med olika bedömningar tydlig om man förlägger händelserna till varsin sida om landgränsen i Tornedalen mellan Sverige och Finland, där du ena stunden är i det ena landet och i nästa stund har passerat gränsen.

Försökspunkten är ändamålsenligt placerad

Enligt kommittédirektiven ska utredningen överväga om försökspunktens nuvarande placering är ändamålsenlig.

För att det ska vara fråga om ett försök till brott måste gärningsmannen, som nämnts ovan, ha påbörjat utförandet av ett visst brott. Brottet får inte heller ha kommit till fullbordan. Var försökspunkten är placerad vid ett visst brott beror framför allt på straffbestämmelsens utformning och på omständigheterna i det enskilda fallet. I vissa fall ligger fullbordanspunkten för ett brott tidigt i handlingsprocessen, t.ex. de fall där det för fullbordat brott är tillräckligt att viss fara har förelegat. I de fallen är utrymmet för försöksbrott litet. I andra fall, t.ex. de fall där det för fullbordat brott krävs att viss effekt har uppnåtts, ligger fullbordanspunkten betydligt senare. I de fallen är utrymmet för försöksbrott större.

Ett kännetecken på att försökspunkten har passerats är att gärningsmannens agerande visar att han har lämnat planeringsstadiet och börjat vidta åtgärder för att förverkliga det brottsliga uppsåtet och utföra brottet. Det kan handla om en i en brottsbeskrivning angiven handling eller en handling som utgör ett förberedande led i det planerade händelseförloppet och som nära i tiden ska följas av en i en brottsbeskrivning angiven handling. Försökspunkten måste regelmässigt

⁴ Se 5 kap. 1 § i den finländska strafflagen: "Försök till brott föreligger också när en sådan fara inte orsakas, om faran har uteblivit endast av tillfälliga orsaker."

anses ha passerats när försöket är avslutat, dvs. när gärningsmannen gjort allt som ankommer på henne eller honom för att fullborda brottet.

I rättsfallet ”Bussen i Östberga” (NJA 2017 s. 531), uttalade HD bl.a. följande avseende försökspunkten.

20. Var försökspunkten ligger vid ett visst brott beror bl.a. på straffbestämmelsens utformning, men också på omständigheterna i det enskilda fallet. Allmänt sett bör man, vid bedömningen av var försökspunkten ligger, placera denna i det skede av händelseförloppet där omständigheterna ger underlag för att konstatera att gärningsmannen har uppsåt att fullborda brottet. Det är bl.a. sådana hänsynstaganden som får anses ligga bakom att Högsta domstolen tidigare har hänvisat till att det, allmänt sett, är angeläget att inte förlägga försökspunkten för ett brott alltför långt från tidpunkten för brottets fullbordning (se NJA 1991 s. 332 och ”Getinge-rånet” NJA 1995 s. 405).

21. Utformningen av straffbestämmelsen har betydelse för när det är naturligt att säga att gärningsmannen håller på att utföra brottet och på den grunden kan anses ha nått försökspunkten. Vissa straffbestämmelser anknyter direkt till konkreta och avgränsade händelser i tid och rum (t.ex. orsakande av skada och smärta vid misshandel), medan andra straffbelägger vad som kan liknas vid en verksamhet (jfr t.ex. vad som gäller vid koppleri och dobbleri enligt 6 kap. 12 § respektive 16 kap. 14 § brottsbalken; vid dobbleri är försök kriminaliserat endast om brottet är grovt). Det framstår som klart att det vad gäller brott av den senare typen är en mer öppen fråga var försökspunkten ska placeras.

22. Också omständigheterna i det enskilda fallet måste tillåtas påverka placeringen av försökspunkten. Hänsyn måste kunna tas till om gärningsmannen har utfört åtgärder som visserligen kan sägas vara av förberedande karaktär om man jämför med den gärning som straffbestämmelsen beskriver, men som ändå visar att gärningsmannen har inlett utförandet av brottet. Exempelvis är det ibland helt nödvändigt att vidta vissa åtgärder för att det ska vara möjligt att utföra en gärning som direkt anknyter till brottsbeskrivningen. Ett exempel är att man, för att kunna stjäla något inne i ett låst hus, först måste bryta sig in i huset. I sådana fall är det rimligt att anse att utförandet av gärningen har påbörjats redan i samband med att de inledande åtgärderna påbörjas.

23. Det förhållandet att försökspunktens placering måste kunna påverkas av omständigheterna i det enskilda fallet innebär att det inte generellt går att knyta försökspunkten till en viss omständighet. Exempelvis går det inte att säga att försökspunkten vid mordbrand alltid ligger vid tändandet av en tändsticka eller en gaständare.

24. Det nu sagda innebär att försökspunkten regelmässigt måste anses ha passerats när försöket är avslutat, dvs. när gärningsmannen gjort allt som ankommer på honom eller henne för att fullborda brottet.

25. I övrigt bör ledning i första hand sökas i om gärningsmannen kan sägas hålla på att utföra den handling som, enligt straffbestämmelsen, fordras för att brottet ska komma till fullbordning.

26. Härutöver måste emellertid försökspunkten åtminstone i vissa fall anses nådd när gärningsmannen visserligen ännu inte har gjort något som direkt anknyter till brottsbeskrivningen, men har utfört gärningar som tydligt visar att han eller hon har börjat verkställa det som ibland kallas brottsplanen (se p. 22). För att försökspunkten ska vara nådd i dessa fall bör alltid krävas att gärningsmannen står i begrepp att någorlunda omedelbart fullborda brottet.

I det aktuella rättsfallet hade fyra personer tillsammans och i samförstånd krossat en ruta i en buss och hållt in dieselolja med avsikt att tända eld på bussen och därmed få den att brinna. Händelseförloppet avbröts genom att bussens chaufför kom till platsen. I fråga om försökspunkten var uppnådd i det aktuella fallet uttalade HD följande.

34. Eftersom försöket i detta fall inte var avslutat kan försökspunkten inte anses uppnådd på den grunden. I brottsbeskrivningen för mordbrand talas om anläggande av brand. Anläggande av brand måste i och för sig anses vara en process som kan innefatta mer än att tända eld – dvs. mer än att tillföra värme till något brännbart. Med hänsyn till detta och med beaktande av att mordbrandsbrottet är konstruerat som ett farebrott bör det, för att försökspunkten ska ha nåtts, inte krävas att gärningsmannen har tänt eld på det brännbara materialet.

35. I fall där gärningsmannen inte ens påbörjat själva antändandet (t.ex. genom att försöka tända en tändsticka) bör emellertid krävas att denne har utfört andra handlingar som tydligt utvisar att han eller hon har övergått till verkställighetsstadiet.

36. I detta fall slog gärningsmännen sönder ett fönster i en dörr för att komma in i bussen och höll därefter, genom det hål som uppstått, ut brännbar vätska inne i bussen. Båda gärningarna kan ses som led i en sekvens av handlingar som ska leda till brottets fullbordan, dvs. som led i verkställigheten av gärningsmännens uppsåt. Försökspunkten måste mot denna bakgrund anses ha passerats senast när vätskan hölls ut i bussen.

En ytterligare situation när försöket inte är avslutat och gärningsmannen håller på att utföra just den gärning som omfattas av brottsbeskrivningen prövades i rättsfallet NJA 1998 s. 86 där det var fråga om en pågående strypning. På grund av att det inte var visat att gärningsmannen i det fallet hade uppsåt att döda dömdes han dock för grov misshandel i stället för försök till mord.

I rättsfallet ”Getingerånet” planerades rån mot bankinrättningar. Bilar tillgreps för att användas vid rånerna och parkerades nära platsen för de tilltänkta rånerna. De tre gärningsmännen åkte sedan med en bil som inte var tillgripen till den plats där en tillgripen bil hade lämnats. Denna plats fungerade som utgångsläge för den vidare verksamheten. Dit medfördes en automatkarbin, overaller, handskar och s.k. rånar-

lavor. Två av gärningsmännen färdades tillsammans till utsedd bankinrättning och medtog vapnet och övrig utrustning. Sedan de hade varit i närheten av bankinrättningen och bl.a. vid några tillfällen väntat strax intill banklokalen återvände de till utgångsläget. De hade inte befunnit sig utanför bilen eller öppnat någon bildörr innan de avbröt. Frågan i målet var om de två gärningsmännen därmed påbörjat utförandet av de rånbrott som åsytas, dvs. om försökspunkten hade uppnåtts. Tingsrätt och hovrätt ansåg att försökspunkten hade uppnåtts när gärningsmännen lämnat utgångsläget och därifrån med vapnet och övrig utrustning färdats mot den utsedda penninginrättningen. HD konstaterade att placeringen av försökspunkten där domstolarna förlagt den kunde synas stå i överensstämmelse med ståndpunkten att det för att försökspunkten ska vara uppnådd krävs att gärningsmannen har utfört eller påbörjat utförandet av – inte någon stöld- eller våldshandling eller annan handling som ingår i beskrivningen av rånbrott – men väl en handling som närmast föregår någon sådan handling. Den bakomliggande tanken synes enligt HD då närmast vara den som enligt förarbetena och litteraturen (se t.ex. NJA II 1942 s. 248) skulle kunna beskrivas så att, om den näst sista handlingen i sig själv är brottslig, gärningsmannen redan genom denna handling överskrider straffbarhetens gräns, varför sannolikheten för att han ska fortsätta sitt brottsliga förehavande till slut är övervägande om handlingen är avsedd att något så när omedelbart åtföljas av eller står i samband med en handling varigenom brottet ska fullbordas. Ett typexempel på detta skulle vara att en inbrottstjuv har passerat försökspunkten för stöld, när han börjat bryta sig in.⁵ I det aktuella fallet ansåg HD dock att försökspunkten skulle placeras för tidigt om den ansågs uppnådd redan genom olaga vapeninnehav, tillgrepp av bil eller ett olovligt brukande av bil (jfr NJA II 1942 s. 246). Med den motiveringen kom gärningsmännen att frikännas från försök till rån av HD:s majoritet (men de dömdes för förberedelse till rån). Ett justitieråd var dock skiljaktigt och anförde följande.

Gränsdragning mellan förberedelse och försök vid en brottsplan som omfattar flera handlingar måste i ganska stor utsträckning ankomma på omständigheterna i det enskilda fallet (SOU 1940:19). I det nyss angivna lagrummet är gränsen angiven bara på så sätt att försök föreligger då gärningsmannen påbörjat brottets utförande. Domstolarna anses vid gräns-

⁵ Här kan väl dock vara värt att notera att försökspunkten vid t.ex. ett villainbrott kan ligga tidigare än så eftersom det hemfridsbrott som inbrottsstölden innefattar ofta påbörjas när personen går in på tomt.

dragningen stå tämligen fria och kan vid ett sammanhängande händelseförlopp med flera led lägga försökspunkten på ett något tidigare stadium av händelseutvecklingen än slutskedet om det framstår som naturligt att anse att gärningsmannen då har påbörjat utförandet av brottet (se Vängby i SvJT 1987 s. 549 ff.).

Mot bakgrund av den planering som förevarit och de förberedelser som vidtagits måste påbörjandet av färden mot den i förväg utsedda penninginrättningen med vapen och annan rånutrustning anses visa att gärningsmännen haft ett fast uppsåt att fullfölja brottsplanen och valt bort andra handlingsalternativ. Vad som kunnat hindra [MJ] och hans följeslagare i bilen har, som det fortsatta händelseförloppet visar, endast varit förhållanden som de ej rådde över, såsom att folk uppehöll sig i närheten av bank- eller postlokalen och omöjliggjorde att de osedda kunde ta sig fram till entrén.

Jag finner mot bakgrund av det sagda att redan då färden mot penninginrättningen påbörjades den s.k. försökspunkten uppnåddes. [MH] och [MA] är därför enligt min mening övertygade om försök till rånbrott.

Rättsfallen ”Bussen i Östberga” och ”Getingerånet” visar på de svårigheter som kan finnas när det gäller att placera försökspunkten. De visar också på det tydliga förhållandet att det är omständigheterna i det enskilda fallet som slutligt blir avgörande. Det är därför svårt att göra en mer exakt generell placering av försökspunkten. Som framgår av den skiljaktiga meningen i ”Getingerånet” hindrar varken lagtext eller förarbeten en placering av försökspunkten på ett relativt tidigt stadium, allt utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Av vår internationella utblick, avsnitt 5, framgår det att försökspunkten bestäms på i allt väsentligt samma sätt också i samtliga de jämförda länderna. Vid en samlad bedömning anser vi därför att försökspunktens nuvarande placering får sägas vara ändamålsenlig och inte bör ändras.

I sammanhanget kan konstateras att gränsdragningen mellan försök och förberedelse till brott också är av betydelse i det här sammanhanget. Vi återkommer till den frågan i avsnitt 8.1.3.

Försöksbestämmelsen i övrigt fyller sitt syfte

Utöver vad som framkommit om de fall när faran för brottets fullbordan är utesluten endast på grund av att myndigheter har ingripit har utredningen inte inhämtat annat än att försöksbestämmelsen i allt väsentligt är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar. Den fyller därmed sitt syfte på ett från samhällets perspektiv tillfredsställande sätt. Inte heller vid en internationell utblick,

se avsnitt 5, framstår den svenska regleringen som omodern eller icke ändamålsenligt utformad. Regleringen i Finland, Nederländerna och Norge, länder där försökslagstiftningen ändrats så sent som under 2000-talet, är dessutom likartad. Utredningen återkommer i avsnitt 7.7 nedan till frågan om den tillämpliga straffskalan vid försök till brott.

Med detta sagt finns det anledning att överväga om det inte, på motsvarande sätt som i förberedelsebestämmelsen, uttryckligen bör anges att det för ansvar krävs överskjutande uppsåt.

Slutsats

En utgångspunkt när det gäller förändringar av sådana allmänna straffrättsliga regler som försök till brott som har ett vidsträckt tillämpningsområde, är att man bör iaktta försiktighet. Samtidigt är en viktig förutsättning för det brottsbekämpande arbetet att det straffrättsliga regelverket är ändamålsenligt utformat. Detta gör sig särskilt starkt gällande när det gäller kampen mot den organiserade brottsligheten. Utmärkande för den organiserade brottsligheten är bl.a. att flera personer är delaktiga i den brottsliga verksamheten och att brottsligheten ofta är välplanerad. Det innebär att de osjälvständiga brottsformerna, bl.a. försök till brott, har särskild betydelse för förutsättningarna att motverka sådan brottslighet. Inte minst för att det ska kunna vara möjligt att ingripa straffrättsligt på ett tidigt stadium.

Som framgått i avsnitt 7.2 ovan har rättsfallet ”Vapenattrappen” kommit att förändra rättsläget och därmed de brottsbekämpande myndigheternas arbete på ett sådant sätt att det inte går att nå någon annan slutsats än att regelverket när det gäller försök till brott inte är ändamålsenligt utformat. Däremot har vi inte fått några indikationer på att det finns ett behov av att ändra försöksbestämmelsen utifrån att brott har hindrats av någon annan situation än att en myndighet har ingripit. I de fallen förefaller det vara fortsatt ändamålsenligt att göra farebedömningen utifrån konkret fara eller att faran för brottets fullbordan varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter.

7.4 Ett uttryckligt krav på överskjutande uppsåt

Förslag: Det ska anges uttryckligt i lag att det för ansvar för försök till brott krävs uppsåt att utföra brott.

För att ett försök till brott ska föreligga krävs, även om det inte direkt framgår av nämnda lagrum, att gärningsmannen haft uppsåt att begå ett fullbordat brott. Fråga är om ett krav på ett s.k. överskjutande uppsåt, det krävs alltså att gärningsmannen har uppsåt till något som inte har inträffat. Vår uppfattning är att det av såväl pedagogiska skäl, som legalitetsskäl bör anges uttryckligt i försöksbestämmelsen att det finns ett sådant krav. Avsikten är inte att ändra gällande rätt och inte heller att påverka vilka uppsåtsformer som kan och bör tillämpas (jfr rättsfallet NJA 2017 s. 531).

7.5 En särreglering avseende myndighets undanröjande av faran

Förslag: Det ska anges uttryckligt i lag att den som har påbörjat utförandet av ett brott ska dömas för försök till brottet också om faran för att brottet ska fullbordas är utesluten endast till följd en myndighets åtgärd.

Mot bakgrund av vad som anförts ovan i avsnitt 7.2 och 7.3, är det nödvändigt att vidta åtgärder för att komma till rätta med de följder rättsfallet "Vapenattrappen" har fått. Eftersom det straffbara området måste utökas för att omfatta de ovan beskrivna åtgärderna som vidtas av de brottsbekämpande myndigheterna är det inte möjligt att komma till rätta med rättsfallets följder genom någon form av myndighetsstyrning. Det är inte heller möjligt att i ett lagstiftningsärende göra förtydligande uttalanden utan att göra någon lagändring. Något annat alternativ än en lagändring framstår därmed inte som verkkningsfullt för att åstadkomma den förändring vi anser vara nödvändig.

Frågan är på vilket sätt en sådan lagreglering ska utformas för att vara ändamålsenlig. Avstampet i en sådan diskussion måste tas utifrån om man vill behålla den (i huvudsak) objektiva försöksteorin och det även fortsatt ska krävas att handlingens yttre beskaffenhet är ägnad

att leda till ett förverkligande av det brottsliga resultatet eller, som i t.ex. Danmark och Tyskland, tonvikten i stället ska läggas vid gärningsmannens brottsliga vilja. Ett sätt att göra en sådan förändring skulle vara att helt ta bort kravet på att det ska ha förelegat fara för brottets fullbordan eller att sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter.

I det lagstiftningsärende som ledde fram till den nuvarande försöksbestämmelsens utformning uttalades att resultatet av en subjektiv försöksteori i många fall skulle framstå som stötande. Att undanta alla fall där det inte har förelegat någon konkret fara för brottets fullbordan ansågs emellertid leda till strafffrihet i alltför stor utsträckning. I förarbetena uttalades att ett försök ska vara straffbart om situationen ”utan svårighet låter modifiera sig dithän att brottet kommit till fullbordan” och att gärningsmannens, eller gärningens, farlighet borde tillmätas betydelse vid bestämmandet av det straffbara området. (Se SOU 1940:19 s. 21 f. och 46 ff.) Det uttalades vidare att regleringen är avsedd att tillämpas så att alla försök som är värda att tas på allvar, men samtidigt endast sådana, ska bestraffas (se prop. 1942:4 s. 59 f.).

Även med beaktande av den tid som förflutit gör sig argumenten från det tidigare lagstiftningsärendet alltför gällande. Konsekvenserna av att göra en så omfattande principiell ändring som att övergå till att, liksom i Danmark och Tyskland, låta gärningsmannens brottsliga uppsåt vara den primära utgångspunkten för försöksbestämmelsens utformning behöver analyseras noggrant. Det kan dock konstateras att det straffbara området skulle öka i stor omfattning om kravet på farebedömning skulle slopas, samtidigt som det också skulle lösa konsekvenserna av det aktuella rättsfallet. Det skulle också ge en flexibilitet inför framtiden och kunna underlätta vid samarbetet med andra länder som Danmark och Tyskland som har samma system.⁶ Med hänsyn till problembilden framstår det dock inte som ändamålsenligt att i nuläget göra en sådan förändring när försöksbestämmelsen i stort fyller sitt syfte. Vår slutsats blir i stället att det alltför primärt är gärningens farlighet som ska tillmätas betydelse.

En grundförutsättning för att ett otjänligt försök ska vara straffbart är att gärningsmannen är av uppfattningen att han eller hon agerar på ett sätt som är farligt, t.ex. att det är ett skjutvapen eller narkotika som han eller hon tror sig hantera eller på annat sätt tar befattning

⁶ Däremot skulle det sannolikt inte underlätta samarbetet med Finland och Norge (och andra länder) som inte har lagstiftning som utgår från den subjektiva försöksteorin.

med. Det vill säga gärningsmannen ska ha uppsåt i förhållande till att hans agerande är farligt. Med hänsyn bl.a. till de interimistiska åtgärdernas betydelse som verktyg i det brottsbekämpande arbetet, och till vikten av att Sverige kan uppfylla sina internationella åtaganden när det kommer till kontrollerade leveranser, framstår det som självklart att det förhållandet att en myndighet har bytt ut brottsobjektet inte bör ha någon betydelse för gärningens straffbarhet. Det avgörande i sammanhanget är att ett otjänligt försök som till följd av en omständighet som gärningsmannen inte känner till råkar vara ofarligt, typiskt sett är lika klandervärdt som ett försök där fara för brottets fullbordan föreläggat. Det ska alltså inte vara avgörande om uppsåtet har formats före eller efter det att faran har undanröjts. Lagtexten måste enligt vår uppfattning ändras så att det står klart att dessa straffvärda fall är straffbara.

Ett klargörande av lagtexten kan åstadkommas på olika sätt. Ett alternativ skulle kunna vara att formulera om den allmänna regeln om s.k. otjänliga försök på så sätt att man i lagtexten t.ex. anger att fara för brottets fullbordan föreligger om någon i gärningsmannens position har skäl att uppfatta agerandet som farligt.⁷ Det skulle lösa den situation som uppstått. För en sådan formulering talar också att det blir en generell lösning som inte enbart träffar en specifik typ av situation. Det skulle också ge en flexibilitet inför framtiden. Rent lagstiftningstekniskt är en sådan lösning typiskt sett att föredra. Mot en omformulering av den allmänna regeln på det sättet talar inte minst att det är en mycket specifik situation som behöver hanteras och inte ett generellt problem. En bestämmelse som utformas på det sättet träffar emellertid alla typer av situationer och konsekvenserna av en sådan ändring blir mer svåröverskådliga. Risken är att det straffbara området blir större än vad som är motiverat. Det är också svårt att finna en avgränsning av det straffbara området som garanterar att endast straffvärda ageranden träffas av bestämmelsen. Behovet av en sådan generell ändring som det här alternativet innebär framstår inte heller som tydligt.

Ett ytterligare alternativ skulle kunna vara att formulera den allmänna regeln på så sätt att man i lagtexten anger att faran för brottets fullbordan varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter ”eller för att någon har undanröjt faran”. Det alternativet omfattar alla situationer där ett försök blir otjänligt till följd av att någon har ingripit. Det kan handla om att t.ex. en myndighet, en anhörig, en

⁷ Jfr t.ex. Jareborg, Allmän kriminalrätt (2001), s. 387.

lärare, en arbetsgivare eller personal från ett privat säkerhetsföretag har ingripit och på något sätt avvärvat faran. Vi har ovan konstaterat att de situationer där brottsbekämpande myndigheter ingriper och undanröjer faran för brottets fullbordning i anslutning t.ex. till intermistisk passivitet generellt sett är straffvärda. Men det finns naturligtvis även straffvärda situationer där faran undanröjts av annan än en myndighet.

Ett exempel på en sådan situation kan vara om en man har en laddad pistol i en byrå. Han är allmänt våldsam mot familjen i övrigt men har aldrig använt vapen mot någon. En dag bestämmer han sig dock för att skjuta sin hustru (ett sådant uppsåt har han inte haft tidigare). Vad han inte vet är att deras dotter en vecka tidigare har tagit ut patronerna ur pistolen. När han försöker skjuta hustrun går det därför inte av något skott. Försöket är otjänligt till följd av annans ingripande. Enligt vår uppfattning måste mannens handlande anses vara lika straffvärt som t.ex. handlandet i rättsfallet ”Vapenattrappen”. Det är dessutom bara ett av många exempel på handlingar som är lika straffvärda som den i rättsfallet och där faran har undanröjts till följd av att någon har ingripit. Det finns emellertid en skillnad mellan situationen i vårt exempel och situationen i rättsfallet, och andra fall av undanröjande genom en myndighets åtgärd, som är värd att notera. Den skillnaden är att de tilltalade i rättsfallet inte alls kunde dömas för brott. Mannen i vårt exempel hade emellertid kunnat dömas för andra grova brott än försök till mord, t.ex. de fullbordade brotten grovt vapenbrott (under förutsättning att innehavet var olagligt) och grovt olaga hot. Den skillnaden är väsentlig när det gäller behovet av lagändring och den nya lagstiftningens utformning.

Ett annat exempel skulle kunna vara att någon har tagit befattning med och agerat utifrån att han eller hon innehar ett stort parti med narkotika, som sedan visar sig vara en legal substans. Personen har blivit lurad av säljaren eller så har någon annan enskild bytt ut substansen. Även i det exemplet blir det i enlighet med rättsfallet ”Vapenattrappen” avgörande när uppsåtet har formats. För att komma åt den typen av situationer behöver farerekvisitet vara allmänt utformat.

En sådan utformning av farerekvisitet skulle kunna vara den ovan nämnda att faran för brottets fullbordning varit utesluten ”för att någon har undanröjt faran”. En fördel med det alternativet är att det blir en generell lösning som inte enbart träffar en specifik typ av situation och den är rent lagstiftningstekniskt tilltalande. En bestämmelse som ut-

formas på det sättet träffar även alla typer av situationer och straffvärda handlingar, såväl de där det är fråga om ett uppskjutet ingripande från en brottsbekämpande myndighet (bl.a. den situationen där brottsobjektet bytts ut) som den där någon annan myndighet eller person har ingripit. Den ger därmed utrymme att behandla liknande fall lika. Dock blir konsekvenserna av en sådan ändring också svåröverskådliga. Risken är att det straffbara området blir större än vad som är motiverat. Det är också svårt att finna en avgränsning av det straffbara området som garanterar att endast straffvärda ageranden träffas av bestämmelsen. Situationen när någon annan än en myndighet ingriper framstår dessutom som mer slumpartad och utgör på ett tydligare sätt en sådan situation där faran är utesluten på grund av tillfälliga omständigheter.

Vi har dessutom inte blivit uppmärksammade på något exempel som visar att rättsfallet ”Vapenattrappen” har påverkat rättsläget när det gäller ingripanden från annan än en myndighet. Vi har inte heller blivit uppmärksammade på något annat exempel än olika situationer av intermistisk passivitet där en motsvarande situation har medfört att en straffvärd handling inte har kunnat lagföras. Orsaken är sannolikt att det i andra fall där det inte går att styrka att uppsåtet till försöksbrottet har formats i rätt tid (alltså i fall där en myndighet inte ingripit), typiskt sett går att döma för ett annat, ofta grovt, brott. Behovet av en sådan ändring som det här alternativet innebär framstår därmed inte som tydligt.

Ett tredje, mindre ingripande alternativ är att i lagtexten ange att faran för att brottet ska fullbordas endast är utesluten till följd av en myndighets åtgärd. Förslaget är i linje med vår uppfattning att det saknar betydelse om uppsåtet har formats före eller efter det att en myndighet har vidtagit en åtgärd som undanröjt faran. En sådan åtgärd skulle t.ex. kunna vara att byta ut ett illegalt brottsobjekt men även andra åtgärder av en myndighet omfattas av förslaget. Det ska sakna betydelse om åtgärden utgör myndighetsutövning eller inte. Fördelen med det här alternativet är att det endast träffar de avsedda situationerna och att konsekvenserna av förslaget därmed blir mer lättöverskådliga. De klart straffvärda handlingar som inte kunnat lagföras till följd av det ändrade rättsläget kommer nu åter att kunna lagföras. Alternativet har i och för sig vissa nackdelar. En sådan nackdel är att det blir fråga om en närmast kasuistisk lösning som träffar den nu aktuella situationen och inte tar höjd för andra problem som skulle kunna

uppstå i framtiden. En annan nackdel är att alternativet medför en asymmetri i rättssystemet eftersom den inte omfattar situationen där annan än en myndighet undanröjer faran. Samtidigt är det alltjämt möjligt att i de fallen göra farebedömningen utifrån konkret fara eller att faran för brottets fullbordan varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter.

Vid en samlad bedömning anser vi att fördelarna med det senare alternativet överväger dess nackdelar och fördelarna med en mer generell lösning. Detta inte minst med hänsyn till förutsebarheten av det straffbara området.

Som framgått ovan är behovet av en lagändring framför allt kopplat till brottsbekämpande myndigheters verksamhet. Mot den bakgrunden har vi övervägt om det skulle vara lämpligt att avgränsa myndighets undanröjande av faran till sådant undanröjande som sker inom ramen för brottsbekämpande verksamhet.

Med brottsbekämpande verksamhet avses allt arbete som sker för att förebygga, förhindra, utreda, avslöja eller lagföra brott. Hjälpande verksamhet och allmänna förvaltningsuppgifter, t.ex. tillstånds- och tillsynsärenden av olika slag, passärenden, ärenden om delgivning och handräckning samt transporter av frihetsberövade faller dock utanför begreppet brottsbekämpande verksamhet. Den uppgift som polisen har att övervaka den allmänna ordningen och säkerheten och ingripa när störningar har inträffat, har däremot inte sällan inslag av brottsbekämpning. Det ligger i sakens natur att det inte går att dra en skarp gräns mellan ordningshållande uppgifter och brottsbekämpning. Som exempel kan nämnas den allmänna övervakning som polisen bedriver genom patrullering eller övervakning vid demonstrationer. Den övervakningen syftar inte endast till att mer generellt upprätthålla den allmänna ordningen utan också till att uppnå en brottsförhindrande effekt och att kunna ingripa när brott begås. (Se propositionen Ett stärkt straffrättsligt skydd för blåljusverksamhet och myndighetsutövning [prop. 2018/19:155] s. 21.) De myndigheter som primärt har ett brottsbekämpande uppdrag är Polismyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Kustbevakningen, Skatteverket, Säkerhetspolisen, Tullverket och Åklagarmyndigheten. Viss verksamhet hos andra myndigheter kan också vara brottsbekämpande, som exempel kan nämnas Försvarsmakten genom militärpolisen, men det är de sju förstnämnda som i regel avses när man talar om brottsbekämpande myndigheter.

Bland de åtgärder som kan komma i fråga kan, förutom situationen där ett illegalt brottsobjekt byts ut, nämnas att en myndighet av annan orsak ingriper i ett skeende på ett sådant sätt att faran för brottets fullbordan undanröjs. Det kan handla om frihetsberövanden av gärningsmän eller medhjälpare och det kan handla om att personer förs i säkerhet. Det senare kan emellertid även ske till följd av åtgärder vidtagna av andra myndigheter än de som är primärt brottsbekämpande. I det sammanhanget kan olika beslut om omhändertagande av unga nämnas särskilt. Även andra typer av myndighetsbeslut än de nu nämnda omfattas emellertid av den föreslagna lagtexten om de undanröjer faran för brottets fullbordan. Vid en samlad bedömning anser vi att det finns en risk att en inskränkning till åtgärder av brottsbekämpande myndigheter leder till gränsdragningsbekymmer och till att straffvärda handlingar blir straffria. För en sådan bedömning talar också att det straffvärda är handlandet och att det inte bör spela någon roll i vilket syfte en myndighet ingriper. Vi föreslår därför inte någon inskränkning till vissa myndigheter. Detta också eftersom det kan förekomma att en åtgärd vidtas av en utländsk myndighet inom ramen för det internationella samarbetet (se avsnitt 3.5.1).

Det bör därmed anges i lag att den som har påbörjat utförandet av ett brott ska dömas för försök till brottet också i de fall faran för att brottet ska fullbordas är utesluten, under förutsättning att den är utesluten till följd av en myndighets åtgärd.

7.6 Ett undantag för vissa mindre allvarliga gärningar

Förslag: Det ska införas en undantagsbestämmelse som innebär att om en gärning där faran varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd uppenbart är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar.

Även om flertalet situationer där faran varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd är straffvärda finns det enligt vår bedömning behov av en undantagsbestämmelse för att undvika orimliga resultat vid tillämpningen av försöksbestämmelsen. Det är dock tillräckligt att ett sådant undantag träffar de s.k. otjänliga försöken. Även om undantaget föranleds av vårt tillägg av myndighets åtgärd framstår det som märkligt att behandla

olika former av otjänliga försök olika. Vi bedömer att vårt förslag inte kommer att medföra att några straffvärda situationer blir straffria.

De situationer som avses är sådana där förutsättningar för ansvar för försök till brott föreligger, men där gärningen ändå med hänsyn till omständigheterna helt uppenbart inte framstår som straffvärd. Ett exempel på en sådan situation är den i det ovan i avsnitt 7.1 nämnda RH 2007:61, där brottsplanen formulerades efter att ett utbytt brottsobjekt påträffades. Det får alltså inte vara så att den brottsliga viljan, hos t.ex. en granne eller annan som inte tidigare varit inblandad i den aktuella brottsligheten, väcks av ett utbytt brottsobjekt (som vapen eller narkotika) som råkar vara utbytt om det ska vara aktuellt med ansvar för försök till brott. Den situationen skiljer sig från den i rättsfallet ”Vapenattrappen” där det inte var det utbytta brottsobjektet som väckte den brottsliga viljan. En annan situation där ansvar kan vara uteslutet till följd av den föreslagna undantagsregeln är en som motsvarar den i notisfallet NJA 1956 B 6, det s.k. Brobyfallet, där det tilltänkta offret hade avlidit innan försöket till dråp utfördes. Detta under förutsättning att den brottsliga viljan väckts efter att det tilltänkta offret avlidit.

Vi anser också att det i de fall faran är utesluten till följd av en myndighets åtgärd i anslutning till interimistisk passivitet, t.ex. för att narkotika eller vapen har bytts ut till lagliga substanser eller attrapper, är rimligt att gärningen i princip aldrig ska vara att bedöma som mindre allvarlig. Inte heller i övrigt bör sådana försöksgärningar som utförs inom ramen för ett kriminellt nätverk vara att bedöma som mindre allvarliga.

7.7 Den särskilda straffskalan

Bedömning: Det finns anledning att överväga om den särskilda straffskalan för försök till brott behöver ändras. Med hänsyn till den pågående Straffreformutredningen (Ju 2023:14) saknas det emellertid anledning att lämna några förslag avseende straffskalan inom ramen för den här utredningen.

Enligt kommittédirektiven ska utredningen som nämnts ovan överväga om försöksbestämmelsen är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar. Utredningen ska också lämna författ-

ningsförslag som ger uttryck för en skärpt syn på de osjälvständiga brottsformerna. En fråga som då också aktualiseras är den särskilda straffskala som gäller för försök till brott. Det är också det enda avseende i vilket bestämmelsen tidigare har ändrats i sak (se prop. 1962:10 s. B 309–311).

Straffskalan för försöksbrott sträcker sig – om minimistraflet för det fullbordade brottet är två år eller mer – från allmänt fängelseminimum till maximum för det fullbordade brottet. Om minimistraflet för det fullbordade brottet är lägre kan påföljden för ett försöksbrott alltså stanna vid böter. Det ligger i sakens natur att straffet för ett försök till brott måste kunna bestämmas under den straffskala som gäller för fullbordat brott. Detta eftersom det typiskt sett är mindre allvarligt att försöka begå ett brott än att faktiskt begå ett fullbordat brott. Däremot kan det naturligtvis diskuteras om det mot bakgrund av de senaste årens allmänna straffskärpningar alltså är ändamålsenligt och rätt att kravet på att fängelse ska väljas som påföljd ska inträda först om minimistraflet för det fullbordade brottet är två år.

För att göra den bedömningen behöver man dock se till påföljds-systemet i stort och de straffmättningsregler som gäller. I det sammanhanget står det klart att det uppdrag som regeringen lämnat till Straffreformutredningen (Ju 2023:14) är av avgörande betydelse. Till exempel kan utredningens förslag när det gäller straffmätning, flerfaldig brottslighet och ändringar av påföljderna och reglerna om val av påföljd få stor betydelse för var den nu aktuella gränsen ska placeras. Eftersom den utredningen ska redovisas först i maj 2025 saknas det möjlighet att beakta hur ett framtida system kan tänkas komma att se ut. Med hänsyn till det pågående arbetet saknas det anledning att lämna några förslag avseende straffskalan inom ramen för den här utredningen.

8 En ny utformning av bestämmelsen om förberedelse och stämpling till brott

8.1 Den nuvarande utformningen

8.1.1 Förberedelse till brott

Enligt 23 kap. 2 § första stycket brottsbalken ska liksom redogjorts för ovan i avsnitt 4.2 dömas för förberedelse till brott om någon med uppsåt att utföra eller främja brott, tar emot eller lämnar pengar eller annat som betalning för ett brott eller för att täcka kostnader för utförande av ett brott, eller med samma uppsåt skaffar, tillverkar, lämnar, tar emot, förvarar, transporterar, sammanställer eller tar annan liknande befattning med något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott. För att någon ska kunna dömas för ett förberedelsebrott krävs att det förelegat fara för att brottet skulle ha fullbordats och att denna fara inte var ringa. Dessutom krävs det att det särskilt har föreskrivits att förberedelse till den aktuella brottstypen är straffbar. Ansvar för förberedelse till brott förutsätter också, på ett mer allmänt plan, att händelseförloppet inte fortlöpt så långt att ansvar för fullbordat brott eller försök till brott kan utdömas. Det krävs också att det är fråga om förberedelse till ett uppsåtligt brott. Förberedelse till oaktsamhetsbrott, i den mån sådan alls kan förekomma, är inte straffbart. I övrigt bör anmärkas att gärningsmannens uppsåt inte behöver avse en viss bestämd gärning utan att det räcker att uppsåtet avser att brott av visst slag förr eller senare kommer till stånd.

Innan 2001 års lagändring utgjorde det förberedelse till brott om någon med uppsåt att utföra eller främja brott, lämnade eller mottog pengar eller annat som utgjorde förlag eller vederlag för brottet eller

med sådant uppsåt anskaffade, förfärdigade, lämnade, mottog, förvarade, fortskaffade eller tog annan dylik befattning med gift, sprängämne, vapen, dyrk, förfalskningsverktyg eller annat sådant hjälpmedel. Bestämmelsen ändrades bl.a. eftersom den framstod som omodern och kasuistisk.

Dagens förberedelsebrott kan sägas bestå av två olika huvudtyper. Den ena tar sikte på att någon lämnar eller tar emot ekonomisk ersättning för brottet. Den andra huvudtypen gäller de fall då någon tar befattning med vissa föremål som är särskilt ägnade att användas som hjälpmedel vid brottslig verksamhet.

Den första huvudtypen avser alltså viss befattning med pengar eller annat av ekonomiskt värde som ersättning för brottet (de s.k. finansieringsfallen). Det är endast förfaranden som består i att lämna eller att motta ersättning som är kriminaliserade. Att utfästa eller lova viss ersättning för brott är inte straffbart (om det inte omfattas av stämplingsansvaret, se nedan). Bestämmelsen ska vidare förstås så att det bara är lämnande av ersättning med uppsåt att främja brott respektive mottagande av ersättning med uppsåt att utföra brott som omfattas av det straffbelagda området. Med brott i 23 kap. 2 § brottsbalken avses således endast brott i gärningsmannaskap. Förberedelse till medhjälp till brott omfattas inte av straffansvaret.

Den andra formen av förberedelseansvar avser vad som kan betecknas som hjälpmedelsfallen; nämligen att någon, med uppsåt att utföra eller främja brott, tar befattning med något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott. Straffansvaret omfattar befattning med sådana föremål vars användningsområde är just utförande av brott, t.ex. avsågade hagelgevär, vissa typer av förfalskningsverktyg samt föremål som är framställda särskilt för ett specifikt brott, såsom en karta över brottsplatsen. Vidare omfattas sådana hjälpmedel som i viss mån har ett legalt användningsområde men som är särskilt farliga med hänsyn till risken för uppkomst av brott, t.ex. skjutvapen, sprängämne och dyrkar. En annan kategori som omfattas är andra föremål som typiskt sett är särskilt lämpade för brottets genomförande, t.ex. olika brytverktyg eller knivar. Även immateriella objekt kan utgöra hjälpmedel enligt förberedelsebestämmelsen, t.ex. datavirus och annan programvara som framställts uteslutande i syfte att begå dataintrång eller andra typer av brott. Även datorlösenord, åtkomstkoder och liknande uppgifter kan i orätta händer vara särskilt ägnade att användas som hjälpmedel vid brott. Samlingar

av föremål kan utgöra hjälpmedel, även om inte de föremål som ingår i samlingen var för sig kan kvalificeras såsom ett sådant hjälpmedel (se prop. 2000/01:85 s. 41 och 51).

Ansvar för förberedelsebrott föreligger inte om faran för brottets fullbordan var ringa, t.ex. till följd av att brottets fullbordan är avlägsen i tiden eller kräver ytterligare åtgärder. Som exempel kan nämnas att någon har tagit emot pengar som vederlag för mord trots att han eller hon aldrig tänkt utföra mordet. Ansvar för förberedelse till mord för den som lämnat pengarna med uppsåt att främja den andres brott kommer då inte i fråga, eftersom faran för brottets fullbordan kan anses ringa (jfr SvJT 1980 rf. s. 20). Bedömningen av huruvida faran för brottets fullbordan varit ringa ska göras med utgångspunkt från förhållandena vid tidpunkten för förberedelsegärningen. När det gäller förberedelse krävs, till skillnad från vid försök till brott, att det är fråga om konkret fara, det finns alltså inte något undantag för situationen där faran var utesluten på grund av tillfälliga omständigheter.

Den allmänna förberedelsebestämmelsen innebar när den infördes 1948 i viss mån en utvidgning av straffansvaret. Bestämmelsen ändrades 2001 efter förslag i propositionen Förberedelse till brott m.m. (prop. 2000/01:85). I den propositionen konstaterades det att brottsligheten sedan förberedelsebestämmelsen infördes hade undergått stora förändringar såväl i fråga om omfattning som karaktär, men att de flesta brott fortfarande begicks spontant utan någon mer ingående planering. För sådan brottslighet saknar förberedelseansvaret normalt sett relevans. I propositionen konstaterades vidare att den dåvarande lagstiftningen tog sin utgångspunkt i det förhållandet att såväl förberedelse- som stämplingsansvaret är avsett att endast omfatta sådana företeelser på planeringsstadiet som kan anses vara särskilt farliga med hänsyn till risken för att brott ska begås. Förberedelse- och stämplingsansvaret hade därför försetts med självständiga brottsbeskrivningar, till skillnad från försöksbrottet, som hänför sig till brottsbeskrivningen avseende det fullbordade brottet. (Se a. prop. s. 35 f.)

Kriminaliseringen av förberedelsehandlingar tar sikte på gärningar som till sin typ är samhällsfarliga med hänsyn till risken för allvarliga brott men omfattar också gärningar vars farlighet i första hand ligger i att de utgör led i en konkret brottsplan. Antalet brottstyper som bestraffas på förberedelsestadiet har genom åren successivt ökat (se t.ex. prop. 2010/11:76 och prop. 2015/16:113).

Högsta domstolen (HD) uttalade i rättsfallet ”GPS-puckarna” NJA 2020 s. 703 p. 10 att det vid uppsåtsbedömningen finns skäl att skilja på sådana fall där den som utfört förberedelsehandlingen själv ska utföra brottet och andra fall. I de senare fallen räcker det som huvudregel att gärningen utförs med uppsåt att brott av ett visst slag ska komma till stånd, även om det ännu inte föreligger en konkret brottsplan. När det är fråga om s.k. egenförberedelse måste vederbörande vid tidpunkten för förberedelsehandlingen ha beslutat att senare företa den handling som utgör brottet. Uppsåtsbedömningen kan i dessa fall inte göras med hjälp av de vanliga uppsåtsformerna. Det avgörande vid egenförberedelse är gärningsmannens avsikt att senare utföra brottet. (Jfr rättsfallet ”Polisbomberna” NJA 2011 s. 627 p. 10.)

Förberedelse till försök, förberedelse eller stämpling till brott är inte straffbart.

8.1.2 Stämpling till brott

Enligt 23 kap. 2 § andra stycket brottsbalken förstås med stämpling till brott att någon i samråd med en annan person beslutar sig för att utföra ett brott, att någon söker anstifta annan person att begå gärningen eller att någon åtar sig eller erbjuder sig att utföra den. Genom föreskriften om stämpling till brott straffbeläggs alltså vissa former av förfaranden på planeringsstadiet som kan sägas ha det gemensamt att de innebär att någon sätter sig i förbindelse med andra personer.

I likhet med vad som gäller för förberedelsebrottet krävs för stämpling att det förelegat en konkret fara för brottets fullbordning och att denna fara inte var ringa. Därutöver krävs det, som framgått ovan, att det särskilt har föreskrivits att stämpling till den aktuella brottstypen är straffbar. Stämpling var ursprungligen endast undantagsvis straffbelagt i brottsbalken. Numera anses det saknas skäl att göra åtskillnad i allvar mellan framför allt förberedelse och stämpling. Det har fått till följd att stämpling har kriminaliserats i större omfattning än tidigare, se bl.a. prop. 2015/16:113 s. 40 f.

Stämplingsansvar kan, i likhet med vad som gäller för förberedelsebrottet, bara förekomma i förhållande till uppsåtliga brott. Uppsåtet behöver inte hänföra sig till en konkret gärning utan det räcker att uppsåtet omfattar att brott av ifrågavarande slag förr eller senare kommer till stånd.

Ansvar för stämpling är föreskrivet för tre olika gärningsformer. Den första gärningsformen består i att någon i samråd med annan beslutar att ett brott ska utföras. Beslutet behöver inte innehålla någonting om när, hur eller av vem brottet ska utföras. Den andra formen innebär att någon söker anstifta, dvs. förmå, någon annan att begå brottet. Denna form kräver direkt uppsåt för att ansvar ska kunna komma i fråga. Den tredje formen består i att någon åtar sig eller erbjuder sig att begå ett brott. Det ska vara fråga om en allvarligt menad utfästelse att utföra ett brott och det finns ingen egentlig anledning att göra någon skillnad mellan att åta sig och att erbjuda sig att begå brott.

Faran för brottets fullbordning prövas på samma sätt som i fråga om förberedelse. Om faran var ringa föreligger inte straffansvar. Stämpling till försök, förberedelse eller stämpling till brott är inte straffbart.

8.1.3 Gränsdragningen mellan försök och förberedelse till brott

Var gränsen mellan försök och förberedelse till brott går beror på var försökspunkten är placerad. Det innebär att gränsen kan variera från brottstyp till brottstyp. Typiskt sett upphör en handling att vara en förberedelsehandling när den i stället utgör ett led av handlingar som leder fram till brottets fullbordning eller när en brottsplan sätts i verket. Gränsdragningen innebär att en handling som utgör förberedelse till ett brott kan utgöra försök till ett annat, allt utifrån var den aktuella försökspunkten är placerad. Det är också viktigt att understryka att vissa brott, som t.ex. tagande eller givande av muta, har en tidig fullbordningstidpunkt. Det medför i sin tur att tillämpningsområdet för de osjälvständiga brottsformerna i de fallen är mer begränsat än för brott som fullbordas i ett senare skede.

8.2 Straffansvaret för förberedelse och stämpling till brott behöver reformeras

8.2.1 Det finns ett reformbehov

Bedömning: Det finns behov av att ändra bestämmelsen om förberedelse och stämpling till brott så att den blir mer ändamålsenligt utformad.

Utvecklingen sedan 2001

Den tekniska och ekonomiska utvecklingen av samhället hade redan 2001 skapat nya möjligheter till planerad och organiserad brottslighet. Rörligheten av varor och personer mellan länder hade ökat och det kunde i sin tur antas ha ökat möjligheterna till storskalig smuggling av t.ex. narkotika. Vidare hade den tilltagande användningen av olika elektroniska betalningsmedel skapat möjligheter att begå nya former av bedrägerier. Tillgången till information och möjligheter att kommunicera via internet och andra telekommunikationer hade också öppnat nya vägar för planering och förberedelse av brottslig verksamhet. Det talade enligt den dåvarande regeringen för att det fanns skäl att ompröva utformningen av straffansvaret för planering och annan förberedelse till brottslig verksamhet.

Sedan 2001 har utvecklingen inte minst på det digitala området tagit ett stort språng. Det har fått stor betydelse inte minst för hur vi kommunicerar med varandra. I dag kommunicerar vi i stor utsträckning med varandra digitalt på olika sätt, inte minst via olika digitala plattformar, och en mobiltelefon har gått från att vara en telefon till att vara en liten bärbar dator. Detta har naturligtvis påverkat också hur brott planeras och begås. Många brott begås i dag också på internet. Kommunikationen mellan personer som planerar att begå brott sker i dag krypterat via olika digitala plattformar där spårbarheten av kommunikationen är inskränkt och ibland omöjlig.

Brottsligheten har även på många andra sätt ändrat karaktär under den här tiden. Det framgår inte minst av Brå:s rapport Dödligt våld i den kriminella miljön 2005–2017 (2020:4) liksom av regeringens skrivelse Motståndskraft och handlingskraft – en nationell strategi mot organiserad brottslighet (skr. 2023/24:67), och Brå:s rapport Barn

och unga i kriminella nätverk. En studie av inträde, brott, villkor och utträde (2023:13). Se vidare vår redogörelse för den allmänna problem-bilden i avsnitt 3.2.

Inom organiserad brottslighet föregås brotten ofta av någon form av planering. Denna allvarliga brottslighet, som också träffas av förberedelsekriminaliseringen, innefattar bl.a. dödligt skjutvapenvåld, narkotikahandel, angrepp på välfärdens utbetalningssystem och undandragande av skatter och avgifter. Ett särskilt aktuellt exempel är också de sprängningar som skett de senaste åren och som i vart fall utgör allmänfarlig ödeläggelse. Även det brottet omfattas av förberedelsekriminaliseringen. Därutöver finns det sedan länge omfattande problem med brottslighet som exempelvis hedersrelaterat våld och förtryck och sexuellt våld mot kvinnor. Sammanfattningsvis ser brottsligheten i dag, liksom redogjorts för i avsnitt 3.2, annorlunda ut i dag jämfört med 2001.

Särskilt om förberedelse till brott som innefattar hot och våld

Förberedelse till brott som innefattar hot och våld, t.ex. brott mot liv och hälsa, men också grovt rån, kan naturligtvis se mycket olika ut. Men det finns även likheter.

En bra utgångspunkt för att beskriva detta är en dom från Svea hovrätt från 2007 (RH 2007:35). Målet avsåg en brottstyp som numera är ganska ovanlig, men själva förberedelsegärningen skulle i och för sig kunna avse även ett brott mot liv eller hälsa. I målet dömdes en person som hade förvarat skjutvapen, en stor mängd ammunition, batong, handfängsel, tårgas, pepparspray och annat i sitt hem för förberedelse till grovt rån. Hovrätten konstaterade att den samling föremål som förvarades hos mannen var särskilt ägnad att användas som hjälpmedel vid grovt rån. För ansvar för förberedelse till grovt rån fordras dock att han haft uppsåt att främja eller utföra ett brott av detta slag och att fara för brottets fullbordan inte varit ringa. Kombinationen av kraftfulla vapen och skyddsväst, tårgas, handfängsel m.m. talade enligt hovrätten med styrka för att han planerade ett brott som skulle innefatta våld eller hot om våld mot person. I målet förekom vidare de omständigheterna att mannen i sin bil haft 100 000 kronor i ovikta sedlar paketerade för värdetransport och i sin lägenhet en färgad sedel. Vidare var han tidigare dömd för grovt

rån vilket enligt hovrätten visade att han inte var främmande för brott av detta slag. Slutligen ansåg hovrätten den samlade mängden av vapen överdriven om det planerade brottet var en misshandel eller ett mord, men däremot ändamålsenlig för ett rån av t.ex. ett bankkontor eller en värdetransport. Hovrätten fann vid en samlad bedömning att mannens uppsåt omfattade ett grovt rån. I denna bedömning konstaterade hovrätten att eftersom en straffbar förberedelse kan avse olika gärningar hänförliga till en viss brottstyp, krävs det inte att brottsplanen konkretiserats med avseende på vem eller vilka som skulle rånas eller när detta skulle ske (jfr rättsfallet NJA 1992 s. 679). Slutligen konstaterade hovrätten att någon rånarlupa inte hade påträffats men att utrustningen i övrigt var mer eller mindre komplett. Eftersom det således inte krävdes särskilt många ytterligare åtgärder för brottets fullbordande, kunde faran för att brottsplanen skulle förverkligas inte anses ringa.

Det kan konstateras att den samling hjälpmedel mannen i RH 2007:35 hade väl omfattas av 23 kap. 2 § i sin lydelse från 2001. Som jämförelse kan man sedan ta några avgöranden från 2023. Exempelen avser förberedelser till dödligt våld inom kriminella nätverk. Denna brottstyp är åskådliggörande när det gäller tillämpningen av förberedelsebrottet.

I ett exempel lurades en man två dagar i rad till två olika platser i Stockholm under förespeglning att han skulle träffa en mäklare och förevisas en lägenhet. Vid det första tillfället grep polis tre personer som satt i en hyrbil utanför en adress i södra Stockholm. Personerna var beväpnade med två pistoler och utrustade med nabbhandskar, ansiktsmaskering och dubbla lager kläder. Vid det andra tillfället konfronterade polis två maskerade personer på elsparkcyklar utanför en adress i västra Stockholm. Polisen lyckades gripa en av personerna. Han var beväpnad med en pistol, och förutom ansiktsmaskeringen utrustad med skyddsväst, nabbhandskar och dubbla lager kläder. Gärningsmännen dömdes i båda fallen för förberedelse till mord.¹

I ett annat exempel ledde en spaningsinsats mot en stulen bil till att man grep två personer som körde runt beväpnade med en pistol och utrustade med skyddsväst, ansiktsmaskering, handskar och dubbla lager kläder. De hade även inhandlat bensin på dunk för att bränna flyktbilen samt rengöringsmedel för att försvåra forensisk analys. Material från beslagtagna mobiler (i form av meddelanden via applika-

¹ Svea hovrätts dom den 13 oktober 2023 i mål B 10032-23.

tioner för digital kommunikation) visade att personerna var på väg att utföra ett brott. Enligt domstolen visade utredningen att de båda tilltalade i vart fall hade avsikt att begå ett våldsbrott mot person i form av allvarlig misshandel och att utredningen nådde upp till beviskraven för fällande domar avseende bl.a. förberedelse till synnerligen grov misshandel, vilket de tilltalade också dömdes för.²

I ytterligare ett ärende initierade en polispatrull en kontroll av en person som färdades på en el-cykel. Personen i fråga kastade ifrån sig en pistol och försökte undkomma polisen. Han greps och det visade sig att han även var utrustad med krypterad telefon, skyddsväst, handskar och dubbla lager kläder. Han hade även tillgång till ett hotellrum som utrustats med rengöringsmedel och en rengöringsborste. El-cykeln kunde knytas till personer inom ett kriminellt nätverk, likaså hotellrummet. Enligt domstolen fanns det sammantaget ett antal omständigheter som talade för att gärningspersonen förberedde ett våldsbrott. Domstolen saknade dock en utpekad måltavla eller en närmare angiven plats där brottet skulle ske. Ingen digital kommunikation gav heller något stöd för mordplaner. Pistolen och den övriga utrustningen skulle kunna vara hjälpmedel vid olika brottstyper enligt domstolen, som ansåg att den samlade utredningen inte hade den styrka som krävs för att döma för förberedelse till mord.³ Noteras kan att förberedelse enligt gällande rätt kan avse olika gärningar hänförliga till en viss brottstyp och att det därmed inte krävs att det finns en utpekad måltavla eller en närmare angiven brottsplats.⁴

I ett exempel larmade en person polisen om att två maskerade personer såg ut att bevaka porten till ett flerbostadshus i södra Stockholm. När en polispatrull kom till platsen försökte personerna fly på el-cyklar men greps efter en kortare jakt. Det visade sig att båda personerna var beväpnade med pistoler och utrustade med skyddsvästar, dubbla lager kläder, ansiktsmaskering och handskar. En medlem i en kriminell gruppering var skriven på adressen, och de båda gripna var knutna till en antagonistisk gruppering. Tingsrätten slog fast att de båda tilltalade befann sig på platsen i syfte att begå ett mycket allvarligt brott, och att deras utrustning var särskilt ägnad att användas vid utförandet av det planerade brottet. Faran för brottets fullbordande hade enligt tingsrätten dock inte varit mer än ringa då den tilltänkta

² Södertälje tingsrätts dom den 11 maj 2023 i B 280-23.

³ Södertörns tingsrätts dom den 30 augusti 2023 i mål B 6979-23.

⁴ Jfr bl.a. rättsfallet NJA 1992 s. 679.

måltavlan inte bodde där längre. Enligt hovrätten var i vart fall vapnen och västarna föremål som kan föranleda ansvar för förberedelse till brott. Enligt hovrätten kunde de dock också ses som en ren skyddsåtgärd på grund av konflikter mellan olika kriminella grupperingar. Hovrätten slog fast att det inte funnits någon fara för brottets fullbordan och ogillade åtalen för förberedelse till mord.⁵

Som framgår är tillvägagångssättet likartat i de olika exemplen. Gärningsmännen är beväpnade med skjutvapen, företrädesvis pistoler som är lätta att bära med sig, de har utrustat sig med maskering, skyddsvästar, handskar och dubbla lager kläder. Av detta är det egentligen endast skjutvapnen som i lagens mening klart är exempel på något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott. I flera fall har gärningsmännen också införskaffat rengöringsmedel och rengöringsborstar för att försvåra forensisk analys om de senare skulle gripas. I samtliga fall finns en koppling till kriminella nätverk. Ändå bedöms fallen olika i de olika exemplen. Det är sammanfattningsvis inte tillfredsställande att dagens lagstiftning ger utrymme för att likartade situationer bedöms olika. Detta talar med styrka för att förberedelsebestämmelsen i dag inte är ändamålsenligt utformad.

Särskilt om terroristbrott

Säkerhetspolisen är den primära brottsbekämpande myndigheten när det kommer till terroristbrottslighet. Det som förenar terroristbrotten är att de begås med ett visst syfte. I de fall det syftet inte går att bevisa utgör brotten dock generellt uppsåtliga brott enligt brottsbalken. Det innebär att många av de åtgärder som vidtas för att förbereda terroristbrott är desamma som för ”grundbrotten” i brottsbalken, men det finns även förberedelsehandlingar som är mer särpräglade. Många av de åtgärder som vidtas omfattas inte heller av dagens förberedelsereglering.

Ett specifikt exempel som förekommer när det gäller just terroristbrott, och som torde vara mer ovanligt i övrigt, är att någon författar och/eller spelar in ett ”manifestliknande” uttalande för att förklara eller rättfärdiga ett kommande terroristbrott, eller för att inspirera någon annan att utföra ett sådant brott. Andra mer specifika exempel är olika förberedande åtgärder för att få större publicitet för, eller ett

⁵ Svea hovrätts dom den 27 juni 2023 i mål B 5801-23.

större skadeutfall, vid genomförandet av terroristbrottet. Det kan handla om att införskaffa t.ex. kroppskameror, fordon och drönare. Det kan också handla om att ha kontakt med någon som i förväg ska godkänna att ett terroristbrott utförs (den personen finns enligt Säkerhetspolisen ofta i utlandet).

Andra åtgärder är mer snarlika dem som förekommer när det gäller förberedelse till andra brott, inte minst sådana som innefattar hot och våld. Det kan t.ex. handla om att införskaffa utrustning som 3D-skrivare och vapenritningar. Vidare kan det handla om att införskaffa materiel som id-handlingar, kroppsskydd och uniformsdelar för att försvåra upptäckt och att skydda sig själv. Det kan även handla om att framställa eller utnyttja falska resehandlingar eller annars på ett aktivt sätt dölja resor som sker för att planera brott. Precis som vid olika andra former av allvarlig brottslighet är det vanligt att personer som planerar och förbereder terroristbrott genomför rekognosering av tilltänkta mål, antingen fysiskt eller genom digital informationsinhämtning. Den sistnämnda kan även avse eftersökande av kunskap om tillverkning av improviserade sprängämnen (IED) samt att införskaffa eller förvara enskilda delar som behövs för den tillverkningen (det kan t.ex. handla om ”vardagliga föremål” som olika kemiska substanser eller konstgödsel).

Det är enligt Säkerhetspolisen inte ovanligt att personer som planerar att utföra ett terroristbrott förbereder sig inför detta genom förmågehöjande övningar avseende t.ex. skytte, sprängning och framförande av fordon. När det gäller telefoner, datorer och annan digital kommunikationsutrustning är användningen vid förberedelse till terroristbrott dock snarlik den vid förberedelse till annan allvarlig brottslighet. Även i det här sammanhanget används digitala konton, krypterade applikationer för t.ex. kommunikation och liknande för att utföra eller främja brott.

Särskilt om förberedelse till brott mot Sveriges säkerhet

Det är Säkerhetspolisen som är den primära brottsbekämpande myndigheten också när det kommer till brott mot Sveriges säkerhet. Verksamheten där omfattar inte enbart brott enligt 19 kap. brottsbalken utan det kan även handla om beivrande av statsstyrda attentat mot enskilda i Sverige, olaga hot mot enskilda skyddspersoner, dataintrång,

sabotage, brott mot lagen om företagshemligheter, lagen om vissa internationella sanktioner och lagen om kontroll av produkter med dubbla användningsområden och av tekniskt bistånd. När det gäller den här typen av brottslighet kan de åtgärder som vidtas för att förbereda brott naturligtvis se ut på många olika sätt, och många av de åtgärder som vidtas omfattas inte av dagens förberedelsereglering trots att de i det enskilda fallet kan vara mycket straffvärda.

Ett exempel på en förberedande gärning när det gäller den här typen av brottslighet är att någon tar kontakt med en representant för en antagonistisk stat och erbjuder sig att lämna hemlig information eller ta emot ett inhämtningsuppdrag rörande sådan information. Det kan även handla om att ta kontakt med någon (t.ex. myndighetsanställda eller andra experter) för att komma över hemlig information som sedan ska lämnas till en antagonistisk stat. Det förekommer också att personer skapar kontakt med personer i Sverige i syfte att inhämta personlig information om regimkritiker eller ett lands diaspora, som främmande makt är intresserad av i utpressningssyfte/flyktinspionagesyfte. Bland mer traditionella åtgärder kan nämnas att ta emot betalning från en antagonistisk stat för att t.ex. genomföra rekognosering eller för att hitta personer som har tillgång till rätt hemlig information.

I Brå:s rapport *Möjliggörare för kriminella nätverk* (2024:2) dras det paralleller mellan väravningsprocessen till kriminella nätverk och rekryteringen av spioner. Värvningen inkluderar mer formaliserad underrättelseinhämtning eller ett direkt målsökande arbete. I det ligger exempelvis att skapa möten, googla fram eller kartlägga den potentiella möjliggörarens intressen genom sociala medier, eller att vänta in ett lämpligt tillfälle, när man vet att den är extra sårbar. Sårbarheten kan bestå av att den tilltänkta möjliggöraren identifierar sig med uppdragsgivaren genom liknande intressen, en eftersträvtansvärd livsstil eller likartad bakgrund. Sårbarheten kan också botten i problem eller motgångar i privat- eller arbetsliv, där den potentiella möjliggöraren kan vara lättare att bearbeta och övertala. På så sätt sker medvetna steg för att öka förutsättningarna för ett bra första möte. Sedan används dessa gemensamma intressen för att stegvis dra in personen i en möjliggörarroll. Möjliggörare är ett begrepp som används för personer som genom sin anställning eller sitt uppdrag i det legala samhället hjälper kriminella nätverk.⁶

⁶ Brå:s rapport *Möjliggörare för kriminella nätverk* (2024:2), s. 43.

I linje med samhällets utveckling, och inte minst dess digitalisering, är det en inte ovanlig förberedelse till brott att vidta åtgärder på internet i syfte att upptäcka vilka tjänster en verksamhet eller privatperson är exponerade mot/använder för att därigenom hitta sårbarheter som kan utnyttjas för dataintrång i förstörande eller inhämtande syfte. Det kan även handla om att bygga upp en infrastruktur med hackade enheter hos t.ex. ovetande privatpersoner i syfte att använda dessa för att rikta förstörande eller inhämtande cyberangrepp mot myndigheter och enskilda i Sverige eller utomlands.

Liksom när det gäller annan brottslighet, som t.ex. brott som innefattar hot och våld mot person, är det vanligt med rekognosering och digital informationsinhämtning i syfte att främja spionageverksamhet. Det kan även handla om att i samma syfte inneha eller ställa telefoner, SIM-kort, datorer, digitala konton, bolag, fordon eller lokaler till förfogande för att underlätta brottsligheten. Det förekommer också att det upprättas logistikkedjor och nätverk, inklusive nyetablering av bolag, i syfte att olovligt kunna anskaffa teknik och/eller kunskap. Även här går det att dra paralleller till de kriminella nätverken och användningen av möjliggörare som underlättar logistiken i den kriminella verksamheten. Också i det sammanhanget förekommer skapandet av legitima fasader med t.ex. färdiga bolag som används som brottsverktyg.⁷ En ytterligare förekommande förberedande åtgärd är att planera upplägg för sanktions- och exportkontrollbrott.

Särskilt om förberedelse till brott som begås på grund av hedersnormer

Hedersrelaterat våld och förtryck reglerades inte särskilt i svensk strafflagstiftning 2001. Som nämnts ovan i avsnitt 3.2.3 är detta en brottslighet som precis som den organiserade brottsligheten ofta begås i kollektiv form. Det finns även andra paralleller att dra mellan kriminella nätverk och hedersnormer. I sammanhang där hedersnormer är en del av kulturen genomsyrar hedersbegreppet även de kriminella nätverken, t.ex. de som är släkt- och/eller klanbaserade, och den brottslighet de gör sig skyldiga till. I sammanhanget bör dock noteras de överväganden som gjordes i propositionen Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet (prop. 2019/20:131 s. 37) angående

⁷ Brå:s rapport *Möjliggörare för kriminella nätverk* (2024:2), s. 26 f. och 29 f.

den särskilda straffskärpningsgrunden och avsikten att den inte skulle träffa kriminella nätverk.

Med begreppet heder avses en sådan kollektivt präglad heder som kännetecknas av starka patriarkala eller heteronormativa föreställningar och att familjens eller släktens anseende, ställning eller liknande är beroende av de individuella medlemmarnas handlande, t.ex. kvinnliga medlemmars kyskhet och oskuld samt deras faktiska och påstådda beteende i förhållande till sådana ideal. Denna uppfattning om heder strider mot grundläggande samhällseliga värderingar som alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet (se närmare om heder i avsnitt 4.1). Att det ska vara fråga om en familjs eller släkts heder bör därför framgå av lagtexten. Den hedersrelaterade brottsligheten är inte begränsad till att förekomma inom familjen eller släkten utan kan förekomma även inom etniska, kulturella eller religiösa grupper som i formell mening inte utgör familj eller släkt, men som betraktas som familj eller släkt, t.ex. klaner. Bestämmelsen bör därför rymma även andra jämförbara kollektiv och därmed omfatta annan liknande grupp. Det är alltså inte ett krav att det finns ett släktskap i gruppen, men avsikten är inte att träffa grupper eller sammanslutningar som inte kan likställas med familj eller släkt, t.ex. kriminella nätverk eller personer som delar ideologisk uppfattning och är verksamma inom t.ex. en organisation.

Oavsett den avsedda betydelsen av hedersbegreppet i det sammanhanget är ett exempel på situationer där hedersnormerna blir tydliga när man som hämnd begår brott mot anhöriga till medlemmar i andra kriminella nätverk. Ett annat tydligt exempel är de parallella samhällsstrukturer som ofta uppstår kring de kriminella nätverk som är släktbaserade och bygger på en klanstruktur. Dessa får ofta stor påverkan på lokalsamhället och på det lokala näringslivet i de områden där de är agerare. I Brå:s rapport *Möjliggörare för kriminella nätverk* (2024:2) lyfts släkt- och familjekopplingar fram som en av flera grunder för att agera möjliggörare.⁸ Förväntningarna på att hjälpa en släkting, även om den är kriminell, beskrivs i rapporten som stora. Kombinationen av lojalitet och press gör sig enligt rapporten särskilt gällande för personer som ingår i tvingande gemenskaper (som bygger på t.ex. släktskap, etnicitet, eller kollektivistiska sedvänjor), där individer underställs gruppen. Svårigheterna tycks botten i både lojalitet med den tvingande gemenskapen och oro över att förlora sin plats i gruppen. Även andra anhöriga kan drabbas av sociala bestraffningar om man säger nej.⁹

⁸ Möjliggörare definieras av Brå som personer som genom sin anställning eller sitt uppdrag i det legala samhället hjälper kriminella nätverk.

⁹ Brå:s rapport *Möjliggörare för kriminella nätverk* (2024:2), s. 48 f.

I många fall skiljer sig dock inte de åtgärder som vidtas som förberedelse till brott inom en hederskontext från förberedelsen till liknande brottslighet i annan kontext. Även här handlar det om finansiering, befatning med hjälpmedel och kartläggning av personer, men också om att t.ex. boka resor till hemländer. Det handlar alltså inte sällan om kartläggning och annan planering som inte omfattas av dagens förberedelsereglering trots att de i det enskilda fallet kan vara mycket straffvärda.

Särskilt om förberedelse till skattebrott och annan ekonomisk brottslighet

Även när det gäller skattebrott kan det diskuteras om straffansvaret träffar de straffvärda åtgärder som vidtas som förberedelse till brott. Ett exempel på det är rättsfallet ”Anmälan till Skatteverket” (NJA 2018 s. 512 II). Där var frågan om en oriktig elektronisk anmälan till Skatteverket om registrering för redovisning av mervärdesskatt kunde anses vara särskilt ägnad att användas som hjälpmedel vid skattebrott. HD ogillade åtalet för förberedelse till grovt skattebrott. Den anmälan som den åtalade upprättat innehöll visserligen oriktiga uppgifter och det handlade om ett led i planeringen av ett skattebrott (och måste enligt HD anses ha varit särskilt ägnad att använda som hjälpmedel vid brott). HD konstaterade emellertid också följande.

24. Ansvar för förberedelse förutsätter emellertid också att det finns ett sådant samband mellan hjälpmedlet och det tilltänkta brottet att det framstår som naturligt att hävda att det ingår som ett led i förövandandet av brottet. Det tilltänkta skattebrottet får i detta fall anses fullbordat vid ett oriktigt yrkande om avdrag för mervärdesskatt. Skatte- och avgiftsanmälan har inte i sig någon betydelse när avdragsyrkandet görs. I den bemärkelsen saknar anmälan en sådan koppling till brottet att den kan sägas utgöra ett hjälpmedel vid själva skattebrottet (jfr NJA 2007 s. 774).

Mot bakgrund av det anförda var anmälan inte att anse som ett hjälpmedel till ett planerat skattebrott och åtalet för förberedelse ogillades därmed.

Över huvud taget ryms många straffvärda åtgärder på förstadiet till ekonomisk brottslighet inte inom dagens förberedelsebrott. Det kan t.ex. handla om att man försöker registrera ett aktiebolag eller genomföra en registrering för F-skatt eller mervärdesskatt där det kan bevisas att avsikten med registreringen är att begå ett brott.

När det gäller brott enligt 10 kap. brottsbalken, och särskilt då mutbrott, förekommer förberedande åtgärder som även kan förekomma vid andra typer av brott, t.ex. att skapa förutsättningar för banköverföringar och upprätta felaktiga avtal och fakturor. Det kan handla om att mottagaren registrerar en egen enskild firma eller ett bolag och skaffar bl.a. bankkonton i syfte att skapa en fasad av att han eller hon bedriver en legitim bisyssla och för att kunna utfärda osanna fakturor eller upprätta andra felaktiga eller missvisande dokument för att kunna dölja mottagandet av mutor. Det kan på givarsidan handla om att köpa in eller på annat sätt ordna fram mutor. Inte heller dessa åtgärder ryms typiskt sett inom dagens förberedelsebrott.

Utvecklingen medför ett behov av reform

Av förarbetena till förberedelsebestämmelsen framgår att kriminaliseringen i princip bör begränsas till sådana gärningar som är farliga i sig och inte endast som ett led i en konkret brottsplan. Paragrafens formulering träffar dock som Petter Asp konstaterar åtskilliga gärningar som endast kan bedömas som samhällsfarliga om man ser dem som led i en konkret brottsplan.¹⁰ Utvecklingen av samhället och brottsligheten medför som framgått ett behov av att se över ansvaret för förberedelse till brott och frågan är om det inte som en generell regel bör vara så att det är tillräckligt att något är farligt som ett led i en konkret brottsplan.

När det gäller den första huvudtypen av förberedelse kan vi konstatera att finansieringen av brott på många sätt ser annorlunda ut i dag än tidigare och att förberedelsebestämmelsen i den delen inte träffar alla de situationer som aktualiseras.

När det gäller den andra formen av förberedelseansvar, hjälpmedelsfallen, kan vi konstatera att många hjälpmedel vid brott inte är sådana som är särskilt ägnade att användas som hjälpmedel vid brott. Även befattningsbegreppet har uppfattats som inadekvat. Orsaken till det är att begreppet enligt förarbetena ska förstås i inskränkt betydelse. Ett exempel på när detta påverkat skuldfrågan är Svea hovrätts dom den 27 oktober 2021 i mål B 9599-21. Där konstaterade hovrätten att det visserligen stod klart att den tilltalade hade förmått annan att inneha pistolen och automatkarbinen bl.a. genom att han anlidade en

¹⁰ Se SOU 1944:69 s. 78 och Asp, *De osjälvtändiga brottsformerna*, 2021, s. 156 f.

person för transporten av vapnen. Med hänsyn till att han befann sig utomlands under delar av aktuell brottsperiod och mot bakgrund av att begreppet ”befattning” i 23 kap. 2 § brottsbalken ska förstås i inskränkt betydelse, fann hovrätten det dock inte visat att han tagit befattning med pistolen och automatkarbinen på det sätt som avses i bestämmelsen. Ett annat exempel på samma situation är Göta hovrätts dom den 5 oktober 2021 i mål B 2345-21. I det målet konstaterade hovrätten bl.a. följande.

Det är uppenbart att vapnet är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett mord. [Den tilltalade] har dock inte haft vapnet i sin omedelbara besittning, även om det framgår av utredningen att han haft möjlighet att bestämma och disponera över det och alltså haft i vart fall viss rådgighet över det. Som tidigare nämnts ska dock uttrycket ”befattning” i 23 kap. 2 § brottsbalken förstås i inskränkt betydelse. Till exempel anses inte beställning, förvärv eller överlåtelse av ett hjälpmedel omfattas av uttrycket ”befattning”, om personen aldrig haft föremålet i sin besittning. Av utredningen har framgått att [den tilltalade] har lånat ut vapnet, men inte under vilka närmare omständigheter detta skett. Med den försiktighet som bör råda för extensiva tolkningar av strafflagstiftning anser hovrätten att det inte är bevisat att [den tilltalade] har tagit befattning med vapnet i den mening som avses i 23 kap. 2 § brottsbalken.

Utöver detta ger vår genomgång vid handen att andra typer av förberedande åtgärder, vilka inte omfattas av den nuvarande regleringen men som det finns anledning att överväga om de inte bör omfattas, har blivit allt vanligare. Detta gäller inte minst inom ramen för den organiserade brottsligheten, men är i stor utsträckning också en följd av samhällsutvecklingen i stort.

I sammanhanget bör det även lyftas fram att många upplevda problem med lagstiftningen ofta har sin egentliga grund i bevisvärigheter. Att något är svårt att bevisa utgör naturligtvis inte skäl för att ändra lagstiftningen. Det förhåller sig emellertid annorlunda när det av olika skäl är mycket svårt eller i princip omöjligt att uppnå beviskravet utifrån en bestämmelses utformning, eller till följd av samhällets tekniska och digitala utveckling. För att respekten och förtroendet för rättsordningen då ska kunna upprätthållas måste lagstiftaren överväga om bestämmelsen ska upphävas, eller om den ska ändras så att den blir tillämplig. Det sistnämnda alternativet förutsätter dock att de högt ställda kraven på rättssäkerhet kan upprätthållas

Sammantaget är situationen sådan att det finns behov av att överväga utformningen av ansvaret för förberedelse till brott så att den

blir mer ändamålsenlig. Vi ser inte någon anledning att vid den utformningen inskränka oss endast till gärningar som är farliga i sig, utan det bör som regel vara tillräckligt att en gärning är att anse som samhällsfarlig som ett led i en konkret brottsplan. I anslutning till det finns i linje med våra direktiv även anledning att överväga om bestämmelsen kan ändras för att ge uttryck för en skärpt syn på förberedelsebrottet. Eftersom det inte omfattas av våra direktiv, och dessutom torde kräva grundlagsändringar, har vi inte övervägt om förberedelse och stämpling till brott, liksom i vissa andra europeiska länder, bör ersättas eller kompletteras med en kriminalisering av deltagande i en kriminell organisation.

8.2.2 Stämpling till brott borde avskaffas som självständig brottsform

Bedömning: Mycket talar för att stämpling till brott borde avskaffas som särskild brottsform och i stället utgöra en del av förberedelsebrottet. Med hänsyn till de principiella och omfattande ställningstaganden som behöver göras är det dock inte möjligt att inom ramen för den här utredningen i tillräcklig omfattning analysera de konsekvenser en sådan ändring skulle få. Vi lämnar därför inte något sådant förslag.

Begreppet stämpling är inte ändamålsenligt

Såväl förberedelsebrottet som stämplingsbrottet kan sägas utgöra del i planeringen av brott. I fråga om stämpling till brott tar detta sig uttryck i att någon sätter sig i förbindelse med annan eller andra för att besluta det tilltänkta brottet eller t.ex. för att försöka övertala någon att begå brott. Uppsåtet att begå stämplingsbrott behöver dock inte hänföra sig till en konkret gärning. Det räcker med att uppsåtet omfattar att brott av visst slag förr eller senare kommer till stånd, vilket motsvarar vad som gäller för förberedelse till brott.

Straffansvarsutredningen föreslog i sitt betänkande Straffansvarets gränser (SOU 1996:185) att stämpling som brottsform skulle slopas, samtidigt som förberedelsebrottet reformerades. Utredningens förslag innebar att det straffbelagda området för stämpling, i vart fall i

formen att söka anstifta annan att begå brott, utökades till att avse samtliga de brott för vilka förberedelse var straffbelagt men innebar samtidigt en viss avkriminalisering. Regeringen konstaterade i propositionen Förberedelse till brott m.m. (prop. 2000/01:85 s. 43 f.) att stämpling endast var straffbelagt vid mycket allvarliga brott som mord, våldtäkt, rån, folkmord, högförräderi m.m., främst med hänsyn till att brottsformen kan komma i fråga på ett mycket tidigt stadium vid planeringen av brott. Redan mot den bakgrunden var regeringen tveksam till att vidta åtgärder som innebär att stämplingsansvaret kunde komma att begränsas. När det, å andra sidan, gällde utvidgningen av stämplingsansvaret ansåg regeringen att det borde finnas ett uttalat kriminalpolitiskt behov till stöd för en sådan utvidgning. Regeringen konstaterade även att det var av stor vikt att en noggrann konsekvensanalys genomförs i samband med en utvidgning av tillämpningsområdet för stämpling genom att det föreskrivs för ytterligare brott. Utredningen hade inte gjort någon sådan analys och regeringen bedömde att någon sådan inte heller gick att genomföra inom ramen för ärendets fortsatta beredning. Sammanfattningsvis ansåg regeringen att det inte fanns skäl att ändra reglerna om stämpling till brott.

Från vårt perspektiv står det klart att själva begreppet stämpling inte är ändamålsenligt i dagens samhälle. Innebörden av begreppet kan också vara svår att förstå för gemene man. Det är inte heller helt enkelt att hitta ett alternativt begrepp som kan ersätta stämpling. Det som skulle ligga nära är engelskans "conspiracy", men att använda en sådan term på svenska (komplott, konspiration eller sammansvärjning) faller sig inte helt naturligt. Mot bakgrund av att stämpling kan ses som en form av förberedelse skulle det i stället falla sig naturligt att låta stämplingsgärningarna omfattas av förberedelsebrottet.

Ett avskaffande av stämpling kräver omfattande överväganden

Avskaffandet av stämpling som en särskild brottsform medför behov av följdändringar i ett stort antal bestämmelser. Omvandlingen av brotten från stämpling till förberedelse utökar i vissa fall också det straffbara området i inte ringa omfattning. Det medför ett behov av noggranna överväganden av om en sådan utökad kriminalisering är motiverad. Mot bakgrund av att det numera anses saknas skäl att göra åtskillnad i allvar mellan förberedelse och stämpling, och att stämpling

har kriminaliserats i större omfattning än tidigare, talar mycket för att en sådan utökning av det kriminaliserade området i de allra flesta fall är godtagbar, inte minst när det gäller brottsbalksbrotten. Vid en samlad bedömning skulle dock en utmönstring av stämplingsbegreppet medföra ett behov av så pass omfattande överväganden av vilka följdändringar som behöver göras att det inte är möjligt att göra en sådan förändring inom ramen för den här utredningen. Möjligen kan det inte heller sägas omfattas av vårt uppdrag.

8.2.3 En ny utformning av bestämmelsen

Förslag: Bestämmelsen om förberedelse och stämpling till brott ska ändras på följande sätt.

- Det ska vara tillräckligt att det som utgör hjälpmedel är ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott, det ska alltså inte längre krävas att hjälpmedlet är särskilt ägnat för sådan användning.
- Fler former av befattning med hjälpmedel ska vara straffbara. Utöver de tidigare formerna skaffar (anskaffar), tillverkar, lämnar (överlämnar), tar emot, transporterar, sammanställer eller tar annan liknande befattning ska även formerna förvärvar, innehar (ersätter det tidigare förvarar) och överlåter vara straffbara.
- När det gäller finansieringsfallen ska det utöver att ta emot eller lämna (pengar eller annat) även vara straffbart att förmedla eller disponera betalningsmedel (i stället för pengar) eller annat som avser betalning för ett brott, eller som är avsedda att täcka kostnader för ett brott.
- Det ska vara straffbart som förberedelse till brott att kartlägga, rekognoscera eller på annat liknande sätt samla in information som är ägnad att användas vid ett brott.
- Vidare ska det vara straffbart som förberedelse till brott att vidta andra planeringsåtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott.
- Tidigare förstods med stämpling bl.a. att någon i samråd med någon annan beslutar gärningen. Framöver ska det i det fallet

vara tillräckligt att någon tillsammans med annan kommer överens om att en gärning ska utföras.

- Bedömningen av faran för brottets fullbordning ska ändras så att den motsvarar den som föreslås gälla vid försök till brott.
- Högre straff än fängelse i två år har hittills fått bestämmas endast om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet. I fortsättningen får fängelse i två år bestämmas endast om fängelse i fyra år eller mer kan följa på ett sådant brott.
- Om gärningen med hänsyn till det fullbordade brottets straffvärde eller omständigheterna i övrigt är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar. Hittills har gällt att det inte ska dömas till ansvar om faran för att brottet skulle fullbordas var ringa eller om gärningen med hänsyn till andra omständigheter är mindre allvarlig.

Bestämmelsens utformning

En modern och ändamålsenlig utformning av förberedelsebestämmelsen kan uppnås på olika sätt. Ett sätt är att bibehålla den nuvarande konstruktionen och anpassa den till dagens brottslighet genom att göra den mer generell och heltäckande. Med ett mer generellt och heltäckande ansvar för förberedelsebrott bör man dessutom bättre kunna hantera brottslighetens och teknikens utveckling över tid. En sådan konstruktion kan även medföra en utvidgning av det straffbara området. Vilket i sin tur kan få till följd att man i fler fall än i dag kan ingripa mot välplanerad och organiserad brottslighet på ett tidigt stadium, redan innan planerna har satts i verket.

Det är viktigt i sammanhanget att komma ihåg att bestämmelsen är avsedd att träffa klart straffvärda beteenden. En svårighet är dock att bestämmelsen för att den ska bli heltäckande riskerar att bli omfattande och svåröverskådlig. Det finns också en risk att bestämmelsen blir alltför kasuistiskt utformad i en strävan att avgränsa den, vilket även ökar risken för att bestämmelsen inom kort kommer att framstå som föråldrad.

Ett annat alternativ skulle vara att gå tillbaka till vad som gällde före 1948 års strafflagsreform, nämligen att i de fall det finns behov

tillskapa självständiga förberedelsebrott i anslutning till de särskilda straffbestämmelserna. Det är också den ordning som tillämpas i bl.a. Finland och den ordning som regeringen förordade i prop. 2000/01:85. Regeringen anförde då att det inte var uteslutet att det kunde finnas behov av att i större utsträckning än vad den förslagna ändringen medgav straffbelägga planering och rekognoscering av viss allvarlig brottslig verksamhet. En sådan kriminalisering borde dock i så fall inte genomföras inom ramen för det generella förberedelsebrottet utan bör ske specifikt med avseende på sådana förfaranden som kan anses vara särskilt straffvärda (se a. prop. s. 42). Vår bedömning är emellertid att en sådan ordning är främmande för brottsbalken och skulle innebära en mängd överväganden i anslutning till varje enskild straffbestämmelse beträffande vilka förfaranden som typiskt sett utgör förberedelse till just den brottstypen. En sådan konstruktion skulle även riskera att bli svåröverskådlig. Det skulle även finnas en risk för att inte alla straffvärda fall kom att omfattas av kriminalisering.

Den förberedelsereglering vi nu föreslår utgår från den befintliga. Det innebär att det precis som i gällande rätt krävs att en förberedelsehandling vidtas med uppsåt och ska syfta till att utföra eller främja brott. Med brott åsyftas alltjämt fullbordat brott i gärningsmannaskap. Det är även fortsatt så att det inte bara är ett konkret brott som åsyftas i bestämmelsen utan även brott av visst slag. Det ska alltjämt också krävas att den som döms för förberedelse till brott inte har dömts för fullbordat brott eller för försök till brottet. För att bli mer modern och ändamålsenlig behöver dock regleringen avseende finansiering och hjälpmedel ändras och bestämmelsen kompletteras för att träffa också andra typer av uppenbart straffvärda förberedelsegärningar.

En fråga som vi diskuterat är om det i stället skulle krävas att en förberedelsehandling ska syfta till att utföra eller främja brottslig verksamhet i stället för brott. Detta bl.a. för att det många gånger kan vara svårt utifrån den enskilda förberedelsehandlingen att konkretisera vilken den brottsliga avsikten är. Något som kan utgöra förberedelse t.ex. till grovt skattebrott kan lika gärna vara förberedelse till grovt penningtvättsbrott. Vi har emellertid stannat vid att det är svårt utifrån såväl allmänna straffrättsliga principer som rättssäkerhetsperspektiv att konstruera en sådan förberedelsebestämmelse. Den bedömningen gör vi även med beaktande av att begreppet brottslig verksamhet redan används i vissa bestämmelser, bl.a. i straff-

bestämmelsen för involverande av en underårig i brottslighet (16 kap. 5 a § brottsbalken) och i vissa bestämmelser om förverkande i 36 kap. brottsbalken, liksom i lagen (2014:307) om straff för penningtvättsbrott.

Som tidigare föreslås stämpling till brott regleras i samma bestämmelse som förberedelse. Det föreslås även fortsatt uppställas krav, om än i något förändrad form, på fara för brottets fullbordan. Slutligen återfinns en reglering av tillämplig straffskala samt undantag från straffansvar.

Befattning med hjälpmedel

Något som är ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott

I dag är förberedelsebestämmelsens hjälpmedelsbegrepp uttryckt som ”något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott”. Hjälpmedelsbegreppet i sig har inte några formella begränsningar. I praktiken kan vad som helst utgöra ett hjälpmedel vid förövandet av ett brott. Det innebär att själva begreppet inte ger någon klar avgränsning av den straffbara förberedelsen utöver att det klargör att brottsplaner som inte har manifesterat sig utåt i form av befattning med något slags brottsredskap faller utanför bestämmelsen. Ansvar begränsas i stället genom kravet på att det ska röra sig om något som är särskilt ägnat att användas som hjälp vid ett brott och genom kravet på befattning med detta. Det ska också finnas en koppling mellan hjälpmedlet och brottet.

De uttalanden som gjordes i förarbetena till den nu gällande lydelsen (se prop. 2000/01:85 s. 41 f.) har vi redogjort för ovan i avsnitt 6.1.2. I förarbetena konstaterades att även immateriella objekt kan utgöra sådana hjälpmedel som omfattas av förberedelsebestämmelsen. Vidare konstaterades att även föremål som är av omedelbar betydelse för att undgå upptäckt i samband med brottets genomförande bör omfattas av hjälpmedelsbegreppet, t.ex. förfalskade identitetshandlingar eller maskering som är avsedd att användas vid rån.

I rättsfallet ”Uppgörelsen i Kassmyra” (NJA 2018 s. 512 I) konstaterade HD följande angående kravet på att hjälpmedlet ska vara ”särskilt ägnat”.

20. Av kravet på att något ska anses vara särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott följer att det måste föreligga ett samband mellan det påstådda hjälpmedlets egenskaper och det tilltänkta brottet. Så är fallet med sådant som inte har något annat användningsområde än att begå brott (t.ex. avsågade hagelgevär eller förfalskningsverktyg). Hit hör också sådant som är framställt särskilt för ett specifikt brott (t.ex. en karta över brottsplatsen). Även det som har ett legalt användningsområde kan utgöra ett hjälpmedel, om det kan sägas vara särskilt farligt med hänsyn till risken för uppkomst av brott (t.ex. skjutvapen och sprängämnen). Detsamma gäller sådant som typiskt sett är lämpat för genomförandet av ett brott (t.ex. brytverktyg och knivar).

21. Endast det som med hänsyn till sin beskaffenhet är av någorlunda central betydelse för brottets genomförande kan sägas vara särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid brott. I uttrycket särskilt ägnat ligger en begränsning som innebär att det ska röra sig om något som otvetydigt kan karaktäriseras som brottsfrämjande. Helt vardagliga föremål omfattas därför i regel inte av hjälpmedelsbegreppet. (Jfr a. prop. [2000/01:85] s. 41 f.)

22. Bedömningen av om något är särskilt ägnat att användas vid brott ska göras på objektiv grund. Förarbetsuttalandena indikerar också att man vid bedömningen i viss utsträckning ska abstrahera från den konkreta situationen och den konkreta brottsplanen (se a. prop. s. 51).

23. Två eller flera objekt (materiella eller immateriella), som inte var för sig kan anses vara hjälpmedel ägnade att användas vid brott, kan tillsammans vara det. Avgörande är då deras samlade relevans i fråga om risken för brott. Frågan blir om objekten sammantagna kan anses vara särskilt ägnade att användas vid brott. (Jfr a. prop. s. 51.)

24. Något som inte i sig är ett hjälpmedel ägnat att användas vid brott bör också tillsammans med något annat, som är ett sådant hjälpmedel, anses kunna vara det. Detta förutsätter dock att objekten är så kopplade till varandra att de tillsammans ökar den föreliggande risken för brott.

Vårt förslag är att det inte längre ska krävas att hjälpmedlet är ”särskilt ägnat” att användas som hjälpmedel. Det ska i stället vara tillräckligt att det är fråga om ”något som är ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott”. Bakgrunden till detta är att det i förberedelsen av brott i dag är långt vanligare än tidigare att vanliga, legala vardagsföremål kommer till brottslig användning, jfr vad som anförs i prop. 2000/01:85 s. 41 och om boxningslindor i rättsfallet ”Uppgörelsen i Kassmyra”.

Vårt förslag innebär att hjälpmedelsbegreppet utvidgas så att det förutom rena brottsverktyg som är särskilt ägnade att användas vid ett brott även omfattar andra föremål som kan användas, och typiskt sett också används, vid ett brott som t.ex. buntband, rep, handskar, skyddsvästar, lämpliga kläder och skor (dubbla uppsättningar/om-

byten), rånarluvor och annan liknande maskering. Många av föremålen har helt legala användningsområden och är i vissa fall till och med att anse som vardagliga. Även förfalskade identitetshandlingar och annat liknande som är av betydelse för att undgå upptäckt i anslutning till brottets genomförande ska, liksom enligt gällande rätt, vara att anse som hjälpmedel. Den exemplifiering vi gör här är inte uttömmande. Exempelen härrör i huvudsak från de domar vi refererat till ovan i avsnitt 8.2.1. Olika typer av föremål, vardagliga och sådana som är särskilt ägnade att användas som hjälpmedel vid brott, används naturligtvis vid olika typer av brott. Vi menar alltså att det är hjälpmedlets möjliggörande av genomförandet av brottet som är det avgörande och straffvärda, inte om det varit fråga om ett brottsverktyg eller annat motsvarande hjälpmedel.

För att det ska vara fråga om ett hjälpmedel måste det alltså vara fråga om något som är ägnat att användas som hjälpmedel vid det tilltänkta brottet och alltså kan ingå som ett led i förövandet av brottet.

Sammanställningar av information

I fråga om vad som krävs av en sammanställning av information för att den ska utgöra ett hjälpmedel enligt 23 kap. 2 § brottsbalken skiftar i dag bedömningen. I rättsfallet ”Uppgörelsen i Kassmyra” ansåg HD att ett pappershäfte som innehöll en vägbeskrivning och en karta med en särskild markering av platsen för den planerade uppgörelsen var en sådan sammanställning som utgjorde ett hjälpmedel. I t.ex. Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 22 december 2022 i mål B 1182-22 gjordes emellertid bedömningen att information som har skickats i s.k. chattar via Enchrochat inte ska betraktas som en sådan sammanställning av information som utgör hjälpmedel i förberedelsebestämmelsens mening. I rättsfallet ”Anmälan till Skatteverket” konstaterade HD följande.

18. Som framgår av ”Uppgörelsen i Kassmyra” kan även immateriella brottsredskap vara att anse som hjälpmedel i lagens mening. Det kan röra sig om ett datorprogram eller annan elektronisk information. I fråga om information saknas det således anledning att göra skillnad på om denna har elektronisk form eller är pappersburen. Men också elektroniska konto-innehav av olika slag kan ha sådan funktion av brottsredskap att de är att anse som hjälpmedel i lagens mening.

19. Vad som kan utgöra ett immateriellt brottsredskap i förberedelsebestämmelsens mening bör bedömas funktionellt och i ljuset av teknikens

utveckling. Ansvaret för förberedelse begränsas framför allt genom kravet på att det ska röra sig om något som är särskilt ägnat att användas som hjälp vid ett brott men också genom befattningskravet och kravet på en koppling till brottet.

20. I fråga om ett immateriellt brottsredskap är någon befattning i fysisk mening inte möjlig. Vad som kan sägas utgöra en befattning med hjälpmedlet är då mer oklart. Kravet på befattning torde dock i regel vara uppfyllt om gärningsmannen har utövat råddighet över hjälpmedlet.

För oss framstår det som att domstolarna trots detta ofta kräver att en sammanställning i princip behöver existera i fysisk form för att uppfylla lagens krav. Det är, vilket också följer av rättsfallet, inte ändamålsenligt och svarar inte mot hur information sammanställs och hanteras i dagens samhälle. De krav som kan ställas på sammanställningar av information bör som HD konstaterat bedömas funktionellt och i ljuset av teknikens utveckling.

Befattning med hjälpmedlet

Befattningsbegreppet innefattar i dag att skaffa, tillverka, lämna, ta emot, förvara, transportera, sammanställa eller tar annan liknande befattning. I motiven anges att ”annan liknande befattning” ska uppfattas i inskränkt bemärkelse (se prop. 2000/01:85 s. 50). Beträffande fysiska föremål innebär det ofta ett krav på att gärningsmannen har föremålet i sin besittning, t.ex. bär det med sig. Att köpa eller sälja ett hjälpmedel utan att ha innehaft det har ansetts inte utgöra sådan befattning som avses med bestämmelsen (jfr rättsfallet NJA 2007 s. 774). I situationer där flera gärningsmän agerar tillsammans och i samförstånd kan var och en anses ha tagit befattning med ett hjälpmedel, även om endast en av gärningsmännen faktiskt har hanterat det (se rättsfallet NJA 1962 s. 56). HD konstaterar i rättsfallet ”Uppgårelsen i Kassmyra” att det att försöka ta befattning med något eller att planera att ta befattning med något inte faller in under bestämmelsen.

Vi anser mot bakgrund av den utveckling i samhället, och av brottsligheten, som vi redogjort för ovan att det finns ett behov av att utvidga befattningsbegreppet så att det även innefattar att förvärva, inneha eller överlåta ett hjälpmedel. Inneha ersätter det något smalare begreppet förvara. Dagens uppräknings ska alltså kompletteras med dessa former av befattning. Det innebär att det framöver ska vara straff-

bart att förvärva, anskaffa, ta emot, tillverka, sammanställa, inneha, transportera, överlåta, överlämna eller på annat liknande sätt ta befattning med ett hjälpmedel.

Befattningen ska inte heller fortsatt behöva vara omedelbar, t.ex. i situationer där flera gärningsmän agerar tillsammans och det mest beror av en slump vem som tar direkt befattning med hjälpmedlet (jfr prop. 2000/01:85 s. 50 f.).

Hjälpmedlets koppling till brottet

Enligt lagtexten ska hjälpmedlet vara ägnat att användas vid ett brott. Det innebär ett krav på ett samband mellan hjälpmedlet och genomförandet av det planerade brottet. Bestämmelsen träffar inte hanteringen av något som används endast på ett förberedande stadium och som sedan har förlorat sin betydelse vid brottets genomförande. I fråga om hjälpmedel ska det gälla också i fortsättningen. Som HD konstaterade i rättsfallet ”Uppgörelsen i Kassmyra” kan det dock inte krävas att det råder en omedelbar koppling till den handlingsbeskrivning som straffbestämmelsen anger (se p. 28 och 29 i det anförda rättsfallet). Om användningen av det påstådda hjälpmedlet ingår som ett led i förövandet av brottet synes det ofta finnas skäl att anse att en tillräcklig koppling till brottet finns.¹¹

Finansiering av brott

De senaste årtiondena har användningen av kontanter i samhället minskat till förmån för kortbetalningar och omedelbara betalningar såsom t.ex. Swish. Samtidigt fortsätter kontanter att vara viktiga för kriminella, eftersom betalningar med kontanter är svåra att spåra och medför minskad risk för att upptäckas. Många typer av brottslig verksamhet genererar också mycket stora belopp i kontanter. I det sammanhanget bör narkotikahandeln nämnas särskilt, liksom användningen av alternativa betalningssystem.

Även de s.k. finansieringsfallen bör självklart fortsatt utgöra straffbar förberedelse till brott. Förutom att som i dag ta emot eller lämna pengar eller annat som betalning för ett brott eller för att täcka kost-

¹¹ HD hänvisar här till Petter Asp, Från tanke till gärning, Del II, Förberedelse och stämpling till brott, 2007, s. 141 f.

nader för utförande av ett brott behöver bestämmelsen emellertid kompletteras. Bestämmelsen behöver bl.a. träffa ytterligare former av hantering av betalningsmedel och användning av alternativa betalningssystem. Inte minst det sista är en företeelse som blivit mer vanligt förekommande i kriminella sammanhang. Det finns också ett behov av att straffbelägga andra åtgärder för att utge ersättning för ett brott eller för att täcka kostnaderna för ett brott.

I att stå för kostnaderna för ett brott ligger bl.a. att finansiera transporter, lokalhyror och hjälpmedelsinköp som behövs för att utföra eller främja ett brott. Den minskade kontanthantering i vårt snart kontantlösa samhälle där Swish-betalningar är vanliga också i kriminella sammanhang har också medfört att bl.a. elektroniska valutor, värdeföremål som smycken och klockor och märkesvaror har fått ökad betydelse som ersättnings- eller betalningsmedel. Vidare förekommer det i dag att olika mellanhänder förmedlar betalningen för ett brott utan att befinna sig på vare sig den betalande eller mottagande sidan.

För att de straffvärda beteenden som förekommer ska träffas av förberedelseregleringen bör bestämmelsen träffa inte bara den som tar emot eller lämnar betalning utan också den som förmedlar eller disponerar denna. I stället för pengar eller annat bör man tala om betalningsmedel eller annat som avser betalning. Betalningen ska även fortsatt avse ett brott, eller vara avsedd att täcka kostnader för ett brott. I detta inryms den som finansierar ett brott, men också den som de facto betalar eftersom det inte behöver vara samma person. Den som disponerar betalningsmedel kan göra det fysiskt eller digitalt på ett konto eller motsvarande.

Ett exempel på ett sådant alternativt betalssystem som nämns ovan, och som bl.a. utnyttjas för penningtvätt och finansiering av terrorism, är det system för värdeöverföring med värdeutjämning i efterhand som benämns *hawala*. Systemets betydelse och funktion i brottsliga sammanhang framgår inte minst av Svea hovrätts dom den 2 november 2022 i mål B 1718-22. I Nationell riskbedömning 2022 – Hawala: Värdeöverföringar i alternativa betalningssystem (dnr A243.461/2023),¹² beskrivs hawala som ett gammalt system för penningöver-

¹² En rapport av: Bolagsverket, Brottsförebyggande rådet, Ekobrottsmyndigheten, Fastighetsmäklarinspektionen, Finansinspektionen, Kronofogdemyndigheten, Länsstyrelsen i Skåne län, Länsstyrelsen i Stockholms län, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Polismyndigheten, Revisorsinspektionen, Skatteverket, Spelinspektionen, Sveriges advokatsamfund, Säkerhetspolisen, Tullverket samt Åklagarmyndigheten.

föring som övergripande bygger på att lokala förmedlare runt om i världen går i god för specifika tillgångsbelopp för sina kunders räkning. Dessa belopp kan sedan byta ägare mellan individer på helt olika platser, ofta genom kontanta in- och utbetalningar hos de lokala förmedlarna. Värdet av dessa betalningar regleras sedan mellan förmedlarna på aggregerad nivå, vilket kan beskrivas som en sorts värdeutjämnning. I rapporten anges vidare följande.

Hawala som system är väletablerat i Sverige och legitimt enligt svensk lag. Konsumenter i Sverige använder hawala främst för att föra över pengar till anhöriga i länder som de har anknytning till, så kallade remitteringar. Skälet till att hawala används i stället för banksystemet eller internationella betaltjänstleverantörer är att hawala många gånger är det enda tillgängliga alternativet för internationella transaktioner till vissa länder i världen, till exempel länder som saknar fungerande bankväsende.

Samtidigt som hawala som system för gränsöverskridande penningöverföring fyller en viktig funktion för många konsumenter och ibland utgör ett viktigt komplement till det traditionella betalningssystemet i delar av världen, har hawalasystemet egenskaper som gör det attraktivt för illegala syften. Systemets operativa struktur ökar anonymiteten och försvårar spårbarheten av pengar inom systemen. Eftersom systemet i vissa delar bygger på utbredd kontanthantering är det mycket sårbart för penningtvätt. Systemet riskerar även att användas som en kanal för terrorfinansiering. Underrättelseuppgifter från de brottsbekämpande myndigheterna samt domar visar att hawala används i kriminella syften. Dessutom finns det starka indikationer på ett stort mörkertal över antalet illegala och oregistrerade verksamheter i Sverige som bedriver hawala utan tillstånd från Finansinspektionen.¹³

Avsikten är att förberedelsebestämmelsen med den utformning vi nu föreslår ska omfatta även finansiering och transaktioner som går via olika typer av alternativa betalningssystem. När det gäller alternativa betalningssystem har det inom Regeringskansliet tagits fram en promemoria Åtgärder mot missbruk av alternativa betalningssystem (Fi 2024/00365). I promemorian konstateras att kreditinstituten har minskar sin hantering av kontanter och även skärpt sitt arbete mot penningtvätt och finansiering av terrorism. Det har gjort att riskerna med kontanthantering sett ur perspektivet penningtvätt och finansiering av terrorism har koncentrerats till finansiella institut och registrerade betaltjänstleverantörer, framför allt valutaväxlare och penningöverförare. Som en åtgärd mot missbruk av alternativa betal-

¹³ Se Nationell riskbedömning 2022 – Hawala: Värdeöverföringar i alternativa betalningssystem, s. 3.

ningssystem föreslås i promemorian att valutaväxling och alla betaltjänster utom kontoinformationstjänster ska omfattas av tillståndsplikt. Regeringen har också gett en utredare i uppdrag att under 2024 ta fram ett förslag till straffansvar för den som bedriver finansiell verksamhet utan tillstånd eller registrering.

Informationsinsamling

I dag är det inte straffbart att planera brott på annat sätt än om det är fråga om förberedelse eller stämpling. Att planera och förbereda ett brott innefattar dock långt fler straffvärda beteenden än att skaffa fram hjälpmedel eller att på olika sätt finansiera brottet. Mot bakgrund av hur samhället och brottsligheten ser ut i dag kan det t.ex. handla om kartläggning av personer och rekognosering av en tilltänkt brottsplats. Detta fenomen är vanligt inte minst vid olika typer av brott mot person, men även vid t.ex. brott mot Sveriges säkerhet. Kartläggningen kan bestå i allt från informationsinhämtning genom sökningar på internet till inhämtning genom övervakning och spaning. Det kan även handla om att släktingar till en flicka som lever i en hederskontext rapporterar till hennes föräldrar eller bröder om att hon agerar på ett sätt som de anser strider mot hedersnormerna och därför bör straffas (se avsnitt 8.2.1).

Vi anser därför att olika former av informationsinsamling behöver omfattas av förberedelsebestämmelsen. Informationsinsamlingen kan t.ex. ske genom olika typer av kartläggning, oavsett om den sker i någon digital form eller genom olika former av bevakning eller övervakning. En annan typisk förberedelseåtgärd som regelmässigt också är straffvärd är när någon rekognoscerar inför ett brott. Även annan insamling av information som behövs för att utföra eller främja ett brott kan vara av så central betydelse i förberedelsen till brott att agerandet bör vara straffbart.

Den insamlade informationen ska vara ägnad att användas vid ett brott. I det ligger ett objektiva krav som medför att det måste finnas en koppling mellan den åtgärd som vidtas och det avsedda brottet. Åtgärderna måste även vidtas med brottslig avsikt. Det innebär att kartläggning och informationsinhämtning som genomförs av journalister i journalistiskt syfte, t.ex. för att avslöja oegentligheter eller

myndigheters bristande förmåga, inte omfattas av bestämmelsen. Förslaget påverkar inte heller i övrigt den journalistiska friheten.

Vårt förslag har naturligtvis störst betydelse för bekämpning och lagföring av organiserad brottslighet, men tillämpningen är inte in-skränkt till sådan brottslighet.

Andra former av planering av brott

Utöver olika former av informationsinsamling finns det också andra typer av planeringsåtgärder som också är så pass straffvärda att de bör träffas av straffansvar. För att det straffbara området inte ska bli för stort bör det dock handla om planeringsåtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott. Det ska vara fråga om åtgärder som med hänsyn till sin beskaffenhet är av någorlunda central betydelse för brottets genomförande och det ska vara fråga om något som otvetydigt kan karakteriseras som brottsfrämjande. Vi har redogjort för ett antal sådana åtgärder ovan i avsnitt 8.2.1. Det kan konstateras att ett antal av de åtgärder vi anser ska omfattas av det straffbara området med dagens reglering är att anse som förberedelse till förberedelse.

Det kan t.ex. handla om att upprätta kontakt med ett potentiellt brottsoffer, som t.ex. kan vara fallet när det är fråga om sexualbrott mot barn (i den utsträckning det inte redan är kriminaliserat genom straffbestämmelserna i 6 kap. brottsbalken). Det kan även handla om att i anslutning till olika typer av bedrägerier eller penningtvättsbrott vidta åtgärder för att komma åt bankkonton som kan användas vid brott. Vidare kan det vara en straffbar förberedelseåtgärd att försöka rekrytera medhjälpare till brott och att skapa olika typer av legitima fasader genom bolag vars enda syfte är att användas vid brottet. Det kan även handla om förmågehöjande åtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott.

En gärning motsvarande den i rättsfallet NJA 2007 s. 774 där åtal väcktes för förberedelse till grovt bedrägeri i form av befattningsmed fotografier av uttagsautomat och med hjälp av dessa framställd utrustning avsedd att avläsa information från användning av uttagsautomat, skulle t.ex. omfattas av bestämmelsen.

Ett ytterligare exempel är användning av olika typer av hjälpmedel som behövs för att ett brott ska komma till stånd, men som

inte används vid själva brottet och därmed inte omfattas av hjälpmedelsbestämmelsen. Det kan t.ex. handla om olika typer av kommunikationsenheter men också olika typer av digitala kommunikationsmedel (oavsett vilken typ av enhet som används). Ett exempel på en sådan kommunikationsenhet är de tidigare förekommande Encrotelefonerna.

I och med denna formulering blir det möjligt att bestraffa andra straffvärda planeringsåtgärder som kan vidtas såväl digitalt som på andra sätt. Exempel på sådana åtgärder, vilka också har blivit allt vanligare och som bör utgöra särskilda planeringsåtgärder, som kan nämnas är att med tekniska hjälpmedel vidta åtgärder med bilder och röster i syfte att använda dessa för att begå brott. Bland dessa exempel kan nämnas artificiell intelligens (AI). Tillägget av planeringsåtgärder syftar även till att göra förberedelseregleringen mer hållbar över tid, och göra det möjligt att lagföra också olika typer av straffvärda förberedelseåtgärder som vidtas med olika typer av tekniska och digitala hjälpmedel.

Behövs det någon ytterligare avgränsning av förberedelsebrottet?

Vårt förslag innebär i enlighet med direktiven en utvidgning av det straffbara området. Enligt vår uppfattning är den utvidgningen befogad, särskilt eftersom det är en klar fördel från brottspreventiv synpunkt att kunna ingripa inte minst mot välplanerad och organiserad brottslighet på ett tidigt stadium, redan innan planerna satts i verket. Det är dock fortsatt viktigt att det endast är straffvärda fall som träffas av straffansvar. Straffansvarsutredningen föreslog i sitt betänkande SOU 1996:185 att förberedelsebrottet skulle avgränsas genom att de förberedande åtgärder som vidtas hade varit att bedöma som åtminstone medverkan till brottet (ett främjande) för det fall brottet hade fullbordats eller utgjort straffbart försök (se avsnitt 6.1.1 ovan). Utredningen ansåg att det, åtminstone om det inte är den handlande som själv ska utföra gärningen, var logiskt att företagandet av en medverkansgärning föranleder straffansvar utan att man behöver invänta att gärningsmannen överskrider försökspunkten eller fullbordar huvudgärningen. Som begränsande faktor på den subjektiva sidan ansåg utredningen att åtgärderna, för att utgöra straffbar förberedelse, måste vara företagna med uppsåt att utföra eller främja brott (med brott

avsågs det avsedda fullbordade brottet). Utredningens förslag kritiserades under remissförfarandet, bl.a. eftersom det skulle innebära ett behov av hypotetiska bedömningar (se avsnitt 6.1.2 ovan).

Åtgärder som bestraffas som förberedelse är svåra att beskriva exakt i bestämmelsen eftersom förberedelse kan vara verksamhet av många olika slag. Till skillnad från vad som gäller vid försök, där gärningens objektiva sida ligger i fokus, blir den subjektiva sidan av naturliga skäl mer avgörande vid förberedelsekriminalisering. Det är i praktiken fråga om en kriminalisering av vad gärningsmannen tänker och avser (planerar) när han eller hon utför en viss åtgärd. I det ligger naturligtvis även fortsatt bevisproblem. Det är syftet med t.ex. innehavet av ett visst hjälpmedel som åklagaren måste kunna bevisa för att det ska bli aktuellt med ansvar. Detta illustrerar även följden av att tyngden på avgränsningen av förberedelsebrottet hamnar på den subjektiva sidan.

Vår bedömning är dock att det redan i den föreslagna konstruktionen ligger ett krav på att åtgärden också objektivt ska syfta till att utföra eller främja brott. Vi har också försökt att på ett tydligt sätt ge exempel på straffvärda åtgärder som bör omfattas av det straffbara området. Redan den exemplifieringen utgör en avgränsning av det straffbara området. Därtill kommer att rättstillämparen måste ställa sig följande fråga: utgör de åtgärder som vidtas ett främjande av brott, eller skapar de förutsättningar för att senare utföra brottet? Svaret på den frågan är vad som ytterst blir avgörande för straffansvar.

Utöver detta bör det även fortsatt, vilket vi återkommer till nedan, finnas ett undantag som medför att en handling inte är straffbar som förberedelse om gärningen, inte minst utifrån sitt straffvärde, är mindre allvarlig. Vidare ska det, vilket vi också återkommer till nedan, även fortsatt för ansvar krävas att det förelegat fara för brottets fullbordning.

Sammanfattningsvis är vår bedömning att förberedelsebrottet inte behöver några ytterligare avgränsningar utöver de som redogjorts för ovan.

Stämpling till brott

Att komma överens med någon annan

Det grundläggande problemet med det materiella innehållet i den befintliga stämplingsbestämmelsen är att det krävs att någon i samråd med annan ska ha beslutat gärningen. Ett exempel på det är Svea hovrätts dom den 22 september 2021 i mål B 7152-21 (stämpling till mord). Enligt åtalet hade A, B och C, med uppsåt att främja mord, i samråd, under mars 2020 eller en tid dessförinnan, beslutat och planerat att mörda D. Bevisningen i målet utgjordes i stor utsträckning av konversationer, s.k. chattar, via Enchrochat. Tingsrätten uppfattade åklagaren som att beslutet att döda D dock inte fattats i någon av de chattar som presenterats, utan att det utifrån dessa är uppenbart att A, B och C förbereder mordet på D. Eftersom de gör det har de också fattat beslutet om att D ska dödas. Det är enligt tingsrätten ett rimligt antagande, men det går inte att utläsa av chattarna. Vidare kan det enligt tingsrätten lika gärna vara så att bara en av dem sökt kontakt med de andra två för att få dem att medverka i brottet eller att det är någon annan som fattat beslutet och sedan gett en eller flera av de åtalade i uppdrag att genomföra mordet. Tingsrätten ansåg det därför inte bevisat att det var någon eller några av de tilltalade som hade fattat beslutet om att D skulle dödas. Ingen av dem kunde därför dömas för mord. Hovrätten anslöt till tingsrättens bedömning.

Ett annat exempel är Svea hovrätts dom den 10 oktober 2022 i mål B 9454-22 (stämpling till mord). Enligt åtalet hade A vid okänd tidpunkt och på okänd plats, tillsammans och i samråd/samförstånd med andra personer beslutat att B skulle dödas samt i samråd/samförstånd med andra personer vidtagit förberedelseåtgärder. Beslutet och förberedelsen hade manifesterats genom vissa närmare angivna åtgärder. Även i det här målet utgjordes bevisningen till del av konversationer, s.k. chattar, via Enchrochat. Hovrätten fann inte att utredningen gav något entydigt stöd för att det fattats ett tillräckligt bestämt beslut i den mening som måste avses i straffbestämmelsen om stämpling. Vidare fann hovrätten att det även om ett brottsbeslut inte behöver innehålla de närmare detaljerna om när, hur eller av vem gärningen ska utföras, sammantaget inte kunde hållas för visst att ett sådant, tillräckligt bestämt, beslut hade fattats i samråd mellan minst två personer. I målet befanns dock styrkt att flera personer gjort sig

skyldiga till stämpling till mord genom att söka anstifta annan att begå brottet.

I dag är det inte ovanligt att det liksom i de två refererade målen ovan förs diskussioner via olika typer av digitala plattformar och att det av dessa diskussioner framgår att man är överens med varandra om att begå ett visst brott. Det förhåller sig sällan så att personer, vare sig inom kriminella nätverk eller i andra kollektivistiska sammanhang, fattar ett formenligt beslut som dokumenteras på något sätt, vare sig i meddelanden via telefon eller olika digitala plattformar eller på annat sätt. I stället är det vanligt att dessa personer har ett gemensamt mål och att deras avsikter i stället tydliggörs av deras handlingar. Med förslaget ”någon tillsammans med annan kommer överens om att en gärning ska utföras” avser vi att utvidga bestämmelsens tillämpningsområde och täcka in det stämplingsfall som i dag omfattas av att i samråd med en annan person besluta sig för att utföra ett brott (inte heller med vårt förslag behöver överenskommelsen avse ett konkret brott). Uttrycket ”att komma överens med någon” syftar till att tydliggöra att det inte är nödvändigt att gärningen föregås av ett faktiskt och formenligt beslut som har fattats vid en viss bestämd tidpunkt. Det är tillräckligt att personerna har ett samförstånd om att begå ett brott. Detta behöver inte vara uttryckt utan kan många gånger vara underförstått och snarast framgå av personernas faktiska handlingar. Många gånger påminner agerandet i den här delen om vidtagandet av planeringsåtgärder, skillnaden här är att det förutsätts att mer än en person är inblandad och att handlandet här ofta ligger tidigare i händelsekedjan. Men det kan naturligtvis inträffa att en gärning utgör såväl stämpling som förberedelse till brott, och då framför allt förberedelse i form av planeringsåtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott. Med hänsyn till att förberedelse och stämpling till brott numera anses vara av samma svårhetsgrad bör det dock i praktiken inte vålla några bekymmer.

Även här är hederskontexten ett tydligt exempel som kan träffa såväl kriminella nätverk som familjer med hedersnormer. Att planera ett mord på en släkting till en person i ett konkurrerande kriminellt nätverk som hämnd kan i vissa fall vara lika mycket en del av hederskulturen som att planera ett våldsbrott mot, eller ett tvångsäktenskap för, en flicka som inte följer hedersnormerna. Inte i något av dessa fall är det typiska att beslut om handlingar mot en person dokumenteras för framtiden på något sätt.

En situation som inte uttryckligen får någon lösning genom vårt förslag är den situationen att en av personerna som agerar tillsammans med annan befinner sig på en högre hierarkisk nivå och därmed de facto beordrar ett brott. Dock utesluter inte en mer allmänt hållen order om att ett brott ska utföras att det i nästa led kan bli fråga om stämpling om två eller flera personer på en mer detaljerad nivå kommer överens om att brottet ska utföras.

Att försöka anstifta någon annan eller åta eller erbjuda sig att utföra en brottslig gärning

Det ska även fortsatt vara straffbart som stämpling att försöka anstifta någon att begå ett brott. Vidare ska även fortsatt också vara straffbart som stämpling att åta eller erbjuda sig att utföra en brottslig gärning.

Vi har övervägt att i den här delen även straffbelägga att försöka anstifta någon att främja ett brott eller att någon åtar eller erbjuder sig att främja en brottslig gärning. Detta eftersom många sådana främjanden kan vara nog så straffvärda. Vi har dock stannat för att inte lämna ett sådant förslag. Skälen för det är följande.

Vi har övervägt frågan utifrån det fiktiva scenariot att personer på ett chattforum erbjuder sig att främja en brottslig gärning. Den situationen framstår inte som särskilt straffvärd förrän någon faktisk åtgärd har vidtagits. När så har skett har sannolikt försökspunkten uppnåtts eller i vart fall en förberedelseåtgärd vidtagits. Samma resonemang kan tillämpas på en person som på motsvarande sätt åtar sig att främja en gärning. När det gäller en person som försöker anstifta någon att främja ett brott, dvs. någon som försöker rekrytera medhjälpare till ett brott, omfattas den personen av vårt förslag till utökad förberedelsekriminalisering. Vi har sammanfattningsvis inte sett något konkret behov av den övervägda utvidgningen.

Farebedömningen

Liksom när det gäller försök till brott måste det för att förberedelse eller stämpling till brott ska föreligga finnas en fara för brottets fullbordan. Det är i dag tillräckligt att denna fara inte är ringa. Vid förberedelse och stämpling till brott döms inte till ansvar om faran för

brottets fullbordan är utesluten på grund av tillfälliga omständigheter. Bedömningen görs utifrån omständigheterna när förberedelse- eller stämplingshandlingen vidtas.

Det finns enligt vår uppfattning anledning att låta farebedömningen vid förberedelse och stämpling korrespondera mot den farebedömning som görs vid försök till brott. Det förhållandet att det vid försök är fråga om ett konkret brott, medan det vid förberedelse och stämpling i stället är fråga brott av visst slag medför ingen annan bedömning. Det gör inte heller det förhållandet att det eftersom farebedömningen vid förberedelse och stämpling till brott normalt sett sker på ett betydligt tidigare stadium än vid försök, ofta finns en väg för gärningsmannen att nå fram till fullbordat brott. Ett skäl för en sådan förändring är att det är mer tydligt, logiskt och pedagogiskt att bedömningen görs på ett likartat sätt. En följd av en sådan förändring är att det också vid förberedelse och stämpling till brott blir möjligt att döma till ansvar också om faran för brottets fullbordan är utesluten på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd.

Utifrån vår genomgång i avsnitt 8.2 anser vi att det finns behov av en sådan förändring. Det finns också ett behov av att komma åt straffvärda situationer där någon t.ex. är ute efter att skapa kontakt med ett barn i syfte att få till en sexuell kontakt eller annonserar efter illegala vapen. I sådana situationer används i dag ofta tillåtna provokativa åtgärder för att få underlag att lagföra personerna. För att lagföring ska vara möjlig måste dessa förberedande gärningar dock utgöra brott även om det inte finns ett konkret barn eller vapen och därmed en konkret fara för brottets fullbordan. För en person som söker den typen av kontakt eller föremål över internet eller Dark Net är det slumpartat om den kontakt som erhålls är ett barn eller en vapenförsäljare, eller om det är en annan person med brottsligt uppsåt eller en polis. Det kan sägas vara en tillfällig omständighet som avgör detta. Men det kan också beskrivas som en sådan situation där faran är utesluten till följd av en myndighets åtgärd. Med hänsyn till den omnämnda brottslighetens allvar och det starka samhällsintresse som finns att beivra den typen av brott måste det vara tydligt att den typen av förberedande åtgärder är straffbara, oavsett om faran anses utesluten på grund av tillfälliga omständigheter eller en myndighets åtgärd. Samma skäl gör sig gällande också i fråga om provokativa åtgärder

gentemot bl.a. personer som är ute efter att köpa t.ex. narkotika eller andra farliga substanser.

När det gäller dagens krav på mer än ringa fara kan det enligt vår uppfattning leda till märkliga konsekvenser. Ett exempel på det är Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 13 februari 2024 i mål B 4719-23. Förberedelse ansågs i det målet utesluten på grund av ringa fara för fullbordad med hänsyn till pågående polisinsats. Från brottsbekämpande synvinkel är det otillfredsställande att en myndighetsinsats ska leda till att en gärningsman på grund av insatsen ska gå fri från ansvar. Enligt vår uppfattning bör det snarast vara att anse som en slumpartad situation att det pågår en polisinsats och att faran för fullbordad därmed endast är utesluten av tillfälliga omständigheter. Det går enligt vår uppfattning inte heller att säga att det ens i en sådan situation finns ingen eller ringa fara för fullbordad. Sammantaget bör begränsningen till ”inte ringa fara” utmönstras och det straffbara området utökas i enlighet med det. Utmönstringen syftar alltså inte till att höja kravet på fara. En sådan utökning framstår också som rimlig och nödvändig för att inte klart straffvärda beteenden ska falla utanför det straffvärda området.

I RH 2009:56 ogillades ett åtal för stämpling till grov misshandel på den grund att faran för brottets fullbordad var utesluten eller i vart fall ringa. Enligt gärningsbeskrivningen skulle den tilltalade ha försökt anstifta två personer att misshandla en tredje person. Misshandeln skulle bestå i att de skulle skada/knäcka ben på olika ställen på i den tredje personens kropp. Misshandeln skulle vara så omfattande att personen skulle vara tvungen att ligga på sjukhus och nästan inte skulle kunna prata. Åklagaren påstod att faran för att brottet skulle ha fullbordats inte hade varit ringa. Hovrätten konstaterade att det vid denna typ av stämplingsgärning finns ett starkt samband mellan tilltänkta gärningsmäns uppsåt och farebedömningen. Av de anstiftades egna uppgifter framgick att de ”aldrig i livet” ens övervägde att utföra misshandeln och att de blev chockade över att överhuvudtaget ha blivit tillfrågade. Med hänsyn till detta omedelbara och mycket starka ställningstagande mot att genomföra uppdraget ansåg hovrätten att faran för att de skulle utföra misshandelsbrottet måste anses ha varit utesluten eller i vart fall ringa.

Ett likartat exempel förekom i media under våren 2024 (men ledde inte till åtal). I det fallet hade en advokat i strid med restriktionsbeslut mot sin klient fört ut och vidarebefordrat ett brev. Informa-

tionen i brevet avsåg brottslighet som klienten var häktad för. Avsikten var att brevet skulle lämnas till klientens fru och innehöll även instruktioner som hustrun skulle vidarebefordra till en av makens kollegor inom den verksamhet i vilken den påstådda brottsligheten skulle ha ägt rum. Advokaten fotograferade av samtliga 14 sidor i brevet och vidarebefordrade det sedan i dess helhet till klientens fru, som i sin tur skulle vidarebefordra det till kollegan. I den del av brevet som var adresserat till kollegan beskrevs flertalet grova bedrägerier för vilka klienten var misstänkt och kollegan uppmanades att bistå med bl.a. förskingring och bedrägeri. Klienten gav också instruktioner som hade direkt bäring på brottet han då var frihetsberövad för och om vad kollegan skulle säga vid eventuella förhör. I den del av brevet som var adresserat till hustrun gav han henne instruktioner som syftade till att ge skenbara förklaringar till vissa tillgångar i syfte att skydda egendom som var belagd med kvarstad. Vidare uppmanade han hustrun att försöka undanskaffa handlingar som annars kunde användas som bevisning mot honom. Vid en efterföljande kontakt uppmanade advokaten klientens fru att eftersöka de handlingar som nämnts. Hustrun hittade dock inte dessa (eftersom de redan hade säkrats genom husrannsakan). Dokumenten visade sig ha direkt koppling till de pågående och förestående bedrägerier som beskrevs i brevet. Vid denna kontakt meddelade klientens hustru även advokaten att makens kollega var ovetande om bedrägerierna och inte ville följa instruktionerna i brevet. Några dagar efter detta lämnade klientens kollega in brevet till Ekobrottsmyndigheten. Samma kväll vidtogs husrannsakan och förhör med klientens fru varpå bevisning säkrades som visade att det var advokaten som fört ut brevet. Åklagaren bedömde att advokatens gärning i denna del utgjorde medhjälp till stämpling till grov förskingring och grovt bedrägeri, vilket advokaten också delgavs och hördes om. Bland annat eftersom klientens kollega aldrig tänkt genomföra brottet ansåg åklagaren emellertid att det, på samma sätt som i RH 2009:56, inte förelåg någon fara för brottets fullbordan.

Båda de här exemplen, det i RH 2009:56 och det från media våren 2024, hade utsatts för andra bedömningar med den utformning av farebedömningen som vi nu föreslår. Det gäller inte minst i fråga om huruvida faran endast varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter.

Straffet för förberedelse och stämpling till brott

Enligt 23 kap. 2 § tredje stycket brottsbalken ska straffet för förberedelse och stämpling i dag bestämmas under den högsta gräns som gäller för fullbordat brott och det får bestämmas under den lägsta gränsen. Högre straff än fängelse i två år får bestämmas endast om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet. Tidigare låg denna gräns på åtta år. Syftet med ändringen var att möjliggöra en mer nyanserad straffmätning av allvarliga gärningar, inte minst sådana som begås inom ramen för organiserad brottslighet (se prop. 2015/16:113 s. 33 f. och 36 f.).

Straffmätningen vid förberedelse och stämpling utgår från samma principer som de som gäller i fråga om fullbordade brott. Den grundläggande lagregeln rörande bestämmandet av straffvärdet finns i 29 kap. 1 § brottsbalken. Straffet ska, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. I förhållande till förberedelsebrottet – där det typiskt sett inte finns någon skada eller kränkning att beakta – blir det särskilt betydelsefullt vilken grad av fara som gärningarna har inneburit.

Enligt kommittédirektiven ska vi, förutom att överväga om lagstiftningen avseende förberedelse och stämpling till brott är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar, även lämna författningsförslag som ger uttryck för en skärpt syn på straffansvaret för osjälvständiga brott. Vi tolkar detta som att även straffskalorna kan ses över. Som konstaterats ovan i avsnitt 7.7 har Straffreformutredningen (Ju 2023:05) i uppdrag att se över bl.a. lagstiftningen avseende straffmätning, flerfaldig brottslighet och reglerna om val av påföljd. Det hindrar enligt vår bedömning inte våra möjligheter att överväga om skärpande åtgärder bör vidtas i fråga om tillämplig straffskala vid förberedelse och stämpling till brott. Skillnaden mot bedömningen i den delen när det gäller försök till brott beror av de respektive straffbestämmelsernas utformning.

Högsta domstolen (HD) uttalade i rättsfallet ”GPS-puckarna” (NJA 2020 s. 703) att det bör vara en riktlinje att straffmätningen vid förberedelsebrott sker inom ett spann vars övre gräns som regel

inte bör sättas högre än en tredjedel av straffmaximum för det fullbordade brottet. Punkterna 16–17 i rättsfallet lyder som följer.

16. Det sagda innebär dock inte att straffmätningen av förberedelsebrott bör göras oberoende av straffnivån för den brottstyp som förberedelsen avser. Tvärtom ska den nivån – också vid sidan av det som direkt framgår av 23 kap. 2 § tredje stycket brottsbalken – tillmätas stor betydelse för bedömningen av inom vilket spann straffmätningen av förberedelsebrottet bör ske. En riktlinje bör vara att spannets övre gräns som regel inte bör sättas högre än en tredjedel av straffmaximum för det fullbordade brottet. Om livstid ingår i straffskalan, kan det därvid vara lämpligt att räkna med ett straffmaximum som med några år överstiger det högsta tidsbestämda straff som kan dömas ut.

17. Var inom spannet som straffvärdet för förberedelsebrottet i det enskilda fallet bör bestämmas – eller om det finns skäl att överskrida spannets gräns – får bedömas med tillämpning av allmänna regler och principer för straffmätning samt med beaktande av förberedelsebrottets speciella karaktär. Vid en sådan straffmätning är det av betydelse bl.a. hur nära det fullbordade brottet som förberedelsebrottet ligger och graden av farlighet i övrigt. Även gärningsmannens insikter, avsikter och motiv har betydelse, liksom förekomsten av förmildrande respektive försvårande omständigheter.

Uttalandet medför, trots vad som anförs om bedömningen i det enskilda fallet, att det i praktiken har tillskapats ett nytt informellt straffmaximum som inte överensstämmer med vad som framgår av lagtexten. I rättsfallet ”GPS-puckarna” bedömdes straffvärdet för den i målet aktuella gärningen (förberedelse till mord bestående i planering av ett mord inom ramen för organiserad brottslighet) vara fem och ett halvt år. I Svea hovrätts dom den 27 oktober 2023 i mål B 10250-23 bedömdes straffvärdet för förberedelse till mord till fängelse sju år, vilket är vad som i normalfallet är det högsta straff som kan komma i fråga för förberedelse till mord. I det målet bedömdes det som försvårande att förberedelsen vidtagits inom ramen för ett kriminellt nätverk.

Mot bakgrund av dagens rättstillämpning, där straffet för mord ofta bestäms till livstid, framstår det inte som rimligt att straffvärdebedömningen av en förberedelse som är långt framskriden och genomförandet av mordet är nära förestående, och som dessutom begås inom ramen för ett kriminellt nätverk, genomförs på ett sådant sätt att straffvärdet för förberedelse till mord bedöms vara sju år. Det finns även andra förberedelsehandlingar som är allvarligare än vad nuvarande praxis för straffvärdebedömning ger uttryck för. Inte minst

gäller det många gärningar som avser brott mot människors liv och hälsa. Straffvärdebedömningen måste göras på ett sådant sätt att detta allvar beaktas och lagstiftningen måste för att vara ändamålsenlig ge utrymme för detta. Det finns enligt vår uppfattning även anledning att mot bakgrund av dagens samhällsutmaningar skärpa synen på förberedelse och stämpling till brott.

För att åstadkomma detta bör inskränkningen av tillämpningen av straffskalan för fullbordat brott som innebär att högre straff än fängelse i två år endast får bestämmas om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet, ändras. Framöver ska det endast krävas att fängelse i fyra år eller mer kan följa på det fullbordade brottet. Förslaget ger uttryck för en skärpt syn på förberedelse och stämpling till brott och syftar också till att klargöra att riktlinjen att straffet för dessa brott inte bör sättas högre än en tredjedel av straffmaximum inte längre ska tillämpas.

Mindre allvarliga fall

Kriminalisering av förstadier till brott är tänkt att förbehållas brott av visst allvar. Denna avsikt har visat sig vara svår att upprätthålla fullt ut; exempelvis är förberedelse och stämpling i flera fall kriminaliserat i förhållande till brottstyper med böter och kortare fängelsestraff i straffskalan. Förklaringen kan bl.a. vara att vissa brottstyper innehåller såväl allvarliga som mindre allvarliga gärningar. I sådana fall kan ansvar för förstadier till brottstypen framstå som befogat i förhållande till de allvarligare gärningarna, samtidigt som den omständigheten att brottstypen har ett lågt straffminimum och därmed även omfattar mindre allvarliga gärningar talar emot en sådan kriminalisering. För att säkerställa att straffansvaret för förberedelse och stämpling endast träffar klart straffvärda förberedelse- och stämplingsgärningar bör mindre allvarliga gärningar undantas från straffansvar. Därigenom möjliggörs också en bredare kriminalisering av förberedelse och stämpling, eftersom hänsyn inte behöver tas till den omständigheten att en gärningstyp innefattar gärningar för vilka ett förberedelse- eller stämplingsansvar inte framstår som motiverat. (Se prop. 2015/16:113 s. 38 f.)

Ansvarsfrihetsregeln i 23 kap. 2 § brottsbalken har mot den bakgrunden formulerats så att såväl fall där faran för brottets fullbordan

varit ringa, som mindre allvarliga gärningar undantas från straffansvar. Vid bedömningen av om gärningen är mindre allvarlig ska i dag hänsyn framför allt tas till det avsedda brottets straffvärde och till förberedelse- eller stämplingsgärningens karaktär. Också omständigheterna kring förberedelse- eller stämplingsgärningen bör beaktas. Vi menar att det även fortsättningsvis behövs en motsvarande ventil för att kunna undanta handlingar som inte är straffvärda från det straffbara området.

Enligt vår uppfattning ska det inte dömas ut någon påföljd för en förberedelse- eller stämplingsgärning om den med hänsyn till straffvärdet eller omständigheterna i övrigt är mindre allvarlig. Vid utformningen av bestämmelsen har vi valt att särskilja betydelsen av det fullbordade brottets straffvärde från betydelsen av själva förberedelse- eller stämplingsgärningens karaktär och omständigheterna kring gärningen. Det är de klart straffvärda gärningarna som ska bestraffas. Gärningar som inte framstår som klart straffvärda, utan i stället som mindre allvarliga ska inte bestraffas. Detsamma bör gälla även mer bagatellartade förberedelser till allvarligare brott, om dessa i sig framstår som mindre allvarliga. Dagens riktlinje att en förberedelse eller stämpling ska bedömas som mindre allvarlig om straffvärdet för den planerade gärningen inte är högre än tre till fyra månaders fängelse framstår som något högt placerad med hänsyn till de brott som är straffbelagda.

Brottslighetskonkurrens

Det kan med den utformning av bestämmelsen om förberedelse och stämpling till brott som vi nu föreslår vara så att vissa handlingar som är straffbara inte minst som förberedelse till brott även i sig kan utgöra fullbordade brott i form av t.ex. penningtvätt, vapenbrott, skyddande av brottsling och narkotikabrott. Om en sådan situation uppstår får sedvanliga regler om brottslighetskonkurrens tillämpas.

Det kan också vara så att utvidgningen av inte minst förberedelsebestämmelsen mer direkt kan komma att påverka tillämpningen av vissa straffbestämmelser. Det handlar t.ex. om vissa brott i 4 kap. brottsbalken (vileledande till äktenskapsresa, äktenskapstvång och barnäktenskapsbrott). Utredningen om förstärkta åtgärder mot hedersrelaterat våld och förtryck (Ju 2024:01) är dock uppmärksammade

på det förhållandet. I övrigt är också den situationen sådan att sedvanliga regler om brottslighetskonkurrens kan tillämpas.

8.2.4 Förslagets proportionalitet

Bedömning: Vårt förslag till ny bestämmelse om förberedelse och stämpling till brott är, med sina avgränsningar, proportionerlig med hänsyn till de krav som finns för inskränkning av grundläggande fri- och rättigheter och de samhällsutmaningar som nu finns avseende Sveriges säkerhet, allmän ordning och säkerhet samt förebyggandet och beivrandet av brott.

Allmänt

De förslag vi lämnar innebär inte bara en utvidgning av det straffbara området när det gäller förberedelse, utan också när det gäller stämpling till brott. Våra förslag träffar alla de brott som är kriminaliserade på förberedelse- och stämpningsstadiet. Det innebär att möjligheterna att ingripa mot ett brott innan det har fullbordats ökar. Samtidigt är avsikten att det endast är tillräckligt klandervärda beteenden som ska träffas av straffansvaret. I den kriminalisering som föreslås ligger även intresset och behovet av allmänprevention.

De brottsbekämpande myndigheter som deltagit i den här utredningen har varit tydliga med att den nuvarande bestämmelsen i 23 kap. 2 § brottsbalken inte är ändamålsenligt utformad och att den inte ger myndigheterna möjlighet att ingripa mot brott på ett tidigt stadium. Vidare vittnar de om brottslighet som har ändrat natur och struktur under de senaste decennierna. Detta framgår även av vår redogörelse i avsnitt 3.2 ovan.

När det gäller en ändring av de osjälvständiga brottsformerna finns det anledning att också titta på de allmänna utgångspunkter som gäller för en utökad kriminalisering av förstadier till brott. Regeringen har bl.a. gjort sådana överväganden i propositionen Tillträdesförbud till butik och förstärkt straffrättsligt skydd mot tillgrepps-brottslighet (prop. 2020/21:52 s. 90 f.).

För att en kriminalisering ska vara befogad gäller som en allmän utgångspunkt att det beteende som ska kriminaliseras är straffvärt. Kriminalisering av förstadier till brott är dessutom tänkt att förbehållas brott av visst allvar. En utgångspunkt för bedömningen av om ett brott bör straffbeläggas på försöks-, förberedelse- eller stämplingsstadiet är således det fullbordade brottets abstrakta straffvärde. Därutöver bör det också i praktiken finnas fall av brottet som är så allvarliga att ett ingripande redan på förstadiet framstår som motiverat.

Vid bedömningen av om förstadier till ett brott bör kriminaliseras måste hänsyn vidare tas till det självständiga brottets konstruktion. Som regel finns starkare skäl för en kriminalisering om det självständiga brottet är konstruerat som ett skadebrott än som ett farebrott.

Liksom vid annan kriminalisering måste det i fråga om förstadier till brott finnas skäl att anta att kriminaliseringen har någon effekt. Det innebär att det måste undersökas om det för den aktuella brottstypen finns något reellt tillämpningsområde för den tänkta osjälvständiga brottsformen. Det måste också krävas att införandet av ett straffansvar skulle få praktisk betydelse och att det blir möjligt att i praktiken upprätthålla kriminaliseringen.

Utrymmet för att straffbelägga försök till brott är något större än beträffande förberedelse och stämpling eftersom de senare brottsformerna avser gärningar som i regel befinner sig på ett längre avstånd från fullbordat brott. Stämpling till brott bör inte generellt betraktas som mindre allvarligt än förberedelse till samma brott.

Liknande skrivningar som denna återfinns även i t.ex. propositionerna Bättre straffrättsliga verktyg mot organiserad brottslighet (prop. 2015/16:113 s. 39 f.) och Genomförande av rådets rambeslut om kampen mot organiserad brottslighet (prop. 2010/11:76 s. 27).

I sammanhanget bör även en av de förändringar som den nya terroristbrottslagen (2022:666) har medfört beröras. Det är kriminaliseringen av deltagande i en terroristorganisation. Genom den straffbestämmelsen är det straffbart att delta i verksamheten i en terroristorganisation på ett sätt som är ägnat att främja, stärka eller understödja organisationen. Med ”deltar i verksamheten” avses någon form av aktivitet i terroristorganisationens verksamhet. Många av de exempel som lämnas på deltagande i propositionen En särskild straffbestämmelse för deltagande i en terroristorganisation (prop. 2022/23:73 s. 71 f.) utgör handlingar som många gånger också skulle kunna utgöra förberedelse till brott. Det är vår uppfattning att den utvidgning av det straffbara området som görs där och som avser ett brott som utifrån det abstrakta straffvärdet är av samma allvar, eller mindre allvarligt, än en del av de brott vi kommer att behandla nedan får betydelse för proportionalitetsbedömningen avseende våra förslag.

Brott mot liv och hälsa

Enligt 3 kap. 11 § brottsbalken döms för förberedelse till mord, dråp, barnadråp eller sådan misshandel som inte är ringa, och för stämpling till mord, dråp, grov misshandel eller synnerligen grov misshandel.

Straffskalorna för de brott där ansvar för förberedelse och stämpling till brott är särskilt föreskrivet varierar mellan fängelseminimum och fängelse i högst två år för misshandel som inte är ringa, till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid för mord. Det är sammanfattningsvis genomgående fråga om allvarlig brottslighet där det är framstår som såväl motiverat som proportionerligt att utöka det straffbara området för förberedelse och stämpling till brott på det sätt vi föreslår. Förslagen kan förväntas få praktisk betydelse. De beteenden och problem vi har redogjort för ovan i avsnitt 8.2.1 tydliggör detta. Som anförts ovan finns det utrymme att låta mindre allvarliga fall som t.ex. förberedelse till mindre allvarliga misshandelsbrott, det vill säga gärningar som inte är straffvärda, falla utanför det straffbara området.

Brott mot frihet och frid

Enligt 4 kap. 10 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till människorov, människohandel, människoexploatering, grov människoexploatering, olaga frihetsberövande, grovt olaga tvång, äktenskapstvång, barnåktenskapsbrott, grovt olaga hot, grovt hemfridsbrott eller grovt olaga intrång, till ansvar enligt 23 kap. Detsamma gäller för förberedelse till dataintrång som om det fullbordats inte skulle ha varit att anse som ringa, eller grovt dataintrång.

Straffskalorna för de brott där ansvar för förberedelse och stämpling till brott är särskilt föreskrivet varierar mellan böter och fängelse i högst två år för dataintrång som om det fullbordats inte skulle ha varit att anse som ringa, och fängelse på viss tid, lägst fyra och högst arton år, eller på livstid för människorov. Även här är det sammanfattningsvis fråga om allvarlig brottslighet där de osjälvständiga brottsformerna är tillämpliga. Vårt förslag till ett utökat straffbart område när det gäller förberedelse och stämpling kan antas få praktisk betydelse. Inte minst utifrån de exempel vi redogjort för ovan i avsnitt 8.2.1. Vidare finns det även här, inte minst när det gäller förberedelse till dataintrång, utrymme att låta mindre allvarliga fall falla

utanför det straffbara området. Sammantaget framstår det som såväl rimligt som proportionerligt utifrån straffbestämmelserna i 4 kap. brottsbalken att utöka det straffbara området för förberedelse och stämpling på det sätt vi föreslår.

Sexualbrott

Enligt 6 kap. 15 § andra stycket brottsbalken döms för förberedelse till koppleri samt för förberedelse och stämpling till våldtäkt, grov våldtäkt, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, grovt utnyttjande av barn för sexuell posering och grovt koppleri, till ansvar enligt 23 kap.

Straffskalorna för de brott där straffansvar för förberedelse och stämpling är föreskrivet är genomgående stränga i 6 kap. brottsbalken. Den lindrigaste straffskalan har koppleri, den sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst fyra år.

I propositionen Genomförande av rådets rambeslut om kampen mot organiserad brottslighet (prop. 2010/11:76 s. 40) nämns som exempel på förberedelse till koppleri att några personer tar befattning med en sammanställning av information över presumtiva kunder eller över lokaler vari bordellverksamhet kan bedrivas.

Som exempel på handlingar som kan utgöra stämpling till brott, utan att gärningsmannen uppnått försökspunkten, nämns i förarbetena att några män tillsammans planlägger en gruppvåldtäkt, utser ett offer, lyckas få offret till en från gärningsmännens synpunkt lämplig plats men ändå blir avbrutna innan något övergrepp inletts. Ett annat exempel som nämns är att någon eller några personer anskaffar lokaler för bordellverksamhet och söker knyta lämpliga kontakter med presumtiva kunder men där planerna på bordellverksamhet av någon oförutsedd anledning inte realiserar. (Se prop. 1983/84:105 s. 61.)

Det framstår som såväl rimligt som proportionerligt att på det sätt vi föreslår utöka det straffbara området för förberedelse och stämpling till de brott i 6 kap. brottsbalken där sådant ansvar är särskilt föreskrivet. Det kan även antas få praktisk betydelse. De enda situationer där vi egentligen kan se framför oss att en gärning är mindre allvarlig är, med hänsyn till straffskalan, vissa mindre straffvärda fall av förberedelse till koppleri. Liksom när det gäller andra mindre all-

varliga brott kommer det dock enligt vårt förslag att vara möjligt att låta sådana fall falla utanför det straffbara området.

Stöld, rån och andra tillgreppsbrott

Enligt 8 kap. 12 § brottsbalken döms för förberedelse till stöld, grov stöld, inbrottsstöld, rån, grovt rån, tillgrepp av fortskaffningsmedel, grovt tillgrepp av fortskaffningsmedel, olovlig energiavledning eller grov olovlig energiavledning, till ansvar enligt 23 kap. Detsamma gäller för stämpling till grov stöld, inbrottsstöld, rån eller grovt rån. Skulle tillgrepp av fortskaffningsmedel, om brottet fullbordats, ha varit att anse som ringa, ska gärningen dock inte medföra ansvar.

De straffskalor i 8 kap. brottsbalken som är särskilt intressanta vid en proportionalitetsbedömning är straffskalorna för stöld, tillgrepp av fortskaffningsmedel och olovlig energiavledning. För de två förstnämnda brotten sträcker sig straffskalan från fängelseminimum till fängelse i högst två år. För olovlig energiavledning sträcker den sig från böter till fängelse i högst ett år. När det gäller dessa tre brott kan det tänkas finnas ett relativt stort utrymme för att de planeringsåtgärder som vidtas inte ens vid en sammantagen bedömning är så pass straffvärda att de ska föranleda ansvar för förberedelse till brott. Som nämnts ovan är redan tillgrepp av fortskaffningsmedel, som om brottet hade fullbordats skulle ha varit att anse som ringa, undantagna från det straffbara området. Enligt vårt förslag ska det dock inte dömas till ansvar om en gärning med hänsyn till omständigheterna är mindre allvarlig. Det är alltså möjligt att låta sådana mindre allvarliga fall falla utanför det straffbara området. Vår bedömning är att den bedömningen motsvarar den som görs också med gällande lagstiftning eftersom förberedelse till många av dessa brott straffvärde-mässigt torde vara att bedöma som mindre allvarliga.

När det gäller övriga brott i 8 kap. brottsbalken som är straffbelagda på förberedelse- eller stämplingsstadiet är dessa generellt allvarigare och där är vår bedömning att det är såväl rimligt som proportionerligt med en sådan utvidgning av det straffbara området som vi föreslår. Utvidgningen kan även antas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelse- eller stämplingsgärning till ett sådant brott framstår som mindre allvarlig går det dock att låta också en sådan falla utanför det straffbara området.

Bedrägeri och annan oredlighet

Enligt 9 kap. 11 § första stycket brottsbalken döms för förberedelse till bedrägeri, grovt bedrägeri, grovt fordringsbedrägeri, olovlig befattning med betalningsverktyg, grov olovlig befattning med betalningsverktyg, utpressning, ringa utpressning, grov utpressning, ocker, grovt ocker, häleri eller grovt häleri och för stämpling till grovt bedrägeri, grov utpressning, häleri eller grovt häleri.

Straffskalorna för de brott som omfattas av förberedelsekriminalisering varierar från bötesnivå upp till fängelse i högst åtta år för grov utpressning. Särskilt intressanta vid en proportionalitetsbedömning är straffskalorna för ringa utpressning, olovlig befattning med betalningsverktyg och ocker. För ringa utpressning sträcker sig straffskalan från böter till fängelse i högst sex månader. För olovlig befattning med betalningsverktyg och ocker sträcker sig straffskalorna från böter till fängelse i högst två år. I sammanhanget kan även nämnas bedrägeri och häleri där straffskalorna sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst två år, samt utpressning där straffskalan sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst tre år.

Som framgår av straffskalorna för de ovan nämnda (fullbordade) brotten kommer straffvärdet för olika förberedelsebrott många gånger att vara relativt lågt. Det gäller särskilt i fråga om ringa utpressning, olovlig befattning med betalningsverktyg och ocker där straffskalorna börjar på bötesnivå. Det innebär att det i händelse av att en gärning framstår som mindre straffvärd och alltså mindre allvarlig så kommer det att finnas utrymme att låta den falla utanför det straffbara området.

När det gäller övriga brott som är straffbelagda på förberedelse- eller stämplingsstadiet är dessa även när det gäller brotten i 9 kap. brottsbalken generellt sett allvarliga till sin natur. I de fall en förberedelse- eller stämplingsgärning till ett sådant brott framstår som mindre allvarlig går det dock att låta också en sådan falla utanför det straffbara området. Vår samlade bedömning är därför att det är såväl rimligt som proportionerligt utifrån straffbeläggandet av förberedelse och stämpling i 9 kap. brottsbalken med en sådan utvidgning av det straffbara området som vi föreslår. Inte minst utifrån den utveckling av brottsligheten som vi har redogjort för i avsnitt 3.2.1 och 3.2.2 kan en sådan utvidgning också antas få praktisk betydelse.

Förskingring, annan trolöshet och mutbrott

Enligt 10 kap. 9 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till grov förskingring eller grov trolöshet mot huvudman till ansvar enligt 23 kap. För förberedelse till grovt givande av muta döms det också till ansvar enligt 23 kap.

Straffskalorna för samtliga de tre brott som omfattas av straffbelägningen är fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Straffbelägningen av förberedelse till grov förskingring ingår dessutom som en del i genomförandet av rådets rambeslut (2008/841/RIF) om kampen mot organiserad brottslighet (se prop. 2010/11:76 s. 31).

Som framgår av straffskalorna har de aktuella brotten ett relativt högt abstrakt straffvärde. Det medför i sig att det är rimligt att kriminalisera bl.a. vidtagande av planeringsåtgärder för att förbereda brott. Vårt förslag kan även antas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelse- eller stämplingsgärning skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma den som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget är vår bedömning att vårt förslag är rimligt och proportionerligt utifrån kriminaliseringen av förberedelse och stämpling till brott i 10 kap. brottsbalken.

Brott mot borgenärer m.m.

Enligt 11 kap. 6 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till grov oredlighet mot borgenärer eller förberedelse till grovt bokföringsbrott till ansvar enligt 23 kap.

Straffskalorna för båda de brott som omfattas av straffbelägningen är fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Straffbelägningen av förberedelse till grovt bokföringsbrott ingår dessutom som en del i genomförandet av rådets rambeslut (2008/841/RIF) om kampen mot organiserad brottslighet (se prop. 2010/11:76 s. 30 f).

I såväl den nämnda propositionen, som i samband med att förberedelse och stämpling till grov oredlighet mot borgenärer straffbelades (prop. 2015/16:113 s. 45 f.), anfördes att en utvidgad kriminalisering också bör kunna få viss praktisk betydelse. Vår uppfattning är att den praktiska betydelsen ökar med anledning av vårt förslag till utformning av förberedelse- och stämplingsansvaret. I de fall en förberedelse- eller stämplingsgärning skulle framstå som mindre straff-

värd finns också här möjlighet att bedöma den som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Det tillsammans med att det utifrån straffskalorna är fråga om allvarlig brottslighet talar för att vårt förslag är rimligt och proportionerligt utifrån kriminaliseringen av förberedelse och stämpling till brott i 11 kap. brottsbalken.

Skadegörelsebrott

Enligt 12 kap. 5 § brottsbalken döms för förberedelse till grov skadegörelse till ansvar enligt 23 kap.

Straffskalan för grov skadegörelse är fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömningen av om ett skadegörelsebrott är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har medfört betydande fara för någons liv eller hälsa, om skadan drabbat sak av stor kulturell eller ekonomisk betydelse eller annars är synnerligen kännbar eller om gärningen varit av särskilt hänsynslös art. Straffbestämmelsen utgör bl.a. ett komplement till de allmänfarliga brotten i 13 kap. brottsbalken.

Grov skadegörelse är ett allvarligt brott som kan få stora konsekvenser för såväl enskilda som för det allmänna. Mot den bakgrunden framstår vårt förslag när det gäller ett utökat straffbart område för förberedelse till brott som rimligt. Det kan även antas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelsegärning skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma den som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget framstår vårt förslag som proportionerligt när det gäller kriminaliseringen av förberedelse till grov skadegörelse.

Allmänfarliga brott

Enligt 13 kap. 12 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till mordbrand, grov mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse, grov allmänfarlig ödeläggelse, sabotage, grovt sabotage, kapning, sjö- eller luftfartssabotage, flygplats-sabotage, sabotage mot blåljusverksamhet, grovt sabotage mot blåljusverksamhet, spridande av gift eller smitta eller till förgöring, till ansvar enligt 23 kap.

På grund av brottens farliga natur har förberedelse och stämpling till alla uppsåtliga brott enligt kapitlet straffbelagts. Brottnens allvar

framgår även av straffskalorna. Mordbrand och allmänfarlig ödeläggelse har dock särskilda straffskalor för de fall ett brott är mindre allvarligt. Enligt de straffskalorna döms till fängelse i lägst ett och högst tre år. För de olika sabotagebrotten sträcker sig straffskalorna för de s.k. normalgradsbrotten från fängelseminimum upp till fängelse i högst fyra år. Vi har svårt att se att det när det gäller den här typen av brott skulle finnas gärningar som framstår som mindre straffvärda eller mindre allvarliga. Om så skulle vara fallet är det inte uteslutet att tillämpa möjligheten att bedöma gärningen på det sättet med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Våra förslag när det gäller förberedelse och stämpling kan antas få praktisk betydelse. De framstår även som rimliga och proportionerliga utifrån de allmänfarliga brotternas allvar.

Förfalskningsbrott

Enligt 14 kap. 13 § brottsbalken döms för förberedelse till urkundsförfalskning, grov urkundsförfalskning, hindrande av urkunds bevisfunktion, signaturförfalskning, penningförfalskning, märkesförfalskning, förfalskning av fast märke eller brukande av vad som förfalskats till ansvar enligt 23 kap. Skulle brottet, om det fullbordats, ha varit att anse som ringa, ska gärningen dock inte medföra ansvar.

Straffskalorna för flertalet brott av den s.k. normalgraden som omfattas av den aktuella förberedelsekriminaliseringen sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst två år. För penningförfalskning sträcker sig straffskalan dock från fängelseminimum till fängelse i högst fyra år. För de grova brotten varierar straffskalorna från fängelse i lägst sex månader och högst fyra år för bl.a. hindrande av urkunds bevisfunktion, till fängelse i lägst två år och högst åtta år för penningförfalskning som är att bedöma som grov. Syftet med lagstiftningen i detta kapitel är i första hand att skydda handlingar och märken som har en sådan funktion i rättslivet eller den allmänna omsättningen att det är viktigt att allmänheten kan fästa tilltro till dem (se prop. 2012/13:74 s. 34 f.).

Inte minst för de grova brotten är den utökning av det straffbara området när det gäller förberedelse motiverad. Förslaget kan även antas få praktisk betydelse. Det finns redan ett undantag i bestämmelsen för brott som är ringa. Skulle en förberedelsegärning i annat

fall framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma den som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget framstår vårt förslag som proportionerligt när det gäller kriminaliseringen av förberedelse till brotten i 14 kap. brottsbalken.

Mened, falskt åtal och annan osann utsaga

Enligt 15 kap. 15 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till mened eller grov mened till ansvar enligt 23 kap.

Straffskalan för mened sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst fyra år. För grov mened sträcker den sig från fängelse i lägst två och högst åtta år. Menedsbestämmelsen syftar till att skydda tillförlitligheten av det bevismedel som består i att uppgifter lämnas under ed. I propositionen *En stärkt rättsprocess och en ökad lagföring* (prop. 2021/22:186 s. 27) betonas menedsbestämmelsens väsentliga roll för rättsprocessen. Det konstateras att det för att motverka brott som begås inom ramen för kriminella nätverk, men även brott i allmänhet, kräver en väl fungerande rättsprocess. Det förutsätter att samhället reagerar kraftfullt och tar tydlig ställning mot beteenden som innefattar ett åsidosättande av respekten för rättsprocessen och som påverkar möjligheterna att upprätthålla straffsystemets effektivitet.

Mot bakgrund av det anförda framstår den utökning vi föreslår av det straffbara området för förberedelse och stämpling vara väl motiverad. Förslaget kan även antas få praktisk betydelse. Skulle en förberedelsegärning trots gärningstypens allvar i ett enskilt fall framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma den som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget framstår vårt förslag som proportionerligt när det gäller kriminaliseringen av förberedelse och stämpling till menedsbrotten.

Brott mot allmän ordning

Enligt 16 kap. 17 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till myteri och grovt gravfridsbrott till ansvar enligt 23 kap. Detsamma gäller för förberedelse till grovt barnpornografibrott.

Straffskalan för myteri sträcker sig från böter till fängelse i högst fyra år. Anstiftare och anförare döms dock till fängelse i högst sex år. Har deltagarna i ett myteri gemensamt brukat våld mot person eller egendom, döms deltagarna till fängelse i högst sex år. Anstiftare och anförare döms dock till fängelse i högst arton år eller på livstid. Om myteribrottet annars är att anse som grovt, döms till fängelse i högst arton år eller på livstid. Vid bedömande av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har begåtts under strid eller då brott mot krigslydnaden annars medför särskild fara. För grovt gravfridsbrott döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. För grovt barnpornografibrott döms till fängelse i lägst ett och högst sex år.

De brott som straffbelagts genom 16 kap. 17 § brottsbalken är mycket allvarliga till sin natur. Brottens allvar framgår även av straffskalorna. Vi har svårt att se att det när det gäller den här typen av brott skulle finnas särskilt många gärningar som framstår som mindre straffvärda eller mindre allvarliga. Om det i det enskilda fallet skulle vara så är det inte uteslutet att tillämpa möjligheten att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Våra förslag när det gäller förberedelse och stämpling kan antas få praktisk betydelse. De framstår även som rimliga och proportionerliga utifrån brottens allvar.

Brott mot allmän verksamhet m.m.

Enligt 17 kap. 16 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till våld eller hot mot tjänsteman, grovt våld eller hot mot tjänsteman, grov förgripelse mot tjänsteman, övergrepp i rättssak, grovt övergrepp i rättssak, skyddande av brottsling eller grovt skyddande av brottsling, till ansvar enligt 23 kap. Detsamma gäller för förberedelse till främjande av flykt.

Straffskalorna för de straffbelagda brotten mot allmän verksamhet m.m. varierar en hel del. För våld eller hot mot tjänsteman, liksom för skyddande av brottsling, döms till böter eller fängelse i högst två år. Om brottet är grovt döms för grovt våld eller hot mot tjänsteman

till fängelse i lägst ett och högst sex år. Straffskalan är densamma för grovt skyddande av brottsling. För grov förgripelse mot tjänsteman sträcker sig straffskalan från fängelseminimum till fängelse i högst fyra år. För övergrepp i rättssak döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. Om brottet är grovt döms för grovt övergrepp i rättssak till fängelse i lägst två och högst åtta år. När det slutligen gäller främjande av flykt sträcker sig straffskalan från böter till fängelse i högst ett år. Om brottet är grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år.

Utredningen om åtgärder för att minska offentliganställdas utsatthet (Ju 2022:02) har i sitt betänkande Ett starkare skydd för offentliganställda mot våld, hot och trakasserier (SOU 2024:1) lämnat förslag om bl.a. straffskärpningar för våld eller hot mot tjänsteman och grovt våld eller hot mot tjänsteman. Vidare föreslås en kriminalisering av försök, förberedelse och stämpling till angrepp mot tjänsteman av normalgraden (brottet föreslås ersätta dagens förgripelse mot tjänsteman). Förslagen bereds för närvarande i Regeringskansliet.

Våld eller hot mot tjänsteman straffbelades på förberedelsestadiet vid brottsbalkens tillkomst (se NJA II 1962 s. 268). Som exempel på förberedelse till hot nämnde Straffrättskommittén att någon skaffat sig vapen för att därmed hota en tjänsteman och att uppsåt att fullfölja hotet med våld inte kan bevisas (SOU 1953:14 s. 301). Förberedelse och stämpling till övergrepp i rättssak och grovt övergrepp i rättssak kriminaliserades 2016. Som skäl anges i motiven att det är angeläget att de rättsvårdande myndigheterna redan på ett tidigt stadium kan ingripa mot denna allvarliga brottslighet (prop. 2015/16:113 s. 48 f. och 93.)

Till motivering av straffbeläggandet av förberedelse till främjande av flykt anfördes att ett behov av kriminalisering visat sig föreligga. I den promemoria som låg till grund för lagändringen, Ds Ju 1980:1, anfördes exempel på organiserat förfarande för främjande av flykt som borde kunna bestraffas oavsett om förfarandet inte hunnit längre än till förberedelse. I promemorian erinrades även om att under straffbar förberedelse ryms förvarande, med uppsåt att utföra eller främja brott, av föremål som inte vart för sig men när de påträffas tillsammans är att anse som sådant hjälpmedel som avses i 23 kap. 2 §. Att iordningställa en tillflyktsort för en rymling är däremot, som uppmärksamhets i promemorian, i och för sig inte en sådan gärning som ryms under begreppet straffbar förberedelse.

Brott mot allmän verksamhet är till sin natur allvarliga. Det finns enligt vår uppfattning även ett behov av att utöka förberedelseansvaret när det gäller de aktuella brotten till att omfatta också planeringsåtgärder. Den förändring vi föreslår kan förväntas få praktisk betydelse. Detsamma gäller i fråga om den föreslagna ändringen av stämpling till brott. I de fall en förberedelse- eller stämplingsgärning skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma den som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget är vår bedömning att vårt förslag är rimligt och proportionerligt utifrån kriminaliseringen av förberedelse och stämpling till brott i 17 kap. brottsbalken.

Högmålsbrott

Enligt 18 kap. 7 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till uppror eller väpnat hot mot laglig ordning, till ansvar enligt 23 kap.

För uppror döms till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid eller, om faran var ringa, till fängelse i lägst fyra och högst tio år. För väpnat hot mot laglig ordning döms till fängelse i lägst sex och högst tio år.

Brottens allvar framgår av straffskalorna. Vi har svårt att se att det när det gäller den här typen av brott skulle finnas gärningar som framstår som mindre straffvärda eller annars mindre allvarliga. Om så skulle vara fallet är det inte uteslutet att tillämpa möjligheten att bedöma gärningen på det sättet med den följd att den faller utanför det straffbara området. Våra förslag när det gäller förberedelse och stämpling kan antas få praktisk betydelse. De framstår även som rimliga och proportionerliga utifrån de aktuella brotten allvar.

Brott mot Sveriges säkerhet

Enligt 19 kap. 14 § brottsbalken döms för förberedelse eller stämpling till högförräderi, trolöshet vid förhandling med främmande makt, spioneri, grovt spioneri, utlandsspioneri, grovt utlandsspioneri, grov obehörig befattning med hemlig uppgift, olovlig underrättelseverksamhet mot främmande makt eller olovlig underrättelseverksamhet mot person, till ansvar enligt 23 kap. Detsamma gäller för förberedelse till obehörig befattning med hemlig uppgift. Som stämpling till

högförräderi ska även anses att träda i förbindelse med främmande makt för att förbereda, möjliggöra eller underlätta att sådant brott kan begås.

För högförräderi döms till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid eller, om faran var ringa, till fängelse i lägst fyra och högst tio år. För trolöshet vid förhandling med främmande makt döms till fängelse på viss tid, lägst två och högst arton år, eller på livstid. Straffskalan för spioneri sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst sex år. Om brottet är grovt döms för grovt spioneri till fängelse på viss tid, lägst fyra och högst arton år, eller på livstid. Straffskalan för utlandsspioneri sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst fyra år. Om brottet är grovt döms för grovt utlandsspioneri till fängelse i lägst två och högst åtta år. Straffskalan för grov obehörig befattning med hemlig uppgift sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst fyra år. För olovlig underrättelseverksamhet mot främmande makt döms till böter eller fängelse i högst ett år. För olovlig underrättelseverksamhet mot person döms till fängelse i högst ett år. Om något av brotten är grova döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. För obehörig befattning med hemlig uppgift döms till böter eller fängelse i högst två år.

Brotten mot Sveriges säkerhet är allvarliga till sin natur. Som anförts ovan i avsnitt 8.2.1 finns det enligt Säkerhetspolisen ett behov av att utöka det straffbara området, särskilt när det gäller förberedelse till brott. Vår uppfattning är att en utökning framstår som väl motiverad och rimlig. Det framstår också som uppenbart att våra förslag kommer att få praktisk betydelse. Även om vi har svårt att se att det när det gäller den här typen av brott skulle finnas gärningar som generellt framstår som mindre straffvärda lämnar inte minst straffskalorna för olovlig underrättelseverksamhet och obehörig befattning med hemlig uppgift utrymme för sådana bedömningar. Det är i sådana fall inte uteslutet att tillämpa möjligheten att bedöma en gärning som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis framstår våra förslag som proportionerliga utifrån de aktuella brotternas allvar.

Brott av krigsmän

Enligt 21 kap. 15 § brottsbalken döms det för förberedelse eller stämpling till rymning eller till våld eller hot mot förman, till ansvar enligt 23 kap. Detta kapitel träder i tillämpning när riket kommer i krig.

För rymning döms till böter eller fängelse i högst två år. Om brottet är att anse som grovt döms till fängelse i högst tio år eller på livstid. För våld eller hot mot förman till böter eller fängelse i högst två år. Är brottet att anse som grovt döms till fängelse i högst sex år.

Det är straffskalorna för den s.k. normalgraden av de straffbelagda brotten som är särskilt intressanta vid en proportionalitetsbedömning. När det gäller dessa brott kan det tänkas finnas ett utrymme för att de åtgärder som vidtas inte är så pass straffvärda att de ska föranleda ansvar för förberedelse eller stämpling till brott. Enligt vårt förslag ska det dock inte dömas till ansvar om en gärning med hänsyn till omständigheterna är mindre allvarlig. Det är alltså möjligt att låta mindre allvarliga fall falla utanför det straffbara området. Vår bedömning är att den bedömningen motsvarar den som skulle göras också med nu gällande lagstiftning. Våra förslag kan antas få praktisk betydelse, särskilt när det gäller de grova formerna av brotten. Vid en samlad bedömning framstår förslagen som godtagbara och proportionella utifrån de straffbelagda brotten i 21 kap. brottsbalken.

Landsförräderi m.m.

Enligt 22 kap. 7 § brottsbalken döms det enligt bestämmelsens nu gällande lydelse för förberedelse eller stämpling till landsförräderi eller landssvek döms det till ansvar enligt 23 kap. Som stämpling ska även anses att träda i förbindelse med fienden för att förbereda, möjliggöra eller underlätta att något av dessa brott begås. För förberedelse eller stämpling under tid då landet hotas av krig, ockupation eller andra fientligheter ska det dömas till ansvar trots att fientligheter inte brutit ut.

Enligt ett nytt tredje stycke i bestämmelsen som träder i kraft den dag regeringen bestämmer ska det även dömas för förberedelse till olovlig kärnsprängning till ansvar enligt 23 kap.

För landsförräderi döms till fängelse på viss tid, lägst fyra och högst tio år, eller på livstid. Straffskalan för landssvek sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst sex år. Straffskalan för olovlig kärnsprängning kommer att sträcka sig från fängelseminimum till

fängelse i högst fyra år. Om brottet är grovt döms till fängelse i högst arton år eller på livstid.

Det är straffskalan för landssvek som är särskilt intressant vid en proportionalitetsbedömning. Det är egentligen det enda av de straffbelagda brotten där det kan tänkas finnas ett utrymme för att de åtgärder som vidtas inte är så pass straffvärda att de ska föranleda ansvar för förberedelse eller stämpling till brott. Enligt vårt förslag ska det dock inte dömas till ansvar om en gärning med hänsyn till omständigheterna är mindre allvarlig. Det är alltså möjligt att låta ett mindre allvarligt fall falla utanför det straffbara området. Våra förslag kan antas få praktisk betydelse, särskilt när det gäller de grövre brotten. Vid en samlad bedömning framstår förslagen som godtagbara och proportionella utifrån de aktuella brotten.

Regeringsformen och Europakonventionen

En utökning av det straffbara området för förberedelse och stämpling till brott kan innefatta en inskränkning av grundläggande fri- och rättigheter. Det är därför nödvändigt att noga överväga förhållandet mellan en tänkt kriminalisering och de ramar som gäller för begränsning av dessa fri- och rättigheter. I propositionen Utlandsspioneri (prop. 2021/22:55 s. 33) uttalas att det för att en utvidgning av det straffbara området ska kunna göras krävs att det bedöms vara förenligt med de förutsättningar för att begränsa de grundläggande fri- och rättigheterna som uppställs i såväl regeringsformen som den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen). Enligt 2 kap. 19 § regeringsformen får lag eller annan föreskrift inte meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av Europakonventionen. Konventionen gäller som svensk lag (lagen [1994:1219] om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna).

Den begränsning av inte minst yttrande- och informationsfriheten som en utvidgning av det straffbara området för förberedelse och stämpling till brott kan leda till kan godtas endast om inskränkningen är proportionerlig i förhållande till det ändamål den avser att tillgodose. Den utvidgning av det straffbara området som vi föreslår gäller generellt i förhållande till samtliga brott som är förfältskriminali-

serade. Det innebär, som framgår ovan, att det straffbara området utökas bl.a. avseende brott mot person och andra brott som inte sällan förekommer inom organiserad brottslighet. Det innebär också att det straffbara området utökas när det gäller de allvarliga brotten mot Sveriges säkerhet i 19 kap. brottsbalken. Det är alltså sammantaget fråga om synnerligen högt värderade skyddsintressen. Ett exempel på ett brott mot Sveriges säkerhet som omfattas av utvidgningen av det straffbara området är utlandsspioneri. Det innebär också att de uttalanden som gjordes i prop. 2021/22:55 i anslutning till att det brottet infördes är aktuella också här.

Yttrandefrihet innefattar enligt regeringsformen en frihet i förhållande till det allmänna att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor, medan informationsfriheten innefattar en frihet i förhållande till det allmänna att inhämta och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden (2 kap. 1 § första stycket 1 och 2 regeringsformen). Dessa friheter får under vissa förutsättningar begränsas genom lag. Efter bemyndigande i lag får en begränsning göras även i annan författning bl.a. när det gäller förbud att röja sådant som någon fått kännedom om i allmän tjänst eller under utövande av tjänsteplikt. En begränsning får göras bara för att tillgodose ett ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle och får inte gå längre än vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den. Inskränkningen får aldrig heller gå så långt att den innebär ett hot mot den fria åsiktsbildningen som en av folkstyrelsens grundvalar. Inskränkningen får inte göras enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning. Vid bedömningen av vilka begränsningar som får göras ska dessutom särskilt beaktas vikten av vidaste möjliga yttrandefrihet och informationsfrihet i bl.a. politiska och religiösa angelägenheter. I fråga om yttrande- och informationsfriheten får en begränsning göras bl.a. om det är motiverat med hänsyn till t.ex. rikets säkerhet, allmän ordning och säkerhet eller förebyggandet och beivrandet av brott samt i övrigt om sär skilt viktiga skäl föranleder det (2 kap. 20, 21 och 23 §§ regeringsformen). Artikel 10 i Europakonventionen slår fast en rätt till yttrandefrihet, vilket innefattar åsiktsfrihet samt frihet att ta emot och sprida uppgifter och tankar utan offentlig myndighets inblandning och oberoende av territoriella gränser. Denna frihet får underkastas inskränkningar som är föreskrivna i lag under förutsättning att de är nödvändiga i ett demokra-

tiskt samhälle med hänsyn till bl.a. statens säkerhet, den allmänna säkerheten och förebyggande av oordning eller brott. För att kunna godtas måste be gränsningarna svara mot ett angeläget samhällsligt behov. Konventionsstaterna har ett förhållandevis stort utrymme att själva avgöra hur proportionalitetsavvägningarna ska göras.

Utöver yttrande- och informationsfriheten berör våra förslag även skyddet enligt 2 kap. 6 § första stycket regeringsformen mot undersökning av brev eller annan förtrolig försändelse och mot hemlig avlyssning eller upptagning av telefonsamtal eller annat förtroligt meddelande. Vidare aktualiseras skyddet enligt andra stycket samma paragraf mot betydande intrång i den personliga integriteten om det sker utan samtycke och innebär övervakning eller kartläggning av den enskildes personliga förhållanden. I Europakonventionen ger artikel 8 var och en rätt till respekt för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens. Även skyddet enligt dessa bestämmelser är möjligt att begränsa genom lag för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Skyddet för förtrolig kommunikation och den personliga integriteten aktualiseras främst i förhållande till användningen av tvångsmedel med koppling till straffbestämmelserna. Våra förslag kan därmed antas innebära ett visst ökat intrång i enskildas personliga integritet. Som framhållits ovan ska detta dock ställas mot det starka intresset av att bl.a. bekämpa organiserad brottslighet och av att skydda Sveriges säkerhet. I det ljuset anser vi att den begränsning av skyddet för den personliga integriteten som våra förslag skulle kunna innebära är proportionerlig.

Syftet med våra förslag är att straffvärda beteenden vid allvarlig brottslighet som den där förberedelse och stämpling till brott är straffbelagt ska omfattas av straffansvar. De skyddsintressen som gör sig gällande är inte minst rikets säkerhet, allmän ordning och säkerhet eller förebyggandet och beivrandet av brott (jfr 2 kap. 23 § regeringsformen). I sammanhanget bör understrykas att inte minst den samhällshotande organiserade brottsligheten förväntas kunna bekämpas bättre med hjälp av våra förslag, men även sådan brottslighet som riktar sig mot Sveriges säkerhet. Detta är sådana ändamål som enligt både regeringsformen och Europakonventionen godtas som grund för en begränsning av de nu aktuella friheterna.

Den utökning av det straffbara området som våra förslag innebär medför inte någon större begränsning av yttrande- och informationsfriheten än vad som är nödvändigt med hänsyn till straffbestämme-

ernas ändamål. De ytterligare handlingar som blir straffbara är sådana att de kan skada de intressen som kriminaliseringen syftar till att skydda. Det är inte fråga om handlingar som exempelvis sker inom ramen för journalistisk granskande verksamhet eller på annat sätt har ett journalistiskt eller opinionsbildande syfte eller syftar till att avslöja missförhållanden.

Vår bedömning är att det finns starka skäl för en utvidgning av det straffbara området för förberedelse och stämpling till brott och att skälen för den utvidgningen har en sådan tyngd att de väger upp de negativa effekter som den kan innebära för yttrande- och informationsfriheten. Vi bedömer vidare att den journalistiska friheten inte påverkas av våra förslag. Sammanfattningsvis är vår bedömning att våra förslag har utformats på ett sätt som är förenligt med regeringsformens och Europakonventionens bestämmelser om grundläggande fri- och rättigheter.

Brott enligt tryckfrihetsförordningen

Tryckfrihetsförordningen ger ett särskilt skydd för yttranden i tryckta skrifter. Regleringen innebär bl.a. att gärningar som begås i tryckt skrift är straffbara endast om de är kriminaliserade både i vanlig lag och i tryckfrihetsförordningen. Den som anskaffar och lämnar uppgifter för publicering i tryck är normalt själv skyddad mot både straffrättsliga och civilrättsliga ingripanden (anskaffar- och meddelarfrihet). Ett eventuellt ansvar bärs i dessa fall av någon som i grundlagarna pekats ut som ensam ansvarig, t.ex. författaren eller den ansvariga utgivaren (det s.k. ensamansvaret). Förberedelse och stämpling till brott kan begås genom medier som omfattas av tryckfrihetsförordningens reglering.¹⁴

Enligt 7 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen ska, med beaktande av tryckfrihetens syfte att säkerställa ett fritt meningsutbyte, en fri och allsidig upplysning och ett fritt konstnärligt skapande, de gärningar som anges i 7 kap. 2–20 §§ anses vara tryckfrihetsbrott, om de begås i en tryckt skrift och är straffbara enligt lag. För flertalet av dessa brott döms inte till ansvar för förberedelse eller stämpling till brott. Det gäller olaga hot (2 §), förtal (3 §), förolämpning (4 §), uppvigling (5 §),

¹⁴ Eftersom kapitlet avser förberedelse och stämpling görs inte heller i relation till brotten enligt tryckfrihetsförordningen någon genomgång av i vilken utsträckning försökskriminalisering förekommer.

hets mot folkgrupp (6 §), olaga våldsskildring (7 §), övergrepp i rätts-sak (9 §), brott mot medborgerlig frihet (11 §), krigsanstiftan (13 §), vårdslöshet med hemlig uppgift (16 §), landsskadlig vårdslöshet (18 §), ryktesspridning till fara för rikets säkerhet (19 §) och offentliggörande-brott (20 §).

Enligt 7 kap. 8, 10, 12, 14, 14 a, 15 och 17 §§ tryckfrihetsförordningen är under samma förutsättningar hot mot tjänsteman, uppror, högförräderi, spioneri, utlandsspioneri, obehörig befattning med hemlig uppgift, landsförräderi eller landssvek att anse som tryckfrihetsbrott. Det döms även till ansvar för förberedelse eller stämpling till dessa brott. När det gäller hot mot tjänsteman är det bara förberedelse till brott som är straffbart och endast såvitt avser sådana brott som, om de hade fullbordats, inte skulle ha varit att anse som ringa. Vad gäller obehörig befattning med hemlig uppgift är det dock enbart det grova brottet som är kriminaliserat på stämplingsstadiet.

Enligt undantagsbestämmelsen i 7 kap. 21 § tryckfrihetsförordningen ska ett tillkännagivande i en annons eller i ett annat sådant meddelande inte anses vara ett tryckfrihetsbrott om det inte omedelbart av meddelandets innehåll framgår att ansvar för ett sådant brott kan bli aktuellt. Är meddelandet straffbart tillsammans med en omständighet som inte omedelbart framgår av meddelandets innehåll, gäller vad som föreskrivs i lag. Detsamma gäller ett meddelande genom chiffer eller på något annat sätt, som är hemligt för allmänheten.

I 7 kap. 22 § tryckfrihetsförordningen återfinns brott av meddelare. Där stadgas att om någon enligt 1 kap. 7 § första stycket meddelar en uppgift i syfte att den ska göras offentlig i en tryckt skrift och därigenom gör sig skyldig till uppror, högförräderi, spioneri, grovt spioneri, utlandsspioneri, grovt utlandsspioneri, grov obehörig befattning med hemlig uppgift, landsförräderi, landssvek eller försök, förberedelse eller stämpling till ett sådant brott, gäller vad som föreskrivs i lag om ansvar för det brottet. Detsamma gäller också om brottet begås av någon som, utan att vara ansvarig enligt 8 kap. tryckfrihetsförordningen, medverkar som författare eller annan upphovsman eller som utgivare till en framställning som är avsedd att införas i en tryckt skrift.

I 7 kap. 23 § tryckfrihetsförordningen återfinns brott av anskaffare. Där stadgas att om någon enligt 1 kap. 7 § andra stycket meddelar en uppgift i syfte att den ska göras offentlig i en tryckt skrift och därigenom gör sig skyldig till ett brott enligt 7 kap. 22 § första stycket 1

(uppror, högförräderi, spioneri, grovt spioneri, utlandsspioneri, grovt utlandsspioneri, grov obehörig befattning med hemlig uppgift, landsförräderi, landssvek eller försök, förberedelse eller stämpling till ett sådant brott), gäller vad som föreskrivs i lag om ansvar för det brottet.

När det gäller de tryckfrihetsbrott där förberedelse, eller förberedelse och stämpling till brott är straffbelagda så utgör de former av brottsbalksbrotten hot mot tjänsteman (17 kap. 1 §), uppror (18 kap. 1 §), högförräderi (19 kap. 1 §), spioneri (19 kap. 5 §), utlandsspioneri (19 kap. 6 a §), obehörig befattning med hemlig uppgift (19 kap. 7 och 8 §§), landsförräderi (22 kap. 1 §) eller landssvek (22 kap. 2 §). Liksom uttalas i propositionen Utlandsspioneri (prop. 2021/22:55 s. 61 f.) när det gäller de brott som utgör tryckfrihetsbrott enligt 7 kap. 14–16 §§ tryckfrihetsförordningen, så har lagstiftaren ansett att en kriminalisering i dessa fall har starka skäl för sig och att ett offentliggörande av uppgifter som omfattas av straffbestämmelserna kan innebära sådan skada att tryckfriheten bör få vika för att tillgodose ändamålet med den straffrättsliga regleringen. Motsvarande överväganden gjordes även i propositionen En tydligare bestämmelse om hets mot folkgrupp (prop. 2023/24:93 s. 31).

Mot bakgrund av det starka skydd för tryck- och yttrandefriheten som finns i Sverige har kriminalisering av yttranden på områden som skyddas av det särskilda grundlagsskyddet för tryckfriheten alltid skett med eftertanke och stor återhållsamhet. Det ställer naturligtvis särskilda krav när det gäller behov och utformning av det straffbara området.¹⁵

Under vårt arbete har inte framkommit några särskilda behov av utvidgning av det straffbara området för förberedelse eller stämpling till brott kopplade till just tryck- och yttrandefrihetsområdet. Den utvidgning av förberedelse- och stämplingsbestämmelserna som vi nu föreslår fyller emellertid ett praktiskt behov när det gäller de enskilda brottsbalksbrotten. Det är genomgående fråga om allvarlig och straffvärd brottlighet som kan innebära sådan skada att lagstiftaren funnit skäl att också inskränka tryckfriheten. Förberedelse och stämpling, med den utformning vi föreslår, till de aktuella tryckfrihetsbrotten fyller också ett praktiskt behov. Detta inte minst eftersom det ger utökade möjligheter att ingripa mot allvarliga brott på planeringsstadiet,

¹⁵ För en översiktlig genomgång av det yttrandefrihetsrättsliga systemet kan i övrigt hänvisas t.ex. till Tryck- och yttrandefrihetsberedningens delbetänkande Vissa tryck- och yttrandefrihetsrättsliga frågor (SOU 2004:114), s. 60 f.

innan de når sin fullbordan. Liksom när det gäller övriga brott är vårt förslag om undantag av mindre allvarliga fall från det straffbara området, tillämpligt också när det gäller förberedelse och stämpling till tryckfrihetsbrotten. Vi bedömer inte att det utökade straffbara området för förberedelse och stämpling påverkar medias möjlighet till nyhets- och informationsförmedling eller opinionsbildning, konstnärlig gestaltning och andra jämförbara intressen. De ytterligare förberedande gärningar som omfattas av det föreslagna straffbara området är inte sådan som har ett journalistiskt eller opinionsbildande syfte eller som syftar till att avslöja missförhållanden. Som exempel kan nämnas att för att informationsinsamling som en del av planeringen av ett brott ska vara straffbart krävs att insamlingen görs med ett brottsligt syfte, ett syfte som medias insamling av information i t.ex. nyhets- och informationsförmedling rimligen inte har. Den journalistiska friheten påverkas därmed inte. Sammantaget bedömer vi att våra förslag framstår som proportionerliga också sett utifrån de aktuella tryckfrihetsbrotten. Den bedömningen gör vi med beaktande av de krav som finns för inskränkning av grundläggande fri- och rättigheter och de samhällsutmaningar som nu finns avseende Sveriges säkerhet, allmän ordning och säkerhet samt förebyggandet och beivrandet av brott.

Ansvaret enligt 7 kap. 22 och 23 §§ tryckfrihetsförordningen är avgränsat till de personkretsar som anges i bestämmelserna. Det är endast vissa grova brott i brottsbalken som har undantagits från meddelar- och anskaffarfriheterna. Katalogen motsvarar i huvudsak den för tryckfrihetsbrotten. Samma överväganden som gjorts i den delen gör sig därmed gällande också här. Liksom när det gäller tryckfrihetsbrotten får våra förslag anses proportionerliga också utifrån meddelar- och anskaffarbrottsperspektiv.

Enligt 1 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen får en skrift inte före tryckningen granskas av en myndighet eller ett annat allmänt organ (censurförbud). Förbud mot tryckning får inte förekomma. Det är inte heller tillåtet för en myndighet eller ett annat allmänt organ att, på grund av skriftens innehåll, hindra tryckning eller utgivning av en skrift, om åtgärden inte har stöd i denna grundlag. Detsamma gäller i fråga om hinder mot spridning av en skrift bland allmänheten. Våra förslag innefattar inte heller någon kriminalisering som medför någon förhandsgranskning av något allmänt organ (censur). Våra förslag påverkar inte heller det förhållandet att det på grund av förbudet mot

censur endast är för det fall att en utgiven skrift (eller annat medium) innefattar förberedelse eller stämpling som ansvar för tryckfrihetsbrott kan komma i fråga (se prop. 1948:230 s. 175).

Brott enligt yttrandefrihetsgrundlagen

Yttrandefrihetsgrundlagen ger ett särskilt skydd för yttranden i t.ex. radio- och tv-program. Regleringen innebär bl.a. att gärningar som begås i något medium som skyddas i denna grundlag är straffbara endast om de är kriminaliserade både i vanlig lag och i yttrandefrihetsgrundlagen. Den som anskaffar och lämnar uppgifter för publicering i sådana medier är normalt själv skyddad mot både straffrättsliga och civilrättsliga ingripanden (anskaffar- och meddelarfrihet). Ett eventuellt ansvar bärs i dessa fall av någon som i grundlagarna pekas ut som ensam ansvarig, t.ex. den ansvariga utgivaren (det s.k. ensamansvaret). Förberedelse och stämpling till brott kan begås genom medier som omfattas av yttrandefrihetsgrundlagen.

Enligt 5 kap. 1 § yttrandefrihetsgrundlagen ska de gärningar som anges som tryckfrihetsbrott i 7 kap. 2–20 §§ tryckfrihetsförordningen anses vara yttrandefrihetsbrott, om de begås i ett program eller en teknisk upptagning och är straffbara enligt lag. Enligt 5 kap. 2 § ska, under de förutsättningar som anges i 1 §, anses som yttrandefrihetsbrott även sådan olaga våldsskildring som innebär att någon genom rörliga bilder närgånget eller utdraget skildrar grovt våld mot människor eller djur med uppsåt att framställningen sprids. Detta gäller dock inte om gärningen med hänsyn till omständigheterna är försvarlig. Enligt undantagsbestämmelsen i 5 kap. 3 § ska ett tillkännagivande i en annons eller i ett annat sådant meddelande inte anses vara ett yttrandefrihetsbrott om det inte omedelbart av meddelandets innehåll framgår att ansvar för ett sådant brott kan bli aktuellt. Är meddelandet straffbart tillsammans med en omständighet som inte omedelbart framgår av meddelandets innehåll, gäller vad som föreskrivs i lag. Detsamma gäller ett meddelande genom chiffer eller på något annat sätt, som är hemligt för allmänheten.

I 5 kap. 4 § yttrandefrihetsgrundlagen stadgas att om någon enligt 1 kap. 10 § samma lag meddelar en uppgift i syfte att göra den offentlig i ett program eller en teknisk upptagning och därigenom gör sig skyldig till uppror, högförräderi, spioneri, grovt spioneri, utlands-

spioneri, grovt utlandsspioneri, grov obehörig befattning med hemlig uppgift, landsförräderi, landssvek eller försök, förberedelse eller stämpling till ett sådant brott, gäller vad som föreskrivs i lag om ansvar för det brottet. Detsamma gäller också om brottet begås av någon som, utan att vara ansvarig enligt 6 kap., medverkar som författare eller annan upphovsman till en framställning som är avsedd att offentliggöras i ett program eller en teknisk upptagning eller medverkar genom att framträda i programmet.

I 5 kap. 5 § yttrandefrihetsgrundlagen stadgas att om någon enligt 1 kap. 10 § samma lag anskaffar en uppgift i syfte att göra den offentlig i ett program eller en teknisk upptagning och därigenom gör sig skyldig till brott som anges i 5 kap. 4 § första stycket 1 (uppror, högförräderi, spioneri, grovt spioneri, utlandsspioneri, grovt utlandsspioneri, grov obehörig befattning med hemlig uppgift, landsförräderi, landssvek eller försök, förberedelse eller stämpling till ett sådant brott), gäller vad som föreskrivs i lag om ansvar för det brottet.

Bestämmelserna i 5 kap. 4 och 5 §§ yttrandefrihetsgrundlagen innehåller meddelar- och anskaffarbroten. Ansvar är avgränsat till den personkrets som anges i bestämmelsen. Det är endast vissa grova brott i brottsbalken som har undantagits från meddelar- och anskaffarfriheterna. Det är uppror (18 kap. 1 §), högförräderi (19 kap. 1 §), spioneri och grovt spioneri (19 kap. 5 och 6 §§), utlandsspioneri och grovt utlandsspioneri (19 kap. 6 a och 6 b §§), grov obehörig befattning med hemlig uppgift (19 kap. 8 §), landsförräderi (22 kap. 1 §) och landssvek (22 kap. 2 §) samt bl.a. förberedelse eller stämpling till ett sådant brott.

Brottskatalogen som gäller för yttrandefrihetsbroten motsvarar i huvudsak den som gäller för tryckfrihetsbroten. Även brottskatalogen som gäller för meddelar- och anskaffarbroten motsvarar den katalog som gäller för motsvarande brott enligt tryckfrihetsförordningen. Samma överväganden som gjorts när det gäller broten enligt tryckfrihetsförordningen gör sig därmed gällande också här. Vi bedömer därmed att det utökade straffbara området för förberedelse och stämpling inte påverkar medias möjlighet till nyhets- och informationsförmedling eller opinionsbildning, konstnärlig gestaltning och andra jämförbara intressen. Sammantaget bedömer vi därmed att våra förslag framstår som proportionerliga också sett utifrån yttrandefrihetsgrundlagen. Även den bedömningen gör vi med beaktande av de krav som finns för inskränkning av grundläggande fri- och rättigheter

och de samhällsutmaningar som nu finns avseende Sveriges säkerhet, allmän ordning och säkerhet samt förebyggandet och beivrandet av brott.

Enligt 1 kap. 11 § yttrandefrihetsgrundlagen får det som är avsett att framföras i program eller genom tekniska upptagningar inte först granskas av en myndighet eller ett annat allmänt organ. Det är inte heller tillåtet för en myndighet eller ett annat allmänt organ att på grund av innehållet förbjuda eller hindra framställning, offentliggörande eller spridning bland allmänheten av ett program eller en teknisk upptagning, om åtgärden inte har stöd i denna grundlag.

Miljöbalken

Enligt 29 kap. 1 § tredje stycket miljöbalken döms det för förberedelse till grovt miljöbrott till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Enligt 29 kap. 2 b § tredje stycket samma balk döms det för förberedelse till grovt artskyddsbrott till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Ansvar ska inte dömas ut enligt 29 kap. 2 b §, om ansvar för gärningen kan dömas ut enligt 1 §. Straffbeläggningen ingår som en del i genomförandet av rådets rambeslut (2008/841/RIF) om kampen mot organiserad brottslighet (se prop. 2010/11:76 s. 31).

Straffskalan för grovt miljöbrott sträcker sig från fängelse i lägst sex månader till högst sex år. För grovt artskyddsbrott döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. Liksom konstaterades i avslutning till kriminaliseringen förekommer det inte sällan att brotten begås inom ramen för kriminella organisationer eller nätverk. Det ökar betydelsen av förberedelsekriminaliseringen och gör också att vårt förslag till ändrad utformning av förberedelsebestämmelsen kan antas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelsegärning skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma den som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget framstår vårt förslag som proportionerligt när det gäller kriminaliseringen av förberedelse av brotten i miljöbalken.

I sammanhanget kan noteras att Miljöstraffrättsutredningen (M 2022:04) har i uppdrag att bl.a. ta ställning till hur den miljöstraffrättsliga regleringen kan skärpas och bli mer effektiv.

Upphovsrättslagen

Enligt 7 kap. 53 § femte stycket lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk döms det för förberedelse till upphovsrättsbrott eller grovt upphovsrättsbrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Straffskalan för upphovsrättsbrott sträcker sig från böter till fängelse i högst två år. För grovt upphovsrättsbrott döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömningen av om gärningen är grov ska det särskilt beaktas bl.a. om gärningen har föregåtts av särskild planering eller om den har utgjort ett led i brottslighet som utövats i organiserad form. Inte minst i den delen kan vårt förslag till ändrad förberedelsebestämmelse antas få praktisk betydelse. Mindre straffvärda förberedelsehandlingar kan med hänsyn inte minst till straffskalan för det s.k. normalgradsbrottet tänkas förekomma när det gäller brott mot upphovsrätten. I de fall en förberedelsehandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Det tillsammans med att det utifrån straffskalan för det grova brottet är fråga om allvarlig brottslighet talar för att vårt förslag är rimligt och proportionerligt utifrån kriminaliseringen av förberedelse i upphovsrättslagen.

Patentlagen

Enligt 9 kap. 57 § patentlagen (1967:837) döms det för förberedelse till patentbrott eller grovt patentbrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Åklagaren får väcka åtal för brott som avses 9 kap. 57 § endast om åtal är motiverat från allmän synpunkt.

Straffskalorna för patentbrott och grovt patentbrott motsvarar dem för upphovsrättsbrott och grovt upphovsrättsbrott. Även i övrigt är kriminaliseringen likartad. Det medför att vi gör samma överväganden beträffande de nu aktuella brotten. Sammanfattningsvis menar vi därmed att vårt förslag till förberedelsekriminalisering är rimligt och proportionerligt också utifrån kriminaliseringen av förberedelse i patentlagen.

Narkotikastrafflagen

Enligt 4 § narkotikastrafflagen (1968:64) döms det för förberedelse till narkotikabrott, ringa narkotikabrott, grovt narkotikabrott eller synnerligen grovt narkotikabrott liksom för stämpling till narkotikabrott, grovt narkotikabrott eller synnerligen grovt narkotikabrott, om gärningen avser annat än bruk av narkotika, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Straffskalorna för narkotikabrotten sträcker sig från böter till fängelse i högst sex månader för ringa narkotikabrott, till fängelse i lägst sex och högst tio år för synnerligen grovt narkotikabrott. Narkotikabrottsligheten begås ofta i organiserad form och vårt förslag till ändrad förberedelsebestämmelse kan förväntas få praktisk betydelse. Brottsligheten är till sin natur allvarlig. Dock kan det antas att förberedelse till ringa narkotikabrott även fortsatt kommer att åtalas i mycket liten omfattning eller inte alls. Sett utifrån det brottets abstrakta straffvärde och det förhållandet att mindre allvarliga fall av förberedelse till brott föreslås falla utanför det straffbara området, är förslaget praktiska betydelse i den delen litet. I övrigt, dvs. avseende narkotikabrott, grovt narkotikabrott och synnerligen grovt narkotikabrott, framstår våra förslag dock som rimliga och proportionerliga utifrån brottslighetens allvar och lagstiftningens skyddsintresse.

Mönsterskyddslagen

Enligt 35 § mönsterskyddslagen (1970:485) döms det för förberedelse till mönsterskyddsbrott eller grovt mönsterskyddsbrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Åklagaren får väcka åtal för brott som avses 35 § endast om åtal är motiverat från allmän synpunkt.

Straffskalorna för mönsterskyddsbrott och grovt mönsterskyddsbrott motsvarar dem för upphovsrättsbrott och grovt upphovsrättsbrott. Även i övrigt är kriminaliseringen likartad. Det medför att vi gör samma överväganden beträffande de nu aktuella brotten. Sammanfattningsvis menar vi därmed att vårt förslag till förberedelsekriminalisering är rimligt och proportionerligt också utifrån kriminaliseringen av förberedelse i mönsterskyddslagen.

Skattebrottslagen

Enligt 11 § skattebrottslagen (1971:69) döms det för förberedelse eller stämpling till grovt skattebrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Bestämmelsen har tillkommit i anledning av genomförandet av rådets rambeslut den 24 oktober 2008 (2008/841/RIF) om kampen mot organiserad brottslighet (se prop. 2010/11:76 s. 26 f.). I den nämnda propositionen anfördes det avseende kriminalisering av förberedelse till grovt skattebrott att straffansvar för fullbordat brott inträder redan när de felaktiga uppgifterna m.m. ger upphov till fara för att skatt undandras det allmänna. Med så tidiga fullbordanspunkter finns ofta förutsättningar att den som t.ex. betalat för brottet i stället kan dömas för medhjälp till fullbordat brott och den som tagit emot betalningen för fullbordat brott i gärningsmannaskap. Emellertid går det att tänka sig fall där man genom användning av t.ex. hemlig teleavlyssning får kännedom om att pengar utväxlas för att någon ska ge in en felaktig mervärdesskattedeclaration eller kontrolluppgift till Skatteverket och där det av olika skäl blir aktuellt att ingripa mot brottsligheten redan innan deklARATIONEN eller uppgiften getts in. På grund av det sagda och då brottet inte sällan begås inom ramen för en kriminell organisation finns det skäl att på grund av rambeslutet tillgripa förberedelsekriminalisering såvitt gäller grovt skattebrott. Stämpling till grovt skattebrott kriminaliserades efter förslag i propositionen Bättre straffrättsliga verktyg mot organiserad brottslighet (prop. 2015/16:113 s. 34).

Straffskalan för grovt skattebrott är fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Det är fråga om allvarlig brottslighet. Som konstaterats i avsnitt 8.2.1 ovan är det svårt att inrymma många åtgärder som vidtas på förstadiet till ekonomisk brottslighet inom ramen för dagens förberedelsebrott. Det visar bl.a. rättsfallet ”Anmälan till Skatteverket”. Vår bedömning är att våra förslag såväl avseende förberedelsebrottet, som stämplingsbrottet, kan förväntas få praktisk betydelse när det gäller det grova skattebrottet. I de fall en förberedelse- eller stämplingshandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att våra förslag är rimliga och proportionerliga utifrån skattebrottsperspektiv.

Sjömanslagen

Enligt 69 § sjömanslagen (1973:282) döms det för förberedelse eller stämpling till brott som avses i 68 § (myteri), till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Detsamma gäller för förberedelse till brott som avses i 67 § (våld eller hot om våld på befälhavaren eller annan förman), om inte brottet skulle ha varit att anse som ringa om det hade fullbordats.

Straffskalorna för myteri sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst två år för anstiftare och anförare, och från böter till fängelse i högst sex månader för annan deltagare. Om deltagare har gått till förenat våld på person eller egendom, döms anstiftare och anförare till fängelse i högst sex år och annan deltagare till fängelse i högst två år. För våld eller hot om våld på befälhavaren eller annan förman sträcker sig straffskalan från fängelseminimum till fängelse i högst två år.

De brott som är straffbelagda är till sin natur sådana att våra förslag kan antas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelse- eller stämplingshandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att våra förslag är rimliga och proportionerliga utifrån straffbeläggningen av förberedelse och stämpling i sjömanslagen.

Könsstymningslagen

Enligt 2 § fjärde stycket lagen (1982:316) med förbud mot könsstymning av kvinnor döms det för förberedelse och stämpling till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Straffskalan för brott mot förbudet mot könsstymning sträcker sig från fängelse i lägst två till högst sex år. Om brottet med hänsyn till omständigheterna är mindre grovt, döms till fängelse i högst fyra år. Om brottet är grovt döms till fängelse i lägst fem och högst tio år.

Som framgår av straffskalorna är det fråga om allvarliga brott. Det är också brott som kan vara svåra att utreda och lagföra, inte minst på förstadiet till fullbordat brott. Våra förslag kan därför antas få praktisk betydelse för möjligheterna att lagföra personer för förberedelse eller stämpling till brott mot förbudet mot könsstymning. I de fall en förberedelse- eller stämplingshandling skulle framstå som

mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att våra förslag är rimliga och proportionerliga utifrån straffbeläggningen av förberedelse och stämpling till brott mot förbudet mot könsstympning.

Jaktlagen

Enligt 46 a § jaktlagen (1987:259) döms det för förberedelse till jaktbrott enligt 44 § (grovt brott) eller jakthäleri enligt 46 § andra stycket (grovt brott), till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Straffbeläggningen ingår som en del i genomförandet av rådets rambeslut (2008/841/RIF) om kampen mot organiserad brottslighet (se prop. 2010/11:76 s. 31).

Straffskalorna för de grova formerna av jaktbrott och jakthäleri sträcker sig från fängelse i lägst sex månader till fängelse i högst fyra år. Gemensamt för brotten är att det vid bedömandet av om brottet är grovt särskilt ska beaktas om det avsåg ett hotat, sällsynt eller annars särskilt skyddsvärt vilt, eller om det har utförts vanemässigt eller i större omfattning. För jaktbrottet finns ytterligare försvärande omständigheter som avser otillåtna hjälpmedel och särskilt plågsamma jaktmetoder.

De brott som är straffbelagda är till sin natur sådana att våra förslag kan antas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelsehandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att våra förslag är rimliga och proportionerliga utifrån straffbeläggningen av förberedelse i jaktlagen.

Kulturmiljölagen

Enligt 2 kap. 21 § tredje stycket kulturmiljölagen (1988:950) döms det för förberedelse till grovt fornminnesbrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Straffskalan sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst fyra år. Vid bedömande av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningsmannen har använt särskild utrustning eller på annat sätt visat särskild förslagenhet, eller gärningen utförts vanemässigt, avsett

fornfynd av större värde eller omfattning eller medfört en omfattande förstörelse av ett fornminne.

Förberedelse till grovt fornminnesbrott straffbelades 1991. Syftet var att göra det möjligt att ingripa på ett tidigare stadium, redan innan gärningsmannen har hunnit åsamka fornlämningen någon skada (se prop. 1990/91:123 s. 12). Det ursprungliga syftet bakom straffbeläggandet av förberedelse talar för att vår föreslagna utvidgning av förberedelsebrottet kan få praktisk betydelse. I de fall en förberedelsehandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följden att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att våra förslag är rimliga och proportionerliga utifrån straffbeläggningsen av förberedelse i kulturmiljölagen.

Lagen om skydd för kretsmönster för halvledarprodukter

Enligt 9 § lagen (1992:1685) om skydd för kretsmönster för halvledarprodukter döms det för förberedelse till kretsmönsterbrott eller grovt kretsmönsterbrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Åklagaren får väcka åtal för brott som avses 9 § endast om åtal är motiverat från allmän synpunkt.

Straffskalorna för kretsmönsterbrott och grovt kretsmönsterbrott motsvarar dem för upphovsrättsbrott och grovt upphovsrättsbrott. Även i övrigt är kriminaliseringen likartad. Det medför att vi gör samma överväganden beträffande de nu aktuella brotten. Sammanfattningsvis menar vi därmed att vårt förslag till förberedelsekriminalisering är rimligt och proportionerligt också utifrån kriminaliseringen av förberedelse i lagen om skydd för kretsmönster för halvledarprodukter.

Fiskelagen

Enligt 40 § fjärde stycket fiskelagen (1993:787) döms det för förberedelse till brott som avses i 40 § första stycket, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Straffbestämmelsen i 40 § fiskelagen är ett blankettstraffbud som straffbelägger brott mot föreskrifter som meddelats med stöd av 19 §, 20 § första stycket eller 21–23 §§. Straffskalan sträcker sig från

böter till fängelse i högst ett år. Enligt 19 § får regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer meddela föreskrifter för fiskevården och fiskets bedrivande som förbjuder eller begränsar bl.a. fisket, användningen av fiskefartyg, fiskemetoder eller fiskeredskap. Enligt 20 § första stycket får regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer meddela föreskrifter om vilken hänsyn som vid fiske ska tas till naturvårdens intressen. Enligt 21 § får regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer meddela föreskrifter om särskilt tillstånd för fiske av en viss art, inom ett visst område, med ett visst fiskefartyg eller med användning av vissa redskap eller fiskemetoder. Enligt 22 § får regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer meddela föreskrifter om skyldighet för befälhavaren på ett fiskefartyg, för den som har fiskelicens eller personlig fiskelicens eller för den som utan stöd av sådan licens fiskar för att sälja fångsten, att lämna vissa uppgifter. Enligt 23 § får regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer meddela föreskrifter om hur fiskeredskap och vattenbruksanläggningar ska märkas ut samt hur fiskeredskap och fiskesump ska märkas med innehavarens namn eller något annat igenkänningstecken.

Även om de straffbelagda gärningarna inte är allvarliga sett utifrån brottens abstrakta straffvärde kan våra förslag antas få betydelse, inte minst om det är fråga om handlingar som företas systematiskt eller i organiserad form. I de fall en förberedelsehandling framstår som mindre straffvärd finns det möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det för förberedelse till brott straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att våra förslag är rimliga och proportionerliga utifrån straffbeläggningen av förberedelse i fiskelagen.

Vapenlagen

Enligt 9 kap. 8 § vapenlagen (1996:67) döms för förberedelse eller stämpling till grovt vapenbrott eller synnerligen grovt vapenbrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Straffskalan för grovt vapenbrott är fängelse i lägst fyra och högst sju år. För synnerligen grovt narkotikabrott döms till fängelse i lägst sex och högst tio år.

Paragrafen infördes som en av flera åtgärder med sikte på kampen mot den organiserade brottsligheten. I förarbetena nämns som exempel att grova vapenbrott många gånger föregås av överenskomelser av det slag som beskrivs i bestämmelsen om stämpling till brott. Vad gäller förberedelse anges som exempel att personer inom ett kriminellt nätverk tar emot en förskotts betalning och förbereder en överlåtelse av ett illegalt vapen som man ännu inte innehar (se prop. 2015/16:113 s. 49 f.).

Som framgår av straffskalorna är det fråga om allvarliga brott. Brottsligheten begås ofta i organiserad form eller i vart fall inom kriminella nätverk och våra förslag till ändrade bestämmelser kan förväntas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelse- eller stämplingshandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget framstår våra förslag som rimliga och proportionerliga utifrån brottslighetens allvar och lagstiftningens skyddsintresse.

Växtförädlarrättslagen

Enligt 9 kap. 1 § växtförädlarrättslagen (1997:306) döms det för förberedelse till växtförädlarrättsbrott eller grovt växtförädlarrättsbrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Åklagaren får väcka åtal för brott som avses 9 kap. 1 § endast om åtal är motiverat från allmän synpunkt.

Straffskalorna för växtförädlarrättsbrott och grovt växtförädlarrättsbrott motsvarar dem för upphovsrättsbrott och grovt upphovsrättsbrott. Även i övrigt är kriminaliseringen likartad. Det medför att vi gör samma överväganden beträffande de nu aktuella brotten. Sammanfattningsvis menar vi därmed att vårt förslag till förberedelsekriminalisering är rimligt och proportionerligt också utifrån kriminaliseringen av förberedelse i växtförädlarrättslagen.

*Lagen om punktskattekontroll av transporter m.m. av alkoholvaror, tobaksvaror och energiprodukter (Lagen om flyttning och kontroll av vissa punktskattepliktiga varor)*¹⁶

Enligt 5 kap. 1 c § lagen (1998:506) om punktskattekontroll av transporter m.m. av alkoholvaror, tobaksvaror och energiprodukter (om flyttning och kontroll av vissa punktskattepliktiga varor) döms det för förberedelse till olovlig förflyttning av punktskattepliktiga varor som är att anse som grovt brott samt för förberedelse och stämpling till grov olovlig befattning med punktskattepliktiga varor, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Enligt 5 kap. 6 § får olovlig förflyttning av punktskattepliktiga varor åtalas av åklagare endast om åtal är påkallat från allmän synpunkt. Straffbeläggningen av förberedelse till olovlig förflyttning av punktskattepliktiga varor som är att anse som grovt brott ingår som en del i genomförandet av rådets rambeslut (2008/841/RIF) om kampen mot organiserad brottslighet (se prop. 2010/11:76 s. 30). I de förarbetena konstateras att olovlig förflyttning av punktskattepliktiga varor har en tidig fullbordanspunkt och är fullbordad redan när förflyttningen ger upphov till fara för att en myndighets kontrollverksamhet med avseende på varuförflyttningen allvarligt försvåras. Det utesluter emellertid inte att utrymme någon gång kan finnas att ingripa mot brottsligheten redan när någon tagit emot eller lämnat betalning för brottet. Brottet är inte främmande för en kriminell organisation (se a. prop. s. 30).

För olovlig förflyttning av punktskattepliktiga varor döms, om brottet är grovt, till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. Straffskalan för grov olovlig befattning med punktskattepliktiga varor är densamma.

De brott som är straffbelagda är allvarliga och till sin natur sådana att våra förslag kan antas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelsehandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följden att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att våra förslag är rimliga och proportionerliga utifrån den aktuella straffbeläggningen av förberedelse.

¹⁶ Enligt förslag i propositionen Ny tullbefogenhetslag (prop. 2023/24:132) ska rubriken till lagen erhålla en ny lydelse. Förslaget föreslås träda i kraft den 7 november 2024.

Lagen om kontroll av produkter med dubbla användningsområden och av tekniskt bistånd

Enligt 21 § lagen (2000:1064) om kontroll av produkter med dubbla användningsområden och av tekniskt bistånd (PDA-lagen) döms det för förberedelse och stämpling till grovt brott enligt 18 § andra stycket (exporterar eller överför produkter med dubbla användningsområden som avses i vissa i artiklar Europaparlamentets och rådets förordning [EU] 2021/821 om upprättande av en unionsordning för kontroll av export, förmedling, transitering och överföring av samt tekniskt bistånd för produkter med dubbla användningsområden [EU:s PDA-förordning] och för vilka tillståndskrav har inträtt eller som avses i en föreskrift som har meddelats med stöd av vissa bestämmelser i PDA-lagen, tillhandahåller förmedlingstjänster för produkter med dubbla användningsområden eller tillhandahåller tekniskt bistånd för produkter med dubbla användningsområden som avses i vissa artiklar i EU:s PDA-förordning och för vilka tillståndskrav har inträtt eller som avses i en föreskrift som har meddelats med stöd av vissa bestämmelser i PDA-lagen) eller 18 a § tredje stycket (bryter mot ett förbud mot transitering eller utan tillstånd transiterar produkter med dubbla användningsområden), till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Paragrafen motsvarar straffregleringen i den nya smugglingslagen (se prop. 2000/01:9 s. 51).

Straffskalorna i 18 § andra stycket och 18 a § tredje stycket sträcker sig från fängelse i lägst sex månader till fängelse i högst sex år. Vid bedömningen av om brotten är grova ska det särskilt beaktas om gärningen ingått som ett led i en brottslighet som utövats systematiskt eller i större omfattning, eller om gärningen inneburit en allvarlig kränkning av ett betydande samhällsintresse. Som framgår av straffskalorna är det fråga om allvarliga brott. Brottsligheten föregås ofta av planering och våra förslag till ändrade bestämmelser kan förväntas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelse- eller stämplingshandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget framstår våra förslag som rimliga och proportionerliga utifrån brottslighetens allvar och lagstiftningens skyddsintresse.

Smugglingslagen

Enligt 14 § lagen (2000:1225) om straff för smuggling döms det för förberedelse eller stämpling till grov smuggling, narkotikasmuggling, grov narkotikasmuggling, synnerligen grov narkotikasmuggling, vapensmuggling, grov vapensmuggling, synnerligen grov vapensmuggling, smuggling av explosiv vara, grov smuggling av explosiv vara, synnerligen grov smuggling av explosiv vara, grovt tullbrott eller grov olovlig befattning med smuggelgods, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Detsamma gäller för förberedelse till ringa narkotikasmuggling och ringa vapensmuggling.

Straffskalorna för grov smuggling, grovt tullbrott och grov olovlig befattning med smuggelgods sträcker sig från fängelse i lägst sex månader till fängelse i högst sex år. För narkotikasmuggling sträcker sig straffskalan från fängelseminimum till fängelse i högst tre år. För ringa narkotikasmuggling döms till böter eller fängelse i högst sex månader. För grov narkotikasmuggling döms till fängelse i lägst två och högst sju år, och för synnerligen grov narkotikasmuggling döms till fängelse i lägst sex och högst tio år. För vapensmuggling sträcker sig straffskalan från fängelseminimum till fängelse i högst fem år. För ringa vapensmuggling döms till böter eller fängelse i högst sex månader. För grov vapensmuggling döms till fängelse i lägst fyra och högst sju år, och för synnerligen grov narkotikasmuggling döms till fängelse i lägst sex och högst tio år. För smuggling av explosiv vara sträcker sig straffskalan från böter till fängelse i högst fem år. För grov smuggling av explosiv vara döms till fängelse i lägst fyra och högst sju år, och för synnerligen grov smuggling av explosiv vara döms till fängelse i lägst sex och högst tio år.

I propositionen En strängare syn på hantering av vapen och explosiva varor (prop. 2019/20:200) konstaterades att i de fall smugglingen är organiserad torde arbetet med att planera och förbereda införseln vara en väsentlig del av brottets genomförande, liksom att organisera mottagandet och distributionen i landet. Det kan därför förutsättas att det i samband med illegal införsel av vapen och explosiva varor till Sverige förekommer handlingar av förberedelse- eller stämplingskaraktär. Mot bakgrund av detta och det växande problemet med illegal införsel av vapen och explosiva varor till landet fanns det enligt regeringen skäl att straffbelägga smuggling av vapen och explosiva varor även på förberedelse- och stämplingsstadiet. Sammantaget be-

dömde regeringen att förberedelse och stämpling till brott av normalgraden samt till de grova och synnerligen grova brotten borde straffbeläggas, liksom förberedelse till ringa vapensmuggling (se a. prop. s. 57).

De bedömningar som gjordes i samband med straffbeläggandet av förberedelse och stämpling till smuggling av vapen och explosiva varor gör sig enligt vår mening generellt gällande när det gäller också övriga brott i smugglingslagen. Detta gör att det framstår som uppenbart att våra förslag kommer att få praktisk betydelse. Brottsligheten är till sin natur allvarlig. Dock kan det antas att t.ex. förberedelse eller stämpling till de ringa brotten även fortsatt kommer att åtalas i mycket liten omfattning eller inte alls. Sett utifrån de brotternas abstrakta straffvärde och det förhållandet att mindre allvarliga fall av förberedelse till brott föreslås falla utanför det straffbara området, är förslaget praktiska betydelse i den delen litet. I övrigt framstår våra förslag dock som rimliga och proportionerliga utifrån brottslighetens allvar och lagstiftningens skyddsintresse.

Utlänningslagen

Enligt 20 kap. 8 § fjärde stycket utlänningslagen (2005:716) döms det för förberedelse till människosmuggling eller grov människosmuggling till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Straffskalan för människosmuggling sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst två år. Är brottet att anse som grovt döms för grov människosmuggling till fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

I prop. 1983/84:144 konstaterades att möjligheterna att bestraffa den som hjälper en utlänning att resa in i strid mot utlänningsförfattningarna eller gör sig skyldig till försök till sådant brott hade visat sig vara otillräckliga. De åtgärder som det gällde att komma till rätta med låg nämligen ofta redan på förberedelsestadiet. Det fanns bland annat behov av att kunna bestraffa vidarebefordran och överlämnande av förfalskade identitetshandlingar för användande vid illegal inresa. I vissa fall kunde handlingarna bestraffas enligt brottsbalkens bestämmelser om förfalskningsbrott, men detta var långt ifrån alltid fallet. Detsamma gällde även andra brottsförberedande åtgärder som

avses i 23 kap. 2 § brottsbalken (a. prop. s. 118). Hjälp till illegal inresa har därför gjorts straffbar redan på förberedelsestadiet.

Redan mot bakgrund av det behov som beskrevs i prop. 1983/84:144, ett behov som inte kan antas ha minskat med tiden, framstår det som uppenbart att vårt förslag när det gäller förberedelsebrottet kommer att få praktisk betydelse. I de fall en förberedelsehandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att vårt förslag är rimligt och proportionerligt utifrån straffbeläggningen av förberedelse i utlänningslagen.

Lagen om handel med vissa varor som kan användas till dödsstraff eller tortyr, m.m.

Enligt 5 § lagen (2006:1329) om handel med vissa varor som kan användas till dödsstraff eller tortyr, m.m. döms det för förberedelse och stämpling till grovt brott enligt 3 § andra stycket, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Lagen har kommit till för att komplettera och möjliggöra verkställighet av rådets förordning (EG) nr 1236/2005 av den 27 juni 2005 om handel med vissa varor som kan användas till dödsstraff, tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. Bestämmelsen i 5 § motsvarar 14 § smugglingslagen och 21 § PDA-lagen i tillämpliga delar.

Den straffbara gärningen är att utan nödvändigt tillstånd tillhandahålla eller ta emot tekniskt bistånd i strid med förordningen. Om brottet är att anse som grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningen ingått som ett led i en brottslighet som utövats systematiskt eller i större omfattning.

Som framgår av straffskalan är det fråga om ett allvarligt brott. Brottsligheten föregås ofta av planering och våra förslag till ändrade bestämmelser kan förväntas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelse- eller stämplingshandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget framstår våra förslag som rimliga och proportionerliga utifrån brottslighetens allvar och lagstiftningens skyddsintresse.

Alkohollagen

Enligt 11 kap. 11 § alkohollagen (2010:1622) döms det för förberedelse till brott som avses i 1, 3 och 7 §§, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Detta gäller dock inte gärning som avses i 11 kap. 1 § 2 och som endast gäller förvärv eller innehav för personligt bruk.

Enligt 11 kap. 1 § döms för olovlig befattning med sprit till böter eller fängelse i högst två år. Enligt 3 § döms för olovlig försäljning av alkohol till böter eller fängelse i högst två år. Enligt 7 § döms för olovligt anskaffande av alkohol till böter eller fängelse i högst två år eller, om brottet är grovt, till fängelse i högst fyra år.

I propositionen Förslag till alkohollag (prop. 1994/95:89) konstaterades att förberedelse till olaglig tillverkning av sprit (anm. omfattas numera av brottet olovlig befattning med sprit¹⁷) täcker i dag t.ex. innehav av destillationsapparat, eller del av sådan apparat, som uppenbarligen är avsedd att användas för olaglig tillverkning av sprit. Detsamma gäller t.ex. innehav av aktiverat kol. (Se a. prop. s. 115).

Även om det endast är olovligt anskaffande av alkohol, grovt brott, som sett utifrån det abstrakta straffvärdet är att anse som ett allvarligt brott kan våra förslag antas få betydelse, inte minst om det är fråga om handlingar som företas systematiskt eller i organiserad form. I de fall en förberedelsehandling framstår som mindre straffvärd finns det möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det för förberedelse till brott straffbara området. Sammanfattningsvis bedömer vi att våra förslag är rimliga och proportionerliga utifrån straffbeläggningen av förberedelse i alkohollagen.

Varumärkeslagen

Enligt 8 kap. 1 § fjärde stycket varumärkeslagen (2010:1877) döms det för förberedelse till varumärkesbrott eller grovt varumärkesbrott döms det till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Åklagaren får enligt 1 § femte stycket väcka åtal för brott endast om åtal är motiverat från allmän synpunkt.

För varumärkesbrott döms till böter eller fängelse i högst två år. Om brottet begåtts uppsåtligt och är att anse som grovt, döms för grovt varumärkesbrott till fängelse i lägst sex månader och högst sex

¹⁷ Se propositionen En ny alkohollag (prop. 2009/10:125) s. 137 f.

år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas bl.a. om gärningen har föregåtts av särskild planering eller har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form.

I propositionen Skärpta åtgärder mot immaterialrättsliga intrång (prop. 1993/94:122) konstaterades att intrång i en industriell ensamrätt ofta föregås av omfattande investeringar. Det kan gälla förberedelser för en regelrätt tillverkning av skyddade produkter eller falska varumärken. Det kan också gälla förberedelser för försäljning såsom anskaffande av försäljningslokal, annonsering eller liknande åtgärder. Det kan inte anses vara tillfredsställande att det i dessa fall saknas möjlighet till straffrättsliga ingripanden innan tillverkningen har påbörjats eller försäljningen kommit i gång. Goda skäl talar för att ansvar, i likhet med vad som gäller för bl.a. upphovsrätten, ska kunna dömas för förberedelse till intrång också i de industriella ensamrätterna. Med stöd av sådana regler skulle ingripande kunna ske mot den som har vidtagit förberedelser för att sätta i gång verksamhet som bygger på olovlig framställning av skyddade varor. Ingripande skulle också kunna ske mot t.ex. en medhjälpare som under ett uppbyggnadsskede tagit sådan befattning med pengar eller hjälpmedel som omfattas av bestämmelserna om förberedelse till brott (se a. prop. s. 57 f.).

Inte minst när det gäller grovt varumärkesbrott kan vårt förslag till ändrad förberedelsebestämmelse antas få praktisk betydelse. Mindre straffvärda förberedelsehandlingar kan med hänsyn inte minst till straffskalan för det s.k. normalgradsbrottet tänkas förekomma när det gäller brott mot varumärkesrätten. I de fall en förberedelsehandling skulle framstå som mindre straffvärd finns också här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Det tillsammans med att det utifrån straffskalan för det grova brottet är fråga om allvarlig brottslighet talar för att vårt förslag är rimligt och proportionerligt utifrån kriminaliseringen av förberedelse i varumärkeslagen.

Penningtvättsbrottslagen

Enligt 8 § lagen (2014:307) om straff för penningtvätt döms det för förberedelse eller stämpling till penningtvättsbrott, grovt penningtvättsbrott eller näringspenningtvätt som inte är ringa, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Straffskalorna för penningtvättsbrott och näringspenningtvätt sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst två år. För grovt penningtvättsbrott döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas bl.a. om de brottsliga åtgärderna har ingått som ett led i en brottslighet som utövats systematiskt eller i större omfattning.

Penningtvättsbrott är allvarliga till sin natur och förekommer ofta inom ramen för kriminella organisationer och nätverk. Det ökar betydelsen av straffbeläggandet av förberedelse och stämpling och gör också att våra förslag till ändrad utformning av förberedelse- och stämplingsbestämmelserna kan antas få praktisk betydelse. Särskilt gäller det naturligtvis i fråga om det grova brottet. I de fall en förberedelse- eller stämplingsgärning framstår som mindre allvarlig går det i enlighet med våra förslag att låta en sådan falla utanför det straffbara området. Vår samlade bedömning är därför att det är såväl rimligt som proportionerligt utifrån straffbeläggandet av förberedelse och stämpling i lagen om straff för penningtvätt med en sådan utvidgning av det straffbara området som vi föreslår.

Lagen om straff för vissa internationella brott

Enligt 16 § lagen (2014:406) om straff för vissa internationella brott döms det för förberedelse eller stämpling till folkmord, brott mot mänskligheten, aggressionsbrott och krigsförbrytelse, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. I fråga om aggressionsbrott kan endast den som kan utöva kontroll eller styra över en stats politiska eller militära handlande dömas till ansvar enligt första stycket. Detsamma ska gälla för ansvar enligt 23 kap. 4 § brottsbalken.

Straffet för folkmord, brott mot mänskligheten, aggressionsbrott och grov krigsförbrytelse bestäms enligt straffskalor som sträcker sig från fängelse på viss tid, lägst fyra och högst arton år, till fängelse på livstid. För de olika formerna av krigsförbrytelse av den s.k. normalgraden sträcker sig straffskalorna från fängelseminimum till fängelse i högst sex år. I propositionen Straffansvar för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser (prop. 2013/14:146) konstaterades när det gäller folkmord att förberedelse och stämpling redan var straffbart. Även brott mot mänskligheten ansågs utgöra sådan allvarlig brottslighet som borde kunna beivras på ett så tidigt stadium

som möjligt. Brottsligheten föregås ofta av planering och förberedande åtgärder. Även om en kriminalisering av dessa osjälvständiga brottsformer skulle medföra ett längre gående straffrättsligt ansvar än det som följer av Romstadgan, ligger ett sådant förhållningssätt i linje med den nationella synen på kriminalisering av försök och brott på planeringsstadiet för denna typ av mycket allvarlig brottslighet. Samma skäl kan också åberopas för krigsförbrytelser. Sammanfattningsvis föreslogs alltså att förberedelse och stämpling till folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser skulle vara straffbart (se a prop. s. 214).

Sammanfattningsvis utgör de internationella brotten allvarlig brottslighet där det framstår som motiverat att utöka det straffbara området för förberedelse och stämpling till brott på det sätt vi föreslår. Förslagen kan också förväntas få praktisk betydelse. Vid proportionalitetsbedömningen är de olika krigsförbrytelsebrotten särskilt intressanta. Det är egentligen de enda av de straffbelagda brotten där det kan tänkas finnas ett konkret utrymme för att de åtgärder som vidtas inte är så pass straffvärda att de ska föranleda ansvar för förberedelse eller stämpling till brott. Enligt vårt förslag ska det dock inte dömas till ansvar om en gärning med hänsyn till omständigheterna är mindre allvarlig. Det är alltså möjligt att låta ett mindre allvarligt fall falla utanför det straffbara området. Vid en samlad bedömning framstår förslagen som godtagbara och proportionella utifrån brottslighetens allvar och lagstiftningens skyddsintresse.

Lagen om företagshemligheter

Enligt 26 § andra stycket lagen (2018:558) om företagshemligheter döms det för förberedelse till företagsspioneri, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Enligt tredje stycket ska det inte dömas till ansvar enligt denna paragraf om gärningen är belagd med strängare straff i brottsbalken.

Straffskalan för företagsspioneri sträcker sig från böter till fängelse i högst två år eller, om brottet är grovt, till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Brottet har ansetts vara ett brott av sådan svårhetsgrad att förberedelse bör beivras (se Företagshemligheter. Betänkande av Utredningen om skydd för företagshemligheter, SOU 1983:52 s. 303).

Som framgår av straffskalan för det grova brottet är det fråga om allvarlig brottslighet. Paralleller kan även dras till spioneribrottet i 19 kap. brottsbalken. Det som framkommit i avsnitt 8.2.1 angående spioneri som ett brott mot Sveriges säkerhet gör sig gällande också här. Brottsligheten föregås ofta av planering och vårt förslag till ändrad förberedelsebestämmelse kan förväntas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelsehandling vid framför allt företagsspioneri av den s.k. normalgraden skulle framstå som mindre straffvärd finns det möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Sammantaget framstår våra förslag som rimliga och proportionerliga utifrån brottslighetens allvar och lagstiftningens skyddsintresse.

Spellagen

Enligt 19 kap. 6 § spellagen (2018:1138) döms det för förberedelse till olovlig spelverksamhet, grovt brott, och spelfusk, både brott av normalgraden och grovt brott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

För olovlig spelverksamhet, grovt brott, döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas bl.a. om gärningen ingått i en brottslighet som utövats yrkesmässigt och systematiskt eller i större omfattning. Straffskalan för spelfusk sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst två år. Om brottet är grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas bl.a. om gärningen ingått i en brottslighet som utövats systematiskt eller i större omfattning.

Som framgår av straffskalan för de grova brotten är det fråga om allvarlig brottslighet. Brottsligheten är till sin natur sådan att vårt förslag till ändrad reglering av förberedelse till brott kan antas få praktisk betydelse. Vid proportionalitetsbedömningen är spelfusk av den s.k. normalgraden som med hänsyn till sitt abstrakta straffvärde särskilt intressant. I de fall en förberedelsehandling skulle framstå som mindre straffvärd finns emellertid även här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följd att den faller utanför det straffbara området. Det tillsammans med att det utifrån straffskalan för de grova brotten är fråga om allvarlig brottslighet talar för

att vårt förslag är rimligt och proportionerligt utifrån kriminaliseringen av förberedelse i spellagen.

Lagen om företagsnamn

Enligt 5 kap. 1 § lagen (2018:1653) om företagsnamn döms det för förberedelse till företagsnamnsbrott eller grovt företagsnamnsbrott, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Åklagaren får väcka åtal för brott som avses 5 kap. 1 § endast om åtal är motiverat från allmän synpunkt.

Straffskalorna för företagsnamnsbrott eller grovt företagsnamnsbrott motsvarar dem för upphovsrättsbrott och grovt upphovsrättsbrott. Även i övrigt är kriminaliseringen likartad. Det medför att vi gör samma överväganden beträffande de nu aktuella brotten. Sammanfattningsvis menar vi därmed att vårt förslag till förberedelsekriminalisering är rimligt och proportionerligt också utifrån kriminaliseringen av förberedelse i lagen om företagsnamn.

Terroristbrottslagen

Enligt 11 § terroristbrottslagen (2022:666) döms det för förberedelse och stämpling till terroristbrott till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

För terroristbrott döms till fängelse på viss tid, lägst fyra och högst arton år, eller på livstid. Om brottet är mindre grovt, döms till fängelse i lägst två och högst sex år. Om ett högre lägsta straff för gärningen har föreskrivits i annan lag, gäller vad som sägs där i fråga om lägsta straff.

I propositionen En samlad straffrättslig terrorismlagstiftning (prop. 2021/22:133 s. 197) konstateras att förberedelse och stämpling till brott torde vara kriminaliserat beträffande flertalet av de brott som, med beaktande av de kvalificerande rekvisiten, i praktiken kan utgöra terroristbrott. Det konstateras vidare att det dock inte är nödvändigt, eftersom bestämmelsen innebär en utvidgning av det straffbara området beträffande de nu nämnda förstadierna till de brott som ingår i terroristbrottet. Därmed är det exempelvis möjligt att göra sig skyldig till stämpling till terroristbrott även om det brott stämplingshandlingen avser inte är straffbart på stämplingsstadiet

annat än när det utgör eller ingår i ett terroristbrott. (Jfr prop. 2002/03:38 s. 92.)

Terroristbrottet är allvarligt till sin natur, det gäller även i de fall ett brott bedöms vara mindre grovt. Vår uppfattning är mot den bakgrunden att den utökning av det straffbara området vi föreslår är väl motiverad och rimlig. Det framstår också som uppenbart att våra förslag kommer att få praktisk betydelse. Även om vi har svårt att se att det när det gäller den här typen av brott skulle finnas gärningar som generellt framstår som mindre straffvärda är det inte uteslutet att i ett sådant fall tillämpa möjligheten att bedöma en gärning som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Sammanfattningsvis framstår våra förslag som proportionerliga utifrån det aktuella brottets allvar.

Lagen (2022:700) om särskild kontroll av vissa utlänningar

Enligt 8 kap. 2 § andra stycket lagen om särskild kontroll av vissa utlänningar döms det för förberedelse till att hjälpa en utlänning, för vilken ett återreseförbud enligt 2 kap. 5 § gäller, att komma in i Sverige, till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

För att straffansvar ska bli aktuellt krävs att utlänningen har ett återreseförbud som fortfarande gäller. Straffskalan sträcker sig från fängelseminimum till fängelse i högst två år. Brottsligheten är sådan att den ofta föregås av planering och vårt förslag till ändrad reglering av förberedelse till brott kan antas få praktisk betydelse. I de fall en förberedelsehandling skulle framstå som mindre straffvärd finns emellertid även här möjlighet att bedöma gärningen som mindre allvarlig med den följderna att den faller utanför det straffbara området. Det gör att vi sammantaget bedömer att vårt förslag är rimligt och proportionerligt utifrån det aktuella straffbeläggandet kriminaliseringen av förberedelse.

Sammanfattning

Efter en genomgång av de brott där förberedelse och stämpling till brott är straffbelagt är vår sammantagna bedömning att vårt förslag till ny bestämmelse, med sina avgränsningar, är proportionerlig med hänsyn till de krav som finns för inskränkning av grundläggande fri-

och rättigheter och de samhällsutmaningar som nu finns avseende Sveriges säkerhet, allmän ordning och säkerhet samt förebyggandet och beivrandet av brott. Förslaget framstår även som proportionerligt i förhållande till de skyddsintressen de enskilda straffbestämmelserna har att skydda.

9 Frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till brott

9.1 Nuvarande reglering

Enligt 23 kap. 3 § brottsbalken ska liksom redogjorts för ovan i avsnitt 4.3 ansvar för försök, förberedelse eller stämpling till brott inte ådömas den som frivilligt, genom att avbryta gärningens utförande eller annorledes, föranlett att brottet ej fullbordats. Ändå att brottet fullbordats må den som tagit olovlig befattning med hjälpmedel ej på den grund dömas till ansvar, om han frivilligt förebyggt den brottsliga användningen av hjälpmedlet.

Straffrihet aktualiseras alltså i de fall gärningsmannen avbryter gärningens utförande, vilket är möjligt i de fall det enligt brottsplanen återstår någon handling att utföra innan brottet kan förväntas komma till stånd. Gärningsmannen kan då ofta genom att upphöra med utförandet förhindra den verkan som annars skulle följa. Straffrihet kan också aktualiseras i de fall gärningsmannen har gjort allt som enligt hans eller hennes uppfattning krävs för att få brottet till stånd, dvs. när det är fråga om ett fulländat försök. I de fallen måste avbrytandet av det brottsliga beteendet dock manifesterats genom en aktiv åtgärd eller ett ingripande. Det måste i båda dessa fall också finnas ett orsaks samband mellan gärningsmannens åtgärd och det faktum att brottet inte fullbordats. Ett förberedelse- eller stämplingsbrott är redan fullbordat och kan därför inte avbrytas. Däremot kan den tilltalade ”annorledes” (på annat sätt än genom avbrytande) föranleda att det brott som planerats/förberetts inte fullbordas. En tänkbar situation som skulle kunna leda till straffrihet har ansetts vara att en av flera gärningsmän frivilligt tillbakaträder och övertalar de andra att inte fullfölja brotts-

planen. I en sådan situation ska han eller hon inte dömas. Jfr t.ex. RH 1994:24.

Ansvarsfrihet kan även aktualiseras om gärningsmannen, även om brottet fullbordats, har förebyggt den brottsliga användningen av ett hjälpmedel. En förutsättning i det fallet är naturligtvis att den gärning som skulle kunna ligga till grund för ansvar avsett hantering av det hjälpmedel vars användning förebyggandet avser. Vidare måste gärningsmannen genom aktivt handlande ha förhindrat att de hjälpmedel han eller hon tidigare tagit befattning med inte kunnat användas vid utförande av brottet. Till exempel kan tänkas att någon i avsikt att främja ett brott anskaffar ett hjälpmedel till den som ska utföra brottet. Om han eller hon därefter gör hjälpmedlet obrukbart eller tar tillbaka det kan främjandet vara fritt från ansvar, även om gärningsmannen senare begår brottet med ett annat hjälpmedel.

För att medföra strafffrihet måste gärningsmannens tillbakaträdande vara frivilligt. Så anses t.ex. vara fallet om tillbakaträdandet beror på ånger och en insikt om det orätta i beteendet. Det är dock tillräckligt att gärningsmannen vid närmare eftertanke finner sig böra avstå från brottet, t.ex. därför att någon avråder honom eller för att han är rädd för straffet. Kravet på frivillighet är alltså uppfyllt, när tillbakaträdandet motiverats av gärningsmannens allmänna rädsla för upptäckt och straff. Frivilligt tillbakaträdande föreligger inte om det motiveras av att gärningsmannen befärrar upptäckt eller om det blivit omöjligt eller betydligt svårare att fullfölja brottet.

Bestämmelsen om frivilligt tillbakaträdande är tillämplig även inom specialstraffrätten. I 9 kap. 11 § första stycket brottsbalken görs dock ett undantag från bestämmelsen. Där stadgas att tillbakaträdande från försök till utpressning inte medför strafffrihet. I den bestämmelsens andra stycke stadgas dock att den som förbereder ett bedrägeri och som, innan skadan inträtt, frivilligt avstått från att fullfölja gärningen ska vara fri från ansvar.

Det finns emellertid även vissa särskilda stadganden enligt vilka frivilligt tillbakaträdande kan ge strafffrihet eller straffflintring, fastän brottet är fullbordat. Det gäller 13 kap. 11 §, 14 kap. 12 § och 15 kap. 14 § brottsbalken. I 12 § skattebrottslagen (1971:69), 15 § lagen (2000:1225) om straff för smuggling och 5 § bidragsbrottslagen (2007:612) finns i stället en bestämmelse om strafffrihet för den som på eget initiativ vidtar åtgärd som leder till rättelse respektive tillbakaträdande genom frivillig rättelse.

9.2 Frivilligt tillbakaträdande ska alltså medföra frihet från ansvar

Bedömning: Det bör på samma sätt som i dag vara möjligt att frivilligt tillbakaträda från försök, förberedelse eller stämpling till brott.

Förslag: Bestämmelsen ska moderniseras språkligt.

Frivilligt tillbakaträdande är en viktig ventil

Straffrihet pga. frivilligt tillbakaträdande aktualiseras alltså i de fall gärningsmannen avbryter gärningens utförande, vilket är möjligt i de fall det enligt brottsplanen återstår någon handling att utföra innan brottet kan förväntas komma till stånd. Straffrihet kan också aktualiseras i de fall gärningsmannen har gjort allt som enligt hans eller hennes uppfattning krävs för att få brottet till stånd, dvs. när det är fråga om ett fulländat försök. För utredningen är det, inte minst med hänsyn till de orimliga konsekvenser det skulle få om man döms till ansvar för försök, förberedelse eller stämpling till ett brott som man sedan avstått från att fullborda för att man har ångrat sig, uppenbart att en sådan bestämmelse behövs. Bedömningen av om ett tillbakaträdande är frivilligt eller inte är dock inte alltid lätt att göra. Det kan därför övervägas om bestämmelsen skulle kunna utformas på något annat sätt för att underlätta för rättstillämpningen.

En jämförelse kan i det sammanhanget göras med den mer sentida bestämmelsen om tillbakaträdande i 12 § skattebrottslagen som är formulerad på ett annat sätt och som inte ställer upp något krav på frivillighet. I stället krävs att vederbörande agerar på eget initiativ. En vidtagen åtgärd anses inte vara på eget initiativ om Skatteverket har informerats om att verket ska genomföra en generell kontroll, åtgärden har en koppling till den generella kontrollen och åtgärden vidtas först två månader efter utgången av den månad då Skatteverket informerade om den generella kontrollen.

Det framstår inte som självklart att en formulering i linje med den i skattebrottslagen skulle underlätta rättstillämpningen. Vid en samlad bedömning finns därför inte tillräckliga skäl att göra en sådan förändring av grundregleringen om frivilligt tillbakaträdande. Vår bedömning är därmed att det även fortsatt bör vara möjligt, att på samma sätt som i dag, frivilligt tillbakaträda från försök, förberedelse och

stämpling till brott. Vi föreslår dock att bestämmelsen ska moderniseras språkligt.

Tillbakaträdande när flera medverkar

Den nuvarande bestämmelsen i 23 kap. 3 § behandlar inte uttryckligen det förhållandet att flera personer medverkar till brott. Det är dock en situation som inte är helt ovanlig och det kan därför finnas skäl att överväga om den situationen inte bör regleras uttryckligen i lag.

I RH 1994:24 konstaterade hovrätten att straffrihet på grund av frivilligt tillbakaträdande kräver att viljan att avbryta det brottsliga beteendet manifesteras genom en aktiv åtgärd. Som exempel på sådana aktiva handlingar brukar i doktrinen nämnas att gärningsmannen frivilligt förstör brottsverktyg eller återlämnar förlag för brottet. En annan tänkbar situation som skulle kunna leda till straffrihet är att en av flera gärningsmän frivilligt tillbakaträder och övertalar de andra att inte fullfölja brottsplanen.

Den närmare betydelsen av att en person tillbakaträder när flera medverkar till brott behandlades i Svea hovrätts dom den 27 oktober 2021 i mål B 9599-21, som avsåg bl.a. förberedelse och stämpling till mord. I målet prövades frågan om person B skulle omfattas av person A:s frivilliga tillbakaträdande. Person B hade för egen del varit passiv och inte vidtagit någon åtgärd som tagit sig uttryck i något faktiskt synligt agerande, vilket inte är detsamma som ett frivilligt tillbakaträdande. Tingsrätten konstaterade att det i förarbetena till bestämmelserna om frivilligt tillbakaträdande finns visst stöd för att ansvarsfrihet kan förekomma även i en sådan situation som B befunnit sig i. Frågan om varje medverkandes straffbarhet ska i princip bedömas självständigt för var och en av de medverkande. Men om en av flera medverkande föranlett att brottet inte fullbordas – dvs. som A här – kan även den som därefter frivilligt avstått från att utföra brottet anses ha tillbakaträtt. Det har ansetts att det sällan finns skäl att ställa en person som medverkat till förberedelse till ett brott till ansvar om han eller hon avstått från att utföra brottet efter att en annan av de medverkande föranlett att brottet inte fullbordas. Tingsrätten konstaterade vidare att det inte går att säga att rättsläget på denna punkt är klart och tydligt. Det kan sättas i fråga om uttalandena vid bestämmelsernas tillkomst är förenliga med lagtextens lydelse. Vid en sam-

lad bedömning, där tingsrätten fäste stor vikt vid det som framkommit om B:s underordnade position i förhållande till A i ett kriminellt nätverk, stannade tingsrätten försiktigtvis för att B skulle få tillgodoräkna sig A:s frivilliga tillbakaträdande. Hovrätten instämde i tingsrättens bedömning.

I förarbetena till 1948 års strafflagsändringar uttalade departementschefen att den omständigheten att av flera medverkande någon tillbakaträder från förberedelse eller försök föranleder strafffrihet endast för den tillbakaträdande själv och inte för andra medverkande (se NJA II 1948 s. 202). Frågan om varje medverkandes straffbarhet skulle i princip bedömas självständigt. Men om vid försök eller förberedelse en av flera medverkande föranlett att brottet inte fullbordats, måste i regel även annan som därefter frivilligt avstått från utförande av brottet eller medverkan därtill anses ha tillbakaträtt. I dessa situationer fanns nämligen, yttrade departementschefen, oftast inte utrymme för någon annan form av tillbakaträdande än ett frivilligt avstående från fortsatt arbete på brottsplanens förverkligande. De återgivna uttalandena gällde tillbakaträdande från försök eller förberedelse eller fullbordat brott. Vid tiden för uttalandena räknades stämpling som en form av förberedelse, varför man i dag även kan inkludera tillbakaträdande från stämpling.

Redan utifrån ordalydelsen i såväl den nuvarande bestämmelsen om frivilligt tillbakaträdande, som i den föreslagna, står det klart att det efter att en medverkande föranlett att brottet inte fullbordats, inte längre är möjligt för någon annan medverkande att göra detsamma. Liksom det inte är möjligt att tillbakaträda från ett felslaget försök, är det enligt vår bedömning utifrån ordalydelsen inte heller möjligt att tillbakaträda när en medverkande blir förekommen av en annan medverkande som redan tillbakaträtt genom att avbryta försöket. Det är alltså inte möjligt att tillgodoräkna sig någon annans tillbakaträdande, detta inte minst eftersom ett sådant tillbakaträdande inte kan anses vara frivilligt. Den bedömning departementschefen gjorde 1948 har enligt vår uppfattning alltså inte stöd i bestämmelsens ordalydelse. Något särskilt klagrande i lagtexten är därmed inte nödvändigt.

Förebyggande av brottslig användning av hjälpmedel

I den nuvarande bestämmelsen stadgas det även ansvarsfrihet i vissa fall också när brottet har fullbordats. Det är i de fall där någon genom aktivt handlande har förhindrat att de hjälpmedel han eller hon tidigare tagit befattning med inte kunnat användas vid utförande av brottet. Även detta är en viktig ventil med hänsyn till de orimliga konsekvenser det skulle få om man döms till ansvar för brott om man har vidtagit de åtgärder man kan för att göra om intet de åtgärder man tidigare vidtagit med ett hjälpmedel. Utredningens uppfattning är därför att det även fortsatt bör finnas en möjlighet att tillbakaträda frivilligt på det här sättet.

9.3 Frivilligt tillbakaträdande genom anmälan till myndighet

Förslag: Det ska införas en bestämmelse som innebär att även den som annars deltar i försök, förberedelse eller stämpling till ett brott och sedan frivilligt avslöjar det planerade brottet för en myndighet, för lärare eller övrig personal inom skolväsendet, elevhälsan, personal på ett hem för vård eller boende, eller för någon annan som innehar en särskild förtroendeställning, i sådan tid att brottets fullbordande till följd av avslöjandet kan förhindras, ska anses ha tillbakaträtt frivilligt och inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling till brott.

Europeiska förebilder

I bl.a. Tyskland och Frankrike finns det bestämmelser som motsvarar den som utredningen nu föreslår. I Tyskland återfinns den i § 129 (7) i StGB och i Frankrike i artikel 450-2 i Code Pénal. I båda fallen handlar det om personer som deltar i en brottslig sammanslutning. Ett system med strafflindring vid medverkan i utredningen av någon annans brott finns även i bl.a. Danmark och Norge.

Den tyska bestämmelsen lyder enligt följande.

Das Gericht kann die Strafe nach seinem Ermessen mildern (§ 49 Abs. 2) oder von einer Bestrafung nach diesen Vorschriften absehen, wenn der Täter

1. sich freiwillig und ernsthaft bemüht, das Fortbestehen der Vereinigung oder die Begehung einer ihren Zielen entsprechenden Straftat zu verhindern, oder
2. freiwillig sein Wissen so rechtzeitig einer Dienststelle offenbart, daß Straftaten, deren Planung er kennt, noch verhindert werden können; erreicht der Täter sein Ziel, das Fortbestehen der Vereinigung zu verhindern, oder wird es ohne sein Bemühen erreicht, so wird er nicht bestraft.

Det innebär alltså att den tyska domstolen skönsmässigt kan mildra straffet enligt § 49 (2) i StGB, eller helt avstå från att utdöma påföljd, om gärningsmannen frivilligt strävar efter att förhindra att en sammanslutning där han eller hon varit medlem fortsätter existera eller att brott begås i enlighet med sammanslutningens syften. Detsamma gäller om gärningsmannen frivilligt avslöjar sammanslutningens planer i tillräckligt god tid för att förhindra brott som han eller hon känner till planeras. Gärningsmannen ska inte straffas om sammanslutningens fortbestånd stoppas, oavsett om det beror på hans eller hennes avslöjande.

Den franska bestämmelsen lyder enligt följande.

Toute personne ayant participé au groupement ou à l'entente définis par l'article 450-1 est exempte de peine si elle a, avant toute poursuite, révélé le groupement ou l'entente aux autorités compétentes et permis l'identification des autres participants.

Bestämmelsen innebär alltså att varje person som deltog i sammanslutningen eller i överenskommelsen som definieras i artikel 450-1 är befriad från straff om han eller hon, före åtals väckande, avslöjar sammanslutningen eller överenskommelsen för de behöriga myndigheterna och medverkar till identifiering av de andra deltagarna.

Likheter med 29 kap. 5 a § brottsbalken

Bestämmelserna uppvisar stora likheter med det som stadgas i 29 kap. 5 a § brottsbalken om att rätten vid straffmätningen, utöver brottets straffvärde, i skäligen omfattning ska beakta om den tilltalade lämnat uppgifter som är av väsentlig betydelse för utredningen av brottet. Detsamma gäller enligt bestämmelsens andra stycke om den tilltalade lämnat uppgifter som är av väsentlig betydelse för utredningen av någon annans brott för vilket det inte är föreskrivet ett lindrigare

straff än fängelse i sex månader eller av någon annans försök, förberedelse eller stämpling till ett sådant brott om gärningen är belagd med straff. Finns det någon sådan omständighet som avses i första eller andra stycket, får rätten enligt tredje stycket döma till ett lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet, om det finns särskilda skäl för det.

Regleringen i 29 kap. 5 a § andra stycket brottsbalken avser s.k. kronvittnen. Det är alltså i allmänhet fråga om en misstänkt eller en tilltalad som, genom att medverka i utredningen av någon annans brott, får fördelar i den brottsutredning eller det brottmål där han eller hon själv förekommer. Innan den bestämmelsen infördes fanns endast en möjlighet till strafflindring vid medverkan i utredningen av egen brottslighet (29 kap. 5 § första stycket 5 brottsbalken) men inte några bestämmelser om strafflindring vid medverkan i utredningen av någon annans brott. Även innan bestämmelsen i 29 kap. 5 a § andra stycket infördes förekom det dock i praxis att medverkan i utredningen av någon annans brott ledde till strafflindring. Den ansågs då motiverad på grund av att den tilltalade drabbats negativt som en direkt följd av uppgiftslämnandet, t.ex. genom att utsättas för hot eller våld (se rättsfallet NJA 2009 s. 599 och 29 kap. 5 § första stycket 9 brottsbalken). Se prop. 2021/22:186 s. 52.

Bestämmelserna uppvisar även vissa likheter med 29 kap. 5 § första stycket 4 och 5 brottsbalken. Där stadgas att rätten vid straffmätningen, utöver brottets straffvärde, i skälig omfattning ska beakta om den tilltalade efter förmåga försökt förebygga, avhjälpa eller begränsa skadliga verkningar av brottet (punkt 4) eller om den tilltalade frivilligt angett sig (punkt 5).

Det behövs en särskild ansvarsfrihetsbestämmelse

Enligt vår uppfattning finns det dock, trots de bestämmelser som nämnts, ett behov av att inom ramen för de osjälvständiga brottsformerna införa en ansvarsfrihetsgrund för de fall där brottsplanerna avslöjas under förberedelsestadiet eller där de leder till att ett försök aldrig fullbordas. Avslöjandet har i det här fallet närmast formen av ett frivilligt tillbakaträdande och bör därmed också betraktas som ett sådant. Liksom när det gällde införandet av 29 kap. 5 a § andra stycket brottsbalken och den bedömning som då gjordes av strafflindring som

incitament kan införandet av en ansvarsfrihetsbestämmelse öka incitamenten för personer i kriminella miljöer att samverka med de brottsbekämpande myndigheterna. I det här fallet bör dock utsikten om ansvarsfrihet leda till att enskilda avslöjar brottsplaner som annars inte hade kunnat stoppas. De situationer där detta framför allt kan bli aktuellt är när personer som befinner sig längre ner i hierarkin i ett kriminellt nätverk, inte sällan ungdomar, inte vill vara med och begå det brott som planeras och behöver bli motiverade att avslöja brottsplanen för myndigheter och samtidigt slippa straff. Det här är personer som inte har ett sådant inflytande att de själva kan påverka händelseförloppet. De saknar därmed i princip möjlighet att frivilligt tillbakaträda från brott i enlighet med grundbestämmelsen. Den situationen kan uppkomma i samtliga fall av förberedelse till brott i enlighet med den förberedelsebestämmelse vi föreslår. Värt att notera är dock att det naturligtvis aldrig går att lämna en utfästelse om ansvarsfrihet i förväg. I de fall den information som lämnas inte är sådan att den kan leda till ansvarsfrihet kan dock avslöjandet av brottsplanen beaktas inom ramen för bestämmelserna i 29 kap. brottsbalken. Det är också värt att nämna att det lika lite när det gäller det här förslaget, som när det gäller regleringen i första stycket, finns någon rätt till frivilligt tillbakaträdande och att man därmed kan hamna i en situation där det inte går att tillbakaträda.

Behovet av en bestämmelse som den som nu föreslås har också sin grund i att utformningen av det svenska systemet, med sin avsaknad av en kriminalisering av deltagande i kriminella sammanslutningar, ställer andra krav än i t.ex. övriga EU när det gäller möjligheterna att ingripa mot planerade brott på ett tidigt stadium. Det skapar också incitament för den som kommer på bättre tankar eller den som egentligen inte vill medverka till brott men som känner sig pressad att göra det och i ett tidigt skede vill avslöja sina medbrottslingar och den brottsliga verksamhet som planeras.

Det går att argumentera för att flertalet av de fall som omfattas av den nu föreslagna bestämmelsen i och för sig även skulle omfattas av grundbestämmelsen om frivilligt tillbakaträdande. Även om så skulle vara fallet finns det starka skäl att ändå särreglera situationen när någon väljer att avslöja planeringen av ett brott. Inte minst av tydlighetsskäl och av pedagogiska skäl. Det ska vara tydligt för var och en att det finns en möjlighet till strafffrihet i de fall ett avslöjande medför att en myndighet till följd av avslöjandet kan undanröja faran för brottets

fullbordad. Detta är inte minst viktigt vid myndigheters kontakter med barn och unga som har dragits in i brottslig verksamhet inom ramen för kriminella nätverk. Det ska vara enkelt och tydligt att peka på ett handlingsalternativ som är bättre än att delta i den brottsliga verksamheten. Liksom anförts ovan har dessa i praktiken inte heller möjlighet att tillbakaträda frivilligt från brott.

En ansvarsfrihetsgrund som är utformad på det sätt som nu föreslås väcker inte samma betänkligheter som införandet av bestämmelsen i 29 kap. 5 a § andra stycket brottsbalken. Detta eftersom brottet inte har fullbordats. Ansvarsfrihetsgrunden har också bättre förutsättningar att hindra allvarliga brott och dess stora fördel är att den har potential att vara effektiv i kampen mot brottslighet som begås inom ramen för kriminella nätverk. Inte heller den risk för att felaktiga uppgifter lämnas, som finns när det gäller s.k. kronvittnen, gör sig gällande i samma utsträckning. Sedan finns det naturligtvis alltid en risk att någon annan pekats ut som ansvarig än den som verkligen har planerat brottet. Vidare finns det en risk för att uppgifter utelämnas och att inte alla inblandade avslöjas. En felaktig uppgift, eller alltför ofullständiga uppgifter, kommer inte att leda till att en brottsplan avslöjas och ett brott kan förhindras. Om det inte är möjligt att förhindra brottet till följd av den information som lämnas aktualiseras inte heller någon ansvarsfrihet. Det är den som försöker tillbakaträda som i regel får ta konsekvenserna av att tillbakaträdandet misslyckas. Ett exempel på en sådan situation är att personen inte har tillräckligt med information för att det ska vara möjligt att förhindra att brottet fullbordas. Den omständigheten att personen lämnat information får då, om det blir aktuellt, i stället beaktas inom ramen för tillämpningen av 29 kap. 5 § brottsbalken. Om personen som lämnat informationen i stället sedan deltar i utförandet av det planerade brottet, som av någon anledning inte kommit att förhindras, är frågan om ansvarsfrihet naturligtvis inte längre aktuell. Det förhållandet att alla inblandade inte avslöjas framstår som mindre stötande i det fall det planerade brottet ändå kan förhindras.

Vidare utgör den bestämmelse som nu föreslås ett komplement till dagens bestämmelse i 23 kap. 6 § andra stycket brottsbalken. Enligt den bestämmelsen ska den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och underlåter att förhindra ett brott inom ramen för

sammanslutningen, i vissa föreskrivna fall¹ dömas för underlåtenhet att förhindra brottet. Till skillnad från det straffansvaret, som förutsätter att gärningsmannen haft en sådan formell eller faktisk position inom en sammanslutning att han eller hon genom sitt beslut haft möjlighet att förhindra brottet, träffar den nu föreslagna bestämmelsen dock alla som deltar i försök, förberedelse eller stämpling till brott på ett sådant sätt att han eller hon genom att kontakta myndighet har möjlighet att förhindra att brottsplanen verkställs.

Ett exempel på en situation vi ser framför oss skulle kunna aktualiseras i en familj som lever i en hederskontext och där en anhörig, som själv deltagit i planeringen, kontaktar polisen och berättar om vad familjen planerar mot t.ex. en dotter i familjen. Till följd av den information som lämnas kan det planerade brottet förhindras. Ett annat exempel hämtat från ett kriminellt nätverk är en yngre person hör av sig till Polismyndigheten och berättar om ett uppdrag som han eller hon har tilldelats i en chatt. Personen berättar om vissa åtgärder som han eller hon och andra har fått i uppdrag att göra och vad syftet med åtgärderna är. Sannolikt har personen i fråga utsatts för vissa påtryckningar eller lockats av pengar. Personen kan komma att vända sig till en polis som han eller hon har förtroende för eller kanske söka upp en polispatrull som patrullerar. Till följd av informationen kan det planerade brottet förhindras. Ett annat exempel är att det i samband med ett fordonsstopp anträffas t.ex. vapen, vilket i sig är straffbart, men samtidigt berättat personen som stoppas också vad vapnen skulle användas till och det planerade brottet kan till följd av den informationen förhindras. I samtliga dessa exempel skulle den föreslagna bestämmelsen kunna tillämpas.

Den bestämmelse som nu föreslås innebär att den som deltar i försök, förberedelse eller stämpling till brott, och sedan vänder sig till en myndighet, t.ex. Polismyndigheten, en annan brottsbekämpande myndighet² eller sociala myndigheter, till lärare och övrig personal inom

¹ Se 3 kap. 11 §, 4 kap. 10 §, 6 kap. 15 §, 8 kap. 12 §, 12 kap. 5 §, 13 kap. 12 §, 14 kap. 12 §, 16 kap. 17 §, 18 kap. 7 §, 19 kap. 14 § andra stycket, 21 kap. 15 § och 22 kap. 7 § brottsbalken, 16 § lagen (2014:406) om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser, 69 § sjömanslagen (1973:282) och 11 § terroristbrottslagen (2022:666).

² De myndigheter som primärt har ett brottsbekämpande uppdrag är Polismyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Kustbevakningen, Skatteverket, Säkerhetspolisen, Tullverket och Åklagarmyndigheten.

skolväsendet³, till elevhälsan⁴, till personal på ett hem för vård eller boende eller till någon annan som innehar en särskild förtroendeställning, och frivilligt berättar om brottsplanerna under vissa omständigheter kan få ansvarsfrihet. Att utredningen även innefattar skolväsendet, olika former av hem för vård eller boende, myndigheter som inte är brottsbekämpande och andra som innehar en särskild förtroendeställning, i förslaget har sin grund i att bestämmelsen kan antas ha särskilt stor betydelse när det gäller barn och unga. För dessa kan t.ex. skolan, hemmet och de sociala myndigheterna vara en enklare väg att använda sig av än att gå direkt till Polismyndigheten eller någon annan brottsbekämpande myndighet. Med en person i särskild förtroendeställning avses t.ex. annan hälsovårdspersonal än den som ingår i elevhälsan. Det är inte tillräckligt att det är en person någon har ett särskilt förtroende för utan personen i fråga ska ha en formell roll som typiskt sett verkar förtroendeskapande. Det är i första hand den personal i respektive verksamhet som blir kontaktad som ska ha en skyldighet att vidarebefordra information, men skyldigheten omfattar även den huvudman för en sådan verksamhet som får kännedom om informationen eller om att information lämnats av någon till personalen i verksamheten. Avsikten är att den som den unge vänder sig till sedan omedelbart ska informera Polismyndigheten och förmedla en kontakt. Ett sådant vidarebefordrande av information kan leda till ett frivilligt tillbakaträdande och därmed ansvarsfrihet.

Det ska inte vara upp till skolor, hem för vård eller boende och sociala eller andra myndigheter att bearbeta den information som lämnas. Vidare är det endast någon av de brottsbekämpande myndigheterna som kan göra bedömningen om det är fråga om en sådan situation där det kan bli aktuellt att åberopa ansvarsfrihetsgrunden. Det bör tilläggas att Polismyndigheten efter att ha fått del av informationen i vissa fall kan behöva koppla in någon annan brottsbekämpande myndighet, t.ex. Säkerhetspolisen eller Åklagarmyndigheten, i

³ I skolväsendet ingår enligt 1 kap. 1 § skollagen (2010:800) skolorna förskola, förskoleklass, grundskola, anpassad grundskola, specialskola, sameskola, gymnasieskola, anpassad gymnasieskola och kommunal vuxenutbildning. Det spelar inte någon roll om utbildningen anordnas av det allmänna eller enskilda. Även till dessa skolor kopplad fritidshem omfattas. Förslaget kan inte förväntas påverka förskola, förskoleklass och fritidshem.

⁴ Enligt 2 kap. 25 § skollagen ska det för eleverna i förskoleklassen, grundskolan, anpassade grundskolan, sameskolan, specialskolan, gymnasieskolan och anpassade gymnasieskolan ska det finnas elevhälsa. Elevhälsan ska omfatta medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser.

utredningen. Detsamma gäller om det t.ex. är Tullverket som har fått del av informationen.

I de situationer där det framkommer att det är ett allvarligt brott som planeras kontaktar Polismyndigheten, så snart informationen har kommit myndigheten till del, åklagare för beslut om att inleda förundersökning. Det är sedan upp till den åklagare som är förundersökningsledare som bedömer om uppgifterna som lämnas är av sådan art att de är att bedöma som ett frivilligt tillbakatrådande. En sådan bedömning kan göras först under förundersökningens gång. För det fall att det är fråga om en polisledd förundersökning gäller samma sak där. I båda situationerna är det dock Polismyndigheten som håller förhör med personen och dokumenterar informationen. Något förhandsbesked om ansvarsfrihet kan alltså inte lämnas i samband med uppgiftslämnandet.

För att ett avslöjande ska medföra ansvarsfrihet krävs att det sker i sådan tid att myndighet kan förhindra att brottet fullbordas. Det innebär att skolor, hem för vård eller boende och sociala eller andra myndigheter som får information om en brottsplan måste lämna informationen och kontakten vidare omedelbart. Om den unge lämnat tillräckligt med information till en representant för någon av dessa och informationen sedan inte förmedlas i tid till den brottsbekämpande myndigheten, ska det inte ligga den unge till last.

Avslöjandet måste ge den information som krävs för att brottet ska kunna förhindras. I det ligger att personen måste bidra till utredningen med den information som behövs för att så ska kunna ske. Det kan t.ex. handla om vad som kommer att hända, var och när det kommer att hända och vilka personer som kommer att vara inblandade. Detta innebär att personen i viss utsträckning kommer att behöva samarbeta med den brottsbekämpande myndigheten, i första hand Polismyndigheten. Ett sådant samarbete kan även vara nödvändigt för att eventuella åtgärder till skydd för personen ska kunna vidtas.

Ett exempel på en situation som skulle kunna aktualiseras är att Tullverket får information från en person som är delaktig i planeringen av smuggling av narkotika från ett annat EU-land till Sverige. Personen i exemplet är i själva verket den som har till uppgift att organisera själva transporten av narkotikan. Personen har ingen egen del i den narkotika som ska smugglas. Personen vill inte längre vara med i det kriminella nätverk som avser att smuggla narkotikan och bestämmer sig av någon anledning för att avslöja brottsplanen för Tullverket

som till följd av avslöjandet kan följa transporten och gripa övriga inblandade.

Ansvarsfriheten ska avse det eller de specifika brott som den som avslöjar planerna har deltagit i planeringen av och därmed själv kan ha gjort sig skyldig till brott genom. Det är dock tillräckligt att det är fråga om planering av brott av visst slag som och inte nödvändigtvis ett konkret brott. Vidare är det tillräckligt att myndigheterna har fått möjlighet att ingripa, om något ingripande sedan inte görs spelar inte någon roll för frågan om ansvarsfrihet. Personen som avslöjar brottsplanen har alltså gjort vad som krävs redan genom sitt avslöjande och lämnande av information som möjliggör att brottet kan förhindras. Möjligheten till undanröjande ska dock för att ansvarsfrihet ska bli aktuellt vara en följd av personens avslöjande.

Bestämmelsen ska vara tillämplig på alla brott oavsett svårhetsgrad, även om behovet är störst när det kommer till allvarlig brottslighet och brott som typiskt sett begås inom ramen för kriminella nätverk.

9.4 Sekretessen mellan myndigheter behöver kunna brytas

Förslag: När det gäller vissa myndigheter och enskilda ska det finnas en lagfäst skyldighet att föra information om ett avslöjande vidare och anmäla detta till Polismyndigheten. Denna skyldighet ska tas in i en ny lag. Följande ska omfattas av uppgiftsskyldigheten.

1. Andra myndigheter än Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket,
2. huvudmän, rektorer, lärare och övrig personal inom skolväsendet, och elevhälsan,
3. huvudmän och personal på ett hem för vård eller boende, och
4. den som innehar en särskild förtroendeställning, men inte omfattas av reglerna i 36 kap. 5 § fjärde stycket rättegångsbalken.

Det finns behov av en uppgiftsskyldighet

Enligt våra direktiv ska vi lägga fram de författningsförslag som övervägandena ger anledning till. Det gäller även nödvändiga förändringar i andra författningar.

Som huvudregel gäller enligt 8 kap. 1 och 2 §§ offentlighets- och sekretesslagen (2009:400, OSL) att en sekretessbelagd uppgift inte får lämnas från en myndighet till en annan, eller mellan olika verksamhetsgrenar inom samma myndighet när de är att betrakta som självständiga i förhållande till varandra. Denna sekretess kan endast brytas om det finns en sekretessbrytande bestämmelse eller undantag från sekretess. Dessa bestämmelser är samlade i 10 kap. OSL.

Enligt 10 kap. 2 § OSL hindrar inte sekretess att en uppgift lämnas till en enskild eller en annan myndighet, om det är nödvändigt för att den utlämnande myndigheten ska kunna fullgöra sin verksamhet. Bestämmelsen ska tillämpas restriktivt och sekretessen får endast brytas i de fall då det är en nödvändig förutsättning att uppgiften lämnas ut. I 10 kap. 27 § finns den s.k. generalklausulen som innebär att sekretess inte hindrar att uppgifter lämnas till en myndighet om det är uppenbart att intresset av att uppgifterna lämnas har företräde framför det intresse som sekretessen ska skydda. Syftet med generalklausulen är att den ska utgöra en ventil för det fall uppgifter uppenbart behöver lämnas ut och situationen inte har kunnat förutses i lagstiftningen. Generalklausulen bryter dock inte sekretess för vissa uppgifter om enskilda enligt 25 kap. OSL (sekretess i verksamhet som avser hälso- och sjukvård) eller 26 kap. OSL (sekretess inom socialtjänst). I 10 kap. 28 § OSL anges att sekretess inte hindrar att en uppgift lämnas till en annan myndighet, om uppgiftsskyldighet följer av lag eller förordning. Bestämmelser om uppgiftsskyldighet används ofta för att reglera ett vanligen förekommande informationsutbyte mellan myndigheter. Om en bestämmelse om uppgiftsskyldighet är tillämplig, innebär det att såväl sekretessbelagda som offentliga uppgifter ska lämnas ut.

För att information ska kunna lämnas på det sätt vi föreslår behöver det enligt vår bedömning finnas en lagfäst skyldighet för skolor, olika former av hem och andra myndigheter än Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten att föra informationen vidare och anmäla ett avslöjande till Polismyndigheten. Det är endast sådana uppgifter som är nödvändiga för att leva upp till skyldigheten att lämna informationen vidare som ska lämnas. Uppgifts-

skyldigheten ska inte ge stöd för något ytterligare informationsutbyte. Det finns enligt vår bedömning en risk för att de uppgiftsskyldiga utan detta uttryckliga stöd kommer att anse sig förhindrade att lämna uppgifterna vidare, trots att de avser brott som planeras och ska kunna förhindras. Detta gäller även om det i viss mån kan finnas stöd att lämna ut uppgifterna också i gällande rätt.

Avsikten är att denna uppgiftsskyldighet alltså ska möjliggöra ett nödvändigt utlämnande av sekretessbelagda uppgifter med stöd av 10 kap. 28 § OSL. I de fall det inte är fråga om sekretess för vissa uppgifter om enskilda inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten kan även generalklausulen i 10 kap. 27 § vara tillämplig vid ett sådant uppgiftslämnande. Vi menar att det därmed kommer att finnas såväl en skyldighet som ett stöd för att lämna i det här sammanhanget nödvändiga uppgifter som omfattas av sekretess till Polismyndigheten i de fall skolan, hemmet eller myndigheten får del av sådana från någon som på annat sätt deltar i försök, förberedelse eller stämpling till brott, och alltså har del i planläggningen av ett brott. Uppgiftsskyldigheten blir dessutom endast aktuell i de fall personen som lämnar uppgifterna vill att dessa ska lämnas vidare. Detta eftersom det är fråga om ett frivilligt tillbakaträdande. I de fall de uppgiftsskyldiga får kännedom om motsvarande information på annat sätt gäller vad som i övrigt är stadgat om skyldighet att anmäla brott.

När det gäller unga personer finns det för de sociala myndigheternas del, och i de fall sådan sekretess är tillämplig hos andra, även stöd för lämnade av uppgifter i 10 kap. 18 a § OSL. Enligt den bestämmelsen hindrar inte sekretessen enligt 26 kap. 1 § att en uppgift som rör en enskild som inte fyllt tjuugoett år lämnas till Polismyndigheten eller Säkerhetspolisen, om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att den unge kommer att utöva brottslig verksamhet, uppgiften kan antas bidra till att förhindra det, och det med hänsyn till planerade eller pågående insatser för den unge eller av andra särskilda skäl inte är olämpligt att uppgiften lämnas ut. En uppgift som angår misstanke om ett begånget brott får enligt bestämmelsen dock lämnas endast under de förutsättningar som i övrigt anges i denna lag.

Bland de direkta sekretessbrytande bestämmelser som är tillämpliga i motsvarande situationer som denna, dvs. när uppgifter behövs för att för att förhindra ett förestående (eller avbryta ett pågående brott), kan nämnas 10 kap. 19 § OSL. Den bestämmelsen träffar dock bara vissa typer av trafikbrott till följd av alkohol- eller narkotikapåverkan

(på väg, i luften, till sjöss och sådan trafik som är spårbunden). I de fallen hindrar inte sekretessen enligt 25 kap. 1 §, 2 § andra stycket och 3–5 §§ och 26 kap. 1 §, 1 a § andra stycket, 3, 4 och 6 §§ att en uppgift lämnas till Polismyndigheten eller någon annan myndighet som ska ingripa mot brott. Enligt 10 kap. 20 § OSL hindrar inte sekretessen enligt 26 kap. 1 § att en uppgift som behövs för ett omedelbart polisiärt ingripande lämnas till Polismyndigheten när någon som kan antas vara under arton år påträffas av personal inom socialtjänsten under förhållanden som uppenbarligen innebär överhängande och allvarlig risk för den unges hälsa eller utveckling, eller om den unge påträffas när han eller hon begår brott. De nämnda sekretessbrytande bestämmelserna talar enligt vår mening för att det är rimligt att uppgifter som omfattas av sekretess i den situation vi föreslår kan lämnas till Polismyndigheten av följande myndigheter och enskilda (i enlighet med respektive arbetsordning).

- Andra myndigheter än Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket.
- Huvudmän, rektorer, lärare och övrig personal inom skolväsendet, och elevhälsan.
- Huvudmän för och personal på ett hem för vård eller boende.
- Den som innehar en särskild förtroendeställning.

När det gäller den som innehar en särskild förtroendeställning bör dock uppgiftsskyldigheten vara inskränkt till personer som inte omfattas av reglerna i 36 kap. 5 § fjärde stycket rättegångsbalken.⁵

Den uppgiftsskyldighet vi föreslår bör tas in i en ny, särskild lag. Vi bedömer att en sådan ordning är tydligare än att uppgiftsskyldig-

⁵ I 36 kap. 5 § fjärde stycket rättegångsbalken stadgas följande. Advokater, läkare, tandläkare, barnmorskor, sjuksköterskor, psykologer, psykoterapeuter, familjerådgivare enligt socialtjänstlagen (2001:453) och deras biträden samt auktoriserade patentombud och deras biträden såvitt avser patenträttsliga angelägenheter enligt 2 § 1 lagen (2010:1052) om auktorisation av patentombud, får höras som vittnen om något som i denna deras yrkesutövning anförts trots dem eller som de i samband därmed har erfarit, endast om det är medgivet i lag eller den till vars förmån tystnadsplikten gäller samtycker till det. Medlare enligt denna balk, 6 kap. 18 a § föräldrabalken, lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder eller lagen (2011:860) om medling i vissa privaträttsliga tvister och deras biträden, får höras som vittnen om vad som anförts trots dem vid medlingen eller som de i samband därmed erfarit, endast om det är medgivet i lag eller den till vars förmån tystnadsplikten gäller samtycker till det. Den som till följd av 24 kap. 8 § offentlighets- och sekretesslagen inte får lämna uppgifter som avses där får höras som vittne om dem endast om det är medgivet i lag eller den till vars förmån sekretessen gäller samtycker till det.

heten förs in i skollagen, socialtjänstlagen och annan lagstiftning som berörs, vilket hade varit alternativet.

När det gäller de personkretsar som vi föreslår ska vara uppgiftsskyldiga styrs dessa naturligtvis direkt av respektive organisations arbetsordning. Eftersom det handlar om att hjälpa en person, ofta en ung person, att frivilligt kunna lämna information till Polismyndigheten om ett planerat brott behöver informationen lämnas omedelbart. Vi bedömer att det därför inte är tillräckligt att den informationen går via en kanal inom respektive organisation utan den i organisationen som har fått del av informationen, den som personen har vänt sig till och bett om hjälp, som omedelbart ska lämna den vidare till Polismyndigheten.

Vi kan också konstatera att Utredningen om förbättrade möjligheter att utbyta information med brottsbekämpande myndigheter (Ju 2022:04) i sitt betänkande Ökat informationsflöde till brottsbekämpningen – En ny huvudregel (SOU 2023:69) har föreslagit att en ny lag ska införas med ett antal skyldigheter för myndigheter och vissa enskilda verksamheter att lämna information till de brottsbekämpande myndigheterna. Uppgiftsskyldigheterna bryter sekretess med stöd av 10 kap. 28 § OSL, och i förekommande fall tystnadsplikt. Uppgiftsskyldigheterna gäller dock oberoende av om en uppgift omfattas av sekretess eller tystnadsplikt. Utredningen föreslår dock inte någon generell skyldighet för hälso- och sjukvården och socialtjänsten att lämna uppgifter till brottsbekämpningen. Därutöver har Skolsäkerhetsutredningen (U 2022:04) i sitt delbetänkande Skolor mot brott (SOU 2024:17) föreslagit att grundregeln för skolan är att en misstanke om att en elev har begått ett brott ska polisanmälas. Förslagen från båda utredningarna bereds inom Regeringskansliet. Om förslagen i dessa utredningar genomförs finns visst stöd för det informationslämnande vi nu föreslår, inte minst i fråga om skolornas möjlighet att lämna information. En stor skillnad är dock att vårt förslag avser frivilligt lämnade uppgifter som en ofta ung person behöver ha hjälp att vidarebefordra. Det är alltså inte fråga om en skyldighet för skolpersonal att anmäla brott. I avvaktan på att förslagen genomförs anser vi att det finns anledning att lämna ett förslag som gör det möjligt att bryta sekretessen i de fall vi anser vara nödvändiga.

I sammanhanget bör även noteras att regeringen den 19 oktober 2023 beslutade kommittédirektiven Förbättrade möjligheter till informationsutbyte mellan myndigheter (dir. 2023:146). Enligt direktiven

ska en särskild utredare överväga och föreslå förbättrade möjligheter att utbyta information om enskilda inom och mellan myndigheter och andra organ som OSL jämställs med myndigheter. Syftet är att information ska kunna utbytas i den utsträckning som det behövs för att myndigheterna ska kunna förhindra, förebygga, upptäcka, utreda och ingripa mot bl.a. brottslighet så effektivt som möjligt, utan att det medför ett oproportionerligt intrång i den personliga integriteten. Utredaren ska bl.a. kartlägga behovet av att myndigheter får förbättrade möjligheter att utbyta information med varandra i syfte att särskilt förhindra, förebygga, upptäcka, utreda och ingripa mot bl.a. brottslighet. Vidare ska utredaren särskilt överväga och lämna förslag på en generell bestämmelse som gör det möjligt att på ett effektivt sätt lämna uppgifter som omfattas av sekretess till skydd för enskilda till en annan myndighet, såväl på begäran som på eget initiativ. Utredningen (Ju 2023:22) ska slutredovisa sitt uppdrag senast den 28 februari 2025. Beroende på vilka förslag som lämnas kan naturligtvis den uppgiftsskyldighet vi föreslår vara onödig. I avvaktan på utredningens förslag finns det emellertid anledning att lämna ett förslag som gör det möjligt att bryta sekretessen i de fall vi anser vara nödvändiga.

Integritetsanalys

Var och en har rätt till skydd för sitt privatliv enligt artikel 8 i Europeiska konventionen den 4 november 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (Europakonventionen) och artikel 7 i EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna (2010/C83/02). I artikel 8 i stadgan anges även att var och en har rätt till skydd av de personuppgifter som rör honom eller henne. Ett skydd för den personliga integriteten ges även i regeringsformen. Enligt 2 kap. 6 § andra stycket regeringsformen är var och en gentemot det allmänna skyddad mot betydande intrång i den personliga integriteten, om det sker utan samtycke och innebär övervakning eller kartläggning av den enskildes personliga förhållanden.

Uppgiftsskyldigheten avseende information om ett avslöjande av planerad brottslighet avser *frivilligt* lämnade uppgifter från någon som deltar i försök, förberedelse eller stämpling till brott. Hanteringen av de lämnade uppgifterna innebär en behandling av personuppgifter.

Vidare handlar det om personuppgifter som rör lagöverträdelser.⁶ Däremot är det inte aktuellt med någon behandling av känsliga personuppgifter. Behandlingen består i ett vidarebefordrande av uppgifter som en enskild har lämnat och avser endast de uppgifterna. Behandlingen sker därmed med den enskildes samtycke eftersom avsikten med uppgiftslämnandet är att uppgifterna ska vidarebefordras. Behandlingen kommer att utföras av den person eller myndighet som tar emot uppgifterna och av Polismyndigheten. Någon vidarebehandling är inte aktuell. Behandlingen innebär mot bakgrund av vad som anförts inte något betydande intrång i den personliga integriteten på det sätt som avses i 2 kap. 6 § andra stycket regeringsformen. Mot samma bakgrund framstår behandlingen som proportionerlig och nödvändig.

⁶ Jfr Rättsligt ställningstagande IMYRS 2021:1 – innebörden av begreppet ”personuppgifter som rör lagöverträdelser som innefattar brott” i artikel 10 i dataskyddsförordningen.

10 De olika medverkansformerna

10.1 Generellt om regleringen av de olika medverkansformerna

10.1.1 Medverkan, anstiftan och medhjälp till brott

Allmänt

Enligt den gällande bestämmelsen i 23 kap. 4 § första stycket brottsbalken ska liksom redogjorts för ovan i avsnitt 4.4 ansvar som enligt brottsbalken är föreskrivet för viss gärning ådömas inte bara den som utfört gärningen utan även annan som främjat denna med råd eller dåd. Bestämmelsen reglerar hur andra former av medverkan förhåller sig till gärningsmannaskap.

Enligt bestämmelsens andra stycke döms den som inte är att anse som gärningsman, om han har förmått annan till utförandet, för anstiftan av brottet och annars för medhjälp till det. Av stycket framgår att det är de tre rollerna eller ansvarsformerna som det är möjligt att inta till ett brott. Ansvar som är föreskrivet för gärning av syssloman, gäldenär eller annan i särskild ställning ska ådömas även den som tillsammans med honom medverkat till gärningen.

Enligt tredje stycket bedöms varje medverkande efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger honom till last. Det innebär att varje medverkande bedöms som självständigt ansvarig för vad hans eller hennes uppsåt eller oaktsamhet omfattar. Dessa subjektiva omständigheter påverkar inte konstruktionen av huvudgärningen, men de påverkar bedömningen av om en enskild medverkande har begått något brott, och i så fall vilket brott.¹

¹ Detta skulle även kunna uttryckas som att de subjektiva omständigheterna inte påverkar konstruktionen av den gärning som medverkan sker i förhållande till, dvs. det bl.a. Petter Asp refererar till som "medverkansobjektet". Se Asp, De osjälvständiga brottsformerna (2021), s. 378 f.

Bestämmelsen i 23 kap. 4 § är under vissa förutsättningar tillämplig också inom specialstraffrätten. Bestämmelsen ska dock inte tillämpas om något annat är föreskrivet i särskilda fall.

I rättsfallet NJA 2012 s. 826 konstateras att med verkande avses i bestämmelsen alla som på något sätt är straffrättsligt ansvariga för en gärning. Det innebär, vilket också framgår av resonemangen i SOU 1944:69 s. 83 f., att även den som är gärningsman eller medgärningsman är att betrakta som medverkande enligt bestämmelsen. I det följande används emellertid termen medverkande endast för att beteckna de som inte har varit gärningsmän eller medgärningsmän, dvs. anstiftare och medhjälpare.

Medverkan till straffbart försök och straffbar förberedelse eller stämpling är kriminaliserat, i den mån medverkansreglerna är tillämpliga. Med stöd av 23 kap. 4 § andra stycket första meningen kan den som i väsentligt mån har medverkat till huvudgärningen anses som gärningsman till försöket, förberedelsen eller stämplingen på samma sätt som vid fullbordade brott. Försök till anstiftan är ibland att bedöma som stämpling, och försök till medhjälp kan ibland ses som förberedelse, men i övrigt är inte försök till medverkan straffbart, om inte den tilltalades handlande kan bedömas som gärningsmannaskap (i strikt mening).

Utförande

Gärningsmannaskap

I 23 kap. 4 § första stycket görs åtskillnad mellan den som har utfört gärningen och den som har främjat gärningen. Nils Jareborg brukar tala om gärningsmannaskap i strikt mening eller formellt gärningsmannaskap respektive om medverkan i strikt mening. Den som inte formellt sett är gärningsman är medverkande (i strikt mening); han eller hon har främjat gärningen men har inte direkt varit med om att utföra den. I bestämmelsen används emellertid ordet medverkande i vid mening så att även den som har utfört gärningen räknas som medverkande.²

I förarbetena till 1948 års strafflagsrevision anförde Straffrättskommittén (SOU 1944:69 s. 92 f.) att det inte var nödvändigt att i lagtexten närmare ange vad som skulle förstås som gärningsman-

² Se Jareborg, Allmän kriminalrätt (2001), s. 402 f.

skap. Detta skulle liksom tidigare överlämnas åt rättstillämpningen att avgöra med ledning av de särskilda brottsbeskrivningarna. Enligt vad som uttalades i förarbetena krävs vanligen att den medverkande har deltagit i utförandet av den brottsliga gärningen, men det påpekades att lagtexten medger att även annan medverkande kan bedömas som gärningsman om det ter sig naturligt.

Genom att det bestämmelsen talas om att den som inte är att anse som gärningsman ska dömas för anstiftan eller medhjälp har det ansetts finnas lagstöd för att man också ska kunna döma någon som gärningsman, som verksamt bidragit till brottets uppkomst trots att han eller hon i mer strikt mening endast har förmått någon annan till att utföra ett brott eller kanske endast på annat sätt har hjälpt denne att utföra brottet (utvidgat gärningsmannaskap).

Utvidgat gärningsmannaskap kräver att den medverkande har spelat en central roll vid huvudgärningen. Rättsfallet NJA 1982 s. 525 brukar användas som exempel på utvidgat gärningsmannaskap. I rättsfallet dömdes en person A, som hade planlagt och organiserat en narkotika-smuggling i samverkan med en utländsk samarbetspartner, som gärningsman för försök till grov varusmuggling, trots att han inte fysiskt medverkade vid försöket att smuggla in narkotikapartiet i Sverige.³ Under tecknande av falskt namn genom bulvan har i rättsfallet NJA 1966 s. 299 ansetts grunda gärningsmannaskap för urkundsförfalskning. Gränsdragningen mellan utvidgat gärningsmannaskap och medhjälp har även behandlats i bl.a. rättsfallet "Akallarånet" (NJA 2006 s. 535).

Som exempel på utvidgat gärningsmannaskap tog Straffrättskommittén köpmannen som ger sin bokhållare order att bokföra en viss affärshändelse felaktigt, ämbetsmannen som beordrar en underordnad att utföra en gärning som innebär ämbetsbrott samt den redovisnings-skyldige som säger till en anställd att disponera pengarna på ett sådant sätt att de förskingras (se SOU 1944:69 s. 86). Utvidgat gärningsmannaskap skulle således komma i fråga främst i fall av kvalificerad

³ Erik Svensson menar att det snarare är rimligt att betrakta det aktuella rättsfallet som ett exempel på "gärningsmannaskap bakom gärningsmannaskaper", dvs. en situation där flera personer hålls ansvariga i gärningsmannaskap för vad som i någon mening kan betraktas som samma gärning, utan för den skull rör sig om medgärningsmannaskap. Med den utgångspunkten tolkar han rättsfallet som att person A dömdes som gärningsman i strikt mening, liksom person B som försökte smuggla in narkotikan i Sverige (av hovrätten) dömdes som gärningsman i strikt mening. Enligt denna ståndpunkt hade såväl A som B i det aktuella fallet "utfört" smugglingsförsöket. Slutsatsen bygger på att man accepterar att två personer, var och en för sig, hade utfört "samma" varusmuggling. A försökte smuggla narkotika, och det gjorde B också. Ett brott kan utföras på flera olika sätt. Se Svensson, Gärningsmannaskap vid fleras deltagande i brott (2016), s. 270 f.

anstiftan där den direkt handlande intar en underordnad ställning i förhållande till anstiftaren.

Medelbart gärningsmannaskap

Medelbart gärningsmannaskap innebär att en anstiftare bedöms som gärningsman, om den anstiftade närmast har varit ett viljelöst eller omdömeslöst redskap i anstiftarens händer, t.ex. därför att den anstiftade var ett barn, en sinnessjuk person eller helt ovetande om gärningens karaktär eller därför att den primärt handlande befann sig i en beroende ställning eller förmåddes att utföra gärningen genom hot eller tvång. Det rör sig således om fall av bristande insikt samt om tvång mot den omedelbart handlande.

Ansvarsformen har sin grund i äldre tiders delaktighetslära. Före 1948 års strafflagsreform var delaktighetsansvaret knutet till att någon annan hade begått ett brott i vilket man kunde ses som delaktig. Om gärningsmannen inte kunde straffas existerade inte något brott att vara delaktig i. I syfte att nå rimliga resultat och undvika godtycke utvecklades i doktrin och rättspraxis en lära om det s.k. medelbara gärningsmannaskapet.

Eftersom medverkansansvaret är självständigt, krävs det efter strafflagsreformen inte längre att gärningsmannen kan fällas till ansvar. Det har medfört att det inte finns samma behov av att utnyttja konstruktionen medelbart gärningsmannaskap. I de flesta fall ger också brottsdefinitionerna tillräckligt utrymme för att man ska kunna klassificera två personer som gärningsmän, trots att den ene med ett mera formellt betraktelsesätt endast anstiftat den andres gärning.

Medgärningsmannaskap

Medgärningsmannaskap är en särskild form av gärningsmannaskap där det centrala momentet kan sägas vara att två eller flera personer utför en gemensam gärning i samverkan. Flera personer är därmed gärningsmän (i strikt mening) utan att alla eller ens någon av dem uppfyller brottsbeskrivningen. Detta till skillnad från normalfallet av gärningsmannaskap där gärningsmannen själv uppfyller samtliga brottsrekvisit i straffbudet. Det har inte någon avgörande betydelse vilka uppgifter var och en har haft att utföra vid brottet. Det kan inte

uteslutas att en person som håller vakt vid en inbrottsstöld, som har planerats gemensamt och där han förutsätts få del av bytet, är att betrakta som medgärningsman. Det krävs således inte alltid att en person, för att han ska kunna dömas som gärningsman, själv handlar i enlighet med något av de objektiva rekvisit som anges i straffbestämelsen. (Se t.ex. rättsfallet ”Bussen i Östberga”, NJA 2017 s. 531.)⁴

Enligt Svensson görs ibland en distinktion mellan två olika typer av fall. Det första fallet är det där de inblandade handlar på ett likartat sätt i förhållande till ett visst resultat, exempelvis vid en misshandel där två eller flera personer turas om att slå mot ett offer (se t.ex. rättsfallen NJA 1980 s. 606, NJA 2011 s. 89 och NJA 2013 s. 1155.)⁵ Högsta domstolen (HD) konstaterade även i rättsfallet ”Påskupploppet i Örebro” (NJA 2023 s. 114) att de inblandade också i fall när var och en av dem som deltagit i brottet uppfyller brottsbeskrivningen kan dömas för att ha agerat tillsammans och i samförstånd (med gruppmisshandeln av ett offer i rättsfallet NJA 1980 s. 606 som exempel). Även i en sådan situation krävs att de agerat gemensamt och inte endast begår brott samtidigt och parallellt med varandra.⁶

Det andra fallet Svensson lyfter fram är det där de inblandade handlar på olikartade sätt, men ändå gemensamt utför det som finns beskrivet i en viss brottstyp. Ett exempel på ett sådant fall är ett rån där en person utför råntvånget, medan den andra utför tillgreppet (se t.ex. rättsfallet NJA 1992 s. 474).⁷

⁴ Svensson beskriver medgärningsmannaskapet på följande, tydliggörande sätt: ”Begreppet medgärningsmannaskap kan analyseras närmare genom att en distinktion görs mellan två olika nivåer av mänskligt agerande: ett individuellt plan respektive ett gemensamt plan. Distinktionen används ofta i vardagslivet: det är skillnad på en individuell prestation på en fotbollsplan och den gemensamt utförda laginsatsen. Jag menar att medgärningsmannaskap innebär att den straffrättsliga bedömningen av vad som har utförts sker på det gemensamma, snarare än på det individuella, planet. För att det alls skall bli aktuellt att diskutera agerande på ett gemensamt plan är det emellertid nödvändigt att ett visst antal individuella gärningar föreligger. Ur ett straffrättsligt perspektiv är det framförallt av intresse att diskutera sådana gärningar som kan beskrivas med hjälp av formuleringen i ett straffbud. Det straffrättsliga ansvaret är förvisso individuellt även i fall av medgärningsmannaskap: varje inblandad medgärningsman straffas för vad han har gjort. Dock hänför sig det individuella ansvaret vid medgärningsmannaskap till den gärning som har utförts på det gemensamma planet. På samma sätt som varje medlem i det fotbollslag som vinner SM-guld kan titulera sig ”svensk mästare” på ett individuellt plan trots att en fotbollsturnering endast kan genomföras av ett antal individer kollektivt, kan en person under vissa förutsättningar bestraffas för exempelvis ett rån trots att hon inte har utfört det som beskrivs i 8:5 BrB på ett individuellt plan, eller för en misshandel (3:5 BrB) bestående av två slag, trots att hon individuellt endast har utdelat ett slag.” Se Svensson, a.a., s. 279.

⁵ Se Svensson, a.a., s. 35.

⁶ Jfr Asp, a.a., s. 362.

⁷ Se Svensson, a.a., s. 35.

I åklagarens gärningspåstående beskrivs medgärningsmannaskap ofta genom påståendet att de tilltalade har företagit gärningen gemensamt och i samråd eller tillsammans och i samförstånd. Ett minimikrav för att så ska vara fallet är att gärningsmännen har utfört gärningen gemensamt. Det krävs normalt dock inte att gärningsmännen handgripligen utför gärningen tillsammans. Avgörande i det hänseendet är brottsbeskrivningen i det aktuella straffbudet och den arbetsfördelning som kan ha gjorts mellan gärningsmännen. Två eller flera personer kan t.ex. anses agera tillsammans och i samförstånd om de följer en gemensam och i förväg upprättad brottsplan exempelvis med viss arbetsfördelning. I sådana fall kan även den som mera perifert deltar i själva det brottsliga tilltaget dömas som gärningsman (se rättsfallet "Akallarånet"). I rättsfallet "Chauffören och rånförsöket" (NJA 2023 s. 540) konstaterade HD att bedömningen av om en gärning har utförts tillsammans och i samförstånd med andra ska göras med hänsyn till samtliga omständigheter i det enskilda fallet. Det är inte tillräckligt att den tilltalade har förstått vad de övriga ska göra för att han eller hon ska dömas som medgärningsman. Medgärningsmannaskap förutsätter att de inblandade har någon form av ömsesidig medvetenhet om den brottsliga gärning som de utför gemensamt och att de anpassar sitt individuella agerande utifrån denna medvetenhet.⁸

Rättspraxis ger även stöd för att det inte heller krävs att gärningsmännen har haft något "samråd" i den meningen att de uttryckligen har kommit överens om att begå brottet eller att de har planerat detta tillsammans. Vad som krävs är i stället att de har utfört själva gärningen tillsammans. Som konstateras i rättsfallet "Påskupploppet i Örebro" kan två eller flera personer anses agera tillsammans och i samförstånd även utan att i förväg ha kommit överens om ett gemensamt agerande. Så kan tänkas vara fallet exempelvis när en person spontant ansluter till ett agerande som någon annan redan påbörjat (jfr t.ex. Asp, a.a. s. 360 f. och rättsfallet NJA 1992 s. 474).

En förutsättning för att de inblandade ska dömas för att ha handlat tillsammans och i samförstånd är att de har haft uppsåt att agera gemensamt; att flera personer var för sig haft uppsåt att utföra samma straffbelagda gärning är inte tillräckligt. Det är normalt inte heller tillräckligt att den tilltalade förstått vad de övriga skulle göra för att han eller hon ska dömas som medgärningsman. Det krävs också att den tilltalade har agerat och att det skett tillsammans och i samförstånd med

⁸ HD hänvisar även till Svensson, a.a., s. 376 f. och till rättsfallet "Påskupploppet i Örebro".

de övriga (se rättsfallet ”Bussen i Östberga”). I rättsfallet ”Bilpassageraren” (NJA 2003 s. 645) ansågs en person som följt med på en bilfärd i vetskap om att bilen var olovligt tillgripen inte kunna dömas som medgärningsman för olovligt brukande. För detta borde det enligt HD krävas att själva brukandet framstår som ett för de medverkande gemensamt företag eller en gemensam verksamhet.

När flera personer döms för att ha agerat tillsammans och i samförstånd döms de alltså för vad de gjort gemensamt. I rättsfallet ”Synnerligen grov misshandel?” (NJA 2011 s. 89) dömdes två personer för grov misshandel. De hade tillsammans och i samförstånd misshandlat en person. HD uttalade att båda tilltalade skulle hållas ansvariga för alla de skador som målsäganden hade tillfogats, eftersom skadorna omfattades av bådars uppsåt.

Medgärningsmannaskap kan föreligga även vid oaktsamhet, nämligen om flera personer tillsammans i samverkan utför en gärning som bedöms som culpös och där var och en kan klandras för att ha utfört gärningen. Det kan också vara så att en person agerar med uppsåt och en annan med oaktsamhet, men de agerar ändå i medgärningsmannaskap.⁹

Främjande

För att någon som inte är gärningsman ska kunna dömas till ansvar krävs att han eller hon har främjat gärningen med råd eller dåd. Uttrycket ”råd eller dåd” har levt kvar från motsvarande reglering i strafflagen. Härmed avses att främjandet ska ha skett med fysiska eller psykiska medel. Det framgår såväl av lagtexten som av Carléns Kommentar öfver Strafflagen (1866, s. 55). Främjande kan bestå i anstiftan eller medhjälp. Av lagtexten framgår att medhjälp är subsidiär till anstiftan. Det som ska främjas är en otillåten gärning utförd av någon annan än främjaren (medverkansobjektet). Det krävs därmed inte att det är fråga om främjande av brott utan det är tillräckligt att brottets objektiva rekvisit är uppfyllda.

När det gäller det subjektiva kravet (skuldtäckningen) måste främjarens uppsåt eller oaktsamhet omfatta såväl medverkansobjektet som den egna främjandegärningen. Vid brottstyper som innehåller över-skjutande uppsåtsrekvisit krävs att främjaren har uppsåt i förhållande

⁹ Se Svensson, a.a., s. 407 f.

till att gärningsmannen har aktuellt överskjutande uppsåt, och att främjaren har uppsåt till att gärningsmannen har uppsåt att realisera det som uppsåtet avser.¹⁰

I rättsfallet ”Sambandscentralen” (NJA 2002 s. 489) dömdes åtta personer för att tillsammans och i samförstånd ha främjat våldsamma upplopp genom att systematiskt ha samlat in och vidarebefordrat uppgifter om polisens verksamhet. Det var i målet utrett att samtliga inte bara vetat om hur verksamheten var organiserad och fungerade utan även var införstådda med vad som skulle åstadkommas genom denna.

Värt att notera är att ett främjande enligt förarbetena kan ske inte bara genom handling utan också genom underlåtenhet. Enligt Asp är detta också i linje med allmänna principer om ansvar för underlåtenhet och att medhjälp och anstiftan därmed kan begås genom underlåtenhet i den mån den medverkande befinner sig i garantställning.¹¹ I förarbetena nämns som exempel på straffbar medverkan genom underlåtenhet det fallet att en portvakt underlåter att låsa en port i syfte att underlätta för en tjuv att ta sig in och stjäla (jfr SOU 1944:69 s. 100 f.). Frågan om underlåtenhet i det enskilda fallet kunnat medföra ansvar för medhjälp till brott har prövats i bl.a. rättsfallen NJA 2003 s. 473 och NJA 2004 s. 797.

Anstiftan

Anstiftan till brott föreligger om någon förmår annan att utföra gärningen, dvs. genom psykisk påverkan orsakar hans gärning. I ordet förmå ligger ett krav på en psykisk kausalitet mellan anstiftanshandling och utförandet av gärningen. Däremot krävs inte att anstiftaren övervinner något motstånd från gärningsmannens sida. Någon övertalning krävs inte. Den psykiska påverkan kan bestå i att man förmår någon att besluta sig för att utföra en gärning, men torde även kunna bestå i att man vidmakthåller eller förstärker någons beslut att utföra en gärning. Logiskt sett finns inget som hindrar att man dömer för anstiftan också till oaktsamhetsbrott, men det förekommer knappast i praktiken.

I de fall där det föreskrivs ansvar enligt 23 kap. 4 § brottsbalken föreligger ansvar även för anstiftan till anstiftan och anstiftan till

¹⁰ Se Svensson, a.a., s. 42.

¹¹ Se Asp, a.a., s. 405.

medhjälp. Anstiftan kan föreligga även i form av medanstiftan när flera samtidigt i samverkan förmår någon att utföra en gärning.

Medhjälp

Medhjälp består i ett främjande, som inte uppfyller kraven för anstiftan. Medhjälpsgärningen kan vara av fysisk natur genom att medhjälparen företar en handling som utövar inflytande på gärningsmannens utförande av gärningen, t.ex. att han står vakt vid ett inbrott. Men den kan också vara av psykisk natur, som att ge någon råd eller uppmuntran att utföra en gärning (utan att man därmed förmår gärningsmannen till denna).

Svensk rätt ställer låga krav för vad som kan utgöra ett främjande. För straffbarhet krävs inte att främjarens medverkan har varit en betingelse för brottet. Av förarbetena framgår att det är tillräckligt för ansvar för medhjälp att det som medhjälparen har gjort har ”utövat inflytande på händelseutvecklingen i brottsfrämjande riktning vore det så än blott genom att styrka de andra i deras brottsliga beslut” (se SOU 1944:69 s. 91). En handling som varken psykiskt eller fysiskt övat inflytande på huvudgärningens tillkomst anses däremot inte kunna utgöra medverkan (se a. st., och även rättsfallet NJA 1984 s. 922).

De lågt ställda kraven framgår också av inte minst rättsfallet NJA 1963 s. 574 där en person som hade hållit i rocken åt en kamrat som i sin tur misshandlade en tredje person, dömdes för medhjälp till misshandel. Utifrån bl.a. rättsfallen NJA 2006 s. 577 och NJA 2008 s. 697 har det i doktrin konstaterats att det i princip endast förutsätts att ”vederbörande har deltagit i den rättsstridiga gärningens förberedande eller genomförande, och bidraget kan vara tämligen obetydligt”.¹² Klart är att också sådana gärningar som har varit onödiga för brottets genomförande (exempelvis vakthållning i ett fall där ingen person har passerat brottsplatsen) är att betrakta som medhjälp, om gärningen kan sägas ha stärkt gärningsmannen i dennes uppsåt. Till och med rent saboterande gärningar, som i själva verket försvårar brottets genomförande, kan anses utgöra medhjälp av samma skäl. Om gärningsmannen inte känner till den obehövlige eller motverkande

¹² Se Petter Asp, Magnus Ulväng, Nils Jareborg, *Kriminalrättens grunder* (2013), s. 438.

medhjälpen föreligger dock inte ansvar för främjande; i ett sådant fall har gärningsmannen inte blivit stärkt i sitt uppsåt.¹³

Avgränsningen av medhjälpsansvaret har behandlats i bl.a. rättsfallen ”Företagsboten och fängelsestraffet” (NJA 2012 s. 826) och ”Medhjälparen i Linanäs” (NJA 2023 s. 177). I det senare rättsfallet konstaterade Högsta domstolen (HD) att det eftersom det inte finns någon allmän skyldighet att ingripa mot annans brottslighet står klart att det för straffansvar normalt krävs något mer än att en person har befunnit sig på platsen för ett brott. Den som endast passivt har iakttagit att någon annan har begått ett brott kan i regel inte anses ha utfört en handling som övat inflytande på händelseutvecklingen, även om han eller hon har haft en positiv inställning till brottet. För medhjälpsansvar krävs att personen därutöver har gjort något som visar att han eller hon solidariserat sig med gärningsmannens agerande samt att gärningsmannen har uppfattat vad personen har gjort och därmed har stärkts i sitt uppsåt.

Vidare konstaterar HD att det inte är möjligt att närmare ange i vilka fall och under vilka förutsättningar ett handlande i situationer av detta slag innebär ett psykiskt främjande av annans gärning. Detta är något som får bedömas med hänsyn till samtliga omständigheter i det enskilda fallet. Det innebär bl.a. att det kan finnas anledning att bedöma den eller de handlingar som utförs i ljuset av den relation som personen har till gärningsmannen samt att det bör beaktas inte enbart hur personen agerar på brottsplatsen utan också vad som har skett dessförinnan. Den som på något sätt har närvarat vid diskussionerna om att ett brott ska utföras och, med insikt om vad som ska ske, följer med gärningsmannen och närvarar då denne utför brottet måste ofta genom sitt handlande anses ha stärkt gärningsmannen i hans eller hennes uppsåt.

För ansvar krävs det inte att den medverkande själv gör bedömningen att han eller hon stärker gärningsmannen i dennes uppsåt eller på annat sätt främjar brottet. Det är normalt tillräckligt att den medverkandes uppsåt täcker de faktiska omständigheter som domstolen lägger till grund för bedömningen att det är fråga om ett främjande.

Frågan i rättsfallet var om person A, som införstådd med att ett rån skulle begås följde med person B till brottsplatsen och närvarade under rånet av person C, hade främjat brott. HD konstaterade att A och B var vänner och umgicks under den i målet aktuella tiden, från

¹³ Se Svensson, a.a., s. 41 f.

det att de träffade C till och med den tidpunkt då rånet utfördes. Även om A inte deltagit i planeringen av brottet följde han – medveten om att C skulle rånas – med B till brottsplatsen, gick där ur bilen och närvarade när rånet utfördes. HD fann att A genom de åtgärder han vidtagit hade solidariserat sig med Bs brottsplan, något som B måste ha uppfattat. A hade därigenom stärkt B i dennes uppsåt att råna C. A hade således främjat rånet. Han var enligt HD även medveten om de omständigheter som domstolen lade till grund för bedömningen att hans gärning innefattade ett främjande. A dömdes därför för medhjälp till rån.

10.1.2 Ringa medverkan/medverkan i mindre mån

Enligt den gällande bestämmelsen i 23 kap. 5 § brottsbalken får straffet för någon som förmåtts att medverka till brott genom tvång, svek eller missbruk av hans ungdom, oförstånd eller beroende ställning eller annars har medverkat endast i mindre mån, sättas under vad som är stadgat för brottet. I ringa fall ska inte dömas till ansvar. Detsamma ska enligt bestämmelsen gälla, när ansvar som är stadgat för någon i särskild ställning ska ådömas annan medverkande.

Bestämmelsen stadgar ett undantag från huvudregeln att samma straffskala, dvs. den straffskala som anges i den tillämpliga straffbestämmelsen, ska gälla samtliga medverkande. Bestämmelsen är tillämplig på alla former av medverkan, även på gärningsmannaskap. Straffnedsättning kan ske ned till allmänna bötesminimum.

Som grund för straffnedsättning (eller ansvarsfrihet) anges för det första att någon av de medverkande har blivit utsatt för stark påverkan av de andra. Om man, sedan man på det sätt som beskrivs i paragrafen, har förmåtts att medverka, deltar mycket aktivt i tillkomsten av huvudgärningen, bör någon straffnedsättning dock inte ske. Situationer som innebär mindre stark påverkan av den medverkande än sådan som avses i 23 kap. 5 § kan normalt beaktas inom ramen för de allmänna straffmättningsreglerna i 29 kap. brottsbalken.

I rättsfallet NJA 1985 s. 726 dömdes två kvinnor för försök till grov varusmuggling och medhjälp till grovt narkotikabrott, men HD ansåg att det förelåg sådana omständigheter som avses i 23 kap. 5 §. Kvinnorna hade allvarligt försökt att komma ifrån smugglingen, men en bror till en av kvinnorna hade hand om deras pass, pengar och

biljetter, och han hade även genom olika hotelser försatt dem i ett sådant tvångsläge att de inte ansåg sig ha något annat val än att genomföra smuglingen.

Den andra straffnedsättningsgrunden (eller grunden för ansvarsfrihet) är att någon har medverkat endast i mindre mån. Denna bedömning är relativ, dvs. den görs i relation till de övrigas insatser. Vid bedömningen ska hänsyn tas till vederbörandes skuld, dvs. uppsåt eller oaktsamhet, samt till frågan, om den medverkande frivilligt har gjort vad som stått i hans förmåga för att hindra gärningens fullbordande eller verkningar utan att han är fri från ansvar på grund av frivilligt tillbakaträdande. Tanken med bestämmelsen är att den som har bidragit med en kvantitativt sett mindre betydande handling ska kunna få nedsättning av straffet.

I ringa fall ska inte dömas till ansvar. Som exempel kan nämnas att någon genom psykisk medhjälp, kanske uppsåtligt men av obetänksamhet, befäster någon i ett redan fattat beslut att begå ett brott som inte är alltför grovt.

10.1.3 Vinning för annan

Enligt den gällande bestämmelsen i 23 kap. 7 § brottsbalken ska ansvar som är stadgat i brottsbalken för det fall att någon genom brott bereder sig vinning eller tillägnar sig något, också ådömas när någon avsiktligt bereder annan vinning eller tillägnar annan något.

Flera centrala förmögenhetsbrott t.ex. bedrägeri och förskingring, är utformade så att en förmögenhetsöverföring som bereder gärningsmannen vinning och vållar den som drabbas av brottet skada. Även stöldbrottet är utformat på motsvarande sätt eftersom gärningsmannen måste handla med uppsåt att tillägna sig stöldobjektet. För straffansvar krävs i regel att vinningen tillfaller gärningsmannen och så är inte fallet om förfarandet inte innefattar en förmögenhetsöverföring till just gärningsmannen.

Av den aktuella bestämmelsen i 23 kap. 7 § följer emellertid att kravet på vinning för gärningsmannen ska anses uppfyllt också i sådana fall då denne avsiktligt berett annan vinning eller tillägnat någon annan något. En sådan situation föreligger t.ex. när gärningsmannen handlat som ställföreträdare för en juridisk person och vinsten tillförs den juridiska personen. Ett annat exempel kan vara att gärnings-

mannen vid förskingring överför anförtrodda medel till en annan person än till sig själv. Bestämmelsen är även tillämplig i de fall gärningsmannen avsiktligt bereder en helt utomstående vinning.

10.2 Behovet av ändrad lagstiftning

Bedömning: Det finns utrymme och behov av att förtydliga regleringen av medverkansformerna eftersom den nuvarande terminologin och strukturen inte är klar och tydlig.

Enligt våra kommittédirektiv finns det även om lagstiftningen avseende medverkan till brott i huvudsak har ändamålsenlig och rimlig utformning, anledning att överväga om den bör moderniseras för att på ett bättre sätt möta dagens samhällsutmaningar. Syftet med den översyn vi har i uppdrag att göra är enligt direktiven emellertid också att skapa ett modernt, lättillgängligt och ändamålsenligt regelverk.

Vi instämmer i bedömningen att lagstiftningen i huvudsak har en ändamålsenlig och rimlig utformning. Enligt vår uppfattning finns det dock ett klart behov av att förtydliga regleringen av medverkansformerna och förenkla terminologin. Detta för att undvika missförstånd och göra regleringen mer lättillgänglig. Den nuvarande terminologin är inte i alla delar klar och tydlig, vilket användningen av medverkansbegreppet är ett exempel på, och samma sak gäller i fråga om bestämmelsens struktur. Det största behovet av förtydligande följer av de krav på klarhet och tydlighet som legalitetsprincipen ställer. Vidare finns det av såväl legalitetsskäl som pedagogiska skäl, men också för att åstadkomma en modern, lättillgänglig och ändamålsenlig reglering, anledning att tydligare reglera gärningsmannskapet och dess olika former och samtidigt överväga utformningen av övriga delar av nuvarande 23 kap. 4 § brottsbalken. I anslutning till detta framstår det också som naturligt att även överväga om bestämmelserna om medverkan i mindre mån och vinning för annan är ändamålsenligt utformade.

Mot att förtydliga vad som gäller i fråga om gärningsmannskapet och medhjälp talar naturligtvis att en ny reglering för med sig nya frågor och medför nya diskussioner kring tolkning och tillämpning. Det finns också en risk för att något i dag existerande alternativ uppfattas som borttaget.

Enligt vår bedömning överväger dock fördelarna med en reglering, inte minst av legalitetsskäl, och vi tror också att dessa förtydliganden kan göras utan negativ påverkan på det befintliga systemet. Sammanfattningsvis finns det såväl utrymme som behov av att förtydliga regleringen av medverkansformerna.

En särskild fråga som vi uppmärksammat under arbetets gång är frågan om straffansvar för företrädare för juridiska personer. Även där bedömer vi att det finns ett behov av att överväga lagstiftning, inte minst av legalitetsskäl.

10.3 Gärningsmannaskap

Förslag: I en särskild bestämmelse ska anges att som gärningsman döms den som ensam eller genom någon annan utför en gärning som är straffbelagd. Om flera begår gärningen i samverkan med varandra ska var och en av dem dömas som gärningsman. Som gärningsman ska dömas även den som i väsentlig mån främjar en straffbelagd gärning.

En särskild bestämmelse om gärningsmannaskap

Svensk rätt har hittills saknat en uttrycklig lagreglering som tar sikte på gärningsmannaskap. I stället har det motsatsvis kunnat utläsas ur 23 kap. 4 § brottsbalken vem som är att anse som gärningsman. Det är utifrån legalitetssynpunkt egentligen en ganska märklig ordning. De enskilda straffbestämmelserna är emellertid utformade på ett sådant sätt att de är inriktade på att den straffbelagda gärningen utförs av en person. Eftersom det är en outtalad utgångspunkt har det uppenbarligen inte ansetts nödvändigt med en lagfäst definition. Enligt vår uppfattning finns det dock ingenting som hindrar att en sådan definition införs och vi ser inte att det finns någon risk för att den skulle stå i strid med de enskilda straffbestämmelserna. Det framstår även som märkligt att reglera medgärningsmannaskap, där behovet av reglering som framgår nedan är tydligt, och inte gärningsmannaskap.

Inte heller i våra grannländer Danmark, Finland och Norge finns det någon lagfäst definition av vem som är att anse som gärningsman. I Danmark och Norge regleras endast försök och medverkan till brott

bland de allmänna straffbestämmelserna. I Finland regleras även medgärningsmannaskap och medelbart gärningsmannaskap i de allmänna straffbestämmelserna. Begreppet ”gärningsman” har dock inte någon lagfäst definition. Medgärningsmannaskap definieras enligt följande i 5 kap. 3 § i den finländska strafflagen.

Om två eller flera gemensamt har begått ett uppsåtligt brott, bestraffas var och en som gärningsman.

Medelbart gärningsmannaskap definieras enligt följande i 5 kap. 4 § i samma lag.

Som gärningsman döms den som har begått ett uppsåtligt brott genom att som redskap använda någon som inte kan bestraffas för brottet på grund av otillräknelighet eller bristande uppsåt eller av någon annan orsak som sammanhänger med förutsättningarna för straffrättsligt ansvar.

Som framgår ovan anser vi att det såväl ur legalitetssynpunkt, som av pedagogiska skäl, finns anledning att reglera även gärningsmannaskap.

För att gärningsmannaskap ska föreligga bör krävas att en person har utfört en straffbelagd gärning. Gärningsmannen ska ensam uppfylla brottsbeskrivningen i en straffbestämmelse och han eller hon ska också uppfylla det subjektiva rekvisit som krävs för att brott ska föreligga. Detta innebär inte någon skillnad mot vad som avses med gärningsman i gällande rätt.

Medelbart gärningsmannaskap är ett begrepp som numera sällan används i domskälen. Begreppet kan dock fortfarande antas fylla en praktisk funktion eftersom det i praktiken handlar om att en person som utför en straffbelagd gärning genom någon annan också är gärningsman. Den andra personen, som utför själva gärningen, fungerar i dessa fall i praktiken endast som ett redskap. Vidare talar pedagogiska skäl för en lagreglering.¹⁴ Det finns enligt vår mening emellertid inte någon anledning att reglera medelbart gärningsmannaskap särskilt på det sätt som gjorts i finländsk rätt. Det ska stället ingå som en del i gärningsmannaskapet. För att även det medelbara gärningsmannaskapet ska täckas av definitionen av gärningsman bör det i lagtexten anges att som gärningsman döms den som ensam eller genom någon annan utför en gärning som är straffbelagd.

¹⁴ Se Svensson, a.a., s. 260 f.

Medgärningsmannaskap

Svensk rätt har hittills saknat också en särskild lagreglering som tar sikte på medgärningsmannaskap. Som konstaterats ovan är de enskilda straffbestämmelserna utformade på ett sådant sätt att den straffbelagda gärningen antas utföras av en person. Många gånger företas emellertid gärningar av flera personer tillsammans och i samverkan, utan att alla eller ens någon uppfyller samtliga brottsrekvisit. De flesta straffbestämmelserna i svensk rätt kan visserligen läsas på ett sådant sätt de omfattar gärningar begångna av två eller flera personer tillsammans, men ett införande av en särskild bestämmelse är enligt vår uppfattning att föredra från legalitetssynpunkt. Även Straffansvarsutredningen lämnade ett förslag om att det borde införas en särskild bestämmelse om medgärningsmannaskap (se SOU 1996:185 s. 216 f.). Mot bakgrund av att möjligheten att döma flera personer såsom gärningsmän till ett och samma brott redan följer av fast praxis – och att den föreslagna bestämmelsen inte torde ge ytterligare vägledning än denna praxis – gjorde regeringen den bedömningen att förslaget inte borde genomföras (se prop. 2000/01:85 s. 16). Vår uppfattning är att även om detta i och för sig är riktigt så talar legalitetsskäl ändå starkt för att en uttrycklig reglering är att föredra.

För att medgärningsmannaskap ska föreligga bör krävas att gärningen begås av två eller flera personer i samverkan med varandra. Gärningsmännen ska tillsammans uppfylla brottsbeskrivningen i ett straffbud och var och en av dem ska uppfylla det subjektiva rekvisit som krävs enligt detta. Det ska vara fråga om ett gemensamt brottsligt företag, där man i viss utsträckning kan sägas vara ömsesidigt beroende av varandras agerande. Företagandet av den gemensamma gärningen kan innefatta en arbetsfördelning mellan medgärningsmännen. Vad som kan inordnas under samverkan i en gärning beror till stor del på en bedömning av om det samordnade agerandet kan ses som en gärning i förhållande till den brottsbeskrivning som framgår av den tillämpliga straffbestämmelsen. Denna fråga får huvudsakligen överlämnas åt rättstillämpningen. Om förutsättningarna för medgärningsmannaskap är uppfyllda får de samverkande personerna svara för vad de tillsammans har gjort. Var och en ska då dömas som gärningsman.

För medgärningsmannaskap bör inte krävas att det har företagits något samråd i egentlig mening, dvs. ett samfällt beslut att genom-

föra gärningen, utan vad som bör krävas är att gärningen har utförts i samförstånd genom samverkan av två eller flera personer.

Vår avsikt är inte att begreppet medgärningsman ska ha någon annan betydelse än det har i gällande rätt.

Utvidgat gärningsmannaskap

Som konstaterats ovan kan i dag, med stöd av 23 kap. 4 § andra stycket brottsbalken och särskilt formuleringen ”den som inte är att anse som gärningsman”, den som i väsentligt mån har medverkat till huvudgärningen anses som gärningsman. Detta trots att han eller hon i strikt mening inte själv uppfyllt förutsättningarna för ansvar enligt den aktuella straffbestämmelsen. Det som krävs är att personen i fråga har spelat en så aktiv roll vid genomförandet av brottet att det är naturligt att betrakta honom eller henne som gärningsman (se avsnitt 10.1.1). Deltagandet, eller snarare främjandet, sker genom kvalificerade former av anstiftan och medhjälp. Bedömningen i den här delen handlar mer om hur straffvärt ett agerande är i relation till brotten och vilken betydelse det har, än om någon de facto har varit gärningsman.

Enligt vår uppfattning är det rimligt att denna möjlighet kvarstår. Inte minst för att inte riskera att inskränka dagens möjligheter att döma i gärningsmannaskap. Av legalitetsskäl, och eftersom den ordalydelse som utgjort stöd för det utvidgade gärningsmannaskapet nu föreslås tas bort, bör det anges uttryckligen i lag att också den som i väsentlig mån främjat en gärning ska dömas som gärningsman. Med detta sagt kan det konstateras att det i praktiken torde vara få fall där en person i väsentlig mån har främjat en gärning och det inte samtidigt är möjligt att bedöma främjandet som gärningsmannaskap i strikt mening eller som medgärningsmannaskap. Därmed inte sagt att det utvidgade gärningsmannaskapet inte tillämpas i praktiken, se t.ex. Helsingborgs tingsrätts dom den 3 maj 2024 i mål B 4213-20.

När det gäller motsatsen till utvidgat gärningsmannaskap, dvs. sådant som brukar benämnas krympt gärningsmannaskap, återkommer vi till det i avsnitt 10.7.

10.4 Anstiftan och medhjälp

Förslag: Den befintliga regleringen av anstiftan och medhjälp ska flyttas till en särskild bestämmelse.

Följden av att de olika formerna av gärningsmannaskap regleras i en särskild bestämmelse blir att regleringen av medverkan till brott i form av anstiftan och medhjälp får flyttas till en särskild bestämmelse. Samtidigt görs en språklig översyn av regleringen. Inte heller i den här delen är vår avsikt att ändra gällande rätt.

För anstiftan ska alltså den dömas som, utan att vara gärningsman, har förmått annan att utföra en gärning som är straffbelagd i brottsbalken. Den som annars har främjat en sådan gärning ska dömas för medhjälp till brottet. Medhjälpsbestämmelsen är tillämplig i relation till samtliga de former av gärningsmannaskap som vi föreslår ska regleras.

I bestämmelsen ska, på samma sätt som i dag i 23 kap. 4 § brottsbalken, anges att vad som sägs om en gärning som är straffbelagd i brottsbalken ska gälla även beträffande en gärning som är straffbelagd i annan lag eller författning, under förutsättning att fängelse är föreskrivet för gärningen. Även undantagsbestämmelsen att vad som sägs inte ska gälla, om något annat är särskilt föreskrivet, ska också föras in i den här bestämmelsen.

10.5 Särskild ställning

Förslag: Regleringen om vad som gäller när ansvar förutsätter att någon innehar en särskild ställning flyttas till en särskild bestämmelse. I den bestämmelsen ska också anges att i de fall en straffbelagd gärning för ansvar förutsätter att gärningen har utförts av någon som har uppsåt att utföra viss gärning, ska även den som tillsammans med honom eller henne har utfört eller främjat gärningen dömas som gärningsman eller för anstiftan av eller medhjälp till brottet.

I ett andra stycke i samma bestämmelse ska anges att när straffansvar är föreskrivet för någon i särskild ställning, och denna ställning innehas av en juridisk person, ska föreskriften gälla företrädare för den juridiska personen.

Särskild ställning i dess grundform

Även den här bestämmelsen återfinns i dag i 23 kap. 4 § tredje stycket andra meningen brottsbalken. Till följd av de andra ändringarna i den regleringen bör den flyttas till en särskild bestämmelse. Vidare bör bestämmelsen moderniseras språkligt. Vår avsikt är inte att de språkliga förändringar som gjorts ska medföra att bestämmelsen får någon annan betydelse än den har i gällande rätt.

Stöd för att ”plocka” rekvisit

I rättspraxis förekommer sedan gammalt att huvudgärningen i vissa delar kan skapas av främjare (och tvärtom). Det kan ske genom att främjaren anses kunna tillföra framför allt överskjutande uppsåt, ställning som specialsubjekt och vissa kvalificerande omständigheter som är relevanta för bedömningen av huvudgärningens svårhetsgrad (allt sådant som enligt definitionen i nästa stycke är att betrakta som omständigheter av objektiv betydelse). Detta ”plockande” av rekvisit stödjer sig i dag på 23 kap. 4 § brottsbalken och uttrycks i förarbetena som att det är fråga om en omständighet av betydelse för alla medverkande (såväl utförare som främjare). Ett exempel på detta är att det enligt förarbetena är tillräckligt för ansvar för brott mot borgenärer att egenskapen att vara specialsubjekt finns hos någon av de andra medverkande än den som har utfört gärningen för att samtliga medverkande (alltså även den som är gärningsman i strikt mening) ska kunna straffas enligt ett straffbud som föreskriver ansvar för specialsubjekt (se SOU 1944:69 s. 97). Ett liknande resonemang förs beträffande överskjutande uppsåtsrekvisit (se a. bet. s. 99).

Innebörden av det anförda är att straffansvaret för samtliga deltagare i ett brott, såväl utförare som främjare, blir beroende av hur själva gärningen (huvudgärningen) konstrueras. De omständigheter som är avgörande vid den konstruktionen brukar betecknas som omständigheter av objektiv betydelse (vilket inte ska förväxlas med beteckningen objektivt rekvisit eftersom såväl ett objektivt som ett subjektivt rekvisit kan utgöra en objektiv omständighet). Förutom de objektiva omständigheter som nämnts ovan ses också de objektiva ansvarsfrihetsgrunderna (t.ex. nödvärn) som en omständighet av objektiv betydelse. I sammanhanget är dock viktigt att också understryka att vissa privilegierande omständigheter endast anses kunna avse gär-

ningsmannen personligen och påverkar alltså inte ansvaret för främjare. Ett sådant exempel är regleringen om barnadråp i 3 kap. 3 § brottsbalken, där det endast är barnets mor som kommer i åtnjutande av den lägre straffskalan.¹⁵

Straffansvarsutredningen ville slopa denna möjlighet och föreslog att endast gärningsmän skulle kunna bidra med rekvisit till huvudgärningen. Skälet var inte minst att ordningen ansågs som betänklig utifrån legalitetsprincipen.¹⁶

Till skillnad från Straffansvarsutredningen anser vi att möjligheten ska finnas kvar, särskilt eftersom det i realiteten inte sällan förhåller sig så att vissa omständigheter är sådana att de kan finnas hos vem som helst av de medverkande (såväl utförare som främjare), men att principen av legalitetsskäl behöver ges ett tydligare stöd.

När det gäller rekvisitet ställning som specialsubjekt täcks det enligt vår bedömning redan av den tidigare bestämmelsen om särskild ställning. För att även det överskjutande uppsåtet och omständigheterna som är av betydelse för bedömningen av gärningen ska omfattas bör bestämmelsen kompletteras med att den också avser de fall då en straffbelagd gärning för ansvar förutsätter att gärningen har utförts av någon som har uppsåt att utföra viss gärning.

Straffansvar för företrädare för juridiska personer

Enligt svensk rätt kan endast fysiska personer begå brott. Straff eller annan brottspåföljd kan därför inte ådömas juridiska personer. Där emot kan förverkande, företagsbot eller annan särskild rättsverkan riktas mot en juridisk person. En annan sak är att brott kan begås av fysiska personer inom ramen för juridiska personers verksamhet.

Det finns emellertid straffbestämmelser där det finns ett utpekat specialsubjekt (t.ex. ägare) och där specialsubjektet är en juridisk person. I sak kan det leda till att det inte finns lagstöd för att döma en fysiker som agerar å specialsubjektets vägnar (denne är ju inte t.ex. ägare). För att undvika icke-avsedd straffrihet behöver detta regleras.

Straffansvarsutredningen konstaterade också att de flesta straffbestämmelserna är formulerade på så sätt att straffansvar åläggs ”den som” utför eller underlåter att utföra något. Vissa bestämmelser be-

¹⁵ Se SOU 1996 :185 s. 186 f.

¹⁶ Se a. bet. s. 214 f.

gränisar emellertid kretsen gärningsmän till sådana som intar en särskild ställning s.k. specialsubjekt. Det kan exempelvis röra sig om "företagare", "arbetsgivare", "gäldenär", "ägare" eller "tillståndsgivare". När den särskilda ställningen inte innehas av en fysisk utan av en juridisk person, kan oftast någon företrädare för denna person anses ha ifrågavarande, ställning. Det är inte onaturligt att kalla t.ex. en verkställande direktör i ett aktieföretag för "näringsidkare" eller "arbetsgivare". Den verkställande direktören är en av de personer som agerar som arbetsgivare i sin roll som företagsledare. De straffrättsliga bestämmelserna är dock skrivna med utgångspunkt från att endast fysiska personer kan begå brott.¹⁷

Lagrådet konstaterade följande i det lagstiftningsärende som ledde fram till propositionen ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.) (prop. 1993/94:130) angående den analogiska tillämpning av straffbestämmelser som förekommer särskilt när det gäller juridiska personer.

I lagrådsremissen anförs att det inte går att ge någon helt säker beskrivning av hur svensk rätt ställer sig till analogisk tillämpning av straffbud. Så mycket står dock klart, fortsätter remissen, att det i rättstillämpningen ansetts finnas ett begränsat utrymme för analogitolkning. Lagrådet vill ifrågasätta om utrymmet verkligen är så begränsat som görs gällande i remissen.

I själva verket synes det finnas ett stort rättsområde där analogisk tillämpning av straffbestämmelserna förekommer. Det gäller det s.k. företagaransvaret. Enligt svensk rätt kan, med undantag för företagsbot, endast fysiska personer straffas. I många fall emellertid en straffbestämmelse sikte på subjekt i viss ställning, t.ex. innehavare av rörelse eller ägare av viss egendom. Som exempel på denna författningsteknik vill Lagrådet nämna följande.

Enligt 5 kap. 14 § tryckfrihetsförordningen straffas ägaren till en periodisk skrift om han underlåter att fullgöra viss anmälningsskyldighet.

Bestämmelser om straffansvar för ägaren föreskrivs i 79 § vägtrafikskattelagen (1988:327) om hans fordon brukas i vissa fall.

I 8 kap. 11 § första stycket andra meningen lagen (1976:380) om arbetskadeförsäkring föreskrivs straff för arbetsgivare och uppdragsgivare som underlåter att fullgöra viss uppgiftsskyldighet.

Arbetsgivaren är den som skall straffas enligt 80 och 81 §§ uppboräds-lagen (1953:272) om han åsidosätter skyldighet att verkställa skatteavdrag m.m.

Tillståndshavaren skall straffas enligt 21 § yrkestrafiklagen (1988:263) om han bryter mot villkor som meddelats i tillståndet.

¹⁷ Se SOU 1996:185 s. 410.

I svensk rättspraxis har fysiska personer sedan gammalt dömts till straffansvar för brott mot bestämmelser som de nu angivna utan hinder av att "ägaren", "arbetsgivaren", "tillståndshavaren" etc. varit en juridisk person och gärningen begåtts som ett led i den juridiska personens verksamhet. Det är tydligt att domstolarna därvid tillämpat bestämmelserna analogiskt eller kvasianalogiskt och alltså utvidgat straffbudets gärningsinnehåll utöver dess ordalydelse (se Thomstedt, Om företagaransvar, 1948, s. 113 f).

I senare tiders författningar anges vanligen det rättssubjekt som skall straffas vid brott mot en bestämmelse med det neutrala uttrycket "den som". En så formulerad straffbestämmelse ger möjligheter att intolka ett straffansvar för t.ex. styrelseledamöter vid brott som begås i ett aktiebolags rörelse. Någon sådan tolkningsmöjlighet föreligger enligt Lagrådet knappast om det ansvariga rättssubjektet betecknats "ägaren" och denne är en juridisk person. Stängs möjligheterna till analogisk tillämpning av sådana straffbestämmelser, försvinner företagaransvaret på en rad områden.

Lagrådet kan inte överblicka i vilken omfattning straffbestämmelser av nu angivet slag förekommer, men redan de exempel som har lämnats ovan ger vid handen att sådana bestämmelser inte är ovanliga. Det inger betänkligheter att upphöja den remitterade bestämmelsen till lag innan en inventering av författningsbeståndet har skett och erforderliga författningsändringar företagits. I allt fall bör bestämmelsen inte träda i kraft innan så skett.¹⁸

Straffansvarsutredningen avstod från att lämna något förslag med hänvisning till att frågan hade ett nära samband med de frågor som utreddes av Utredningen om företagsbot (Ju 1995:06) och även skulle komma att behandlas av den utredningen. Några förslag lämnades emellertid inte av den utredningen och någon lagstiftning på området har inte införts.

Enligt vår mening talar inte minst legalitetsskäl för att det bör införas en bestämmelse som ger lagstöd för den rättstillämpning som sker i de åsyftade fallen. Avsikten med en sådan bestämmelse är att ge lagstöd för att en fysisk person över huvud taget ska kunna vara ansvarig, inte att reglera vem inom den juridiska personen som anses ska bära det straffrättsliga ansvaret.

En bestämmelse bör lämpligen formuleras så att en föreskrift, när straffansvar är föreskrivet för någon i särskild ställning och denna ställning innehas av en juridisk person, ska gälla företrädare för den juridiska personen. Detta gäller oavsett om det är fråga om en formell eller faktisk företrädare.

¹⁸ Se prop. 1993/94:130 s. 105 f.

10.6 Ansvar utifrån uppsåt och oaktsamhet

Förslag: I en särskild bestämmelse ska anges att ansvar bedöms utifrån vars och ens uppsåt eller oaktsamhet.

Bestämmelsen återfinns i dag i 23 kap. 4 § tredje stycket första meningen brottsbalken. Till följd av de andra ändringarna i den regleringen ska den flyttas till en särskild bestämmelse. Vidare bör bestämmelsen moderniseras språkligt. Vår avsikt är inte att de språkliga förändringar som gjorts ska medföra att bestämmelsen får någon annan betydelse än den har i gällande rätt.

10.7 Medverkan i mindre utsträckning (mån)

Bedömning: Det finns inte något behov av att göra några sakliga ändringar av bestämmelsen om medverkan i mindre utsträckning (mån).

Förslag: Bestämmelsen ska moderniseras språkligt. Begreppet medverkan ska ersättas med att utföra eller främja när det gäller att någon har förmåtts att medverka och med främja när det gäller att någon endast har medverkat i mindre utsträckning.

Bestämmelsen återfinns i dag i 23 kap. 5 § brottsbalken. Det har under utredningens arbete inte framkommit något behov av att ändra bestämmelsen om medverkan i mindre utsträckning (mån). Bestämmelsen bör dock moderniseras språkligt och begreppet medverkan ersättas med att utföra eller främja när det gäller att någon har förmåtts att medverka och med främja när det gäller att någon endast har medverkat i mindre utsträckning.

I det här sammanhanget finns det enligt vår mening anledning att också beröra frågan om s.k. krympt gärningsmannaskap. Utformningen av den tidigare gällande medverkansbestämmelsen i 23 kap. 4 § brottsbalken hade sin grund i att medverkansansvaret i svensk rätt är accessoriskt endast till en otillåten gärning. Det innebär att även den som agerar utan uppsåt och oaktsamhet, och alltså inte kan hållas straffrättsligt ansvarig, är gärningsman i strikt mening. Även i den situationen kan det dock finnas möjlighet att bedöma såväl att en

person som befinner sig i det bakre ledet, och inte egenhändigt har utfört brottet, såväl är gärningsman i sin egenskap av medgärningsman, som att han eller hon är att anse som gärningsman genom utvidgat gärningsmannaskap. Med denna utgångspunkt kan det också finnas utrymme att krympa gärningsmannaskapet så att den som är gärningsman endast anses vara främjare (typiskt sett medhjälpare).¹⁹

När vi nu reglerar det utvidgade gärningsmannaskapet uppkommer frågan om inte också det krympta gärningsmannaskapet bör regleras och det i en lagbestämmelse stadgas att den som i och för sig har begått en otillåten gärning i gärningsmannaskap i vissa fall inte är att anse som gärningsman. Vår bedömning är emellertid att syftet med det krympta gärningsmannaskapet uppnås genom bestämmelsen om medverkan i mindre utsträckning. Det avgörande är enligt vår mening att den faktiska gärningen bestraffas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Med det synsättet behöver man inte hamna i den något märkliga situation som det krympta gärningsmannaskapet medför, nämligen att man bedömer någon som de facto egenhändigt har utfört brottet som medhjälpare. Även om det motsatta är fallet när det kommer till det utvidgade gärningsmannaskapet framstår den situationen som mer logisk. Vi lämnar därmed inte något förslag om att reglera det krympta gärningsmannaskapet i lag.

10.8 Vinning för annan

Bedömning: Det finns inte något behov av att göra några sakliga ändringar av bestämmelsen om beredande av vinning.

Förslag: Bestämmelsen ska moderniseras språkligt.

Bestämmelsen återfinns i dag i 23 kap. 7 § brottsbalken. Det har under utredningens arbete inte framkommit något behov av att ändra bestämmelsen om beredande av vinning. Bestämmelsen bör dock moderniseras språkligt.

¹⁹ Se Asp, De osjälvtändiga brottsformerna (2021), s. 346 f.

10.9 Ett nytt 23 kap. bör införas i brottsbalken

Förslag: De förslag vi lämnar är sammantagna så omfattande att det finns skäl att införa ett nytt 23 kap. i brottsbalken.

Våra förslag ovan innebär att systematiken i 23 kap. brottsbalken ändras och att kapitlet får en helt annan struktur än tidigare. Vi föreslår mot denna bakgrund att det nuvarande 23 kap. brottsbalken upphävs och att ett nytt 23 kap. införs i brottsbalken.

11 Underlåtenhet att avslöja eller hindra brott

11.1 Nuvarande reglering

Det finns inte någon allmän skyldighet att förhindra eller avslöja brott. Liksom redogjorts för ovan i avsnitt 4.5 finns emellertid en reglering i 23 kap. 6 § brottsbalken avseende ansvaret för sådan underlåtenhet i vissa fall. Den som är medveten om att det pågår ett brott och som utan fara för sig själv skulle kunna ingripa och avbryta den brottsliga handlingen, kan alltså inte straffas om han eller hon väljer att inte göra det om det inte är särskilt föreskrivet i lag.

När det gäller vissa allvarliga brott finns det enligt 23 kap. 6 § första stycket brottsbalken en allmän skyldighet för den som har kännedom om att brottet är förestående eller pågår att i tid anmäla eller annars avslöja brottet.

I 23 kap. 6 § andra och tredje styckena brottsbalken stadgas en skyldighet för vissa utpekade personkategorier, som kan sägas ha rätt att bestämma över andra personer, att förhindra vissa brott. Det gäller dels den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och som underlåter att förhindra brott inom ramen för sammanslutningen, dels en förälder, annan uppfostrare eller förmyndare som underlåter att hindra den som står under hans eller hennes vård eller lydnad från att begå brott.

För straffansvar krävs i samtliga tre stycken att gärningen har fortskridit så långt att den är straffbar och att brottet kan avslöjas utan fara för den handlande eller för någon annan.

Kriminaliseringen av underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott i första och andra stycket träffar endast vissa, allvarliga brott.¹ Liksom

¹ När det gäller kriminaliseringen i tredje stycket avser bestämmelsen alla brott oavsett svårhetsgrad och även gärningar som är belagda med straff i specialstraffrätten. Tillämpningen är således inte begränsad till de fall där ansvar för underlåtenhet är särskilt reglerat.

i fråga om försök och förberedelse till brott är dessa särskilt reglerade.² Följande brott omfattas av straffstadgandet.

- Mord, dråp, grov misshandel och synnerligen grov misshandel (3 kap. 11 § brottsbalken),
- människorov, människohandel, grov människoexploatering och olaga frihetsberövande (4 kap. 10 § brottsbalken),
- våldtäkt, grov våldtäkt, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, grovt utnyttjande av barn för sexuell posering och grovt koppleri (6 kap. 15 § brottsbalken),
- rån och grovt rån (8 kap. 12 § brottsbalken),
- grov skadegörelse (12 kap. 5 § brottsbalken),
- mordbrand, grov mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse, grov allmänfarlig ödeläggelse, sabotage, grovt sabotage, kapning, sjö- eller luftfartssabotage, flygplatssabotage, sabotage mot blåljusverksamhet, grovt sabotage mot blåljusverksamhet, spridande av gift eller smitta, och förgöring (13 kap. 12 § brottsbalken),
- penningförfalskning (14 kap. 13 § brottsbalken),
- myteri (16 kap. 17 § brottsbalken),
- uppror och väpnat hot mot laglig ordning (18 kap. 7 § brottsbalken),
- högförräderi, trolöshet vid förhandling med främmande makt, spioneri, grovt spioneri, utlandsspioneri, grovt utlandsspioneri eller grov obehörig befatning med hemlig uppgift (19 kap. 14 § brottsbalken),
- rymning (21 kap. 15 § brottsbalken),
- landsförräderi och landssvek (22 kap. 7 § brottsbalken),
- myteri (69 § sjömanslagen [1973:282]),
- könsstympling (2 § lagen [1982:316] med förbud mot könsstympling av kvinnor),
- terroristbrott (11 § terroristbrottslagen [2022:666]), och

² Det ingår inte i vårt uppdrag att se över för vilka brott underlåtenhet att anmäla eller avslöja brott ska vara straffbelagt.

- folkmord, brott mot mänskligheten, aggressionsbrott och krigsförbrytelse (16 § lagen [2014:406] om straff för vissa internationella brott).³

Bestämmelsen i 23 kap. 6 § första stycket brottsbalken var ursprungligen tänkt att användas när någon som misstänks för brott eller delaktighet i brott inte kan överbevisas om mer än att i förväg ha känt till brottet (se NJA II 1948 s. 220 och jfr prop. 2015/16:113 s. 51 f.). I rättspraxis har den dock inte kommit att tillämpas på det sättet.

Den handlingsplikt som anges är att anmäla eller annars avslöja. När det är fråga om ett pågående brott är den åtgärd som främst kommer i fråga att anmäla brottet till polisen. Skyldigheten gäller så länge det inte står klart att ett avslöjande skulle vara helt meningslöst. Vad som krävs är att det hade funnits möjlighet att avslöjandet hade kunnat få någon effekt (se rättsfallet ”Våldtäkten som inte avslöjades” NJA 2017 s. 515).

Det har inte ansetts rimligt att kräva att någon ska avslöja eller förhindra ett brott om personen därigenom riskerar att själv bli dömd som medgärningsman och inte heller om personen riskerar represalier av den skyldiga eller andra. Från straffansvar för såväl underlåtenhet att avslöja som att förhindra brott undantas därför den som är förpliktad att handla om inte personen kan göra detta utan fara för sig själv eller sina närmaste. Det är fråga om en allmän bestämmelse om ansvarsfrihet som bl.a. omfattar situationer när den som avslöjar brottet riskerar att själv göra sig skyldig till brott, själv blir misstänkt eller dömd för delaktighet i brott. Det kan vara fråga om delaktighet i själva brottet, på ett förberedelsestadium eller i efterföljande brottslighet (se NJA II 1948 s. 221 samt rättsfallen ”Våldtäkten som inte avslöjades” och ”Facebookmålet” NJA 2018 s. 562). Skyddet är detsamma också om faran i stället föreligger för en närstående person eller för en utomstående. Även övriga ansvarsfrihetsregler, exempelvis bestämmelsen i 24 kap. 4 § brottsbalken om nöd, är tillämpliga (se prop. 2015/16:113 s. 57).

Någon nedre gräns för hur allvarligt brott risken ska avse uppställs inte. Ansvar för underlåtenhet att avslöja ett mycket allvarligt brott är därför uteslutet även om det samtidigt endast skulle medföra

³ I 15 § lagen (2014:406) om straff för vissa internationella brott finns också en särskild straffbestämmelse avseende militär eller civil förmans underlåtenhet att anmäla brott (folkmord, brott mot mänskligheten eller krigsförbrytelse). Den bestämmelsen har dock ingen koppling till bestämmelsen i 23 kap. 6 § brottsbalken.

risk för ansvar för något annat betydligt lindrigare brott som har begåtts i anslutning till eller i samband med det brott som det funnits en skyldighet att avslöja. Bedömningen av om det har funnits någon fara för den som hade kunnat avslöja ett brott ska göras utifrån de omständigheter som förelåg vid brottet. Liksom när det gäller nödvärn bör ett blankt påstående om fara normalt kunna lämnas utan avseende. Först när det finns en mera konkretiserad invändning om fara bör gälla att åklagaren ska förebibringa så mycket bevisning att invändningen framstår som obefogad (se prop. 2015/16:113 s. 58).

En annan situation som omfattas av ansvarsfrihetsregeln är om det föreligger fara för att avslöjaren eller någon annan skulle kunna bli utsatt för repressalier. Föreligger det konkreta hot om allvarliga repressalier kan det också medföra ansvarsfrihet. I propositionen Bättre straffrättsliga verktyg mot organiserad brottslighet (prop. 2015/16:113 s. 97 f.) nämns som exempel att ansvarsfrihet bör kunna inträda om ett avslöjande av brottet skulle göra klart att en person inom ett kriminellt nätverk eller en kriminell gruppering, spridit uppgifter om nätverket eller grupperingen och avslöjandet därför skulle innebära fara för denne.

11.2 Rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning” (NJA 2022 s. 294)

Högsta domstolen (HD) har sedan 2017 prövat underlåtenhet att avslöja brott vid tre tillfällen. Vid samtliga dessa tillfällen har det varit fråga om underlåtenhet att avslöja sexualbrott. I det ovan nämnda rättsfallet ”Våldtäkten som inte avslöjades” konstaterade HD att ansvar för underlåtenhet att avslöja brott är uteslutet om det av utredningen framgår att den som underlätit att avslöja brottet kan ha varit inblandad i brottet på ett sådant sätt att straffansvar kan aktualiseras. I det också nämnda rättsfallet ”Facebookmålet” konstaterade HD att ett yrkande om ansvar för underlåtenhet att avslöja brott ska ogillas om yrkandet är alternativt till ett yrkande om ansvar för delaktighet i brottet. Rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning” är alltså det tredje rättsfallet på kort tid. Omständigheterna i det rättsfallet var de följande.

A, som i målet var åtalad för underlåtenhet att avslöja våldtäkt mot barn, var vid tillfället 16 år. Han befann sig tillsammans med två andra

pojkar och en flicka i en lägenhet. De drack alkohol och tittade på ishockey. Efter en stund gick en av de andra pojkarna, som också var 16 år, tillsammans med flickan, som var 14 år, in i sovrummet och genomförde ett samlag. A, som filmade i lägenheten, gick in i sovrummet och filmade även samlaget. Han lämnade efter en stund och samlaget fortsatte därefter i ungefär 15 minuter. Flickan var kraftigt berusad och befann sig i en särskilt utsatt situation. A förstod att flickan utsattes för en våldtäkt. Hon var inte medveten om att A filmade henne. Den pojke som genomförde samlaget med flickan åtalades för våldtäkt mot barn. Enligt åtalet mot A hade han varken i tid anmält eller avslöjat det pågående brottet. Dessutom åtalades han för kränkande fotografering, bestående i att han vid samma tillfälle olovligt och i hemlighet hade filmat målsäganden under våldtäkten. Tingsrätten dömde den pojke som hade genomfört samlaget med flickan för våldtäkt mot barn. När det gäller åtalet mot A fann tingsrätten att han i tid haft möjlighet att avslöja den pågående våldtäkten. Eftersom A även hade åtalats för att i hemlighet ha filmat våldtäkten, ansåg tingsrätten att han inte hade kunnat avslöja det brottet utan fara för sig själv. Däremot dömde tingsrätten honom för kränkande fotografering. Åklagaren överklagade tingsrättens dom beträffande A och yrkade att hovrätten skulle döma honom även för underlåtenhet att avslöja våldtäkt mot barn. Hovrätten gjorde samma bedömning som tingsrätten och fastställde tingsrättens domslut. Frågan i Högsta domstolen (HD) var hur As handlande skulle bedömas vid en tillämpning av bestämmelserna i 6 kap. 15 § andra stycket och 23 kap. 6 § brottsbalken om underlåtenhet att avslöja våldtäkt mot barn.

HD konstaterade utifrån sin redogörelse av den rättsliga regleringen att den medför att om den som har underlåtit att avslöja en våldtäkt mot barn i hemlighet har filmat våldtäkten, så bör redan ett åtal om kränkande fotografering innebära att den tilltalade inte har kunnat avslöja våldtäkten utan fara för sig själv. Det förhållandet att den tilltalade i hemlighet har filmat någon som har utsatts för ett allvarligt brott kan emellertid beaktas när straffvärdet för den kränkande fotograferingen ska bestämmas.

Vidare konstaterade HD att A förstod att målsäganden utsattes för en våldtäkt och han hade möjlighet att avslöja brottet i sådan tid att det i vart fall inte var uteslutet att en del av brottet hade kunnat förhindras. När våldtäkten pågick gjorde sig A samtidigt skyldig till kränkande fotografering genom att i hemlighet filma målsäganden när

hon utsattes för övergreppet, något som han också åtalats för. Han hade därmed inte kunnat avslöja våldtäkten utan fara för sig själv i den mening som avses i 23 kap. 6 § brottsbalken. Någon skyldighet att anmäla eller annars avslöja brottet hade därför inte förelegat. Åtalet för underlåtenhet att avslöja våldtäkt mot barn ogillades därför.

11.3 Behovet av en översyn av ansvarsfrihetsregelns utformning

Bedömning: Det finns behov av att se över avgränsningen av ansvar för underlåtenhet att i vissa fall avslöja eller förhindra brott. Det finns i det sammanhanget även anledning att överväga om skärpande åtgärder bör vidtas i fråga om tillämplig straffskala.

Ansvarsfrihetsregelns utformning

Med hänsyn till att ansvar för underlåtenhet att avslöja våldtäkt mot barn i det aktuella rättsfallet var uteslutet med hänsyn till risk för ansvar för det lindrigare brottet kränkande fotografering, väcks frågan om ansvarsfrihetsregleringen i 23 kap. 6 § brottsbalken är rimligt avgränsad eller om principerna för ansvarsfrihet behöver ändras.

Det kan givetvis diskuteras om det inte i första hand är så att det handlande som ledde fram till åtal för underlåtenhet att avslöja våldtäkt mot barn även hade kunnat leda fram till åtal för t.ex. medverkansformen medhjälp till våldtäkt mot barn. Handlandet kan med fog sägas innefatta ett sådant främjande genom råd eller dåd som förutsätts för medhjälp till brott. Därmed inte sagt att den tilltalade i det här fallet hade kunnat överbevisas om en sådan gärning.

Även om det är så att det aktuella handlandet också skulle kunna utgöra ett allvarigare brott är det enligt vår uppfattning nödvändigt utifrån förtroendet för rättstillämpningen att överväga om ansvarsfrihetsregeln borde ha en annan utformning.

I det sammanhanget måste beaktas principen om en rättvis rättegång enligt artikel 6 i Europeiska konventionen den 4 november 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (Europakonventionen). I den principen anses ingå en rätt för den som är misstänkt för brott att inte behöva bidra till utredningen

eller bevisningen i målet. Det innebär att det är åklagaren som ska bevisa den tilltalades skuld och den tilltalade har en rätt att inte uttala sig överhuvudtaget. Han eller hon är inte heller skyldig att på något annat sätt underlätta åklagarens arbete (Danelius, m.fl., Mänskliga rättigheter i europeisk praxis (2023, version 6, JUNO) s. 357).

Frågan om ändring av ansvarsfrihetsregeln övervägdes senast i Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet (Ju 2013:03) slutbetänkande Organiserad brottslighet – förfälts- och underlåtenhetsansvar, kvalifikationsgrunder m.m. (SOU 2014:63). Där konstaterades följande (a. bet. s. 174 f.).

En åtgärd som skulle kunna antas ha viss praktisk betydelse är emellertid att kräva avslöjande också i de fall där detta inte kan ske utan fara för den avslöjande eller någon av hans eller hennes närmaste [...]. Tanken skulle då vara att det kan ställas större krav på den som har gett sig in i ett sammanhang där det begås brott i mer eller mindre organiserade former. Även om man skulle ta bort den undantagsregel som finns i 23 kap. 6 § brottsbalken skulle emellertid bestämmelsen om nöd i 24 kap. 4 § brottsbalken sätta en yttersta gräns för ansvaret, låt vara att åberopande av nöd torde förutsätta att den fara som hotar är någorlunda nära förestående och någorlunda konkretiserad. Det utrymme man skulle vinna genom en reform är med andra ord endast det som ligger mellan den nuvarande undantagsregeln och den undantagsregel som följer av 24 kap. 4 § brottsbalken.

Enligt vår mening framstår det vidare som rimligt att straffansvar förutsätter att ett avslöjande, på det sätt som föreskrivs i bestämmelsen, kan ske utan fara för den underlåtande eller någon närstående. Det gäller inte minst när underlåtenheten gäller att avslöja mer avancerad organiserad brottslighet där ett avslöjande mer eller mindre regelmässigt leder till att sådan fara uppstår. Detta torde gälla oberoende av om avslöjandet kommer från personer i ledande ställning eller av andra personer med anknytning till ett kriminellt nätverk eller en kriminell gruppering.

Om man godtar denna bedömning kan noteras att den undantagsregel som finns, och som innebär att avslöjande inte behöver ske om det inte kan ske utan fara för den underlåtande eller någon till honom närstående, på ett allmänt plan kan sägas innebära att ansvaret för underlåtenhet att avslöja brott knappast kan förväntas ha någon större betydelse i kampen mot organiserad brottslighet. Det kan visserligen inte generellt uteslutas att det finns situationer i vilka en medlem i en viss sammanslutning eller en person tillhörig något slags nätverk har möjlighet att avslöja tilltänkta brott utan fara för sig själv, men i allmänhet måste man utgå ifrån att ett sådant avslöjande innebär påtaglig risk för repressalier i olika former. I vart fall måste man räkna med att den enskilde närmast regelmässigt kommer att påstå detta och att påståendet kommer att vara svårt att vederlägga på sätt som krävs i en brottmålsprocess. Detta förhållande gör att en eventuell utvidgning av straffbestämmelsen i tidigare berörda hänseenden

skulle få ett mycket litet tillämpningsområde i relation till den typ av brottslighet som står i fokus för våra överväganden.

Till detta ska läggas de problem som har att göra med att den enskilde inte vid straffansvar kan åläggas att avslöja brott som han eller hon själv är inblandad i. Det har framför allt att göra med att det skulle kunna innebära en kränkning av art. 6 i Europakonventionen att kräva av en person som kan misstänkas för brott att denne ska bidra till utredningen eller bevisningen i målet. Han eller hon är enligt samma princip inte heller skyldig att på något annat sätt underlätta åklagarens arbete.

Sammantaget ledde dessa överväganden fram till bedömningen att det inte finns tillräckliga skäl att föreslå några förändringar 23 kap. 6 § första stycket brottsbalken. Däremot föreslog utredningen att undantagsregeln (ansvarsfrihetsregeln) avseende fara skulle utvidgas så att den blev tillämplig inte bara i förhållande till den underlåtande eller någon av hans eller hennes närmaste. Undantagsregeln skulle vara tillämplig också när faran avsåg någon annan person. Förslaget ledde fram till den nu gällande lagstiftningen (se prop. 2015/16:113 s. 57 f.).

Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighets bedömning avseende risken för repressalier inom eller med koppling till kriminella nätverk har fått genomslag. I Svea hovrätts dom den 28 februari 2024 i mål B 15351-23 ogillades ett åtal för underlåtenhet att avslöja mord. I tingsrätten hade den tilltalade dömts för brottet. I målet var det styrkt att den tilltalade hade skickat och tagit emot meddelandena via applikationen Signal. Framför allt genom innehållet i Signalchattarna mellan honom och en medtilltalad som dömdes för mordet i fråga fann hovrätten det visat att den tilltalade hade haft kännedom om att den medtilltalade skulle utföra ett mord redan före mordet. De uppgifter om brottet som den tilltalade hade känt till – inklusive vilket brott som skulle begås, var och av vem – var enligt hovrätten sådana att det i vart fall inte kunde uteslutas att ett avslöjande av dem hade kunnat förhindra mordet. Försvaret invände dock att den tilltalade inte hade kunnat avslöja brottet utan fara för sig själv eller någon annan, bl.a. eftersom han vid ett avslöjande hade kunnat bli misstänkt för medhjälp till brott. Någon sådan risk fann inte hovrätten hade förelegat. Försvaret hade emellertid även invänt att det funnits en uppenbar risk för att den tilltalade och/eller hans anhöriga hade kunnat utsättas för repressalier, med hänsyn till åklagarnas påstående om att mordet varit en vedergällning som skett inom ramen för en gängkonflikt. Hovrätten konstaterade att en invändning om att ett avslöjande av ett brott inte kunnat ske utan fara

kan behöva motbevisas av åklagaren. Först när det finns en mera konkretiserad invändning om fara bör dock gälla att åklagaren ska förelägga så mycket bevisning att invändningen framstår som obefogad (jfr rättsfallet NJA 1990 s. 210). Hovrätten hänvisade till att det i författningskommentaren anges att ansvarsfrihet bör kunna aktualiseras om det föreligger konkreta hot om allvarliga repressalier mot gärningsmannen eller någon annan. Ansvarsfrihet bör också i vissa fall kunna aktualiseras om ett avslöjande av brottet skulle göra klart att en person inom ett kriminellt nätverk eller en kriminell gruppering spridit uppgifter om nätverket eller grupperingen och att avslöjandet därför skulle innebära fara för honom eller henne. (Se prop. 2015/16:113 s. 97–98). Hovrätten konstaterade att det saknas vägledande praxis i frågan om vilka krav som kan ställas på åklagarens bevisning vid ett sådant påstående om fara som nu är aktuellt och att den prövning som ska göras skiljer sig från den som ska ske när en invändning om någon av de allmänna ansvarsfrihetsgrunderna görs. Till skillnad från vid en invändning om t.ex. nödvärn, där rätten har att i efterhand bedöma vad som faktiskt har skett, tar prövningen av en invändning om att ett avslöjande inte kunnat ske utan fara sikte på att bedöma en risk för att något hade kunnat inträffa. Enligt hovrättens mening var det också så att ett sådant påstående som det som var aktuellt i målet – dvs. att fara föreligger med hänsyn till att gärningen har begåtts i en gängkontext – inte utan vidare kan betecknas som ett blankt påstående. Tvärtom kunde det enligt hovrätten finnas fog för en uppfattning om att ett avslöjande av brott som begåtts i just i gängkontext i allmänhet kan innebära en påtaglig risk för repressalier i olika former (jfr betänkandet SOU 2014:63 s. 175). Hovrätten konstaterade att det var fråga om ett mord som av allt att döma hade begåtts som en hämnd för andra våldsdåd, inom ramen för en pågående konflikt mellan olika kriminella nätverk med ett mycket påtagligt våldskapital. Om den tilltalade t.ex. hade ringt till polisen gick det enligt hovrätten inte att utesluta att det hade kunnat komma fram att det var den tilltalade som hade tagit en sådan kontakt, även om han inte skulle ha avslöjat sitt namn. Tvärtom talade enligt hovrätten exempelvis innehållet i chattmeddelandena som åberopats som bevisning till stöd för mordåtalet för att ett avslöjande hade kunnat göra klart att det var just den tilltalade som hade kontaktat polisen. Hovrätten delade därför inte tingsrättens bedömning att den tilltalade utan fara för sin person hade haft möjlighet att i vart fall anonymt larma polisen. Till

detta kom att den tilltalade på grund av en hotbild som uppstått efter tingsrättens huvudförhandling, efter bedömning av bl.a. polis, vid tidpunkten för hovrättens huvudförhandling var placerad utomlands. Enligt hovrätten var omständigheterna därför sammantaget sådana att invändningen att den tilltalade inte hade kunnat avslöja brottet utan fara för sig själv eller annan, trots att han själv inte hade lämnat några uppgifter om detta, inte var sådan att den kunde lämnas utan avseende. Åtalet ogillades därmed.

Hovrättens dom illustrerar på ett tydligt sätt svårigheterna som omgärdar ansvarsfrihetsregeln när det kommer till risken för represalier. Som konstaterades av Utredningen om skärpta straffrättsliga åtgärder mot organiserad brottslighet kan ansvarsfrihetsregeln på ett allmänt plan sägas innebära att ansvaret för underlåtenhet att avslöja brott knappast kan förväntas ha någon större betydelse i kampen mot organiserad brottslighet. På ett annat plan kan man också säga att den tillämpning av ansvarsfrihetsregeln som Svea hovrätt gör i mål B 15351-23, och som är helt i enlighet med förarbetsuttalandena i prop. 2015/16:113, innebär att om ett kriminellt nätverk förmår skapa en hotbild lyckas det samtidigt undergräva möjligheten att tillämpa svensk lag i form av bestämmelsen om underlåtenhet att avslöja eller hindra brott. Det är en principiell utveckling som inte är godtagbar i ett demokratiskt samhälle.

I den officiella lagföringsstatistiken redovisas de fullbordade och osjälvständiga brotten sammantaget. Anledningen till att de osjälvständiga brotten inte särredovisas är att det i detta avseende finns viss osäkerhet kring tillförlitligheten i den strukturerade data som ligger till grund för statistiken. Det går dock rent praktiskt att ta fram uppgifter om antalet lagföringsbeslut (åtalsunderlåtelse, godkända strafförelägganden eller fällande domslut i tingsrätt) som innehåller brott där lagrummet 23 kap. 6 § brottsbalken registrerats utöver huvudbrottslagrummet för brotten. Uppgifterna bör tolkas som en minimiuppskattning eftersom det inte kan uteslutas att det förekommer lagföringsbeslut där den aktuella paragrafen anges på annat sätt än genom strukturerade uppgifter. Brå har på utredningens begäran tagit fram sådana uppgifter för perioden 2016–2022. Under perioden 2016–2018 förekom lagrummet 23 kap. 6 § första stycket i tolv domslut från tingsrätt (fördelat på sex olika mål), medan det inte förkom något lagföringsbeslut där 23 kap. 6 § andra stycket hade registrerats. Under perioden 2019–2022 förekom inga lagföringsbeslut där lagrummet

23 kap. 6 § brottsbalken hade registrerats. Om man i stället tittar på den statistik över antalet brottsmisstankar avseende underlåtenhet att avslöja och förhindra brott under perioden 2015–2023 som Åklagarmyndigheten tagit fram på utredningens begäran kan följande noteras. Under perioden 2015–2019 registrerades det totalt 41 enskilda misstankar avseende brottsformen underlåtenhet att avslöja brott; av dessa misstankar ledde 14 till åtal (i övriga fall lades förundersökningen ned). Under samma period registrerades det sju enskilda misstankar avseende medverkansformen underlåtenhet att förhindra brott, varav en misstanke ledde till åtal. Under perioden 2019–2023 registrerades det totalt 53 enskilda misstankar avseende medverkansformen underlåtenhet att avslöja brott; av dessa misstankar ledde 24 till åtal (varav 14⁴ under 2023). Under perioden 2020–2023 registrerades tolv enskilda misstankar avseende medverkansformen underlåtenhet att förhindra brott; av dessa ledde två misstankar till åtal. Till och med mars 2024 har det registrerats elva enskilda misstankar avseende medverkansformen underlåtenhet att avslöja brott; två av dessa misstankar har lett till åtal (i övriga fall har förundersökningen lagts ned).

Sammanfattningsvis kan konstateras att den statistik som finns talar för att underlåtenhetsbrottet i 23 kap. brottsbalken tillämpas i mycket liten utsträckning och att ett mycket begränsat fall årligen leder till åtal.

Förutom att det är nödvändigt utifrån förtroendet för rättstillämpningen att överväga om ansvarsfrihetsregeln borde ha en annan utformning talar även vad som anförts om underlåtenhetsbestämmelsens tillämpning och tillämplighet i samma riktning.

Vid en genomgång av ett antal underrättsavgöranden kan det konstateras att den rättspraxis HD fastslog i rättsfallet ”Facebookmålet” om att ett yrkande om ansvar för underlåtenhet att avslöja brott ska ogillas om yrkandet är alternativt till ett yrkande om ansvar för delaktighet i brottet, inte har fått fullt genomslag i rättskedjans alla delar. Det förekommer alltså åtal med sådana alternativyrkanden.⁵ Det finns därför skäl att också ta med den frågan i en översyn.

⁴ Av dessa får åtta antas vara kopplade till Södertälje tingsrätts mål B 2949-22. I dom den 10 januari 2024 ogillades samtliga dessa åtal. I dom den 15 maj 2024 i mål B 1133-24 fastställde Svea hovrätt tingsrättens dom i aktuella delar.

⁵ Se t.ex. åtalen i Attunda tingsrätts mål B 10010-20 och i Kalmar tingsrätts mål B 5653-23.

Straffskalan bör övervägas

Straffet för underlåtenhet att avslöja brottet bestäms enligt vad som är föreskrivet för den som medverkat endast i mindre mån till det aktuella brottet. Högre straff än fängelse i två år får dock inte dömas ut. Detsamma gäller för underlåtenhet att förhindra brott enligt andra och tredje styckena i dagens 23 kap. 6 § brottsbalken.

Enligt kommittédirektiven ska vi, förutom att överväga om lagstiftningen är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar, även lämna författningsförslag som ger uttryck för en skärpt syn på straffansvaret för osjälvständiga brott. Utredningen tolkar detta som att även straffskalan för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott ligger inom utredningens uppdrag. Som konstaterats ovan i avsnitt 7.5 har Straffreformutredningen (Ju 2023:05) i uppdrag att se över bl.a. lagstiftningen avseende straffmätning, flerfaldig brottslighet och reglerna om val av påföljd. Det hindrar enligt vår bedömning inte våra möjligheter att i och för sig överväga om skärpande åtgärder bör vidtas i fråga om tillämplig straffskala för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott.

Det finns i övrigt inte skäl att ändra underlåtenhetsbrottet

Även om underlåtenhetsbrottet åtalas i relativt liten utsträckning har det under vårt arbete inte framkommit några tillämpningsbekymmer eller andra särskilda brister med regleringen som medför ett behov av ändrad lagstiftning.

11.4 En ändrad ansvarsfrihetsregel och straffskärpning

11.4.1 En ändrad ansvarsfrihetsregel

Förslag: Ansvar för underlåtenhet ska förutsätta att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för att den handlande själv döms för att ha medverkat till brottet och att det kan avslöjas eller förhindras utan att ett handlande medför allvarlig fara för den handlandes liv eller hälsa, och inte som nu att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller för någon annan.

Faran för att den handlande ska avslöja egen eller annans brottslighet

Frågan om ändring av ansvarsfrihetsregeln är inte helt enkel. När det gäller faran för att någon riskerar att avslöja att han eller hon själv har gjort sig skyldig till brott gör sig inte minst artikel 6 i Europakonventionen gällande. I rättsfallet ”Smitningen” (NJA 2018 s. 394) konstaterade HD följande angående rätten att inte belasta sig själv.

I rätten till en rättvis rättegång ingår att den som är anklagad för brott inte genom tvång ska behöva bidra till utredningen eller bevisningen genom att göra medgivanden eller tillhandahålla belastande material. Rätten till en rättvis rättegång är intimt förknippad med oskuldspresumtionen som innebär att var och en ska betraktas som oskyldig till dess hans eller hennes skuld lagligen har fastställts. Det är åklagaren som ska bevisa den tilltalades skuld. Den tilltalade har rätt att tiga (”the right to silence”) och är inte skyldig att på något sätt underlätta åklagarens arbete – rätten att inte belasta sig själv (”the privilege against self-incrimination”). Syftet är att den som anklagats för brott ska skyddas mot otillbörliga påtryckningar från myndigheternas sida. (Jfr bl.a. NJA 2001 s. 563, NJA 2005 s. 407 och NJA 2011 s. 638 samt Hans Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, 5 uppl., 2015, s. 299 ff.)

Värt att notera är att inom EU garanteras denna rätt genom bl.a. artikel 47 och 48 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna samt Europaparlamentets och rådets direktiv (EU) 2016/343 – det s.k. oskuldspresumtionsdirektivet. Enligt artikel 7 i direktivet ska misstänkta och tilltalade ha rätt att tiga med avseende på det brott som de misstänks eller åtalas för att ha begått och ska inte behöva vittna mot sig själva. Vid bedömningen av om det har skett en kränkning av dessa rättigheter bör Europadomstolens tolkning av rätten till en rättvis rättegång beaktas (beaktandesats 27).

Europadomstolen anser att rätten enligt artikel 6 i Europakonventionen om att inte anklaga sig själv inte är en absolut och undantagslös rättighet. Det är bara när ett framtvängande av uppgifter inkräktar på själva kärnan av rätten att inte belasta sig själv som det föreligger en kränkning (se t.ex. Ibrahim med flera mot Förenade kungariket, 50541/08, 50571/08, 50573/08 och 40351/09, stor kammare). För att avgöra om tvånget inkräktar på själva kärnan i rättigheten utgår Europadomstolen främst från följande tre kriterier – graden och arten av det tvång som använts för att få fram uppgifterna, tillgången till rättsliga garantier i nationell rätt samt hur de framtvängade uppgifterna används i det straffrättsliga förfarandet.

I fallet Weh mot Österrike (38544/97) hade en bil som tillhörde Weh framförts i otillåtet hög hastighet och då uppmanades Weh att berätta vem som hade kört bilen vid tillfället. När han inte lämnade fullständiga uppgifter om förarens identitet dömdes han till böter. Europadomstolen ansåg att det inte stred mot rätten att vägra lämna belastande uppgifter om sig själv eftersom Weh inte hade påstått att det var han själv som körde bilen och han inte heller hade anklagats för fortkörning. Ett liknande fall med samma utgång var Rieg mot Österrike (63207/00).

I målet O'Halloran och Francis mot Förenade kungariket (15809/02 och 25624/02, stor kammare) utvecklade domstolen sin ståndpunkt. I det aktuella målet hade O'Halloran och Francis enligt lag varit skyldiga att lämna uppgift om vem som hade kört deras respektive bilar när dessa hade körts i för hög hastighet. O'Halloran svarade att det var han själv som körde bilen och dömdes då för hastighetsöverträdelse, medan Francis vägrade att lämna uppgift om föraren till bilen. Francis dömdes då till böter för sin underlåtenhet att lämna de efterfrågade uppgifterna. Europadomstolen fann då att rätten att inte anklaga sig själv inte var en absolut och undantagslös rättighet och att det var rimligt att bilförare i trafiksäkerhetens intresse ålades en skyldighet att upplysa om förarens identitet vid särskilda tillfällen. Vid en sammanvägd bedömning av alla omständigheter, innefattande att det var fråga om krav på begränsade uppgifter inom ramen för en trafikrättslig reglering, fann Europadomstolen att själva kärnan av rätten att tåga och rätten att inte belasta sig själv inte hade kränkts och att det inträffade därmed inte stred mot artikel 6 i Europakonventionen. I ett senare fall, med liknande omständigheter, tillämpade domstolen de ovan angivna tre kriterierna och kom till samma slutsats (se Lückhof och Spanner mot Österrike, 58452/00 och 61920/00).

Rätten att inte belasta sig själv föreligger när det finns en anklagelse om brott i den mening som avses i den aktuella artikeln. Så är bl.a. fallet när en behörig myndighet har underrättat den enskilde om anklagelsen om brott. Rätten att inte belasta sig själv kan emellertid föreligga redan innan någon är skäligen misstänkt. En sådan situation kan uppkomma när uppgifter som inhämtas från en enskild, innan ett straffrättsligt förfarande har inletts, senare används mot henne eller honom i det förfarandet. Det kan då vara oförenligt med artikel 6 att genom hot om straff eller vite tvinga fram uppgifter från den enskilde. En förutsättning är dock att det finns ett nära samband mellan

uppgiftsskyldigheten och ett eventuellt straffrättsligt förfarande. Ett förfarande ska antingen ha inletts eller vara nära förestående. (Se t.ex. det ovan nämnda Ibrahim med flera mot Förenade kungariket; jfr även prop. 2017/18:58 s. 16 f. med ytterligare hänvisningar till Europadomstolens praxis.)

I rättsfallet ”Det otillåtna preparatet” (NJA 2021 s. 99) ansågs det inte heller stå i strid med denna rätt att fälla en person till ansvar för bokföringsbrott och skattebrott bestående i att personen hade underlåtit att bokföra och deklarerera affärshändelser i en av honom bedriven illegal verksamhet. HD konstaterade även att rätten att inte belasta sig själv inte kan ges den innebörden att den rättfärdigar ett agerande i syfte att undvika myndighetsgranskning.

I vår internationella jämförelse har vi funnit att det finns likartade bestämmelser om underlåtenhet att anmäla brott i Finland och Norge, se avsnitt 5.3.3 respektive 5.4.3. Inte i något av de länderna finns en motsvarande ansvarsfrihetsregel som här. Båda de länderna har också tillträtt Europakonventionen. Det talar också för att en underlåtenhetsbestämmelse som den aktuella skulle kunna vara godtagbar i relation till Europakonventionen också utan en sådan ansvarsfrihetsgrund som finns i svensk rätt.

Mot bakgrund av det anförda finns det enligt vår bedömning utrymme att överväga en annan utformning av ansvarsfrihetsregeln utan att den kommer att stå i strid med artikel 6 i Europakonventionen.

En ändrad utformning av ansvarsfrihetsregeln

Det vi vill komma åt är som konstaterats i avsnitt 11.3 dels att det inte uppstår situationer som den i rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning” när risk för ansvar för ett relativt sett lindrigt brott hindrar ansvar för ett allvarigare brott, dels att det i ökad utsträckning blir möjligt att tillämpa bestämmelsen.

Som framgått av avsnitt 11.1 ovan omfattar straffansvaret för underlåtenhet endast vissa allvarliga brott. Vid utformningen av ansvarsfrihetsregeln måste beaktas vad Europadomstolen anser inkräktar på själva kärnan i rättigheten att inte anklaga sig själv utifrån de tre kriterierna 1) graden och arten av det tvång som använts för att få fram uppgifterna, 2) tillgången till rättsliga garantier i nationell rätt och

3) hur de framtvingade uppgifterna används i det straffrättsliga förfarandet.

Europakonventionens syfte är som vi uppfattar det att tvånget inte får vara kopplat till den egna brottsligheten. Här är det också fråga om underlåtenhet att avslöja eller förhindra annans brottslighet och inte egen. Det finns alltså inte något tvång kopplat till att avslöja den egna brottsligheten. Frågan är vilken betydelse det får när den handlandes eventuella egna brottslighet avslöjas som en effekt av detta och om det är fråga om samma brott eller ett annat brott.

För det fall att man anser att underlåtenhetskriminaliseringen innefattar en straffsanktionerad skyldighet att presumtivt avslöja egen brottslighet kan ett alternativ vara att göra ett undantag för de situationer där faran är betrakta som lindrig i förhållande till det förestående eller pågående brottet. Ett sådant förslag är i linje med rättsfallet ”Smitningen”, där HD menade att hotet om böter för smitning var ett så ”lindrigt tvång” att straffansvaret inte stod i konflikt med rätten att inte belasta sig själv. Straffet för underlåtenhet att anmäla eller annars avslöja brott ska ju bestämmas enligt vad som är föreskrivet för den som medverkat endast i mindre mån till det brott som underlåtenheten avser. Det är en relativt lindrig straffskala, och den bedömningen gör vi oberoende av om det maximistraff på två år som nu finns utmönstras eller inte (se vidare avsnitt 11.4.2 nedan).

De situationer vi ser framför oss skulle vara att bedöma som lindriga är framför allt de där det finns en risk för att den handlande eller någon annan åtalas för ett brott där påföljden normalt bestäms till böter. Men vi tycker även att det förhållandet att risken avser ett brott där straffvärdet motsvarar fängelse i upp till ett år kan anses vara lindriga i förhållande till allvaret hos de brott där underlåtenhet att anmäla brott är straffbelagd. Ett sådant exempel är att en person blir vittne till ett människorov. Vittnet i fråga innehar vid tillfället narkotika i sådan mängd att det inte endast är fråga om ett ringa narkotikabrott, utan ett narkotikabrott av den s.k. normalgraden. Enligt vår mening är det rimligt att inte låta ett sådant eget brott stå i vägen för skyldigheten att anmäla eller annars avslöja det pågående människorovet. En liknande situation skulle kunna vara att någon ser upptakten till ett allvarligt våldsbrott (mord, dråp, grov misshandel eller synnerligen grov misshandel). Vittnet i fråga innehar dock vid tillfället en kniv under sådana förhållanden att innehavet är straffbart enligt lagen (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål.

Innehavet är uppsåtligt. Inte heller i den situationen är det enligt vår mening rimligt att låta faran för att det egna brottet ska avslöjas stå i vägen för handlingsplikten. Inte i någon av dessa situationer kränks enligt vår bedömning heller själva kärnan av rätten att tåga och rätten att inte belasta sig själv.

Ansvarsfrihetsregeln skulle mot bakgrund av det anförda kunna formuleras på det här sättet.

Ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott förutsätter att [...]

2. brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller för någon annan och, i fall som avses i tredje stycket, att brottet kan förhindras utan anmälan till myndighet. *Även i de fall den faran framstår som lindrig i förhållande till brottet är förutsättningarna för ansvar uppfyllda.*

En fördel med förslaget är att det ligger nära den nuvarande regleringen. Det här förslaget omfattar såväl fara för att den handlande ska avslöja egen eller annans brottslighet, som faran för att utsättas för repressalier. Beroende på vilken vikt man lägger vid att behålla ansvarsfrihetsregeln vid fara för repressalier, se nedan, kan också det vara en fördel. En nackdel är naturligtvis att bedömningen av vad som är lindrigt i förhållande till brottet inte är helt enkel och självklar. En ytterligare nackdel är att ändringen, trots att det straffbara området utökas, i praktiken inte nämnvärt ökar möjligheterna att tillämpa bestämmelsen inom t.ex. kriminella nätverk eftersom faran för person i de sammanhangen sällan eller aldrig framstår som lindrig.

Ett annat alternativ skulle kunna vara att helt ta bort farebedömningen i relation till risken för att avslöja att personen själv, eller någon annan, gjort sig skyldig till brott. Det framstår emellertid inte som rimligt att kräva att någon ska avslöja eller förhindra ett brott om personen därigenom riskerar att själv bli dömd för att ha utfört eller främjat den aktuella gärningen. Ett tredje alternativ skulle därmed vara att låta ansvar för underlåtenhet vara uteslutet endast om ett avslöjande medfört en sådan fara för ansvar. Ett sådant undantag är till sin natur sådant att det endast gäller för den handlande själv. En sådan utformning av bestämmelsen ligger enligt vår uppfattning närmare regleringens ursprungliga syfte. En ansvarsfrihetsregel enligt det här alternativet skulle kunna utformas på så sätt att ansvar för underlåtenhet ska förutsätta att ”brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för att den handlande själv döms för att ha utfört eller främjat brottet”. Den handlande ska alltså inte kunna dömas för ett brott som han genom den straffbelagda underlåtenheten tvingas avslöja. En sådan

ordning är enligt vår bedömning väl förenlig med artikel 6 i Europakonventionen. Denna reglering tydliggör även att ansvar för underlåtenhet att avslöja brott inte kan utgöra ett alternativ till ett yrkande om ansvar för delaktighet i brottet.

Såväl alternativ ett som alternativ tre medför att ansvarsfrihetsregeln inte är tillämplig när omständigheterna är sådana som de var i rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning”.

För det tredje alternativet talar att regleringen i den bestämmelsen är tydligare och att det också är tydligare än i det första alternativet var gränsen för det straffbara området går. Den fördelen väger tungt. Det här förslaget omfattar dock inte faran för att utsättas för represalier.

I dagens rättstillämpning kan underlåtenhetsbestämmelsen, mot bakgrund av ansvarsfrihetsregeln, knappast förväntas ha någon större betydelse i kampen mot organiserad brottslighet (eller i övrigt). Vi menar att orsaken till det är att även risken för represalier ska beaktas vid bedömningen av om det finns förutsättningar för ansvar. Som anförts i avsnitt 11.3 kan ett kriminellt nätverk som förmår att skapa en hotbild samtidigt också undergräva möjligheten att tillämpa svensk lag. Detta ligger enligt vår uppfattning långt från de ursprungliga förarbetena och uttalandena om att bestämmelsen var tänkt att användas när någon som misstänks för brott eller delaktighet i brott inte kan överbevisas om mer än att i förväg ha känt till brottet.

Frågan är dock vad som principiellt kan krävas av den enskilde och vilka personliga risker han eller hon kan förväntas vara skyldig att vidta för att avslöja, eller hindra, ett brott som är så allvarligt att underlåtenhet har kriminaliserats. Samhället måste naturligtvis kunna skydda de personer som behöver anmäla brott och lämna uppgifter i brottsutredningar och i domstol. Likheten mellan anmälare och vittnen är i det avseendet stor. Som konstateras i Utredningen om Anonyma vittnens (Ju 2022:17) delbetänkande Anonyma vittnen (SOU 2023:67) riskerar ett misslyckande att skydda dessa personer i förlängningen att urholka allmänhetens förtroende för rättsväsendet, vilket i sin tur utgör ett allvarligt hot mot demokratin och rättsstaten. De senaste åren har antalet skjutningar med dödlig utgång i kriminella sammanhang ökat. Runt de kriminella nätverken finns en utbredd tystnads-kultur som kännetecknas av ett lågt förtroende för polisen och en rädsla för eller motvilja mot att själv bli del av en rättsprocess. Det förekommer även systematiska hot och våldshandlingar mot vittnen,

målsägande och anmälare (se bl.a. rapporterna Tystnadskulturer, Brå 2019, och Kriminell påverkan i lokalsamhället, Noa 2019).

Den här situationen kompliceras av ansvaret för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott eftersom det i särskilt föreskrivna fall finns en straffsanktionerad skyldighet att agera. Detta har hittills hanterats med ansvarsfrihetsregeln. Frågan är emellertid om det är en lämplig ordning.

Till att börja med framstår det enligt vår mening som tveksamt från principiell utgångspunkt att skyddet för dessa personer ska vara en ansvarsfrihetsregel. Detta särskilt mot bakgrund av att den huvudsakliga uppgiften att skydda personer som kan utsättas för represalier ligger, och ska ligga, på de brottsbekämpande myndigheterna. I det sammanhanget har inte minst Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten ett stort ansvar. Men det är även en fråga för samhället i stort och för det brottsförebyggande arbetet. I det sammanhanget spelar även sociala myndigheter och skola en viktig roll. Det bör alltså inte vara en fråga som hanteras genom en ansvarsfrihetsregel.

I sammanhanget måste beaktas att även de allmänna ansvarsfrihetsreglerna är tillgängliga också i det här sammanhanget, t.ex. bestämmelsen om nöd i 24 kap. 4 § brottsbalken. I förarbetena till den senaste ändringen anförs att ansvarsfrihet bör kunna aktualiseras om det föreligger konkreta hot om allvarliga represalier mot gärningsmannen eller någon annan (se prop. 2015/16:113 s. 97). Under förutsättning att ett sådant hot avser något som är någorlunda nära förestående och någorlunda konkretiserat bör den allmänna nödbestämmelsen kunna åberopas som ansvarsfrihetsgrund. Det anförs också att ett blankt påstående om fara normalt bör kunna lämnas utan avseende. Först när det finns en mera konkretiserad invändning om fara bör gälla att åklagaren ska förebringa så mycket bevisning att invändningen framstår som obefogad (se a. prop. s. 58). Med hänsyn till kravet på konkretion är det vår uppfattning att det kan ifrågasättas om ansvarsfrihetsregeln i underlåtenhetsbestämmelsen verkligen ger ett större utrymme för ansvarsfrihet än vad nödbestämmelsen gör. Det är ju även bestämmelsen om nöd som sätter en yttersta gräns för ansvaret för brott.

Av förarbetena till den senaste ändringen framgår också att ansvarsfrihet i vissa fall även bör kunna aktualiseras om ett avslöjande av brottet skulle göra klart att en person inom ett kriminellt nätverk

eller en kriminell gruppering spridit uppgifter om nätverket eller grupperingen och att avslöjandet därför skulle innebära fara för honom eller henne (se a. prop. s. 97 f.). Även i detta fall bör de allmänna ansvarsfrihetsreglerna i princip kunna erbjuda motsvarande skydd som den speciella ansvarsfrihetsregeln i underlåtenhetsbestämmelsen.

Betydelse i sammanhanget har även vårt förslag till ansvarsfrihet i 23 kap. 8 § andra stycket brottsbalken. Förslaget innebär att den som deltar i planeringen av ett brott och sedan avslöjar dessa brottsplaner för en myndighet i sådan tid att brottets fullbordning till följd av avslöjandet kan undanröjas, ska anses ha tillbakaträtt frivilligt och vara fri från ansvar (se vidare avsnitt 9.3). Denna ansvarsfrihet utgör ett komplement till de allmänna ansvarsfrihetsreglerna, låt vara att den bestämmelsen avser handlingar som ligger tidigare i händelsekedjan.

Det ska också beaktas att den situationen att en utomstående person blir handlingspliktig är ovanlig. Med en sådan utomstående avses t.ex. en person som är ute och rastar sin hund och i anslutning till det blir vittne till ett förestående eller pågående brott. Det är också så att uppgifter alltid kan lämnas anonymt till Polismyndigheten (en annan sak är att utrymmet att vara anonym inom ramen för en efterföljande rättsprocess är liten).

En situation där det emellertid finns anledning att göra en annan bedömning är den där en person underlåter att avslöja eller förhindra ett förestående eller pågående brott till följd av att själva handlandet (i just den specifika situationen) skulle medföra allvarlig fara för den handlandes liv eller hälsa. Det är inte rimligt att under straffansvar kräva att någon ska agera och till följd av det försätta sig i en farlig eller rent utav livsfarlig situation. Den situationen omfattas också av dagens reglering men den skiljer sig från den efterföljande situationen där det finns en fara för repressalier.

Det finns också anledning att lyfta fram brottsofferperspektivet. Vid många av de brott som omfattas av underlåtenhetskriminaliseringen finns det ett eller flera brottsoffer. Utifrån såväl det perspektivet, som ett principiellt perspektiv framstår kriminaliseringen som nödvändig. Det framstår inte minst som stötande att någon straffritt skulle kunna underlåta att i tid anmäla eller annars avslöja ett förstående mord eller en pågående våldtäkt eller våldtäkt mot barn.

Frågan om faran för repressalier ska ingå i ansvarsfrihetsregeln eller inte är ytterst en politisk fråga. Vår uppfattning är dock, mot bakgrund av det anförda, att det för att det ska vara möjligt att tillämpa

underlåtenhetsbestämmelsen är nödvändigt att ta bort fara för att den handlande eller någon annan utsätts för repressalier eller annan fara än att den handlande själv döms för att ha medverkat till brottet och att det kan avslöjas eller förhindras utan att ett handlande medför allvarlig fara för den handlandes liv eller hälsa, som en förutsättning för straffansvar. Om man väljer att behålla den nu gällande förutsättningen får man också acceptera att ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott inte kommer att kunna dömas ut annat än i undantagsfall och i princip aldrig i anslutning till organiserad brottslighet. Det är också någonting man bör ha med sig när man överväger ytterligare kriminalisering av underlåtenhet eftersom det inte är befogat att straffbelägga beteenden som sedan inte kommer att gå att lagföra.⁶

Slutligen finns det anledning att beröra den situationen där en journalist t.ex. i anslutning till en intervju, på ett hotell eller i en lägenhet, med en person som är involverad i organiserad brottslighet ser narkotika och/eller vapen. Journalisten tar inte på något sätt befattning med brottsobjekten men underlåter också att kontakta polisen eftersom artikeln eller programmet ska publiceras och källorna har källskydd. Ingenting avslöjas därför förrän publiceringen flera månader senare. Journalistens handlande i detta sammanhang är enligt vår mening inte straffvärt, tvärtom är det viktigt i en rättsstat med journalister som avslöjar oegentligheter och myndigheters bristande förmåga. Det är också så att straffansvar för underlåtenhet inte aktualiseras om brottet redan har fullbordats när någon får anledning och möjlighet att avslöja brott, vilket många gånger torde vara fallet i dessa situationer. I andra fall kan det också vara så att ett avslöjande ändå är helt verkningsslöst i den bemärkelsen att det inte vore möjligt att i tid ingripa för att förhindra brottet. Till detta kommer den subjektiva bedömningen av journalistens uppsåt. Sammantaget bedömer vi därför att det inte är nödvändigt med en uttrycklig undantagsbestämmelse avseende journalistisk verksamhet.

⁶ Nyligen lämnade t.ex. Utredningen om åtgärder mot kontroller av flickors och kvinnors sexualitet (Ju 2021:16) förslag om att kriminalisera underlåtenhet att avslöja eller förhindra äktenskapstvång och barnäktenskapsbrott (SOU 2023:37).

11.4.2 Straffskärpning

Förslag: Det ska inte finnas någon begränsning i tillämplig straffskalan för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott.

Vid en genomgång av de brott där ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott är föreskrivet kan konstateras att det genomgående är fråga om allvarlig brottslighet. Brottens abstrakta straffvärden är höga. Mot bakgrund av dagens rättstillämpning, där straffet för mord ofta bestäms till livstid, framstår det inte som rimligt att underlåtenhet att avslöja eller förhindra mord aldrig ska kunna medföra ett strängare straff än fängelse två år. Motsvarande jämförelse kan göras också med flera av de övriga brott där underlåtenhet är straffbelagt, inte minst med grova sexualbrott, terroristbrott och internationella brott. Det finns enligt vår uppfattning även anledning att mot bakgrund av dagens samhällsutmaningar skärpa synen på underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott. Även om Straffreformutredningen (Ju 2023:05) har i uppdrag att se över bl.a. lagstiftningen avseende straffmätning är det enligt vår bedömning möjligt att föreslå en skärpt straffskala för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott.

Med beaktande av att det är fråga om ett underlåtenhetsbrott, vilket gör att brottet till sin natur är att bedöma som lindrigare än ett brott som innefattar ett aktivt handlande, bör dock utgångspunkten även fortsatt vara att straffet ska bestämmas i enlighet med vad som är föreskrivet för den som medverkat endast i mindre mån till det aktuella brottet. Det ger en rimlig utgångspunkt för bedömningen av underlåtenhetens straffvärde. Vår uppfattning är dock att lagstiftningen trots den inskränkningen, för att vara ändamålsenlig, måste ge domstolarna utrymme att beakta brottslighetens allvar vid straffvärdebedömningen. Mot den bakgrunden framstår begränsningen av straffskalan till två års fängelse som mindre ändamålsenlig.

För att åstadkomma en ändamålsenlig reglering bör inskränkningen av straffskalan som innebär att högre straff än fängelse i två år inte får dömas ut avskaffas. Detta också eftersom vi anser att det finns anledning att se allvarligare på underlåtenhet att anmäla eller annars avslöja mord och andra grova brott än vad man har gjort hittills. Den föreslagna ändringen ger domstolarna möjlighet att, utifrån brottets allvar, mäta ut det straff som gärningen är värd. Samtidigt ger det uttryck för en skärpt syn på underlåtenhetsbrottet.

12 Konsekvensanalys

12.1 Inledning

En utredning ska enligt kommittéförordningen (1998:1474) redovisa vilka konsekvenser som förslagen i ett betänkande kan få i ett antal olika avseenden.¹ I förordningens 14 § föreskrivs att, om förslagen i ett betänkande påverkar kostnaderna eller intäkterna för staten, kommuner, landsting, företag eller andra enskilda, ska en beräkning av dessa konsekvenser redovisas i betänkandet. Om förslagen innebär samhällsekonomiska konsekvenser i övrigt, ska dessa redovisas. När det gäller kostnadsökningar och intäktsminskningar för det allmänna ska utredningen föreslå en finansiering.

Enligt 15 § i förordningen ska även konsekvenser av betydelse för den kommunala självstyrelsen redovisas om förslagen förväntas ha sådan betydelse. Detsamma gäller eventuella konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Om ett betänkande innehåller förslag till nya eller ändrade regler, ska enligt 15 a § kommittéförordningen förslagets kostnadsmissiga och andra konsekvenser anges i betänkandet. Konsekvenserna ska anges på ett sätt som motsvarar de krav på innehållet i konsekvensutredningar som finns i 6 och 7 §§ förordningen (2007:1244) om konsekvensutredning vid regelgivning.

En konsekvensutredning ska enligt 6 § i förordningen om konsekvensutredning vid regelgivning bl.a. innehålla en beskrivning av problemet och vad man vill uppnå samt en beskrivning av vilka alter-

¹ Eftersom den särskilda utredaren tillkallats före ikraftträdandet av förordningen (2024:183) om konsekvensutredningar gäller fortfarande vad som sägs i kommittéförordningen och förordningen (2007:1244) om konsekvensutredning vid regelgivning, för vår konsekvensanalys.

nativa lösningar som finns för det man vill uppnå och vilka effekterna blir om någon reglering inte kommer till stånd.

I följande avsnitt redovisas först den probleminventering som vi har gjort samt vilka som påverkas av lagda förslag. Därefter följer en redogörelse för förslagets ekonomiska konsekvenser samt en bedömning av eventuella andra konsekvenser som ska redovisas enligt 15 a § kommittéförordningen.

12.2 Probleminventering och bedömning av vilka som berörs av förslagen

Bedömning: De problem vi har identifierat är att dagens reglering av de osjälvständiga brottsformerna inte är ändamålsenligt utformad. Vi lämnar därför förslag till lagändringar som innebär utökad kriminalisering och i viss mån straffskärpning. Förslagen avseende försök, förberedelse och stämpling till brott innebär i praktiken förslag om nykriminalisering. Vi föreslår även en ny form av frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till brott.

De som främst berörs av våra förslag är:

- Statliga myndigheter – främst Kriminalvården och Statens institutionsstyrelse, men även Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och domstolarna.
- Skolor, hem för vård eller boende och socialtjänsterna i landets kommuner.

Vårt uppdrag har beskrivits ovan och följer även av våra direktiv.² Den nuvarande regleringen har vi också redogjort för i tidigare avsnitt. De problem vi har identifierat framgår av respektive avsnitt, men kan sammanfattas enligt följande.

När det gäller försök till brott har rättsfallet ”Vapenattrappen” kommit att förändra rättsläget och därmed de brottsbekämpande myndigheternas arbete på ett sådant sätt att det inte går att nå någon annan slutsats än att regelverket när det gäller försök till brott inte

² Dir. 2023:85, se bilaga 1.

längre är ändamålsenligt utformat. De osjälvständiga brottsformerna, bl.a. försök till brott, har särskild betydelse för förutsättningarna att motverka organiserad brottslighet. Inte minst för att det ska kunna vara möjligt att ingripa straffrättsligt på ett tidigt stadium. Bestämmelserna måste också vara sådana att Sverige kan uppfylla sina internationella förpliktelser när det gäller de brottsbekämpande myndigheternas användning av kontrollerade leveranser och andra interimistiska åtgärder. Våra överväganden finns i kapitel 7.

När det gäller förberedelse och stämpling till brott föreslår vi en utökad kriminalisering för att komma åt straffvärda beteenden som inte omfattas av dagens kriminalisering. Vi föreslår även att den begränsning av straffskalorna för förberedelse och stämpling som finns i dag ska tas bort. Även de osjälvständiga brottsformerna förberedelse och stämpling till brott har särskild betydelse för förutsättningarna att motverka organiserad brottslighet. Inte minst för att det ska kunna vara möjligt att ingripa straffrättsligt på ett tidigt stadium. Våra överväganden finns i kapitel 8.

Vi föreslår en ny form av frivilligt tillbakaträdande för att möjliggöra att också de som inte själva kan styra ett händelseförlopp ska ha möjlighet att genom att avslöja brottsplanerna tillbakaträda från försök, förberedelse eller stämpling till brott. I anslutning till det föreslår vi även en skyldighet för skolor, hem för vård eller boende och andra myndigheter än Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten att så snart det kan ske anmäla ett sådant avslöjande till Polismyndigheten. Våra överväganden finns i kapitel 9.

I fråga om de olika medverkansformerna lämnar vi förslag till en ny reglering som dock inte är avsedd att ändra det rådande rättsläget. Våra förslag i den delen har övervägts i kapitel 10.

Avslutningsvis föreslår vi också ett skärpt ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott. I våra förslag ligger också att begränsningen i straffskalan ska tas bort. Våra överväganden finns i kapitel 11.

Våra förslag påverkar främst Kriminalvården och Statens institutionsstyrelse eftersom det kommer att bli fråga om ytterligare lagföringar för brott, men även Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och domstolarna kommer att påverkas inte minst i fråga om behov av utbildningsinsatser och förändringar i t.ex. it- och metodstöd. Som framgått ovan kommer förslagen i viss mån också att påverka skolor, hem

för vård eller boende och andra myndigheter än de som nämnts, bl.a. kommunernas socialtjänster.

12.3 Ekonomiska konsekvenser

Bedömning: Om våra förslag genomförs kommer de att medföra ökade kostnader för staten. Kostnaderna för Kriminalvården kan beräknas till sammanlagt cirka 120 miljoner kronor per år och för Statens institutionsstyrelse till sammanlagt cirka 88 miljoner kronor per år. Kostnadsökningarna kan antas vara större än vad som rymms inom respektive myndighets befintliga anslag. Detsamma gäller för kostnaderna för Polismyndigheten som kan förväntas öka med cirka 20 miljoner kronor per år.

Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, domstolarna och anslaget Rättsliga biträden m.m. kan också förväntas få ökade kostnader till följd av förslagen. Kostnaderna som uppstår bedöms dock kunna inrymmas i befintliga anslag. Detsamma gäller i fråga om övriga myndigheter som kan komma att beröras av förslagen.

Förslagen förväntas inte medföra några ökade kostnader för skolor och hem för vård eller boende. Det förväntas inte heller uppstå några ökade kostnader för kommunerna som medför behov av kompensation enligt den kommunala finansieringsprincipen.

De föreslagna ändringarna kan inte genomföras utan att ytterligare ekonomiska tillskott tillförs Kriminalvården, Statens institutionsstyrelse och Polismyndigheten. Dessa tillskott bör finansieras inom ramen för de resurser som kan förväntas behöva tillföras myndigheterna som en följd av andra reformer med anledning av regeringens samlade arbete mot den organiserade brottsligheten.

12.3.1 Inledning

Som nämnts lämnar vi i detta betänkande förslag som innebär utökad kriminalisering och i viss mån straffskärpning. Förslagen avseende försök, förberedelse och stämpling till brott innebär i praktiken förslag om nykriminalisering. Våra förslag kan därför antas leda till fler lagföringar för brott. Förslagen kommer även att leda till längre straff-

tider och det kommer i sin tur att medföra ökade kostnader för Kriminalvården. Det är svårt att uppskatta i vilken utsträckning fängelsepåföljderna kommer att öka i längd eller omfattning och i vilken utsträckning kostnaderna kommer att öka. De sammanlagda strafftiderna beror inte bara på hur myndigheterna prioriterar och på hur domstolarna tillämpar de föreslagna bestämmelserna utan också på antalet brott som begås och hur stor andel av dessa brott som klaras upp och kan lagföras. Strafftidernas längd beror också på brottslighetens struktur. Om det blir fler eller färre brott inom samma kategori som är relativt sett grövre eller farligare än tidigare kommer det att påverka kostnaderna även om inte våra förslag skulle genomföras. Trots dessa svårigheter kommer vi nedan att redogöra för vår uppskattning av den merkostnad som kommer att uppstå om våra förslag genomförs.

För att göra en uppskattning av hur mycket strafftiderna sammanlagt kommer att öka har vi valt att räkna med att ett visst antal domar med fängelse som påföljd kommer att meddelas per år avseende försök, förberedelse eller stämpling till brott och att våra förslag kommer att medföra en viss ökning av fängelsestraffens längd i dessa fall. Som framgår i det följande kan det inte bli fråga om annat än grova uppskattningar. Vi bedömer att våra förslag tidigast kan träda i kraft den 1 juli 2025. Hela den kostnadsökning vi redovisar kommer dock inte att uppstå omedelbart, utan den kommer att inträda successivt.

12.3.2 Kostnader för Kriminalvården

Utgångspunkter för våra beräkningar

Statistiken

Vi kan konstatera att den kriminalstatistik som tillhandahålls av Brå inte är sådan att den kan ge någon tydlig bild av strafftider eller antal fängelsedomar när det gäller de osjälvständiga brottsformerna. Orsaken är att det i statistiken inte görs någon skillnad på brottsform, en fängelsedom för mord i statistiken kan alltså förutom strikt gärningsmannaskap även avse såväl försök som förberedelse, stämpling, anstiftan eller medhjälp till mord.

Inte heller Åklagarmyndighetens statistik över antalet beslutade brottsmisstankar ger inte någon bild av strafftider eller antal fäng-

elsedomar, men kan i alla fall ge en indikation om hur många brottsmisstankar avseende osjälvständiga brottsformer som typiskt sett handläggs under ett år och hur många av dessa som leder till åtal. Vi har inte hämtat in uppgifter från Åklagarmyndigheten avseende samtliga typer av brott där osjälvständiga brottsformer är straffbelagda utan har nöjt oss med ett urval. Det urvalet avser ett antal brott som inte sällan förekommer inom ramen för kriminella nätverk och där strafflängderna ofta är relativt långa: mord, människorov, grov och synnerligen grov misshandel, narkotikabrott, grovt narkotikabrott, synnerligen grovt narkotikabrott, narkotikasmuggling, grov narkotikasmuggling, synnerligen grov narkotikasmuggling, vapenbrott, grovt vapenbrott, synnerligen grovt vapenbrott, vapensmuggling, grov vapensmuggling, synnerligen grov vapensmuggling, allmänfarlig ödeläggelse och allmänfarlig ödeläggelse, grovt brott. Avseende flera av dessa brott, framför allt de synnerligen grova brotten, är dock antalet beslut så litet att statistiken inte ger mycket vägledning och redovisas därför inte.

Kriminalvårdens kostnader

Kostnadsberäkningen bygger på uppgifter från Kriminalvårdens årsredovisning för 2023 och de kostnader för verkställighet i anstalt och inom frivården som anges där. Enligt årsredovisningen uppgick vård dygnskostnaden i häkte under 2023 till 3 488 kr, att jämföra med 3 273 kronor under 2022 och 3 179 kronor under 2021. Vård dygnskostnaden i anstalt uppgick under 2023 till 3 773 kronor, att jämföra med 3 486 kronor 2022 och 3 306 kronor 2021. Kostnaden för frivård per klient och dag uppgick 2023 till 341 kr, att jämföra med 313 kronor 2022 och 296 kronor 2021. Vid våra beräkningar kommer vi att utgå från de respektive kostnaderna för 2023.

Förslaget om ett ändrat försöksbrott

Som konstaterats ovan innebär förslaget så vitt avser försök till brott en utökad kriminalisering i relation till nuläget, men det utgör också en återgång till vad som i praktiken gällde fram till den 14 april 2023. Rättsfallet ”Vapenattrappen” har fått till följd att ett antal åtal för försök till brott, som med vårt förslag sannolikt hade lett till fällande

dom, i stället har ogillats. Det finns ingen statistik som visar vilken påverkan rättsfallet har fått när det gäller ogillade åtal och den statistik vi hämtat in från Åklagarmyndigheten ger inte vid handen att antalet åtalsbeslut minskat.³ Med det sagt är det underlag som finns inte sådant att det med hänsyn till den korta tid som förflutit egentligen kan ge någon vägledning i fråga om vilken påverkan rättsfallet haft.

Våra förslag kommer dock med säkerhet att medföra fler fällande domar. Det kan också antas att ett antal av dessa kommer att avse försök till allvarlig brottslighet med fleråriga fängelsestraff som följd. Vi bedömer att det kanske skulle kunna handla om 20–30 sådana fall per år. Likaledes högt räknat skulle ett sådant fall kunna leda till i snitt fem års fängelse. Det skulle innebära en ökad kostnad per år med mellan cirka 27 och 41 miljoner kronor under den tid straffet avtjänas på anstalt och cirka 2,5–3,7 miljoner kronor under den tid som frivården har ansvaret.

Förslagen som avser förberedelse och stämpling till brott

När det kommer till förslagen avseende förberedelse och stämpling till brott innebär dessa såväl en utvidgad kriminalisering (nykriminalisering) som en straffskärpning.

När det gäller straffskärpningen består den i att inskränkningen av tillämpningen av straffskalan för fullbordat brott som innebär att högre straff än fängelse i två år endast får bestämmas om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet, avskaffas. Det ger

³ Under 2023 fattades beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 873 brottsmisstankar för försök till mord (i 396 fall beslutades om åtal och i 477 fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var 784 (313 respektive 471). För 2021 var siffrorna 733 (332 respektive 401). I fråga om försök till allmänfarlig ödeläggelse, grovt brott, fattades under 2023 beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende fem brottsmisstankar (i tre fall beslutades om åtal och i två fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var 17 (tio respektive sju) och för 2021 tolv (åtal i samtliga fall). I fråga om försök till grovt narkotikabrott fattades under 2023 beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 93 brottsmisstankar (i 61 fall beslutades om åtal och i 32 fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var 48 (30 respektive 18) och för 2021 47 (33 respektive 14). I fråga om försök till grov narkotikasmuggling fattades under 2023 beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 13 brottsmisstankar (i tre fall beslutades om åtal och i tio fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var nio (fyra respektive fem) och för 2021 18 (nio vardera). I fråga om försök till grovt vapenbrott fattades under 2023 beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 29 brottsmisstankar (i tolv fall beslutades om åtal och i 17 fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var 33 (18 respektive 15) och för 2021 21 (nio respektive tolv). I fråga om försök till grov misshandel fattades under 2023 beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 509 brottsmisstankar (i 154 fall beslutades om åtal och i 355 fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var 520 (177 respektive 343) och för 2021 536 (166 respektive 370).

domstolarna möjlighet att, utifrån brottets allvar, mäta ut det straff som en gärning är värd. Syftet med förslaget är att straffvärdebedömningen i framtiden ska göras på ett annat sätt än i dag. Mot bakgrund av dagens samhällsutmaningar finns det även anledning att skärpa synen på förberedelse och stämpling till brott. Förslaget kommer sammanfattningsvis att leda till längre strafftider och det kommer i sin tur att medföra ökade kostnader för Kriminalvården.

När det gäller den utvidgade kriminaliseringen som innebär att fler åtgärder kommer att utgöra straffbar förberedelse till brott kan den antas leda till fler lagföringar för brott. Detsamma gäller för straffbeläggandet av att stämpling genom att försöka få någon att medverka till en gärning eller om någon åtar eller erbjuder sig att medverka till gärningen. Även detta kommer att medföra ökade kostnader för Kriminalvården.

Den statistik vi har hämtat in från Åklagarmyndigheten visar att det under 2023 fattades beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 211 brottsmisstankar för förberedelse till mord (i 72 fall beslutades om åtal och i 139 fall lades förundersökningen ned). Under samma år fattades beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 76 brottsmisstankar för stämpling till mord (i elva fall beslutades om åtal och i 65 fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var 157 beslut avseende förberedelse till mord (45 respektive 112) och 50 beslut avseende stämpling

till mord (sex respektive 44). För 2021 var siffrorna 116 för förberedelse (60 respektive 56) och 84 för stämpling (25 respektive 59).⁴

Våra förslag kan förväntas medföra fler fällande domar. Det kan också antas att ett antal av dessa kommer att avse förberedelse och stämpling till allvarlig brottslighet med fleråriga fängelsestraff som följd. Det skulle kanske kunna handla om 50–60 sådana fall per år. Ett sådant fall skulle kunna leda till i snitt fyra års fängelse. Det skulle innebära en ökad kostnad per år med cirka 69–82 miljoner kronor under den tid straffet avtjänas på anstalt och cirka 5,7–7,4 miljoner kronor under den tid som frivården har ansvaret.

Förslagen som avser underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott

Även med beaktande av att de skärpningar vi föreslår när det gäller underlåtenhet att anmäla eller förhindra brott såväl utökar det straffbara området som gör den tillämpliga straffskalan strängare talar den statistik vi redovisat i avsnitt 11.3 för att förslagen inte kan förväntas medföra några större kostnadsökningar för Kriminalvården än vad som ryms inom befintliga anslag. Våra förslag kommer att medföra fler domar, men inte i sådan mängd eller med sådana strafflängder att kostnadsökningarna blir annat än marginella eller i vart fall täcks av de tillskott som ändå måste tillföras Kriminalvården till följd av våra övriga förslag.

⁴ När det gäller förberedelse till grov misshandel fattades under 2023 beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 71 brottsmisstankar (i tolv fall beslutades om åtal och i 59 fall lades förundersökningen ned). Under samma år fattades beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 13 brottsmisstankar för stämpling till grov misshandel (i samtliga fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var 91 beslut avseende förberedelse till grov misshandel (13 respektive 78) och 19 beslut avseende stämpling till grov misshandel (i samtliga fall lades förundersökningen ned). För 2021 var siffrorna 64 för förberedelse (sex respektive 58) och 14 för stämpling (i samtliga fall lades förundersökningen ned). När det gäller förberedelse till allmänfarlig ödeläggelse fattades under 2023 beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 87 brottsmisstankar (i 20 fall beslutades om åtal och i 67 fall lades förundersökningen ned). Under samma år fattades beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende fem brottsmisstankar för stämpling till allmänfarlig ödeläggelse (i två fall beslutades om åtal och i tre fall lades förundersökningen ned). Motsvarande siffror för 2022 var 53 beslut avseende förberedelse till allmänfarlig ödeläggelse (fyra respektive 49) och ett beslut avseende stämpling till allmänfarlig ödeläggelse (ett beslut om nedlagd förundersökning). För 2021 var siffrorna 65 för förberedelse (11 respektive 54) och två för stämpling (i samtliga fall lades förundersökningen ned). När det gäller förberedelse till allmänfarlig ödeläggelse, grovt brott, fattades under 2023 beslut om åtal eller om att förundersökning läggs ned avseende 27 brottsmisstankar (i nio fall beslutades om åtal och i 18 fall lades förundersökningen ned). Under samma år fattades inte några beslut avseende brottsmisstankar för stämpling till allmänfarlig ödeläggelse, grovt brott. Motsvarande siffror för 2022 var 23 beslut avseende förberedelse (fyra respektive 19) och ett beslut avseende stämpling (ett beslut om åtal). För 2021 var siffran för förberedelse 22 (tio respektive tolv). Några beslut avseende stämpling fattades inte.

Övriga förslag

Våra övriga förslag kan inte förväntas medföra några kostnadsökningar för Kriminalvården som inte ryms inom befintliga anslag.

Sammantagen beräkning

De nu aktuella förslagen förväntas medföra ett behov av ytterligare mellan cirka 70 och 90 anstaltsplatser per år fr.o.m. 2026 och ökade kostnader med mellan cirka 96 och 123 miljoner kronor per år under tiden straff avtjänas i anstalt och mellan cirka 8,2 och 11,1 miljoner kronor per år under tiden som frivården har ansvaret. En genomsnittskostnad utifrån detta är cirka 110 miljoner kronor för anstaltsvård och cirka 10 miljoner kronor per år för frivård. Kostnadsökningen för frivård kan förväntas uppkomma tidigast fr.o.m. 2028.

12.3.3 Särskilt om ungdomspåföljder

Förslagen innebär att de osjälvständiga brottsformerna av också allvarliga brott kommer att bestraffas i större utsträckning vilket i sin tur innebär att ungdomspåföljderna blir mer ingripande. Förslagen väntas medföra att sluten ungdomsvård kommer att dömas ut i fler fall och under en längre tid än i dag. Förslagen kommer alltså att medföra ökade kostnader för Statens institutionsstyrelse, som i dag är ansvarig myndighet för verkställigheten av sluten ungdomsvård.⁵

Enligt Statens institutionsstyrelses Årsredovisning för 2023 uppgick vårddygnskostnaden för ett barn eller en ungdom som placerats på en av myndighetens institutioner för verkställighet av sluten ungdomsvård till 12 103 kr. Under året hade myndigheten i genomsnitt 75 intagna. Om man antar att våra förslag skulle föranleda sammanlagt 20 fällande domar med sluten ungdomsvård som påföljd och en genomsnittlig vårdtid om två år skulle det innebära en ökad kostnad per år med cirka 88 miljoner kronor.

⁵ Se dock de förslag Utredningen om frihetsberövande påföljder för unga lämnat i betänkandet En översyn av regleringen om frihetsberövande påföljder för unga (SOU 2023:44), som innebär att fängelse ska väljas som frihetsberövande påföljd även för barn och unga. Förslagen bereds för närvarande inom Regeringskansliet. För det fall dessa förslag genomförs kan det antas att kostnaden för våra förslag i stället kommer att drabba Kriminalvården.

När det gäller de ungdomspåföljder som aktualiseras inom socialtjänsten kan även dessa antas öka. Våra förslag innebär dock inte några nya uppgifter för kommunerna. Mot den bakgrunden bedöms inte någon kompensation enligt den kommunala finansieringsprincipen vara nödvändig.

12.3.4 Kostnader för Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, domstolarna och anslaget Rättsliga biträden m.m.

Inledning

Våra förslag kan antas leda till fler lagföringar för brott. Förslagen kan även medföra förändrade prioriteringar hos de aktuella myndigheterna, vilket i sin tur också kan leda till fler lagföringar och fler utdömda straff. Det är dock svårt att uppskatta i vilken utsträckning kostnaderna kommer att öka.

De sammanlagda strafftiderna beror inte bara på hur myndigheterna prioriterar och på hur domstolarna tillämpar de föreslagna bestämmelserna utan också på antalet brott som begås, brottslighetens struktur och hur stor andel av brotten som klaras upp och kan lagföras.

Förslaget om ett ändrat försöksbrott

För Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och domstolarna bör förslaget, som syftar till att återföra rättsläget till situationen före den 14 april 2023, inte medföra några kostnader som inte ryms inom befintliga anslag. Det gäller även i fråga om kostnaderna för rättsliga biträden. Antalet förordnanden kommer inte att öka nämnvärt till följd av våra förslag. Det vi främst ser framför oss är behov av utbildningsinsatser.

Förslagen som avser förberedelse och stämpling till brott

Våra förslag innebär att det straffbelagda området för förberedelse och stämpling till brott utökas. Detta kommer att få till följd att bl.a. Polismyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket kommer att kunna ingripa i fler fall, men många gånger också på ett tidigare stadium.

Även dessa förslag kommer att medföra behov av utbildningsinsatser. Vid en samlad bedömning kan förslagen dock inte förväntas medföra några kostnadsökningar som inte bör rymmas inom befintliga anslag. Det gäller även i fråga om kostnaderna för rättsliga biträden. Antalet förordnanden kan visserligen antas öka till följd av våra förslag, men inte i sådan omfattning att kostnadsökningarna inte bör rymmas inom befintliga anslag. Mot antalet förordnanden ska vägas att antalet långa huvudförhandlingar bör kunna minska om man ingriper i ett sådant skede att det i stället för ett fullbordat brott kan åtalas för en osjälvständig brottsform avseende ett icke fullbordat brott.

Förslagen som avser frivilligt tillbakaträdande från brott

Vårt förslag att införa en ny form av frivilligt tillbakaträdande för att möjliggöra att också de som inte själva kan styra ett händelseförlopp ska ha möjlighet att genom att avslöja brottsplanerna tillbakaträda från försök, förberedelse eller stämpling till brott kan framför allt förväntas få konsekvenser för Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten. Men även Säkerhetspolisen, Tullverket och Ekobrottsmyndigheten måste vidta förberedande åtgärder inför ett ikraftträdande. Det vi framför allt ser framför oss är ett behov av utbildning och metodstöd. Allt för att skapa en beredskap inför situationen att någon vill avslöja en brottsplan. Även med beaktande av de förberedande åtgärder som behöver vidtas kan förslaget vid en samlad bedömning inte förväntas medföra några större kostnadsökningar än vad som rymms inom befintliga anslag. Det gäller även i fråga om kostnaderna för rättsliga biträden. Antalet förordnanden kan visserligen antas öka något till följd av våra förslag, men inte i sådan omfattning att kostnadsökningarna inte bör rymmas inom befintliga anslag. På samma sätt som när det gäller förslagen avseende förberedelse och stämpling till brott bör det här förslaget kunna bidra till att minska antalet långa huvudförhandlingar.

Förslaget kan medföra ett utökat arbete med att skydda människor som blir hotade. Det kan även innebära ett ökat särskilt person- och säkerhetsarbete. Förslaget kan även komma att medföra behov av en utökad avhoppbarverksamhet eftersom flertalet av dem som frivilligt lämnar uppgifter även kan antas vara motiverade att lämna den organiserade brottsligheten. För det är inom den organiserade brottslig-

heten flertalet frivilliga tillbakaträdare kan antas finnas. Dessa kommer att behöva samhällets stöd och skydd i anslutning till att de lämnar sina uppgifter och i förlängningen den organiserade brottsligheten. De ökade kostnaderna för Polismyndigheten med anledning av våra förslag kan förväntas uppgå till cirka 20 miljoner kronor år. Dessa kostnader, som i huvudsak härrör från ett ökat behov av att skydda människor som är hotade, kan inte antas rymmas inom befintliga anslag.

Detta ska inte förväxlas med det redan beslutade stödet till avhopp-
parverksamhet som omfattas av utgiftsområde 4, anslag 1:1, Polismyndigheten.⁶ Enligt regleringsbrevet får i dag högst 72 500 000 kronor användas för bidrag till kommuner, myndigheter och andra organisationer som hjälper personer att lämna ett liv i kriminalitet (avhopp-
parverksamhet) och för kostnader för att förstärka och utveckla arbetet med stöd till avhoppare. För det senare får Polismyndigheten dock använda högst 10 000 000 kronor.

Förslagen som avser underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott

Även med beaktande av att de skärpningar vi föreslår när det gäller underlåtenhet att anmäla eller förhindra brott såväl utökar det straffbara området som gör den tillämpliga straffskalan strängare talar den statistik vi redovisat i avsnitt 11.3 för att förslagen inte kan förväntas medföra några större kostnadsökningar för Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten, domstolarna eller andra myndigheter än vad som rymms inom befintliga anslag. Det gäller även i fråga om kostnaderna för rättsliga biträden.

Övriga förslag

Våra övriga förslag kan inte förväntas medföra några kostnadsökningar som inte rymms inom befintliga anslag. Även här ser vi dock framför oss att det finns ett behov av utbildningsinsatser.

⁶ Se prop. 2023/24:1, Utgiftsområde 4, s. 55.

12.3.5 Kostnader för skolor, hem för vård eller boende, kommunernas socialtjänster samt övriga myndigheter

I anslutning till vårt förslag om en ny form av frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse eller stämpling till brott föreslår vi även en skyldighet för skolor, hem för vård eller boende och andra myndigheter än Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten och Ekobrottsmyndigheten att så snart det kan ske anmäla ett sådant avslöjande till Polismyndigheten.

Vårt förslag medför primärt ett behov av information och utbildningsinsatser. Omfattningen av utbildningsinsatserna bedöms inte vara sådana att någon kompensation enligt den kommunala finansieringsprincipen är nödvändig. I förekommande fall är de inte heller mer omfattande än att de kan antas rymmas inom en berörd myndighets befintliga anslag. Förslagen förväntas inte medföra några ökade kostnader för det brottsförebyggande arbete som till följd av andra förslag ska bedrivas i skolor och inom socialtjänsten, dit hem för vård eller boende kan räknas.

I anslutning till detta kan vi konstatera att kommunerna har anvisats medel för 2024–2026 inom utgiftsområde 9, anslag 4:7, Bidrag för utveckling av socialt arbete m.m. Anslaget ska bl.a. finansiera kommunernas omställning till en långsiktigt hållbar, mer förebyggande och kunskapsbaserad socialtjänst i enlighet med den kommande nya socialtjänstlagen.⁷ En utbildningsinsats med anledning av vårt förslag bör enligt vår bedömning kunna omfattas även av den finansieringen.

Kommunernas socialtjänster har en central roll i arbetet med avhopparärenden, inom ramen för sitt totala skyddsansvar. Polismyndigheten har dock i sitt regleringsbrev för 2024 tilldelats ett anslag om 72 500 000 kronor för bidrag till bl.a. kommuner som hjälper personer att lämna ett liv i kriminalitet (avhopparverksamhet). Mot den bakgrunden, och eftersom det inte är fråga om någon uppgift som åläggs kommunerna, är den kommunala finansieringsprincipen inte tillämplig.

Eftersom förslaget kommer att ha en viss påverkan på bl.a. socialtjänstens verksamhet får de anses ha effekt på den kommunala självstyrelsen, även om denna effekt är begränsad. Enligt 14 kap. 3 § regeringsformen bör en inskränkning i den kommunala självstyrelsen inte gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till de ändamål som

⁷ Se prop. 2023/24:1, Utgiftsområde 9, s. 183 f.

har föranlett den. Syftet med reformen bedöms inte kunna uppnås med någon mindre ingripande åtgärd och förslagens begränsade påverkan på den kommunala självstyrelsen får därför anses proportionerlig i förhållande till ändamålet med förslagen.

12.3.6 Finansiering

Som angetts inledningsvis ska en utredning som lämnar förslag som innebär kostnadsökningar eller intäktsminskningar för staten, kommuner eller landsting föreslå en finansiering av förslagen. Det ankommer alltså på oss att lämna förslag till finansiering av de kostnadsökningar som våra förslag kan antas leda till för staten, vilket också framhålls i våra direktiv.

Som framgår av vår redogörelse ovan beräknas våra förslag leda till kostnader för Kriminalvården med cirka 120 miljoner kronor per år, för Statens institutionsstyrelse med cirka 88 miljoner kronor per år och för Polismyndigheten cirka 20 miljoner kronor. Med hänsyn till beloppens storlek står det klart att de förändringar som vi föreslår inte kan finansieras inom ramen för befintliga resurser. Inte heller torde det, med hänsyn till beloppets storlek, vara möjligt att finansiera förslagen genom att överföra medel till de myndigheten från någon annan del av rättsväsendet. Ett genomförande av de förslag som vi har lämnat kräver därför att det tillskjuts medel till Kriminalvården, Statens institutionsstyrelse och Polismyndigheten från andra utgiftsområden.

Mot bakgrund av det stora antal straffskärpande reformer som i vissa fall utreds och bereds för närvarande, och i andra fall har beslutats och kommer att träda i kraft under kommande år, finns det anledning att överväga en mer samlad finansiering av resultatet av det arbetet och övriga reformer med anledning av regeringens samlade arbete mot den organiserade brottsligheten. Eftersom reformerna i många fall påverkar varandra och varandras effektivitet är det svårt att på ett realistiskt sätt beräkna och delfinansiera kostnader som dessutom till viss del skulle kunna vara en följd av, eller beroende av andra reformförslag och genomförandet av dessa. Ökade kostnader får finansieras inom ramen för reformutrymmet på statsbudgeten.

I anslutning till dessa överväganden finns det även anledning att göra en helhetsbedömning avseende anslaget Rättsliga biträden m.m.

eftersom antalet ökade förordnanden måste vägas mot den sammantagna effektivisering av bl.a. förundersökningen som reformerna med anledning av regeringens samlade arbete mot den organiserade brottsligheten har inneburit.

12.4 Konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet

Förslag: Regeringen bör lämna ett uppdrag t.ex. till Åklagarmyndigheten, Polismyndigheten, Statens skolverk och Socialstyrelsen att sprida information och kunskap om den nya möjligheten till frivilligt tillbakaträdande.

Bedömning: Våra förslag medför i viss utsträckning konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet.

Ett av skälen bakom att kriminalisera ett visst beteende är att kriminaliseringen ska påverka människor på sådant sätt att de inte begår brott, dvs. att den ska ha en allmänt brottsavhållande verkan. Denna kan antas uppstå genom avskräckning och genom moralbildning eller moralförstärkning. Generellt är det dock svårt att härleda effekter av detta slag till specifika lagändringar.

Det finns, vilket Gängbrottsutredningen utvecklade i sitt betänkande Skärpta straff för brott i kriminella nätverk (SOU 2021:68 s. 153 f.), inte något empiriskt stöd för att stränga straff skulle medföra minskad brottslighet. Detta gäller särskilt i fråga om impulsiva gärningar eller sådana som sker under påverkan av alkohol. I fråga om gärningar som föregås av mer planerande och kalkylerande av risktagande kan det emellertid inte uteslutas att våra förslag har betydelse för benägenheten att begå brott.

Det finns därför ett visst fog för att anta att flera av våra förslag skulle kunna ha en något avskräckande effekt på den brottslighet som begås inom kriminella nätverk. Det får även antas att ökad lagföring har viss brottsförebyggande effekt. En förutsättning för det är naturligtvis att brott som omfattas av regleringen verkligen upptäcks och lagförs. Det är emellertid inte möjligt att ha någon mer välgrundad uppfattning om i vilken utsträckning förslagen kan bidra till att minska antalet brott, särskilt som straffets avskräckande effekt i de flesta fall torde vara starkt kopplad till risken för upptäckt och lagföring.

Av en nyligen utkommen forskningsöversikt från Brå framgår att lagöverträdare sällan har en bra bild av vad man kan få för straff för olika brottstyper.⁸ Utifrån rapporten, som visserligen framför allt hänvisar till forskning från USA, framstår inte minst vårt förslag om frivilligt tillbakaträdande som viktigt. Detta inte minst eftersom vi ser framför oss att det är unga personer som får den möjlighet som vårt förslag innebär. I anslutning till det kan dock konstateras att svensk rättspraxis visar att det finns en medvetenhet också hos ungdomar inom kriminella nätverk om vilka påföljder de kan få. Mot den bakgrunden kan de föreslagna straffändringarna antas ha viss betydelse.

Våra förslag kan vidare påverka de prioriteringar som Polismyndigheten, Säkerhetspolisen, Tullverket, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten gör inom sina respektive verksamheter, vilket i sin tur kan påverka brottsligheten på olika sätt. Förslagen kan också ge en signal till andra myndigheter och övriga aktörer i samhället att prioritera åtgärder som syftar till att förebygga och bekämpa sådan brottslighet som är typisk för kriminella nätverk. Det är emellertid mycket svårt att ha någon mer grundad uppfattning om i vilken utsträckning våra förslag kommer att ha sådana effekter på det brottsförebyggande arbetet.

Vårt förslag om en ny möjlighet till frivilligt tillbakaträdande kan leda till ökade avhopp, besparingar, minskad brottslighet och ha betydelse för brottsoffer. Det finns därför ett behov av att sprida information och kunskap om den nya möjligheten dels till enskilda, dels till skolor, hem för vård eller boende, kommunernas socialtjänster samt övriga myndigheter. Regeringen bör lämna ett sådant uppdrag t.ex. till Åklagarmyndigheten, Polismyndigheten, Statens skolverk och Socialstyrelsen.⁹

⁸ Se Brå:s rapport *Forskning om ålder och brott samt dess betydelse för brottsprevention* (2024:1). Särskilt avsnittet *Individualprevention inom ramen för rättssystemet: avskräckning, inkapacitering, och rehabilitering*, s. 63 f., är av intresse.

⁹ Jfr de rekommendationer som Riksrevisionen lämnar i rapporten *Otillräckliga insatser när barn misstänks för grova brott* (RiR 2024:9).

12.5 Andra konsekvenser som anges i kommittéförordningen

Bedömning: Våra förslag kommer inte att medföra några andra konsekvenser av det slag som anges i 15 § kommittéförordningen.

Vi bedömer att våra förslag i övrigt inte får några sådana konsekvenser som anges i 15 § kommittéförordningen som ska redovisas i betänkandet, dvs. konsekvenser för den kommunala självstyrelsen (utöver vad vi berört i avsnitt 12.3.5 ovan), för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

13 Ikraftträdande och övergångsbestämmelser

13.1 Ikraftträdande

Förslag: Lagändringarna ska träda i kraft den 1 november 2025.

Det är angeläget att de brottsbekämpande och rättsvårdande myndigheterna har lämpliga och nödvändiga verktyg till sitt förfogande för att motverka och beivra brottslighet i allmänhet och gängbrottslighet i synnerhet. Mot den bakgrunden bör de förslag vi lämnar träda i kraft så snart som möjligt. Med hänsyn till den tid som kan beräknas gå åt för remissförfarandet, beredningen inom Regeringskansliet samt den tid som kan behövas för information, utbildning och andra liknade insatser inom rättsväsendet är det rimligt att de nya bestämmelserna träder i kraft per den 1 november 2025. Vi föreslår därför detta datum för ikraftträdande.

13.2 Övergångsbestämmelser

Bedömning: Några särskilda övergångsbestämmelser krävs inte.

Av 2 kap. 10 § regeringsformen följer att ingen får dömas till straff eller annan brottspåföljd för en gärning som inte var belagd med brottspåföljd när den begicks och att det inte heller får dömas till svårare brottspåföljd för gärningen än den som var föreskriven då gärningen begicks. En liknande bestämmelse finns i artikel 7 punkt 1 i Europeiska konventionen den 4 november 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (Europakonventionen).

Den nu beskrivna principen har också kommit till uttryck i 5 § lagen (1964:163) om införande av brottsbalken (BrP) där det stadgas att ingen får dömas för en gärning för vilken det inte var stadgat straff när den begicks. Enligt paragrafens andra stycke ska straff, med vissa undantag som här inte är av betydelse, bestämmas efter den lag som gällde när gärningen företogs, om inte den lag som gäller när domen meddelas leder till frihet från straff eller till lindrigare straff. Denna bestämmelse anses generellt tillämplig inom straffrätten om inte något annat har föreskrivits beträffande en viss författning. Domstolen ska alltså tillämpa den bestämmelse som ger det mest förmånliga resultatet för den tilltalade.

Vi gör bedömningen att någon annan övergångsbestämmelse än regleringen i 5 § BrP inte är nödvändig när det gäller våra förslag.

14 Författningskommentar

14.1 Förslaget om lag till ändringar i brottsbalken

23 kap. Om ansvarsformer och osjälvständiga brottsformer

I kapitlet återfinns i huvudsak bestämmelser om ansvarsformer och osjälvständiga brottsformer. Kapitlet har delats in i fyra avsnitt. I det första avsnittet, Gärningsmannaskap, anstiftan och medhjälp, finns till att börja med just bestämmelser (1–2 §§) om gärningsmannaskap, anstiftan och medhjälp. Vidare innehåller avsnittet bestämmelser (3 och 5 §§) om ansvar när en straffbestämmelse förutsätter att gärningsmannen innehar särskild ställning och om betydelsen av medverkan i mindre utsträckning (mån). Det finns även en särskild bestämmelse om uppsåt och oaktsamhet (4 §). Det andra avsnittet, Försök, förberedelse och stämpling till brott, innehåller bestämmelser (6–8 §§) om just dessa osjälvständiga brottsformer, men också en bestämmelse om frivilligt tillbakaträdande från dessa. I avsnittet Underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott återfinns en bestämmelse (9 §) om ansvar för det avsnittrubriken säger. I det avslutande avsnittet, Vinning för annan, återfinns en bestämmelse (10 §) som avser just situationen där annan bereds vinning och som egentligen inte alls gäller ansvarsformer eller osjälvständiga brott.

Även om kapitlet är nytt kan – i de delar bestämmelserna inte har ändrats i sak – ledning för tillämpningen sökas i tidigare rättspraxis.

Gärningsmannaskap, anstiftan och medhjälp

1 §

Som gärningsman döms den som ensam eller genom någon annan utför en gärning som är straffbelagd. Om flera utför gärningen i samverkan med varandra ska var och en av dem dömas som gärningsman.

Som gärningsman döms även den som i väsentlig mån främjar en straffbelagd gärning.

I paragrafen regleras vad som tidigare har följt indirekt av 23 kap. 4 § första och andra styckena i fråga om gärningsmannaskap. Det som regleras är gärningsmannaskapsformerna gärningsmannaskap i strikt mening, medelbart gärningsmannaskap, medgärningsmannaskap och utvidgat gärningsmannaskap, vilka alla har utbildats i rättspraxis. Dessa medverkansformer ska ha samma innebörd som enligt gällande rätt. Det innebär att tidigare förarbeten och rättspraxis alltjämt kan ge vägledning. Förslaget, som inte innebär någon ändring i sak, har behandlats i avsnitt 10.3.

Enligt *första stycket* ska en person som utför en straffbelagd gärning och därmed själv uppfyller förutsättningarna för ansvar enligt den aktuella straffbestämmelsen dömas som gärningsman (gärningsmannaskap i strikt mening). Som gärningsman ska även dömas en person som utför gärningen genom någon annan (medelbart gärningsmannaskap). I dessa fall fungerar den som utför själva gärningen i praktiken endast som ett redskap åt den egentliga gärningsmannen. Den som ”styr” en person på det sättet att utföra en straffbelagd gärning ska också dömas som gärningsman.

Som gärningsman döms även den som i samverkan med en eller flera andra personer begår en straffbelagd gärning (medgärningsmannaskap). Gärningsmännen ska tillsammans uppfylla förutsättningarna för ansvar enligt den aktuella straffbestämmelsen och var och en av dem ska uppfylla det subjektiva rekvisit som krävs enligt denna. Det ska vara fråga om ett gemensamt brottsligt företag, där gärningsmännen i viss utsträckning är ömsesidigt beroende av varandras agerande. Företagandet av den gemensamma gärningen kan, men måste inte, innefatta en arbetsfördelning mellan medgärningsmännen. För medgärningsmannaskap bör inte krävas att det har företagits något samråd i egentlig mening, dvs. ett samfällt beslut att genomföra gärningen, utan vad som bör krävas är att gärningen har utförts i samförstånd genom samverkan mellan två eller flera personer. Om förutsättningarna för medgärningsmannaskap är uppfyllda får de samverkande personerna svara för vad de tillsammans har gjort. Var och en ska då dömas som gärningsman.

Enligt *andra stycket* ska den som i väsentlig mån främjar en gärning som är straffbelagd också dömas som gärningsman (utvidgat

gärningsmannaskap). Så är fallet när personen i fråga har spelat en så aktiv roll vid genomförandet av brottet att det är naturligt att betrakta honom eller henne som gärningsman, trots att han eller hon i strikt mening inte själv uppfyller förutsättningarna för ansvar enligt den aktuella straffbestämmelsen. Främjandet kan ske i såväl den mer kvalificerade anstiftansformen som i medhjälpsformen.

2 §

Den som, utan att vara gärningsman enligt 1 §, har förmått annan att utföra en gärning som är straffbelagd i denna balk döms för anstiftan av brott. Den som annars har främjat en sådan gärning döms för medhjälp till brott.

Vad som sägs i första stycket ska gälla även beträffande gärning som är straffbelagd i annan lag eller författning, under förutsättning att fängelse är föreskrivet för gärningen.

Vad som sägs i denna paragraf ska inte gälla, om något annat är särskilt föreskrivet.

I paragrafen, som har sin motsvarighet i delar av första stycket samt andra och fjärde styckena i den tidigare 23 kap. 4 §, regleras anstiftan och medhjälp till brott. Dessa medverkansformer ska ha samma innebörd som enligt gällande rätt. Det innebär att tidigare förarbeten och rättspraxis alltjämt har betydelse. Förslaget, som inte innebär någon ändring i sak, har behandlats i avsnitt 10.4.

För anstiftan ska enligt *första stycket* den dömas som, utan att vara gärningsman eller medgärningsman, har förmått någon annan till utförandet av en gärning som är straffbelagd i brottsbalken. Innebörden av förutsättningen att förmå någon annan till utförande av en gärning är densamma som enligt gällande rätt och anstiftan utgör alltjämt en kvalificerad form av främjande. Den språkliga modernisering som har gjorts syftar inte till någon ändring i sak.

Den som annars har främjat en gärning som är straffbelagd i brottsbalken ska liksom tidigare dömas för medhjälp till brottet. Den språkliga modernisering som har gjorts syftar inte till någon ändring i sak. Innebörden av att främja en gärning är densamma som enligt gällande rätt, dvs. det är fråga om att bidra till en gärning med råd eller dåd.

Regleringen av anstiftan och medhjälp till brott motsvarar den som tidigare återfanns i 23 kap. 4 § andra stycket.

Enligt *andra stycket* ska vad som sägs om en gärning som är straffbelagd i brottsbalken även gälla beträffande en gärning som är straff-

belagd i annan lag eller författning, under förutsättning att fängelse är föreskrivet för gärningen. Detta reglerades tidigare i 23 kap. 4 § första stycket.

Enligt *tredje stycket* ska vad som sägs i bestämmelsen inte gälla om något annat är särskilt föreskrivet i denna balk eller i annan lag eller författning. Detta reglerades tidigare i 23 kap. 4 § fjärde stycket.

3 §

I de fall en straffbelagd gärning för ansvar förutsätter att gärningen har utförts av någon som innehar en särskild ställning eller har uppsåt att utföra viss gärning, ska även den som har utfört gärningen tillsammans med honom eller henne, eller främjat gärningen, dömas som gärningsman eller för anstiftan av eller medhjälp till brottet.

När straffansvar är föreskrivet för någon i särskild ställning, och denna ställning innehas av en juridisk person, ska föreskriften gälla företrädare för den juridiska personen.

I paragrafen, vars första stycke i huvudsak har sin motsvarighet i den tidigare 23 kap. 4 § tredje stycket andra meningen, regleras frågor om vissa förutsättningar för brott. Förslaget har behandlats i avsnitt 10.5.

Regleringen i *första stycket* av frågan om särskild ställning som förutsättning för brott motsvarar gällande rätt. Vissa följdändringar har dock gjorts till följd av den ändrade begreppsanvändningen när det gäller utförande och främjande av brott. Vidare har det gjorts ett tillägg av den situationen att en straffbelagd gärning för ansvar förutsätter att gärningen har utförts av någon som har uppsåt att utföra viss gärning. Tillägget syftar till att lagfästa gällande rätt i fråga om vad som brukar kallas ”plockande” av rekvisit och som i dag stödjer sig på 23 kap. 4 § brottsbalken. I de ursprungliga förarbetena uttrycks det som omständigheter av betydelse för alla medverkande (såväl utförare som främjare) och som därmed kan förekomma hos någon av dem men gälla alla (se SOU 1944:69 s. 97). På samma sätt som tidigare gäller dessa omständigheter framför allt överskjutande uppsåt, ställning som specialsubjekt och vissa kvalificerande omständigheter som är relevanta för bedömningen av huvudgärningens svårhetsgrad.

I *andra stycket* har införts en ny reglering som avser frågan om straffansvar när sådant är föreskrivet för någon i särskild ställning och denna ställning innehas av en juridisk person. I de fallen ska straffansvaret gälla för företrädare för den juridiska personen. Det gäller

oavsett om det är fråga om en formell företrädare eller om företräderskapet endast är faktiskt. Bestämmelsen ger uttryckligt lagstöd för att en fysisk person ska kunna vara ansvarig. Den reglerar inte vem inom den juridiska personen som anses ska bära det straffrättsliga ansvaret. Regleringen motsvarar vad som i dag följer av rättspraxis och innebär en kodifiering av gällande rätt.

Bestämmelsen har även moderniserats språkligt.

4 §

Ansvar enligt 1–3 §§ bedöms utifrån vars och ens uppsåt eller oaktsamhet.

I paragrafen, som har sin motsvarighet i den tidigare 23 kap. 4 § tredje stycket andra meningen, regleras utgångspunkten för bedömningen av frågan om ansvar. Förslaget, som inte innebär någon ändring i sak, har behandlats i avsnitt 10.6.

På samma sätt som tidigare ska ansvaret för anstiftan och medhjälp bedömas efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger den som utför eller främjar ett brott till last.

5 §

Om någon har förmåtts att utföra eller främja brott genom tvång, svek eller missbruk av hans eller hennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning får straffet bestämmas lägre än det lägsta straff som är föreskrivet för brottet. Detsamma gäller för den som endast i mindre utsträckning har främjat ett brott och för den gärningsman som är att anse som främjare. I ringa fall ska inte dömas till ansvar.

Även i de fall där ansvar stadgas för någon i särskild ställning får straffet för annan medverkande bestämmas lägre än det lägsta straff som är föreskrivet för brottet.

I paragrafen, som i huvudsak motsvarar den tidigare 23 kap. 5 §, regleras medverkan till brott i mindre mån. Bestämmelsen har moderniserats språkligt och anpassats utifrån att begreppen att utföra eller främja brott nu används istället för att medverka till brott.

Förslaget, som inte innebär någon ändring i sak, har behandlats i avsnitt 10.7.

Försök, förberedelse och stämpling till brott

6 §

Den som med uppsåt att begå brott har påbörjat utförandet av ett brott utan att det har fullbordats döms, i de fall det är särskilt föreskrivet, för försök till brottet, om gärningen inneburit fara för att brottet skulle ha fullbordats eller om sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd.

Straff för försök får sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott men får inte sättas under fängelse, om lägsta straff för det fullbordade brottet är fängelse i två år eller mer.

Om en gärning där faran varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd uppenbart är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar.

I paragrafen, som i huvudsak motsvarar den tidigare 23 kap. 1 §, regleras straffansvar för försök till brott. Förutom rent språkliga och redaktionella ändringar innehåller den nya bestämmelsen ett klagörande av kravet på överskjutande uppsåt och av att en myndighets åtgärd för att undanröja fara för brottets fullbordande inte utgör hinder för ansvar. Förslaget har behandlats i avsnitt 7.4–6.

Liksom tidigare gäller enligt *första stycket* att den som har påbörjat utförandet av visst brott utan att det har fullbordats ska dömas för försök till brottet. I bestämmelsen tydliggörs dock att det för ansvar förutsätts ett överskjutande uppsåt att utföra brott. Detta gäller även sedan tidigare men har inte angetts uttryckligen i bestämmelsen. Tydliggörandet medför ingen ändring av gällande rätt.

Till skillnad från tidigare kan ansvar för försök dömas ut inte bara när det har förelegat fara för brottets fullbordande eller sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter, utan också i de fall när faran varit utesluten endast till följd av en myndighets åtgärd.

Det är en myndighets åtgärd som ska ha lett fram till att faran för brottets fullbordande är utesluten. Det krävs med andra ord att det är fråga om ett aktivt handlande från en myndighet (eller av företrädare för myndigheten i tjänsten) för att en sådan situation ska föreligga. Åtgärden kan vidtas i form av ett ingripande, beslut eller annan myndighetsutövning, men även andra former av aktivt handlande omfattas av förutsättningen i fråga. Det kan t.ex. handla om beslut om omhändertagande enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) eller beslut om personsäkerhetsarbete. Det kan också vara fråga om andra åtgärder som vidtas av socialtjänsten

för att stoppa försök till brott i hederskontext. Även åtgärder som beslutas och vidtas av utländsk myndighet omfattas av begreppet myndighets åtgärd. Bestämmelsen är alltså inte inskränkt till att avse enbart svenska myndigheter eller enbart brottsbekämpande myndigheters ingripanden för att förhindra brott. I de fall det inte föreligger något orsakssamband motsvarande adekvat kausalitet mellan åtgärden och den uteslutna faran kan det övervägas om faran i stället är utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter. Med myndighet förstås här liksom i regeringsformen varje organ som ingår i den offentlighetsstatliga och kommunala organisationen, inklusive regeringen och domstolarna (se prop. 1979/80:2 Del A s. 125). I fråga om utländska myndigheter får bedömningen göras utifrån det enskilda landets rättsordning.

Ändringen innebär att förutsättningar för ansvar kommer att föreligga även om t.ex. det illegala brottsobjektet har bytts ut mot ett legalt objekt. Täcker gärningsmannens uppsåt att det är fråga om t.ex. ett vapen eller narkotika föreligger det alltså uppsåt även om faran i det enskilda fallet är utesluten till följd av en myndighets åtgärd (i det fallet utbytet av det illegala brottsobjektet). Gärningsmannens uppsåt behöver alltså inte ha formats innan myndighetens utbyte av det illegala brottsobjektet.

I andra stycket regleras liksom tidigare tillämplig straffskala vid försök till brott. Stycket har endast moderniserats språkligt och inte ändrats i sak.

Tredje stycket innehåller ett undantag för vissa gärningar (otjänliga försök) som uppenbart är mindre allvarliga. Med att något är mindre allvarligt ska förstås att det inte är allvarligt. Avsikten är att sådana otjänliga försök som helt uppenbart inte är straffvärda inte ska föranleda ansvar. Kravet på att det ska vara uppenbart innebär att försöket i praktiken ska ha varit ofarligt. Ett exempel på en sådan situation är den som prövades i RH 2007:61, där brottsplanen formulerades efter att ett utbytt brottsobjekt påträffades. Till skillnad från i rättsfallet "Vapenattrappen" (NJA 2023 s. 393) får det alltså inte vara t.ex. påträffandet av ett brottsobjekt (som vapen eller narkotika) som råkar vara utbytt som i sig väcker den brottsliga viljan om det ska vara aktuellt med ansvar för försök till brott. Det förutsätter alltså att gärningsmannen inte tidigare på något sätt varit inblandad den aktuella brottsligheten eller tillhör samma kriminella nätverk eller motsvarande som den eller de som varit inblandade i brottsligheten i fråga. En annan

situation där ansvar kan vara uteslutet till följd av den föreslagna undantagsregeln är en som motsvarar den i notisfallet NJA 1956 B 6, det s.k. Brobyfallet, där det tilltänkta offret hade avlidit innan försöket till dråp utfördes. Detta under förutsättning att den brottsliga viljan väckts efter att det tilltänkta offret avlidit.

I de fall faran är utesluten till följd av en myndighets åtgärd i anslutning till interimistisk passivitet, t.ex. för att narkotika eller vapen har bytts ut till lagliga substanser eller attrapper, är gärningen dock i princip aldrig att bedöma som mindre allvarlig. Inte heller i övrigt är sådana försöksgärningar som utförs inom ramen för ett kriminellt nätverk att bedöma som mindre allvarliga.

7 §

Den som med uppsåt att utföra eller främja brott,

1. förvärvar, anskaffar, tar emot, tillverkar, sammanställer, innehar, transporterar, överlåter, överlämnar eller på annat liknande sätt tar befattning med något som är ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott,

2. lämnar, tar emot, förmedlar eller disponerar betalningsmedel eller annat som avser betalning för ett brott, eller som är avsedda att täcka kostnader för ett brott,

3. kartlägger, rekognoscerar eller på annat liknande sätt samlar in information som är ägnad att användas vid ett brott, eller

4. vidtar andra planeringsåtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott,

döms, i de fall det är särskilt föreskrivet, för förberedelse till brottet, om han eller hon inte har gjort sig skyldig till fullbordat brott eller försök.

Den som tillsammans med annan kommer överens om att en gärning ska utföras eller som försöker anstifta någon annan eller åtar eller erbjuder sig att utföra en gärning döms, i de fall det är särskilt föreskrivet, för stämpling till brott.

För ansvar enligt första och andra stycket krävs att gärningen inneburit fara för att brottet skulle ha fullbordats eller att sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd.

Straffet för förberedelse eller stämpling får sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott. Högre straff än fängelse i två år får bestämmas endast om fängelse i fyra år eller mer kan följa på det fullbordade brottet.

Om gärningen med hänsyn till det fullbordade brottets straffvärde eller omständigheterna i övrigt är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar.

I paragrafen, som delvis motsvarar den tidigare 23 kap. 2 §, regleras straffansvar för förberedelse och stämpling till brott. Förslaget har behandlats i sak i avsnitt 8.2.3.

I *första stycket* finns en beskrivning av förberedelsegärningen och förutsättningarna för denna. Med att ”utföra eller främja” avses detsamma som i den tidigare 23 kap. 2 §. Endast åtgärder som på något sätt har manifesterat sig i handling eller underlåtenhet kan komma i fråga som förberedelsegärningar. Egna tankar om hur man skulle kunna begå brott som inte på något sätt har omsatts i praktiken eller delgetts andra personer som tips eller uppmuntran att begå brott, är inte straffbara förberedelser enligt paragrafen. Om någon endast nedtecknat sina brottsplaner och dessa inte har spridits eller manifesterats på något sätt genom vidtagande av andra åtgärder är detta alltså inte en straffbar förberedelse i sig. Med ”brott” avses här, liksom enligt gällande rätt, fullbordat brott.

För ansvar krävs liksom tidigare överskjutande uppsåt att utföra eller främja brott. Liksom enligt gällande rätt behöver inte uppsåtet avse en konkret gärning, utan kan avse att brott av viss brottstyp förr eller senare kommer till stånd. Det är t.ex. tillräckligt att den som tillhandahåller olika former av brottsverktyg, inser, uppfattar eller antar att verktygen kommer att användas vid ett brott, för att han eller hon ska ha gjort sig skyldig till straffbar förberedelse. Detsamma gäller om han eller hon har varit likgiltig inför faran och dess konsekvenser.

Första punkten. Befattningsbegreppet som tidigare har innefattat att skaffa, tillverka, lämna, ta emot, förvara, transportera, sammanställa eller ta annan liknande befattning, har utvidgats till att också innefatta att förvärva eller överlåta ett hjälpmedel. De två sistnämnda formerna förutsätter inte att gärningsmannen har hjälpmedlet i sin besittning. Skaffa har ersatts med att anskaffa, dock utan att någon ändrad betydelse är avsedd. Detsamma gäller i fråga om att lämna som ersatts med att överlämna. Förvara har ersatts med att inneha. Avsikten är att visa att befattningen i det fallet inte behöver nå upp till den mer kvalificerade formen förvara. Befattningen behöver inte heller fortsatt vara omedelbar.

Rekvisitet ”något som är ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott” medför en vidare tillämpning av hjälpmedelsbegreppet än den enligt nuvarande 23 kap. 2 §. Det innebär att utöver det som tidigare har utgjort hjälpmedel kan även sådant som har helt andra, rent vardagliga användningsområden utgöra hjälpmedel vid ett brott.

Det krävs alltså inte att saken inte kan ha en legitim användning i gärningsmannens besittning. För att något ska anses utgöra ett hjälpmedel är det tillräckligt att det är lämpat för den specifika typen av brott. Det varierar därmed från brottstyp till brottstyp vad som kan utgöra hjälpmedel. Även omständigheterna kring befattningen är av betydelse, särskilt vid bedömningen av om mer vardagliga föremål i det enskilda fallet är ägnade att användas som hjälpmedel vid ett brott. Normalt behöver man kunna se dem som led i en konkret brottsplan. Bland mer vardagliga föremål som i dag inte sällan används som hjälpmedel vid utförandet av ett brott kan nämnas t.ex. buntband, rep, handskar, lämpliga kläder och skor (dubbla uppsättningar/ombyten). Dessa föremål omfattas av bestämmelsen i dess nya lydelse och det gör också skyddsvästar och olika typer av maskering. Precis som enligt gällande rätt kan även immateriella objekt utgöra hjälpmedel, liksom olika typer av koder och lösenord.

Hjälpmedlets relevans för användandet vid brottet ska bedömas från objektiva utgångspunkter. Liksom tidigare gäller att det faktum att gärningsmannen felaktigt tror sig kunna använda ett visst föremål inte har någon betydelse för bedömningen av om befattning med hjälpmedel har skett eller inte. Även samlingar av föremål kan, liksom tidigare, utgöra hjälpmedel vid brott.

En distinktion måste även i fortsättningen göras mellan vad som utgör hjälpmedel och vad som utgör själva brottsobjektet (se prop. 2000/01:85 s. 42.).

Andra punkten. Utöver det sedan tidigare gällande att ta emot eller lämna (pengar eller annat som betalning), ska även förmedla och disponera betalningsmedel eller annat innefattas i finansieringsbegreppet. Pengar eller annat som betalning har ersatts av betalningsmedel eller annat. Det finns ingen lagfäst definition av begreppet betalningsmedel. Avsikten är att det ska omfatta såväl pengar i form av kontanter i olika valutor och kryptovalutor, som annat som kan användas som betalning. I begreppet betalningsmedel eller annat innefattas såväl sedvanliga som osedvanliga betalningsmedel. Till den senare kategorin kan liksom tidigare hänföras bl.a. värdeföremål som smycken och klockor, men också kläder, skor och annat som betingar status (även om det ekonomiska värdet är lågt). Till samma kategori hör betalning med narkotika och sexuella tjänster.

Förmedla är avsett att träffa den situationen att mellanhänder hanterar betalningen för ett brott utan att befinna sig på vare sig den

betalande eller mottagande sidan. Det innebär att även användning av alternativa betalningssystem omfattas av bestämmelsen. Eftersom det inte är möjligt att ha besittning till alla typer av betalningsmedel är det också straffbelagt att disponera betalningsmedel eller annat som avser betalning för ett brott eller för att täcka kostnader för ett brott. I och med det omfattas bl.a. också kontomedel och digitala valutor.

Bestämmelsen omfattar även fortsatt såväl vederlag (betalning för ett brott – ersättningsdelen) som förlag (täcka kostnader för ett brott – finansieringsdelen). I det senare inryms att betala för transporter, hyra lägenheter, lokaler och andra utrymmen samt göra hjälpmedelsinköp som har koppling till det avsedda brottet. Att utfästa belöning för ett brott är en form av vederlag i bestämmelsens mening (betalning för ett brott).

Tredje punkten. Förberedelseåtgärderna kartlägger, rekognoscerar eller på annat liknande sätt samlar in information som är ägnad att användas vid ett brott, är åtgärder som skapar förutsättningar, och i vissa fall behövs, för att kunna begå ett brott.

Planeringen av brott behöver inte vara särskilt detaljerad. Det innebär att det är tillräckligt att planeringen har nått en viss konkretion för att den ska utgöra en straffbar förberedelseåtgärd. Det kan t.ex. handla om att någon kartlägger personer i syfte att begå brott. Det kan vara fråga om inhämtning av information om brottsoffret genom bl.a. rekognosering och insamling av andra upplysningar som behövs i syfte att begå brottet. Informationen kan avse olika typer av personuppgifter, uppgifter om bostad och arbetsplats, anhöriga och deras bostäder, bilar, fritidshus, särskilda intressen, vanor eller fritidsaktiviteter. Informationsinhämtningen kan ske genom olika former av bevakning och övervakning och den kan ske såväl fysiskt som digitalt.

Att åtgärderna ska vara ägnade att användas vid ett brott uppställer ett objektivt krav som motsvarar det som ställs i fråga om hjälpmedel.

Fjärde punkten. Med andra planeringsåtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott avses åtgärder vars enda egentliga syfte är brott. Åtgärderna kan därutöver ta sig många olika uttryck, men de måste till sin beskaffenhet vara av någorlunda central betydelse för brottets genomförande och det ska vara fråga om något som otvetydigt kan karaktäriseras som brottsfrämjande. Det kan handla om allt från att tillskapa gruppkonversationer och liknande via olika elektroniska kommunikationsapplikationer och sedan använda dessa

för att utbyta information och diskutera kring olika tillvägagångssätt för utförandet av ett brott, anordnande av transporter och framskaffande av vapen. Det kan vara fråga om kommunikation mellan en spion och en informatör som en förberedande åtgärd vid brott mot Sveriges säkerhet. Det kan vid t.ex. mord, andra grova våldsbrott, rån och grövre narkotikabrott bestå i att ordna tillgång till lägenheter eller andra utrymmen där utförandet av brottet kan avvaktas och där gärningsmannen eller gärningsmännen kan hålla sig undan efter brottet.

Det kan handla om att upprätta kontakt med ett potentiellt brottsoffer, som t.ex. kan vara fallet när det är fråga om sexualbrott mot barn (i den utsträckning det inte är kriminaliserat genom bestämmelserna i 6 kap.). Det kan även handla om att i anslutning till olika typer av bedrägerier och penningtvättsbrott vidta åtgärder för att komma åt bankkonton som kan användas vid brott. Vidare kan det handla om att någon rekryteras för att fungera som medhjälpare till brott eller som s.k. målvakt i ett brottsligt upplägg. Det kan också handla om att under felaktiga förespeglingar skapa olika typer av legitima fasader, t.ex. bolag eller konton på sociala medier och andra digitala plattformar, vars enda syfte är att användas vid ett brott. Även förmågehöjande åtgärder som är särskilt ägnade att möjliggöra utförandet av ett brott omfattas av bestämmelsen.

Ett ytterligare exempel är att ta befattning med hjälpmedel som behövs för att ett brott ska komma till stånd, men som inte används vid själva brottet och därmed inte omfattas av första punkten. Vidare omfattas att med tekniska hjälpmedel (som t.ex. AI) vidta åtgärder med bilder och röster i syfte att dessa sedan ska användas vid ett brott.

Enligt *andra stycket* ska inte som tidigare den som ”i samråd med någon annan beslutar gärningen” dömas för stämpling till brott utan i stället ”den som tillsammans med annan kommer överens om att en gärning ska utföras”. Med användningen av uttrycket att ”komma överens” tydliggörs att det ska ställas ett lägre krav på manifesterande än vad som var fallet tidigare. Förändringen syftar till att klargöra att det inte krävs ett formenligt beslut vid en viss tidpunkt för att straffansvar ska föreligga. Det är tillräckligt att gärningsmännen någon gång under en viss tidsperiod har nått ett samförstånd om att begå brott. Detta samförstånd behöver inte vara uttryckligt utan det kan vara underförstått och det är tillräckligt att det framgår genom deras aktiviteter. Detaljer som när, hur, var eller av vem brottet ska utföras behöver inte finnas. Det tilltänkta brottet behöver inte heller vara så

nära förestående att brottsplanen kan betecknas som aktuell. I dag uppnås dessa samförstånd ofta i diskussioner via olika digitala plattformar. Liksom tidigare består den straffbara handlingen i att träda i förbindelse med en annan person.

Med brott avses fullbordat brott i gärningsmannaskap. Det betyder att ansvar inte utdöms i förhållande till osjälvständiga brottsformer.

Tredje stycket. Farebedömningen när det kommer till förberedelse och stämpling till brott ska ske utifrån samma bedömningsgrunder som när det gäller försök till brott. På den objektiva sidan begränsas bestämmelsens tillämplighet av att ansvar för förberedelse och stämpling förutsätter att handlingen inneburit fara för brottets fullbordning eller att sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter eller till följd av en myndighets åtgärd. Det krävs således att det vid den tidpunkt då förberedelse- eller stämplingshandlingen företogs var både möjligt och rimligt beaktansvärt att händelseutvecklingen skulle leda fram till att det tillämnade brottet fullbordades, eller att sådan fara var utesluten av tillfälliga omständigheter eller på grund av myndighets åtgärd. Det är tillräckligt att en sådan fara är ringa. Farebedömningen när det gäller förberedelse och stämpling till brott ska, trots de identiska bedömningsgrunderna, även fortsatt ske på ett betydligt tidigare stadium än vid försök till brott.

Precis som när det gäller försök till brott är de situationer där faran är utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter sådana där den är utesluten på grund av någon omständighet som gärningsmannen inte kontrollerar, dvs. det är närmast en slump att faran är utesluten. En likartad situation är när faran är utesluten till följd av en myndighets åtgärd. Den kan också vara utesluten på grund av olika spanings- eller övervakningsåtgärder från de brottsbekämpande myndigheternas sida. Ett exempel på den senare situationen är när en person söker kontakter på nätet i syfte att komma i kontakt med ett barn att för-gripa sig på eller i syfte att få tag i ett vapen och i stället av en slump kommer i kontakt med och börjar kommunicera med en polis. Eftersom det vid förberedelse, till skillnad från vid försök till brott, inte måste finnas t.ex. ett riktigt barn eller ett riktigt vapen. Slumpen i det aktuella fallet hade dock kunnat leda till att personen hade fått kontakt med ett barn, eller en annan pedofil, i stället för med polisen.

Fjärde stycket. Straff för förberedelse eller stämpling får även fortsatt sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott. För

att högre straff än fängelse i två år ska få bestämmas måste dock fängelse i fyra år eller mer kunna följa på det fullbordade brottet. Tidigare krävdes att fängelse i sex år eller mer kunde följa på det fullbordade brottet. Syftet med ändringen är att skärpa synen på förberedelse och stämpling till brott. Ändringen påverkar tillämpligheten av de principer för straffvärdebedömning som följer av rättsfallet ”GPS-puckarna” (NJA 2020 s. 703).

Femte stycket. En gärningsman ska gå fri från ansvar om gärningen med hänsyn till det fullbordade brottets straffvärde eller omständigheterna i övrigt är mindre allvarlig. Med att en gärning är mindre allvarlig ska förstås att den inte är allvarlig. Tidigare var det fullbordade brottets straffvärde en sådan omständighet som, utöver att faran för att brottet skulle fullbordas var ringa, kunde beaktas vid bedömningen av om gärningen var mindre allvarlig. Betydelsen av det straffvärdet lyfts nu in i fokus för den bedömningen.

För att gärningen ska framstå som mindre allvarlig med hänsyn till det avsedda brottets straffvärde bör detta, med hänsyn till de mycket varierande straffskalorna för de brott där förberedelse och stämpling till brott är straffbelagt, inte vara högre än fängelse i en till två månader. Också omständigheterna kring förberedelsegärningen ska beaktas. Straffbar förberedelse föreligger t.ex. inte om de förberedelseåtgärder som har vidtagits bedöms som mindre betydelsefulla för ett genomförande av brottet. Även mer bagatellartade förberedelseåtgärder till mer allvarliga brott bör dock bedömas som mindre allvarliga om de vid en samlad bedömning inte framstår som straffvärda. Exempelvis bör det förhållandet att gärningen har en påtagligt spontan karaktär kunna tala för att gärningen är att anse som mindre allvarlig. Från den situationen ska dock särskiljas de mycket farliga situationer där dagens ibland mycket unga gärningsmän, ofta under drogpåverkan, utför dåligt planerade eller impulsiva gärningar med fara för annans liv eller hälsa. Inte heller förberedelsebrott som utförs inom ramen för ett kriminellt nätverk eller i en hederskontext bör typiskt sett vara att anse som mindre allvarliga, eftersom dessa normalt inte är att anse som mindre straffvärda.

8 §

Den som frivilligt har avstått från att fullborda ett brott eller annars har förhindrat att brottet fullbordas, ska inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling till brott. Även om brottet har fullbordats ska den som har tagit olovlig befattning med hjälpmedel inte dömas till ansvar för detta, om han eller hon frivilligt har förhindrat den brottsliga användningen av hjälpmedlet.

Även den som annars deltar i försök, förberedelse eller stämpling till ett brott och sedan frivilligt avslöjar det planerade brottet för en myndighet, för lärare eller övrig personal inom skolväsendet eller för elevhälsan, personal på ett hem för vård eller boende, eller för någon annan som innehar en särskild förtroendeställning, i sådan tid att brottets fullbordande till följd av avslöjandet kan förhindras, ska anses ha tillbakaträtt frivilligt och inte dömas för försök, förberedelse eller stämpling till brott.

I paragrafen, vars första stycke motsvarar den tidigare 23 kap. 3 §, regleras frivilligt tillbakatrådande från försök eller förberedelse till brott.

Förslaget har behandlats i avsnitt 9.2 och 9.3.

Det *första stycket* motsvarar i sak den tidigare bestämmelsen om frivilligt tillbakatrådande. Bestämmelsen har endast moderniserats språkligt.

Enligt *andra stycket*, som är nytt, utgör det också ett frivilligt tillbakatrådande att den som deltar i försök, förberedelse eller stämpling till brott, och sedan frivilligt vänder sig till en myndighet (t.ex. Polismyndigheten, en annan brottsbekämpande myndighet som Ekobrottsmyndigheten, Kustbevakningen, Skatteverket, Säkerhetspolisen, Tullverket och Åklagarmyndigheten, eller sociala myndigheter), lärare eller övrig personal inom skolväsendet eller till elevhälsan, personal på ett hem för vård eller boende, eller någon annan som innehar en särskild förtroendeställning, och berättar om brottsplanerna. Kravet på frivillighet motsvarar det som uppställs i första stycket.

Vilka som utgör lärare inom skolväsendet definieras i skollagen (2010:800). Detsamma gäller för elevhälsan. Med övrig personal avses rektorer, lärarvikarier och annan anställd personal, t.ex. vaktmästare och elevassistenter, oavsett om den är tillsvidareanställd eller inte. Med annan som innehar särskild förtroendeställning avses t.ex. annan hälsovårdspersonal än den som ingår i elevhälsan. Det är inte tillräckligt att det är en person någon har ett särskilt förtroende för. Det krävs i stället att personen i fråga har en formell roll som typiskt sett verkar förtroendeskapande. I praktiken begränsas dock den kretsen av att det i den föreslagna lagen om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet, på hem för vård eller boende, vissa myndigheter

och personer i särskild förtroendeställning, anges att personen inte får omfattas av reglerna i 36 kap. 5 § fjärde stycket rättegångsbalken (där det stadgas om undantag från vittnesplikten).

I de fall personen vänder sig till någon annan än en brottsbekämpande myndighet ska den som har fått informationen enligt den föreslagna lagen om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet, på hem för vård eller boende, vissa myndigheter och personer i särskild förtroendeställning, omedelbart informera Polismyndigheten och förmedla en kontakt. Det ska inte vara upp till den som har mottagit informationen att bearbeta den information som lämnas, om mottagaren inte är behörig personal inom Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket.

För att ett avslöjande ska medföra ansvarsfrihet krävs att det sker i sådan tid att det finns en faktisk möjlighet att förhindra att brottet fullbordas, om något ingripande sedan inte görs spelar inte någon roll för frågan om ansvarsfrihet. Avslöjandet måste ge den information som krävs för att brottet ska kunna förhindras. I det ligger att personen måste bidra till utredningen med den information som behövs för att så ska kunna ske. Det kan t.ex. handla om vad som kommer att hända, var och när det kommer att hända och vilka personer som kommer att vara inblandade. Detta innebär att personen i viss utsträckning kommer att behöva samarbeta med den brottsbekämpande myndigheten, i första hand Polismyndigheten. Ett sådant samarbete kan även vara nödvändigt för att eventuella åtgärder till skydd för personen ska kunna vidtas.

Ansvarsfriheten ska avse det eller de specifika brott som den som avslöjar planerna har deltagit i planeringen av och därmed själv kan ha gjort sig skyldig till brott genom. Det är dock tillräckligt att det är fråga om planering av brott av visst slag och inte nödvändigtvis ett konkret brott. Ett förhinderande ska för att ge ansvarsfrihet också ske till följd av personens avslöjande och inte av annan orsak.

När det gäller andra myndigheter än Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket, personal inom skolväsendet och på olika former av hem, och den som innehar en särskild förtroendeställning, finns det en lagfäst skyldighet i den föreslagna lagen om uppgiftsskyldighet för viss personal inom skolväsendet, på hem för vård eller boende, vissa myndigheter och personer i

särskild förtroendeställning att föra information om ett avslöjande vidare och anmäla detta till Polismyndigheten (se avsnitt 14.2).

Underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott

9 §

Den som underlåter att i tid anmäla eller annars avslöja ett förestående eller pågående brott ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att avslöja brottet enligt vad som är föreskrivet i 5 §. I de fall det är särskilt föreskrivet ska för underlåtenhet att avslöja brott även den dömas som inte haft uppsåt till men borde ha insett att brottet var förestående eller pågick.

Den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och underlåter att förhindra ett brott inom ramen för sammanslutningen ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att förhindra brottet enligt första stycket.

För underlåtenhet att förhindra brott döms också en förälder eller annan uppfostrare eller förmyndare som underlåter att hindra den som står under hans eller hennes vård eller lydnad från att begå brott.

Ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott förutsätter att

1. gärningen har fortskridit så långt att den är straffbar,
2. brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för att den handlande själv döms för att ha utfört eller främjat brottet,
3. brottet kan avslöjas eller förhindras utan att det medför allvarlig fara för den handlandes liv och hälsa, och
4. i fall som avses i tredje stycket, att brottet kan förhindras utan anmälan till myndighet.

I paragrafen, som i huvudsak motsvarar den tidigare 23 kap. 6 §, regleras underlåtenhet att anmäla eller på annat sätt avslöja vissa särskilt föreskrivna brott. Förslaget har behandlats i avsnitt 11.4.1 och 11.4.2.

I *första stycket* har det tidigare maxstraffet fängelse två år tagits bort.

I *fjärde stycket* har förutsättningen i *andra punkten* att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller någon annan ändrats. Nu gäller att det är tillräckligt att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för att den handlande själv döms för att ha utfört eller främjat det aktuella brottet. Jfr rättsfallet ”Underlåtenhet och smygfilmning” (NJA 2022 s. 294) där det efter denna ändring hade varit möjligt att döma för underlåtenhet att avslöja brott. Om ett avslöjande innebär fara för annan saknar numera betydelse som förutsättning för ansvar.

Vidare har det i *tredje punkten* som en ytterligare förutsättning för ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott enligt första stycket, införts ett krav på att själva avslöjandet eller förhindrandet inte får medföra allvarlig fara för den handlandes liv eller hälsa. Det handlar alltså inte om att handlanden befinner sig i en nödsituation enligt 24 kap. 4 § brottsbalken, utan om att ett agerande i situationen medför allvarlig fara. Förutsättningen motsvarar delvis den tidigare förutsättningen i andra punkten, men inskränker sig till det fallet när det är direkt farligt för den handlande att vidta någon åtgärd. Det saknar numera betydelse om ett avslöjande innebär fara för att handlanden eller någon annan ska utsättas för repressalier till följd av avslöjandet.

I *fjärde punkten* anges att det när det gäller fall som avses i tredje stycket, brott måste kunna förhindras utan anmälan till myndighet. Det kravet återfanns tidigare i paragrafens tredje punkten.

Vinning för annan

10 §

Ansvar som enligt denna balk ska dömas ut när någon har berett sig själv vinning eller tillägnat sig själv något, ska också dömas ut i de fall som någon genom brott berett vinning åt någon annan eller tillägnat någon annan något.

I paragrafen, som motsvarar den tidigare 23 kap. 7 §, regleras frågor om beredande av vinning och tillägnelse. Bestämmelsen har endast moderniserats språkligt.

Förslaget har behandlats i avsnitt 10.8.

14.2 Förslaget till lag om uppgiftsskyldighet för vissa myndigheter, skolor, hem för vård eller boende och andra i särskild förtroendeställning

1 §

Följande myndigheter och enskilda har en skyldighet att omedelbart anmäla ett avslöjande av brott enligt 23 kap. 8 § andra stycket brottsbalken, till Polismyndigheten

1. andra myndigheter än Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket,
2. huvudmän, rektorer, lärare och övriga personal inom skolväsendet, och elevhälsan,
3. huvudmän och personal på ett hem för vård eller boende, och
4. den som innehar en särskild förtroendeställning, men inte omfattas av reglerna i 36 kap. 5 § fjärde stycket rättegångsbalken.

I paragrafen regleras uppgiftsskyldighet vid frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse eller stämpling till brott enligt 23 kap. 8 § andra stycket brottsbalken (se vidare författningskommentaren till den bestämmelsen). Förslaget har behandlats i avsnitt 9.4.

För att lämnande av information ska vara möjlig har andra myndigheter än Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket, huvudmän och personal inom skolväsendet, elevhälsan och personal på hem för vård eller boende, och den som innehar en särskild förtroendeställning, en lagfäst skyldighet att så snart det kan ske föra information som avslöjar ett brott som avses i 23 kap. 8 § andra stycket brottsbalken vidare till Polismyndigheten.

Det är endast den information som personen frivilligt har lämnat som ska lämnas vidare, dvs. sådana uppgifter som är nödvändiga för att leva upp till skyldigheten att lämna informationen vidare. Uppgiftsskyldigheten ska inte ge stöd för något ytterligare informationsutbyte. Uppgiftsskyldigheten är en sådan skyldighet som gör den sekretessbrytande bestämmelsen i 10 kap. 28 § offentlighets- och sekretesslagen tillämplig.

Det är i första hand den som blir kontaktad och får del av informationen som ska ha en skyldighet att vidarebefordra densamma, men skyldigheten omfattar även den myndighetschef eller huvudman för en verksamhet som får kännedom om informationen eller om att information lämnats av någon till personalen på myndigheten eller i

verksamheten. Med myndighet förstås här liksom i regeringsformen varje organ som ingår i den offentligrättsliga statliga och kommunala organisationen, inklusive regeringen och domstolarna (se prop. 1979/80:2 Del A s. 125). Med huvudmän inom skolväsendet avses huvudmän enligt skollagen (2010:800). Det kan alltså handla om huvudmän, rektorer, lärare och övrig personal inom friskolesystemet. Även vilka som utgör personal inom skolväsendet definieras delvis i skollagen (här avses rektorer och lärare). Detsamma gäller elevhälsan. När det gäller övrig personal handlar det om lärarvikarier och annan anställd personal, även t.ex. vaktmästare och elevassistenter, oavsett om den är tillsvidareanställd eller inte. Den som personen, ofta den unge, vänder sig till ska omedelbart informera Polismyndigheten och förmedla en kontakt.

Särskilda yttranden

Särskilt yttrande av experten Erik Svensson

Utredningen innehåller ställningstaganden i flera olika frågor där jag i och för sig hade kunnat anmäla en avvikande uppfattning. Jag tror exempelvis inte att det finns något trängande behov av att reformera 23 kap. brottsbalken med hänsyn till de samhällsproblem som adresseras i utredningens bakgrundskapitel. De problem för rättstillämpningen som tas upp i betänkandets bakgrundskapitel har enligt min uppfattning inte sin grund i utformningen av reglerna i 23 kap. utan handlar om andra saker, främst bevissvårigheter.

I det yttrande som följer tar jag upp frågor där jag har särskilda påpekanden vad gäller den rättsdogmatiska utformningen av den föreslagna lagtexten. Det gäller några punkter där jag trots intensiva – och mycket konstruktiva – diskussioner med utredare, sekreterare och övriga experter inte har lyckats instämma med förslagen till lagtext. Jag vill betona att det är fråga om några huvudpunkter och att jag – om tiden hade räckt till, mer om detta strax nedan – hade kunnat ta upp flera ytterligare aspekter i stort och smått.

Inledningsvis vill jag dock säga något om förutsättningarna för arbetet i utredningen.

Angående beredningen

Reglerna i 23 kap. brottsbalken gäller generellt och påverkar alla eller i vart fall de flesta övriga brottstyper. Reglerna utvidgar det straffrättsliga ansvaret på ett betydelsefullt sätt. Det så kallade kriminaliserade området är betydligt större än vad de olika brottstyperna lästa tillsammans ger intryck av. I själva verket markerar 23 kap. gränserna för ansvarets utsträckning. Det är med andra ord fråga om regler av stor principiell betydelse. Man kan därutöver med fog hävda att dessa

regler är de lagtekniskt mest komplicerade i brottsbalken. De består av rekvisit som balanseras mot varandra på ett intrikat sätt. Det har blivit en klyscha att straffrätten är en väv där man inte kan dra i en enskild tråd utan att rispa upp helheten. I fråga om 23 kap. ligger det dock mycket sanning i ett sådant påstående.

Det strax ovan sagda innebär att det har funnits en mycket stor mängd synnerligen invecklade och principiellt avgörande frågor att ta ställning till för utredningen. Trots det har utredningen i praktiken haft litet mindre än ett år på sig att slutföra sitt arbete. Det gör att många av de svåra frågor som hanteras i betänkandet har hanterats mycket snabbt. Dessa förutsättningar har varit utmanande för utredare och sekreterare, men också för oss experter. Vissa frågor – som exempelvis den nya regleringen av medverkansläran, en reform som naturligtvis är helt avgörande för utformningen av den svenska straffrätten i dess helhet – har bara berörts helt flyktigt i expertgruppen. Det gör att man som expert inte har haft möjlighet att begrunda förslagen så ingående som man hade behövt göra för att kunna fullgöra sitt uppdrag på ett rimligt sätt. Att så har skett är ingenting som utredare eller sekreterare kan lastas för. Problemet är i stället själva idén att genomföra en utredning av det här slaget så snabbt. De frågor som hanteras i betänkandet är knappast akuta. Däremot finns det en stor risk att en allt för hastig översyn kan leda till stora problem i rättstillämpningen för mycket lång tid framöver.

Att utarbeta ett genomtänkt underlag för en reform av hela 23 kap. på mindre än ett år är, skulle jag vilja påstå, en omöjlig uppgift. Det är bekymmersamt att regeringen inte tar vare sig beredningskravet i 7 kap. regeringsformen eller de centrala frågorna i straffrätten på större allvar. Jag vill betona det bristfälliga i den korta utredningstiden mycket starkt. Att utredningen har fått så kort tid på sig att genomföra sitt uppdrag kan enligt min uppfattning inte betecknas som annat än oseriöst.

Att frågorna är invecklade märks inte minst av att lagrummen i 23 kap. är mycket omfattande. Det är en grannlaga uppgift att formulera alla hänsyn på ett sätt som samtidigt gör lagtexten läsbar. Reglerna i förslagen är enligt min uppfattning mer komplicerade än vad som är fallet enligt nu gällande rätt. Exempelvis innehåller förslaget nästan dubbelt så många ord som den nu gällande lagtexten.

Med detta sagt övergår jag nu till att kommentera några huvudpunkter i förslagen till lagtext.

Att utföra gärningen och att dömas som gärningsman

Den nuvarande regeln i 23 kap. 4 § bygger på att etiketteringen i fråga om olika ansvarsformer inte har någon avgörande betydelse. Bestämmelsen ger stor flexibilitet i fråga om att döma en viss medverkande i gärningsmannaskap eller för anstiftan till, eller främjande av, brott. Att så är fallet kan föras tillbaka på förarbetena till bestämmelsen, som är från 1940-talet (SOU 1944:69). Straffrättskommittén, som utformade dessa förarbeten, hade låtit sig influeras av ett vid den tiden inflytelserikt synsätt, vars företrädare hävdade att man – med hänsyn till en viss uppfattning om kausalitetsläran – inte kan göra någon artskillnad mellan olika ansvarsformer. Alla som har medverkat till ett brott har nämligen, enligt detta synsätt, bidragit kausalt till brottets tillkomst. Därför, menade Straffrättskommittén, skulle inte heller bestämmelsen om medverkan till brott bygga på en sådan artskillnad.

De bestämmelser om gärningsmannaskap (i dess olika former) och främjande av brott som föreslås i det nu aktuella betänkandet kan dock sägas bygga på att det råder just en artskillnad mellan olika ansvarsformer. Om så inte vore fallet skulle det inte vara meningsfullt att reglera de olika ansvarsformerna var för sig i olika lagrum. I den föreslagna 23 kap. 1 § regleras gärningsmannaskap, medan främjande – i formerna anstiftan och medhjälp – regleras i den föreslagna 23 kap. 2 §. Artskillnaden består i att gärningsmannaskap innebär att man (ensam, genom annan eller i samverkan med andra) utför gärningen, medan anstiftan och medhjälp bygger på att man tvärtom främjar den samma. Denna artskillnad är klar och tydlig.

Den klara och tydliga åtskillnaden mellan olika ansvarsformer upprätthålls emellertid inte i förslaget. I den föreslagna 23 kap. 1 § andra stycket föreslås nämligen att också en person som inte har utfört gärningen ska dömas som gärningsman om vederbörande i väsentlig mån har främjat en gärning som har utförts av någon annan. Det innebär alltså att man kan vara att döma som gärningsman också ifall då man inte har utfört gärningen. Det hela kommer i stället an på hur mycket man har främjat den gärning som utförs i gärningsmannaskap av någon eller några andra. Därmed görs skillnaden mellan gärningsmannaskap och främjande till en gradskillnad snarare än till en artskillnad, trots att bestämmelserna i övrigt är uppbyggda på artskillnaden. Jag menar att förslaget i denna del skulle göra rättsläget onödigt

komplikerat. Jag är därutöver övertygad om att förslaget kommer att leda till svårigheter i rättstillämpningen.

Oklarheterna uppstår på grund av att det blir besvärligt att förklara vad skillnaden egentligen är mellan de fall som faller in under den föreslagna 23 kap. 1 § andra stycket och den föreslagna 23 kap. 2 §. Ett främjande som har bidragit i ”väsentlig mån” ska inte bedömas som främjande utan som gärningsmannaskap. Men varför? Vilka fall är den föreslagna 23 kap. 1 § andra stycket tänkta att träffa? Klart är att anstiftan till brott ska bedömas enligt 23 kap. 2 § och alltså inte omfattas av regeln i 1 § andra stycket. Anstiftan innebär – vilket också framgår av både nuvarande och föreslagen lagtext – att någon förmås att göra något i gärningsmannaskap. Jag har svårt att se att ett främjande skulle kunna vara mer kvalificerat än så. Detta synsätt stärks av att anstiftan enligt lagtexten konsumerar medhjälp och alltså är mer kvalificerad än sådan. Men anstiftan är anstiftan och ska bedömas enligt den särskilda regel som gäller för denna ansvarsform. För att den föreslagna lagtexten ska gå ihop logiskt måste det alltså finnas fall av främjande som inte kan betecknas som anstiftan men som ändå innebär att främjandet har varit så kvalificerat att det ska bedömas som gärningsmannaskap, som dock i sin tur är mer kvalificerat än anstiftan. Det är inte lätt att tänka ut vilket konkret fall som skulle passa in under en sådan beskrivning.

Jag kan med hänsyn till det just sagda inte se vad man vinner på att införa den dogmatiska svängdörr mellan gärningsmannaskap och främjande som föreslås genom 23 kap. 1 § andra stycket. Behovet – om det finns – av en sådan svängdörr kan inte vara stort. Personligen kan jag inte komma på ens ett hypotetiskt fall där regeln skulle vara nödvändig. Priset i form av oklarheter i rättsläget är emellertid tveklöst högt.

Den föreslagna ordningen är en konsekvens av att det i nuvarande 23 kap. 4 § anses finnas en möjlighet att ”anse” någon vara gärningsman trots att vederbörande inte är det. Jag har i ett annat sammanhang argumenterat för att detta synsätt – som måste betraktas som vedertaget både i doktrin och praxis – bygger på en övertolkning av vissa uttalanden i Straffrättskommitténs förarbeten, och därutöver leder till dogmatisk oreda. Jag har också hävdat att man också enligt dagens ordning egentligen klarar sig bra utan den rättsdogmatiska trollkonst som det innebär att ”anse” vissa vara gärningsmän trots att de i en annan – av någon anledning betraktad som mer grund-

läggande – bemärkelse egentligen inte ”är” det. Jag upprepar inte de argumenten här utan hänvisar till min bok *Gärningsmannaskap vid fleras deltagande i brott* (2016) avs. 5.4. (Sammanfattningsvis kan man dock säga att jag tror att det inte finns några argument för att någon ska ”anses” vara gärningsman som inte samtidigt är argument för att samma person har ”utfört gärningen”.) Jag menar emellertid att det jag tidigare har framfört i denna sak går att hävda med ännu större emfas i fråga om de förslag som ges i betänkandet. Att så är fallet beror på två saker.

För det första bygger de föreslagna reglerna som nämnts på att man gör en artskillnad mellan olika ansvarsformer på ett helt annat sätt än vad som är fallet i nuvarande 23 kap. 4 §. Det finns därför större anledning att vara noga med distinktionerna än vad som är fallet med nuvarande regler. Man kan inte ha ett system som är både tydligt och flexibelt, utan man måste välja väg. I nuvarande 23 kap. 4 § prioriteras flexibiliteten. Inte minst av legalitetsskäl är det enligt min uppfattning rätt att i stället prioritera tydlighet i de nya reglerna. Men denna tydlighet går om intet om den inte genomförs fullt ut.

För det andra regleras, till skillnad från i nuvarande 23 kap. 4 §, i förslaget ansvarsformerna medelbart gärningsmannaskap (”genom någon annan”) och medgärningsmannaskap (”i samverkan”). Det gör att behovet av en ventil för de fall där någon som kontrollerat ett förlopp men inte handgripligen har uppfyllt rekvisiten i ett straffbud minskar betydligt i jämförelse med dagens regelverk. Jag menar att alla de fall där någon har ”främjat i väsentlig mån” kommer att fångas av någon av de olika fallen av gärningsmannaskap som regleras i den föreslagna 23 kap. 1 § första stycket.

Det kan i sammanhanget tilläggas att det varken i tysk eller finsk rätt – där olika former av gärningsmannaskap regleras i särskilda bestämmelser, vilket delvis har inspirerat till förslagen i betänkandet – finns någon motsvarighet till ”utvidgat gärningsmannaskap”. Inte heller verkar man i doktrinen i dessa länder se ett behov av en sådan konstruktion.

Sammanfattningsvis menar jag alltså att alla tänkbara fall kommer att kunna bedömas på ett adekvat sätt genom de föreslagna reglerna i 23 kap. 1 § första stycket respektive 23 kap. 2 §. Om man stannar vid att genomföra dessa förändringar kommer systemet att bli tydligare och mer lättillämpat än vad som är fallet i dag, utan att något går förlorat i fråga om precision. Dessa förändringar bör därför enligt min

uppfattning genomförs. Den föreslagna regeln i 23 kap. 1 § andra stycket skulle enligt min mening emellertid vara destruktiv i legalitets-hänseende.

Avgränsningen av ansvaret för förberedelse till brott

Den föreslagna bestämmelsen i 23 kap. 7 § innebär en mycket betydande utvidgning av ansvaret för förberedelse till brott. En sådan utvidgning är också i enlighet med utredningens direktiv. Enligt min uppfattning kan det emellertid ifrågasättas om avgränsningen av ansvaret enligt den föreslagna bestämmelsen verkligen sker på ett ändamålsenligt sätt.

Utvidgningen av ansvaret genomförs på tre olika sätt. Dels utvidgas hjälpmedelsbegreppet (den föreslagna 23 kap. 7 § första stycket 1 och 3), dels kriminaliseras under vissa förutsättningar det som brukar kallas ”förberedelse till förberedelse” (den föreslagna 23 kap. 7 § första stycket 4), dels förändras farerekvisitet (den föreslagna 23 kap. 7 § tredje stycket).

Den gällande regeln om förberedelse till brott i 23 kap. 2 § bygger på att en så kallad förberedelsegärning har utförts. En sådan kan antingen bestå av förmedling av det som brukar kallas förlag/vederlag för brott, eller någon form av befattning med något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid brott. I den föreslagna förberedelsebestämmelsen i 23 kap. 7 § är regleringen av förlag/vederlag i allt väsentligt densamma som enligt gällande rätt. När det kommer till hjälpmedel sker dock som nämnts en utvidgning av straffansvaret. Jag kommer i det följande att koncentrera mina kommentarer till den frågan.

Den föreslagna bestämmelsens första punkt motsvarar i allt väsentligt dagens hjälpmedelsfall av förberedelse, utom i ett avseende. Där det i dag krävs att hjälpmedlet ska vara ”särskilt ägnat” att användas vid brott ska det enligt förslaget räcka med att hjälpmedlet är ”ägnat” att användas på samma sätt. Samma sak gäller den föreslagna andra punkten, som handlar om kartläggning och rekognoscering. Kvalificeringen ”särskilt” finns alltså inte med i förslaget. Förändringen ser möjligen liten ut på pappret, men den får mycket stora konsekvenser för ansvarets omfattning.

Att något är ”särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid brott” brukar i doktrin och praxis beskrivas som att saken med hänsyn till sin beskaffenhet är av någorlunda central betydelse för brottets genomförande (se exempelvis NJA 2018 s. 512). Det ska vara fråga om en sak som i sig själv syftar till att användas som hjälpmedel vid brott. Ett skolexempel är ett skjutvapen som innehas illegalt. Men också mer vardagliga föremål kan vara särskilt ägnade att användas som hjälpmedel vid brott, under förutsättning att de är en del i en samling av föremål som sammantagen utgör ett sådant hjälpmedel.

Lokutionen ”ägnat att” förekommer på rätt många ställen i strafflagstiftningen. Något visst är ”ägnat att” leda till något annat om det ”typiskt sett duger till att” åstadkomma detta andra. I den föreslagna bestämmelsen ska det alltså vara fråga om ett föremål som typiskt sett duger till att användas som hjälpmedel vid brott. Vad är det då för föremål som typiskt sett duger till att användas som hjälpmedel vid brott? Det beror såklart i hög grad på vilket brott det är fråga om. Men tänker man närmare på saken inser man att nästan vad som helst typiskt sett duger till att användas som hjälpmedel vid brott.

Att så är fallet visar sig redan om man tänker på ett mycket allvarligt brott, som mord. Det går att ”beröva annan livet” med hjälp av lite allt möjligt. Jag skulle vilja gå så långt som att påstå att det nog är ganska få föremål som inte typiskt sett duger till att döda någon med. Man behöver inte läsa särskilt många rättsfall innan man inser att till exempel de egna händerna ofta verkar vara fullt tillräckliga.

Utöver detta bör man dock betänka att förberedelse är kriminaliserat också i fråga om en rätt stor mängd brottstyper som inte är på långa vägar så allvarliga som mord. Jag menar att förslaget leder till att det blir mycket svårt att på förhand avgöra vad som är kriminaliserat och vad som inte är det.

Följande exempel kan illustrera det sagda. (Många andra liknande exempel hade kunnat anföras som illustration av att det blir svårt att förstå hur det straffrättsliga ansvarets omfattning är tänkt att avgränsas.) Ett brott som är kriminaliserat på förberedelsestadiet är narkotikabrott enligt 1 § narkotikastrafflagen. Ett sådant brott kan exempelvis bestå i innehav av narkotika. Ett sätt att skaffa sig innehav av narkotika är att köpa den. Kontanter duger typiskt sett till att köpa narkotika. Är kontanter ägnade att användas som hjälpmedel vid narkotikabrott? Jag har svårt att se att de inte skulle vara det. Tvärtom finns det väl knappast något som lämpar sig bättre för inköp av nar-

kotika än just kontanter. Man kan mot denna bakgrund tänka sig följande. A har kontanter i sin plånbok. Plötsligt får A en ingivelse att hen någon gång i framtiden ska köpa narkotika. Om man ska ta den föreslagna lagtexten på orden måste man dra slutsatsen att kontanterna i samma ögonblick som A får sin ingivelse blir till ett hjälpmedel ägnat att användas vid brott. Hjälpmedlet innehas av A. A ska med de föreslagna reglerna således dömas för förberedelse till narkotikabrott.

I betänkandet betonas att tankar inte är kriminaliserade. Tvärtom måste dessa enligt betänkandet materialiseras i en gärning för att vara straffvärda. Denna princip har djupa rötter, ända tillbaka till den romerska rätten (*cogitationis poenam nemo patitur*). Men med den föreslagna bestämmelsen blir ett påståendet om att tankar inte är kriminaliserade rätt innehållslöst. I exemplet har A:s tankar i en viss bemärkelse materialiserats i en gärning, nämligen innehav av kontanter. Samtidigt är det bara A:s tanke som omvandlar dessa kontanter till att bli hjälpmedel ägnade att användas vid brott. Det är utan tvekan just tanken som blir avgörande för att ett brott har förövats i exemplet. Talet om att tankar inte ska vara kriminaliserade ekar enligt min uppfattning ganska tomt i ljuset av exemplet med A.

Det är naturligtvis en politisk fråga hur vidsträckt man vill att det straffrättsliga ansvaret ska vara. Personligen anser jag att den tyske straffrättsprofessorn Günther Jakobs har en god poäng när han säger att straffrätten i en demokrati bör respektera tankefriheten och bara ingripa när en persons tankar har tagit sig uttryck i en gärning som är klandervärd. Jag menar att det inte är klandervärd att ha kontanter i plånboken, oavsett vad man har tänkt använda dessa kontanter till. Först när kontanterna har omsatts till något som i sig utgör en fara för brott – exempelvis överlämnats som betalning för att någon ska utföra brott eller genom inköp av utrustning som är särskilt ägnad att användas vid brott – bör samhället ingripa.

Två invändningar kan resas mot resonemangen strax ovan. För det första är det typiskt sett svårt att bevisa vilka tankar A har i fråga om vad hen ska göra med sina kontanter. För det andra framgår i den föreslagna 23 kap. 7 § femte stycket att man inte ska döma till ansvar om gärningen är mindre allvarlig. Vad gäller dessa motargument kan följande framhållas. Jag menar i fråga om det första argumentet att det är olämpligt att låta rena bevisfrågor bli bestämmande för det straffrättsliga ansvarets utsträckning. Straffrätten är inte bara något som ska tillämpas i praktiken, utan den har också betydelse som uttryck

för ett samhälles normer. Ansvar bör därför avgränsas till det som är straffvärt, och inte bestämmas med hänsyn till vad som kan bevisas. Vad gäller det andra argumentet menar jag att det ur legalitetshänseende bör vara tydligt var ansvaret börjar och slutar. Att låta den i sammanhanget avgörande distinktionen mellan straffbart och icke straffbart bestämmas utifrån den påtagligt vaga regeln om ”ringa fall” är enligt min uppfattning inte ändamålsenligt.

Även den som inte delar min uppfattning i fråga om hur omfattande det straffrättsliga ansvaret rimligen bör vara, har ett intresse av att detta ansvar avgränsas på ett sätt som går att förutse och bedöma. Jag menar att det blir mycket svårt att göra det i fråga om förberedelse till brott om utredningens förslag blir till lagstiftning. Regler som har suddiga konturer riskerar att bli både svårtillämpade och ineffektiva.

Underlåtenhet att avslöja brott och fara för en själv och andra

Dagens reglering av underlåtenhet att avslöja brott i 23 kap. 6 § förutsätter för sin tillämpning att brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller för någon annan. Denna ansvarsförutsättning är inte med i betänkandets förslag. I stället sägs i den föreslagna 23 kap. 9 § fjärde stycket 3 att ansvar förutsätter att brottet kan avslöjas eller förhindras utan omedelbar fara för att den handlande utsätts för våld. Denna bestämmelse kan jämföras med den nu gällande bestämmelsen om nöd i 24 kap. 4 §. Man kan säga att ansvar för underlåtenhet att avslöja brott förutsätter att det inte är fråga om en viss form av nödsituation, nämligen en sådan där det föreligger omedelbar fara för att den handlande utsätts för våld.

Bakgrunden till den föreslagna förändringen av den nu gällande 23 kap. 6 § i det just beskrivna hänseendet är att dagens regel ibland inte går att tillämpa. Det verkar helt enkelt vara så att det endast sällan är möjligt att avslöja ett pågående brott utan fara sig själv eller andra. I fall som rör organiserad brottslighet framstår detta problem som särskilt påtagligt.

Enligt min uppfattning är det problem som uppstår om man i stället tar bort den nuvarande ansvarsförutsättningen dock betydligt större än det som man löser med samma manöver. Den som hamnar i en situation där denne har möjlighet att avslöja eller anmäla brott på det

sätt som krävs för regelns tillämplighet i övrigt kan komma att försättas i en mycket svår sits. Om brottet inte avslöjas/anmäls leder det till straffrättsligt ansvar, men om personen tar sitt ansvar och avslöjar/anmäler kan vederbörande – eller andra – i stället komma att utsättas för fara. Jag menar att statens intresse av att brott anmäls väger mindre tungt än den enskildes intresse av att inte utsätta sig själv eller andra för fara. Den som utsätts för sådan fara och inte anmäler har inte gjort något som är klandervärt. Tvärtom anser jag att var och en som hamnar i en sådan situation gör rätt i att avstå från att anmäla. Det är inte rimligt att den enskilde själv ska bära kostnaden för statens misslyckande i fråga om att skydda sina medborgare från brott. Den kostnaden bör bäras av staten själv.

Särskilt yttrande av experten Staffan Bergqvist

Det är uppenbart att de senare årens gängkriminalitet har ställt rättsväsendet inför svåra utmaningar. Det är mot den bakgrunden förståeligt att det kan finnas goda skäl att överväga nya metoder för utredning och lagföring av brott.

Med gängkriminalitet som motivering har riksdagen nyligen föresatt polis och åklagare med flera nya verktyg för utredning och lagföring av brott. Riksdagen beslutade i september 2023 att utöka möjligheterna att använda bl.a. telefonavlyssning, kameraövervakning, rumsavlyssning och dataavläsning. Den nya lagstiftningen trädde i kraft den 1 oktober 2023 och ska enligt polis och åklagare innebära att möjligheterna att få fram bevisning ska öka i avsevärd omfattning. I april 2024 tillkom även möjligheter för polisen att besluta om s.k. säkerhetszoner. Det framstår som uppenbart att de nya lagarna måste ha betydelse för bedömningen av behovet av att omarbete 23 kap. brottsbalken.

Det s.k. beredningskravet för regeringsärenden finns infört i 7 kap regeringsformen. Formerna för beredningskravet är dock inte reglerade. Av rättsfallet NJA 2018 s. 743 får anses framgå att den yttre gränsen för ett lagstiftningsärende går vid vad som skulle kunna utgöra en otillbörlig inskränkning av enskildas rättssäkerhet och att rättsstatsprincipen kommer för när.

Med detta sagt vill jag ansluta mig till vad docenten Erik Svensson anfört i sitt särskilda yttrande att bristen på tid medför att det är

mycket svårt att peka ut alla de konsekvenser som de föreslagna ändringarna kan föra med sig och om det verkligen, med hänsyn till det sagda om nya möjligheter att skaffa bevis, finns ett behov av ändringarna. Jag delar även Erik Svenssons uppfattning om komplexiteten i bestämmelserna i 23 kap. brottsbalken och den principiella vikten av lagstiftningen innebär att beredningstiden innebär en utmaning för vad som kan anses acceptabelt.

Beträffande vad som trots tidsbristen kan pekas ut ansluter jag mig till vad Erik Svensson har anfört beträffande den problematiska skillnaden mellan i väsentlig mån har främjat och medhjälp, och den från rättssäkerhetssynpunkt olyckliga konstruktionen beträffande förberedelse till brott där straffbarheten i objektiv mening ska bestämmas av vad som kan anses bevisat angående vad som kan anses ha förevarit i någons tankar. Jag delar även Erik Svenssons uppfattning beträffande den föreslagna ändringen av underlåtenhetsbrottet att avslöja brott, som kan leda till att människor försätts i livsfara. Genom att försätta enskilda i en valsituation mellan att försätta sig i livsfara och riskera ett fängelsestraff finns en risk att tilltron till rättssystemet i stället minskar.

Kommittédirektiv 2023:85

En översyn av de osjälvständiga brottsformerna

Beslut vid regeringssammanträde den 15 juni 2023

Sammanfattning

En särskild utredare ska göra en bred översyn av de osjälvständiga brottsformerna i 23 kap. brottsbalken. Syftet med översynen är att skapa ett modernt, lättillgängligt och ändamålsenligt regelverk som ger uttryck för en skärpt syn samt tillgodoser intresset av effektiv lagföring av brott och ger utrymme för att döma till ansvar för osjälvständiga brott i fler fall än i dag.

Utredaren ska

- analysera och ta ställning till hur straffansvaret för osjälvständiga brott bör utvidgas och förändras för att på ett mer effektivt sätt motverka brott, särskilt brott som begås inom ramen för organiserad brottslighet, och
- lämna författningsförslag som ger uttryck för en skärpt syn på sådan brottslighet.

Uppdraget ska redovisas senast den 16 september 2024.

Det behövs en översyn av de osjälvständiga brottsformerna

De osjälvständiga brottsformerna finns i 23 kap. brottsbalken och består av försök till brott (1 §), förberedelse och stämpling till brott (2 §), medverkan till brott (4 §) samt underlåtenhet att avslöja och förhindra brott (6 §). I kapitlet regleras också frivilligt tillbakaträd-

ande från försök, förberedelse och stämpling till brott (3 §), ringa medverkan till brott (5 §) och vinning för annan (7 §). Regelverket är konstruerat på så sätt att definitionen av vad som utgör försök, förberedelse och stämpling finns i 23 kap. brottsbalken medan det genom ett särskilt straffstadgande i brottsbalkens brottskatalog eller i en specialstraffrättslig lag anges om och i så fall vilka förstadier till ett brott som är straffbara. Bestämmelsen i 3 § om frivilligt tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling till brott är generellt tillämplig där försök, förberedelse och stämpling är straffbelagda.

Bestämmelserna i 23 kap. brottsbalken har funnits under lång tid men har med några undantag inte genomgått några större förändringar vare sig i sak eller utformning sedan de infördes i svensk rätt under 40- och 60-talen. Samhälls- och teknikutvecklingen har sedan dess på ett grundläggande sätt förändrat människors sätt att kommunicera med varandra. Denna utveckling har bidragit till förbättringar för både samhället och enskilda, samtidigt som den förenklat för människor att planera och begå allvarlig brottslighet. De förändrade samhällsförhållandena medför att åtminstone vissa av de överväganden som legat till grund för lagstiftningen framstår som föråldrade.

Sverige är hårt drabbat av ökande våld med skjutningar och sprängningar. De allra flesta skjutningar kan kopplas till kriminella miljöer och kriminella nätverk. Detta våld är systemhotande och skadar det förtroende och den tillit som det svenska samhället vilar på. Mönsterbrytande åtgärder är nödvändiga för att öka tryggheten för enskilda och generellt sett stärka samhällets motståndskraft mot allvarlig brottslighet. Lagstiftaren har delvis mot den bakgrunden under senare år intagit en alltmer skärpt syn på allvarlig brottslighet. Detta har inte minst kommit till uttryck genom att straffskalorna för ett stort antal allvarliga brott skärpts och försök, förberedelse och stämpling till allt fler brott kriminaliserats.

Ett utmärkande drag när det gäller brott i kriminella nätverk är att det alltid är flera delaktiga i den brottsliga verksamheten, även om alla inte deltar på samma sätt eller i samma utsträckning. Dessutom kan brottsligheten vara både sofistikerad och välplanerad. Detta innebär att de osjälvständiga brottsformerna har särskilt stor betydelse för förutsättningarna att motverka sådan brottslighet. Det finns därför skäl att överväga hur den lagstiftning som reglerar dessa brottsformer kan blir mer effektiv. Exempelvis måste personer som deltar i eller har samröre med kriminella nätverk kunna lagföras. Ett sätt

att åstadkomma detta kan vara att se över och modernisera regelverket för de osjälvständiga brottsformerna.

Även terroristbrottslighet föregås i många fall av noggrann planering där det kan vara flera personer som deltar. Straffbestämmelserna om osjälvständiga brott kan därför vara av särskild betydelse för att motverka och avvärja terroristbrott på ett tidigt stadium.

Vidare är mäns våld mot kvinnor samt hedersrelaterat våld och förtryck ett allvarligt samhällsproblem som medför stort lidande för dem som utsätts. Liksom för brott i kriminella nätverk är ett utmärkande drag för t.ex. hedersrelaterad brottslighet att den ofta har en kollektiv prägel på så sätt att det är flera personer som är involverade i brottsligheten. De osjälvständiga brottsformerna kan därför ha betydelse för förutsättningarna att motverka även sådan brottslighet.

Till detta kommer att bestämmelserna redan vid en första anblick framstår som svårtillgängliga och språkligt omoderna. Oklart utformade straffbestämmelser gör det svårare för allmänheten att förstå vad som är straffbelagt, vilket riskerar att minska deras brottsavhållande funktion. Även för att undvika utredningssvårigheter är det viktigt att bestämmelserna är tydliga och enkla att tillämpa för rättsväsendets aktörer och att oklarheter och gränsdragningsproblem mellan bestämmelserna undviks i så stor utsträckning som möjligt.

Sammanfattningsvis finns det behov av en bred översyn av de osjälvständiga brottsformerna.

Uppdraget att göra en bred översyn av de osjälvständiga brottsformerna

Hur ser regleringen ut i dag?

Försök till brott

Regleringen av vad som utgör försök till brott finns i 23 kap. 1 § brottsbalken. Av bestämmelsens första stycke framgår att om någon påbörjat utförandet av ett visst brott utan att brottet fullbordats, ska denne i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för försök till brottet om fara förelegat att handlingen skulle leda till brottets fullbordande eller sådan fara endast på grund av tillfälliga omständigheter varit utsluten. För straffansvar krävs vidare att försök till det aktuella brottet är kriminaliserat genom ett särskilt straffstadgande i brottsbalkens

brottskatalog eller i en specialstraffrättslig lag. Enligt andra stycket ska straffet för försök bestämmas högst till vad som gäller för fullbordat brott och får inte sättas under fängelse, om straffminimum för det fullbordade brottet är fängelse i två år eller däröver.

Straffskalan sträcker sig alltså från böter eller, om det för det fullbordade brottet är föreskrivet fängelse i två år eller mer, från allmänt fängelseminimum (14 dagar) upp till straffmaximum för det fullbordade brottet som försöket avser.

Regleringen tillkom ursprungligen 1942 och överfördes så småningom, i samband med brottsbalkens ikraftträdande, till 23 kap. 1 §. Tillämpningsområdet har dock i princip inte förändrats sedan bestämmelsen först infördes. I sak har endast ändringar gjorts i andra stycket gällande tillämpligt straff (se prop. 1942:4 och prop. 1962:10 s. B 309–311). Även om vissa ändringar av såväl tillämpningsområdet som straffskalan därefter övervägts, har de inte lett till lagstiftning (se SOU 1996:185 och prop. 2000/01:85 s. 16–17). Med hänsyn till den samhälls- och teknikutveckling som har skett sedan dess finns det anledning att överväga om bestämmelsen är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar. Det gäller bl.a. i fråga om försökspunktens placering och straffansvar för försök där det inte funnits någon fara för brottets fullbordande, s.k. otjänliga försök. Av särskilt intresse är sådana fall när faran för brottets fullbordande är utesluten på grund av att myndigheter har ingripit eller brott har hindrats av någon annan liknande situation (jfr bl.a. Högsta domstolens dom den 14 april 2023 i mål nr B 5813-22 ”Vapenattrappen”).

Förberedelse och stämpling till brott

Regleringen om förberedelse och stämpling till brott finns i 23 kap. 2 § brottsbalken.

Av första stycket, som behandlar förberedelse till brott, framgår att den som, med uppsåt att utföra eller främja brott, tar emot eller lämnar pengar eller annat som betalning för ett brott eller för att täcka kostnader för utförande av ett brott, eller skaffar, tillverkar, lämnar, tar emot, förvarar, transporterar, sammanställer eller tar annan liknande befattning med något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott, ska i de fall det särskilt anges dömas för förberedelse till brottet, om han eller hon inte har gjort sig skyldig till

fullbordat brott eller försök. Definitionen av förberedelsehandlingar är alltså begränsad till vissa typer av handlingar som kan delas in i två olika grupper. Liksom vad som gäller för försök till brott, krävs för straffansvar att förberedelse till det aktuella brottet är kriminaliserat genom ett särskilt straffstadgande i brottsbalkens brottskatalog eller i en specialstraffrättslig lag.

Andra stycket reglerar stämpling till brott. Med stämpling förstås att någon i samråd med någon annan beslutar gärningen eller att någon söker anstifta någon annan eller åtar eller erbjuder sig att utföra den. Även straffansvar för stämpling förutsätter att det aktuella brottet är kriminaliserat genom ett särskilt straffstadgande i brottsbalkens brottskatalog eller i en specialstraffrättslig lag.

Av tredje stycket framgår att straffet för förberedelse eller stämpling ska bestämmas under den högsta och får sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott. Högre straff än fängelse i två år får bestämmas endast om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet. Straffskalan sträcker sig alltså från böter eller, om det fullbordade brottet har minimistraff på sex år eller mer, från allmänt fängelseminimum (14 dagar) till strax under straffmaximum för det fullbordade brottet som förberedelsen eller stämplingen avser.

I fjärde och sista stycket föreskrivs att om faran för att brottet skulle fullbordas var ringa eller om gärningen med hänsyn till andra omständigheter är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar.

Regleringen infördes ursprungligen i svensk rätt 1948. Stämpling var då en variant av förberedelse. Sedan dess har bestämmelsen ändrats tre gånger. Senast var 2016 då straffskalan för förberedelse och stämpling ändrades för att högre straff än fängelse i två år skulle kunna dömas ut i fler fall, och tillämpningsområdet för ansvarsfrihetsregeln utvidgades till att gälla även mindre allvarliga gärningar (se prop. 2015/16:113). Straffansvarsutredningen föreslog i sitt betänkande Straffansvarets gränser (SOU 1996:185) bl.a. ett generellt utformat förberedelsebrott som innebar att alla typer av förberedande åtgärder som vidtas med syfte att utföra eller främja brott ska kunna leda till straffansvar, såsom planering och rekognosering. Straffansvaret skulle dock vara begränsat till fall där åtgärden kan bedömas som åtminstone en medverkansgärning, dvs. att den skulle ha innefattat åtminstone ett främjande av brottet om detta hade kommit till stånd. Regeringen, som i och för sig instämde i bedömningen att det straffbara området borde utvidgas till att omfatta också andra förfaranden än befattning

med pengar eller hjälpmedel, ansåg dock att utredningens förslag var alltför långtgående. Förslagen ledde därför till att förberedelseansvaret endast utvidgades i viss mån (se prop. 2000/01:85 s. 35–42).

Sedan dess har samhällsutvecklingen och den tekniska utvecklingen medfört att brottsligheten har förändrats i såväl omfattning som karaktär, och skapat nya möjligheter till planerad och organiserad brottslighet (jfr Svea hovrätts dom den 10 oktober 2022 i mål B 9454-22 och Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 22 december 2022 i mål B 1182-22 om befattning med s.k. encrotelefoner). Det finns mot den bakgrunden skäl att på nytt överväga om lagstiftningen är ändamålsenligt utformad och svarar mot dagens samhällsutmaningar.

Medverkan till brott

Bestämmelsen om medverkan till brott finns i 23 kap. 4 § brottsbalken. Av paragrafen framgår att straffansvar enligt brottsbalken inte bara omfattar den som utfört gärningen utan även någon annan som främjat denna med råd eller dåd. Detsamma gäller straffbelagda gärningar inom specialstraffrätten, för vilka fängelse är föreskrivet i straffskalan. Till skillnad från t.ex. ansvar för försök, förberedelse och stämpling gäller ansvaret generellt i den meningen att det inte förutsätter att medverkansansvar är särskilt angivet för det enskilda brottet i brottsbalken eller specialstraffrätten. Straffansvaret innebär att alla medverkande ska straffas – som gärningsman, anstiftare eller medhjälpare till brottet.

Av 5 § framgår att den som förmåtts att medverka till brott genom tvång, svek eller missbruk av ungdom, oförstånd eller beroendeställning eller endast medverkat i mindre mån kan få straffnedsättning under straffskalans straffminimum eller i ringa fall gå fri från ansvar. Bedömningen av om någon medverkat endast i mindre mån är relativ, dvs. bedömningen görs i jämförelse med övriga medverkandes insatser. Den är tillämplig i relation till såväl gärningsmän som övriga medverkande. Bestämmelsen är också tillämplig i relation till såväl brott i brottsbalken som i specialstraffrätten.

Regleringen i 4 och 5 §§ infördes i sin nuvarande form i strafflagen 1948 och överfördes 1965 till brottsbalken. Bortsett från mindre redaktionella ändringar och en utvidgning av tillämpningsområdet så att även medverkan till brott inom specialstraffrätten skulle omfattas

har dessa inte ändrats (se prop. 1948:80, prop. 1962:10 och prop. 1993/94:130). Liksom vad gäller andra delar av 23 kap. brottsbalken lades vissa reformförslag fram av Straffansvarsutredningen som dock inte ledde till lagstiftning (se SOU 1996:185 och prop. 2000/01:85). Även om lagstiftningen i huvudsak har en ändamålsenlig och rimlig utformning finns det anledning att överväga om den bör moderniseras för att på ett bättre sätt möta dagens samhällsutmaningar.

Underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott

Regleringen om underlåtenhet att avslöja och förhindra brott finns i 23 kap. 6 § brottsbalken. Bestämmelsen reglerar ansvar för underlåtenhet att avslöja brott och förhindra brott. Av första stycket framgår att den som underlåter att i tid anmäla eller annars avslöja ett förestående eller pågående brott ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att avslöja brottet enligt vad som är föreskrivet för den som medverkat endast i mindre mån till sådant brott. Den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och underlåter att förhindra ett brott inom ramen för sammanslutningen ska enligt andra stycket, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att förhindra brottet. För underlåtenhet att förhindra brott döms också enligt tredje stycket en förälder eller annan uppfostrare eller förmyndare som underlåter att hindra den som står under hans eller hennes vård eller lydnad från att begå brott. Straffet ska bestämmas efter de grunder som anges i 23 kap. 5 § brottsbalken, dvs. enligt vad som är föreskrivet för ringa medverkan till sådant brott. Detta innebär alltså bl.a. att en gärning inte utgör brott i ringa fall. Högre straff än fängelse i två år får inte dömas ut.

I fjärde stycket finns en ansvarsfrihetsregel som innebär att det för straffansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott krävs att huvudbrottet fortskridit så långt att det är straffbart och att det kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller för någon annan. Vad gäller det sista har det inte bedömts vara rimligt att kräva att någon ska avslöja eller förhindra ett brott om personen därigenom riskerar att själv bli misstänkt som medgärningsman och inte heller om personen riskerar repressalier av den skyldiga eller andra (se prop. 2015/16:113 s. 57). Ansvarsfrihetsregeln är allmänt utformad och ansvarsfrihet föreligger även när avslöjandet skulle medföra en

risk för misstanke om eller ansvar för något annat brott som har begåtts i anslutning till eller i samband med det brott som avslöjandet skulle avse. Någon nedre gräns för hur allvarligt brottet ska avse uppställs inte. Ansvar för underlåtenhet att avslöja ett mycket allvarligt brott som t.ex. våldtäkt är därför uteslutet för den som underlåter att avslöja brottet om det samtidigt skulle medföra risk för ansvar för något annat betydligt lindrigare brott som har begåtts i anslutning till eller i samband med det brott som det funnits en skyldighet att avslöja (jfr NJA 2022 s. 294). Mot bakgrund av detta finns det anledning att överväga om ansvarsfrihetsregleringen är rimligt avgränsad eller om principerna för ansvarsfrihet behöver ändras.

Regleringen infördes i den form som liknar den nuvarande 1948 och omfattade då endast underlåtenhet att avslöja brott och hindra brott inom en vårdnads- eller lydnadsrelation. Vid brottsbalkens ikraftträdande 1965 flyttades bestämmelsen till 23 kap. och i samband med det infördes den reglering som finns i 6 § första stycket. Under 2016 tillkom – inom ramen för ett lagstiftningsarbete som fokuserade på åtgärder mot organiserad brottslighet – sådan delaktighet som består i underlåtenhet att förhindra brott inom ramen för en sammanslutning. Samtidigt utvidgades regeln om ansvarsfrihet vid fara till att också gälla för de personer som omfattas av det nya underlåtenhetsbrottet (prop. 2015/16:113). Någon bredare översyn av regleringen har sedan dess inte gjorts. Det finns mot denna bakgrund anledning att överväga om bestämmelsen bör moderniseras och förändras i andra avseenden för att på ett bättre sätt möta dagens samhällsutmaningar.

Närmare om uppdraget

En särskild utredare ska göra en bred översyn av de osjälvständiga brottsformerna i 23 kap. brottsbalken. Syftet med översynen är att skapa ett modernt, lättillgängligt och ändamålsenligt regelverk som ger uttryck för en skärpt syn samt tillgodoser intresset av effektiv lagföring av brott och ger utrymme för att döma till ansvar för osjälvständiga brott i fler fall än i dag.

Uppdraget inbegriper såväl en saklig som språklig översyn av regleringen.

Utredaren ska lägga fram de författningsförslag som övervägandena ger anledning till. Det gäller även nödvändiga förändringar och följdändringar i andra författningar.

Inget hindrar att frågor som behandlats i tidigare lagstiftningsärenden övervägs på nytt.

Utredaren ska mot den bakgrunden

- analysera och ta ställning till hur straffansvaret för osjälvständiga brott bör utvidgas och förändras för att på ett mer effektivt sätt motverka brott, särskilt brott som begås inom ramen för organiserad brottslighet, och
- lämna författningsförslag som ger uttryck för en skärpt syn på sådan brottslighet.

Arbetets genomförande, kontakter och redovisning av uppdraget

Under uppdraget ska utredaren i den utsträckning det behövs och bedöms lämpligt samråda med och inhämta upplysningar från myndigheter och organisationer.

För att skapa underlag för översynen ska utredaren redovisa gällande rätt och göra en internationell jämförelse. Regleringen och arbetet i andra nordiska länder bör särskilt belysas och beaktas. Utredaren ska vidare hålla sig informerad om och beakta relevant arbete som pågår inom bl.a. Regeringskansliet och utredningsväsendet.

Uppdraget ska redovisas senast den 16 september 2024.

(Justitiedepartementet)

Kommittédirektiv 2024:37

Tilläggsdirektiv till Utredningen om en översyn av de osjälvständiga brottsformerna (Ju 2023:06)

Beslut vid regeringssammanträde den 4 april 2024

En parlamentarisk referensgrupp inrättas och utredningstiden förlängs

Regeringen beslutade den 15 juni 2023 kommittédirektiv om en bred översyn av de osjälvständiga brottsformerna i 23 kap. brottsbalken (dir. 2023:85).

Utöver vad som framgår om samråd i de ursprungliga direktiven ska en parlamentariskt sammansatt referensgrupp inrättas till stöd för utredarens arbete. Utredaren ska samråda med referensgruppen i den mån utredaren överväger förslag som rör tryck- och yttrandefriheten enligt mediegrundlagarna.

Enligt de ursprungliga direktiven skulle uppdraget redovisas senast den 16 september 2024. Utredningstiden förlängs. Uppdraget ska i stället redovisas senast den 15 november 2024.

(Justitiedepartementet)

Nuvarande lydelse av 23 kap. brottsbalken

23 kap. Om försök, förberedelse, stämpling och medverkan till brott

1 § Har någon påbörjat utförandet av visst brott utan att detta kommit till fullbordan, skall han i de fall särskilt stadgande givits därom dömas för försök till brottet, såframt fara förelegat att handlingen skulle leda till brottets fullbordan eller sådan fara endast på grund av tillfälliga omständigheter varit utesluten.

Straff för försök bestämmes högst till vad som gäller för fullbordat brott och må ej sättas under fängelse, om lägsta straff för det fullbordade brottet är fängelse i två år eller däröver.

2 § Den som, med uppsåt att utföra eller främja brott,

1. tar emot eller lämnar pengar eller annat som betalning för ett brott eller för att täcka kostnader för utförande av ett brott, eller

2. skaffar, tillverkar, lämnar, tar emot, förvarar, transporterar, sammanställer eller tar annan liknande befattning med något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott, ska i de fall det särskilt anges dömas för förberedelse till brottet, om han eller hon inte har gjort sig skyldig till fullbordat brott eller försök.

I de fall det särskilt anges döms för stämpling till brott. Med stämpling förstås att någon i samråd med någon annan beslutar gärningen eller att någon söker anstifta någon annan eller åtar eller erbjuder sig att utföra den.

Straffet för förberedelse eller stämpling ska bestämmas under den högsta och får sättas under den lägsta gräns som gäller för fullbordat brott. Högre straff än fängelse i två år får bestämmas endast om fängelse i sex år eller mer kan följa på det fullbordade brottet.

Om faran för att brottet skulle fullbordas var ringa eller om gärningen med hänsyn till andra omständigheter är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar. Lag (2016:508).

3 § Ansvar för försök, förberedelse eller stämpling till brott skall ej ådömas den som frivilligt, genom att avbryta gärningens utförande eller annorledes, föranlett att brottet ej fullbordats. Ändå att brottet fullbordats må den som tagit olovlig befattning med hjälpmedel ej på den grund dömas till ansvar, om han frivilligt förebyggt den brottsliga användningen av hjälpmedlet.

4 § Ansvar som i denna balk är föreskrivet för viss gärning skall ådömas inte bara den som utfört gärningen utan även annan som främjat denna med råd eller dåd. Detsamma skall gälla beträffande i annan lag eller författning straffbelagd gärning, för vilken fängelse är föreskrivet.

Den som inte är att anse som gärningsman döms, om han har förmått annan till utförandet, för anstiftan av brottet och annars för medhjälp till det.

Varje medverkande bedöms efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger honom till last. Ansvar som är föreskrivet för gärning av syssloman, gäldenär eller annan i särskild ställning skall ådömas även den som tillsammans med honom medverkat till gärningen.

Vad som sägs i denna paragraf skall inte gälla, om något annat följer av vad för särskilda fall är föreskrivet. Lag (1994:458).

5 § Har någon förmåtts att medverka till brott genom tvång, svek eller missbruk av hans ungdom, oförstånd eller beroende ställning eller ock medverkat allenast i mindre mån, må straffet för honom sättas under vad för brottet eljest är stadgat; i ringa fall skall ej dömas till ansvar.

Detsamma skall gälla, då fråga är att ansvar som är stadgat för någon i särskild ställning skall ådömas annan medverkande.

6 § Den som underlåter att i tid anmäla eller annars avslöja ett förestående eller pågående brott ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att avslöja brottet enligt vad som är föreskrivet för den som medverkat endast i mindre mån till sådant brott. Högre straff än fängelse i två år får dock inte dömas ut. I de fall det

är särskilt föreskrivet ska för underlåtenhet att avslöja brott även den dömas som inte haft uppsåt till men borde ha insett att brottet var förestående eller pågick.

Den som har ett bestämmande inflytande i en sammanslutning och underlåter att förhindra ett brott inom ramen för sammanslutningen ska, i de fall det är särskilt föreskrivet, dömas för underlåtenhet att förhindra brottet enligt första stycket.

För underlåtenhet att förhindra brott döms också en förälder eller annan uppfostrare eller förmyndare som underlåter att hindra den som står under hans eller hennes vård eller lydnad från att begå brott.

Ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott förutsätter att

1. gärningen har fortskridit så långt att den är straffbar, och
2. brottet kan avslöjas eller förhindras utan fara för den handlande eller för någon annan och, i fall som avses i tredje stycket, att brottet kan förhindras utan anmälan till myndighet. Lag (2016:508).

7 § Ansvar som i denna balk är stadgat för det fall att någon genom brott bereder sig vinning eller tillägnar sig något skall jämväl ådömas, då någon avsiktligen bereder annan vinning eller tillägnar annan något.

Statens offentliga utredningar 2024

Kronologisk förteckning

1. Ett starkare skydd för offentliganställda mot våld, hot och trakasserier. Ju.
2. Ett samordnat vaccinationsarbete – för effektivare hantering av kommande vacciner. Del 1 och 2. S.
3. Ett starkt juridiskt liv för framtida generationer. Nationell strategi för att stärka juridiskt liv i Sverige 2025–2034. Ku.
4. Inskränkningarna i upphovsrätten. Ju.
5. Förbättrad ordning och säkerhet vid förvar. Ju.
6. Steg mot stärkt kapacitet. Fi.
7. Ett säkrare och mer tillgängligt fastighetsregister. Ju.
8. Livsmedelsberedskap för en ny tid. LI.
9. Utvecklat samarbete för verksamhetsförlagd utbildning – långsiktiga åtgärder för sjuksköterskeprogrammen. U.
10. Preskription av avlägsnandebeslut och vissa frågor om återreseförbud. Ju.
11. Rätt frågor på regeringens bord – en ändamålsenlig regeringsprövning på miljöområdet. KN.
12. Mål och mening med integration. A.
13. En effektivare kontaktförbudslagstiftning – ett utökat skydd för utsatta personer. Ju.
14. Arbetslivskriminalitet – myndighets-samverkan, en gemensam tipsfunktion, lärdomar från Belgien och gränsöverskridande arbete. A.
15. Nya regler för arbetskraftsinvandring m.m. Ju.
16. Växla yrke som vuxen – en reformerad vuxenutbildning och en ny yrkesskola för vuxna. U.
17. Skolor mot brott. U.
18. Nya regler om cybersäkerhet. Fö.
19. En ny beredskapssektor – för ökad försörjningsberedskap. KN.
20. Maskinellt värde för vissa industribyggnader – ett undantag från fastighets-skatt. Fi.
21. Ett inkluderande jämställdhetspolitiskt delmål mot våld. A.
22. En ny organisation för förvaltning av EU-medel. Fi.
23. En trygg uppväxt utan nikotin, alkohol och lustgas. S.
24. Ett effektivt straffrättsligt skydd för statliga stöd till företag. Fi.
25. En mer effektiv tillsyn över socialtjänsten. S.
26. En utvärdering av förändringar i sjukförsäkringens regelverk under 2021 och 2022. S.
27. Kamerabevakning i offentlig verksamhet – lättnader och utökade möjligheter. Ju.
28. Offentlighetsprincipen eller insyns-lag. Allmänhetens insyn i enskilda aktörer inom skolväsendet. U.
29. Goda möjligheter till ökat välbefinnande. Fi.
30. En statlig ordning med brottsförebyggande åtgärder för barn och unga. S.
31. En ändamålsenlig vapenlagstiftning. Del 1 och 2. Ju.
32. Åtgärder mot mervärdesskattebedrägerier. Fi.
33. Delad hälsodata – dubbel nytta. Regler för ökad interoperabilitet i hälso- och sjukvården. S.
34. Ansvar och oberoende – public service i oroliga tider. Ku.
35. En framtid för alm och ask – förädling, forskning och finansiering. LI.

36. Förenkla och förbättra! Fi.
37. Förbättrade ränteavdragsregler för företag. Fi.
38. Digitala fastighetsköp & Förköpsrätt vid fastighetstransaktioner. LI.
39. Skärpta regler om ungdomsövervakning och straffreduktion för unga. Ju.
40. Genomförande av lönetransparensdirektivet. A.
41. Styrkraft för lyckad integration. A.
42. Bildning, utbildning och delaktighet – folkbildningspolitik i en ny tid. U.
43. Staten och kommunsektorn – samverkan, självstyrelse, styrning. Fi.
44. Stärkt kontroll av fusk i livsmedelskedjan. LI.
45. Kompletterande bestämmelser till EU:s reviderade förordning om elektronisk identifiering. Fi.
46. Ny lag om internationella sanktioner. Genomförande av EU:s sanktionsdirektiv. UD.
47. Digital myndighetspost. Fi.
48. Ett ändamålsenligt samhällsskydd. Vissa reformer av straff- och straffverkställighetslagstiftningen. Volym 1 och 2. Ju.
49. Arbetslöshetsförsäkringen vid störning, kris eller krig. A.
50. Nätt och jämnt. Likvärdighet och effektivitet i kommunsektorn. Del 1 och 2. Fi.
51. En mer rättssäker och effektiv domstolsprocess. Ju.
52. Allmänna sammankomster och Sveriges säkerhet. Ju.
53. Stöd till invandrares utvandring. Ju.
54. Vägar till ett tryggare samhälle. Åtgärder för att motverka återfall i brott. Ju.
55. En översyn av 23 kap. brottsbalken. Ju.

Statens offentliga utredningar 2024

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

- Mål och mening med integration. [12]
- Arbetslivskriminalitet – myndighets-samverkan, en gemensam tipsfunktion, lärdomar från Belgien och gränsöverskridande arbete. [14]
- Ett inkluderande jämställdhetspolitiskt delmål mot våld. [21]
- Genomförande av lönetransparensdirektivet. [40]
- Styrkraft för lyckad integration. [41]
- Arbetslöshetsförsäkringen vid störning, kris eller krig. [49]

Finansdepartementet

- Steg mot stärkt kapacitet. [6]
- Maskinellt värde för vissa industribyggnader – ett undantag från fastighetsskatt. [20]
- En ny organisation för förvaltning av EU-medel [22]
- Ett effektivt straffrättsligt skydd för statliga stöd till företag. [24]
- Goda möjligheter till ökat välstånd. [29]
- Åtgärder mot mervärdesskattebedrägerier. [32]
- Förenkla och förbättra! [36]
- Förbättrade ränteavdragsregler för företag. [37]
- Staten och kommunsektorn – samverkan, självstyrelse, styrning. [43]
- Kompletterande bestämmelser till EU:s reviderade förordning om elektronisk identifiering. [45]
- Digital myndighetspost. [47]
- Nätt och jämnt. Likvärdighet och effektivitet i kommunsektorn. Del 1 och 2.[50]

Försvarsdepartementet

- Nya regler om cybersäkerhet. [18]

Justitiedepartementet

- Ett starkare skydd för offentliganställda mot våld, hot och trakasserier. [1]
- Inskränkningarna i upphovsrätten. [4]
- Förbättrad ordning och säkerhet vid förvar. [5]
- Ett säkrare och mer tillgängligt fastighetsregister. [7]
- Preskription av avlägsnandebeslut och vissa frågor om återreseförbud. [10]
- En effektivare kontaktförbudslagstiftning – ett utökad skydd för utsatta personer. [13]
- Nya regler för arbetskraftsinvandring m.m. [15]
- Kamerabevakning i offentlig verksamhet – lättnader och utökade möjligheter. [27]
- En ändamålsenlig vapenlagstiftning. Del 1 och 2. [31]
- Skärpta regler om ungdomsövervakning och straffreduktion för unga. [39]
- Ett ändamålsenligt samhällsskydd. Vissa reformer av straff- och straffverkställighetslagstiftningen. Volym 1 och 2. [48]
- En mer rättssäker och effektiv domstolsprocess. [51]
- Allmänna sammankomster och Sveriges säkerhet. [52]
- Stöd till invandrades utvandring. [53]
- Vägar till ett tryggare samhälle. Åtgärder för att motverka återfall i brott. [54]
- En översyn av 23 kap. brottsbalken. [55]

Klimat- och näringslivsdepartementet

Rätt frågor på regeringens bord – en ändamålsenlig regeringsprövning på miljöområdet. [11]

En ny beredskapssektor
– för ökad försörjningsberedskap. [19]

Kulturdepartementet

Ett starkt judiskt liv för framtida generationer. Nationell strategi för att stärka judiskt liv i Sverige 2025–2034. [3]

Ansvar och oberoende
– public service i oroliga tider. [34]

Landsbygds- och infrastrukturdepartementet

Livsmedelsberedskap för en ny tid. [8]

En framtid för alm och ask
– förädling, forskning och finansiering. [35]

Digitala fastighetsköp & Förköpsrätt vid fastighetstransaktioner. [38]

Stärkt kontroll av fusk i livsmedelskedjan. [44].

Socialdepartementet

Ett samordnat vaccinationsarbete – för effektivare hantering av kommande vacciner. Del 1 och 2. [2]

En trygg uppväxt utan nikotin, alkohol och lustgas. [23]

En mer effektiv tillsyn över socialtjänsten. [25]

En utvärdering av förändringar i sjukförsäkringens regelverk under 2021 och 2022. [26]

En statlig ordning med brottsförebyggande åtgärder för barn och unga. [30]

Delad hälsodata – dubbel nytta. Regler för ökad interoperabilitet i hälso- och sjukvården. [33]

Utbildningsdepartementet

Utvecklat samarbete för verksamhetsförlagd utbildning – långsiktiga åtgärder för sjuksköterskeprogrammen. [9]

Växla yrke som vuxen – en reformerad vuxenutbildning och en ny yrkesskola för vuxna. [16]

Skolor mot brott. [17]

Offentlighetsprincipen eller insynslag. Allmänhetens insyn i enskilda aktörer inom skolväsendet. [28]

Bildning, utbildning och delaktighet – folkbildningspolitik i en ny tid. [42]

Utrikesdepartementet

Ny lag om internationella sanktioner. Genomförande av EU:s sanktionsdirektiv. [46]